

Száraz Orsolya
PAOLO SEGNERI (1624–1694) ÉS
MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA

CSOKONAI KÖNYVTÁR
(Bibliotheca Studiorum Litterarium)

49.

SZERKESZTI

Bitskey István és Görömbei András

Száraz Orsolya

PAOLO SEGNERI (1624–1694) ÉS
MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

A publikáció elkészítését
a Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely
OTKA K 101840 számú pályázata támogatta

Lektorálta
PÁL JÓZSEF

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 1217-0380
ISBN 978 963 318 198 0

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Műszaki szerkesztő: Juhászné Marosi Edit

Terjedelem: 23,00 A/5 ív

Készült Debrecenben, 2012-ben

A nyomdai műveleteket

a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte.

www.dupress.hu

Családomnak

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás.....	9
Bevezetés	11
I. KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	15
I. 1. Paolo Segneri az olasz irodalom- és prédikációtörténetben	18
I. 2. Paolo Segneri a magyar irodalomtörténet-írásban ..	40
I. 3. A segneriánus missziók kutatása Olaszországban és Magyarországon	43
II. PAOLO SEGNERI, A NÉP MISSZIONÁRIUSA	51
II. 1. Itáliai népmissziók a XVII. században	51
II. 2. Segneriánus missziók a Jézus Társasága osztrák provinciájában	77
III. A PRÉDIKÁTOR SEGNERI	153
III. 1. A prédikáció kérdése a trienti zsinat dekrétumaiban	154
III. 2. A regula előírásai és generálisi instrukciók a jezsuita prédikátorok számára	158
III. 3. Carolus Regius, <i>Orator Christianus</i>	166
III. 4. Giulio Mazarini és az értelmet megvilágító prédikáció.....	171
III. 5. <i>Panegirici sacri</i> (1664).....	177
III. 6. <i>Quaresimale</i> (1679)	184
III. 7. <i>Prediche dette nel Palazzo Apostolico</i> (1694)	219
III. 8. A Segneri-prédikációk és Magyarországon.....	224

IV. PAOLO SEGNERI MŰVEI MAGYARORSZÁGON.....	233
IV.1. Segneri műveinek magyarországi kiadásai	234
IV.2. Paolo Segneri művei Magyarországon	250
Összefoglalás	265
Summary	274
Riassunto	284
V. FÜGGELÉK	295
1. A segneriánus missziók során elhangzó prédikációk témái.....	296
2. Paolo Segneri művei a magyarországi katolikus gyűjteményekben.....	301
Rövidítésjegyzék a kéziratos források lelőhelyeihez.....	303
Felhasznált irodalom	304
Névmutató.....	351

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Paolo Segnerivel negyedéves egyetemista koromban kezdtem el foglalkozni, majd a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskola hallgatójaként folytattam kutatásaimat. Jelen kötet alapjául 2010-ben megvédett doktori értekezésem szolgált. Munkámhoz sokaktól kaptam segítséget és támogatást. Mindenki név szerinti említésére itt nincs mód, de mindannyiukat köszönet illeti ezért.

Elsősorban témavezetőimnek, Bitskey Istvánnak és Pete Lászlónak tartozom köszönettel, akik szakmai és emberi támogatásukkal immár hosszú évek óta segítik munkámat. Tanári magatartásuk meghatározó és követendő mintát jelent számomra. Másodszorban a Debreceni Egyetem Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely tagjainak kell köszönetet mondanom. A keddi találkozások alkalmával ők biztosították azt a szakmai közeget, amelyben az értekezés, majd a kötet megszületett. Külön köszönet illeti közülük Imre Mihályt, Baricz Ágneszt és Fazakas Gergelyt, akik építő kritikájukkal és konstruktív javaslataikkal nagymértékben hozzájárultak nemcsak az egyes fejezetek létrejöttéhez, hanem kutatói-szakmai fejlődésemhez is.

A kutatás során több hazai és külföldi könyvtárban és levéltárban volt alkalmam anyagot gyűjteni. Ezen intézmények több munkatársa is a segítségemre volt. Közülük Szilas Lászlót S.J. (Archivum Romanum Societatis Iesu), Mauro Brunellót (Archivum Romanum Societatis Iesu) és Lakatos Andort (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár) kell név szerint megemlítenem. Köszönöm nekik önzetlen segítségüket.

Az értekezés köteté formálásakor figyelembe vettem opponenseim (Pál József, Véghseő Tamás) és a bírálóbizottsági tagok (Tasi

Réka, Puskás István) véleményét is, amelyet ezúton is nagyon köszönök nekik.

Egy kutatás mindig anyagi tényezőktől is függ. Szerencsésnek mondhatom magam, amiért több alkalommal is ösztöndíjas támogatásban részesültem. A Magyar Ösztöndíj Bizottságnak és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványnak köszönhetően jutottam el számos magyarországi könyvtárba és a jezsuita rend római központi levéltárába. Kutatásaimat az OTKA K 73139 sz. pályázati projekt is támogatta.*

A legnagyobb hálával mégis családomnak tartozom. Nélkülük sohasem készült volna el ez a kötet.

Debrecen, 2011. december 15.

* A publikáció elkészítését a Debreceni Egyetem TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú pályázata támogatta.

BEVEZETÉS

A katolikus egyház újkori történetében a trienti zsinat jelentősége közismert. A római egyház a reformációval szemben önmeghatározásra és önmaga megújítására kényszerült. Előbbi célt a dogmatikai dekrétumok szolgálták, míg a reformokra irányuló határozatok az egyházfegyelem megszilárdítását és a belső megújulást kívánták elősegíteni, melyekhez olyan eszközöket rendeltek, mint a szemináriumalapítás, a canonica visitatio, a püspöki rezidencia- és a prédikálási kötelezettség.

Míg Magyarországon a török jelentette a zsinati határozatok XVI–XVII. századi végrehajtásának legfőbb akadályát, Itáliában más okok (nepotizmus, centralizált intézményrendszer, túl sok egyházmegye, az anyagi források szűkössége, egyháziak érdekeltisége a korábbi helyzet fenntartásában stb.) késleltették azt. A XVI. század végén néhány reformfőpap (pl. Carlo Borromeo, Gabriele Paleotti) tevékenysége lendületet adott a katolikus megújulási törekvéseknek, a következő század során azonban azok csak nehezen jutottak érvényre.

A XVII. századi Itáliában az egyházmegyei papság általában sem mennyiségi, sem minőségi jellemzőit tekintve nem volt alkalmas a nép vallási szükségleteinek kielégítésére, valamint az egyház által számára előírt feladatok teljesítésére. A falvak paphiánnyal küzdöttek, vagy gyakran olyan plébános látta el a papi szolgálatot, akinek elhivatottsága és/vagy képzettsége kívánnivalót hagyott maga után. A népi vallásosság eretnekgyanús, babonával kevert formákat hozott létre, amit az egyház nem tolerálhatott. A populáris devóció elmélyítése és az egyházi intézményrendszer megszilárdításának kérdése ezért szorosan összekapcsolódott egymással.

E problémák megoldásához igyekeztek hozzájárulni a szerzetesrendek is, köztük a Jézus Társasága. A jezsuita Paolo Segneri (1624–1694) életére és munkásságára is tekinthetünk úgy, mint a trienti célok megvalósítására tett erőfeszítések egyik XVII. századi példájára. Misszionáriusként huszonhét éven át járta Észak- és Közép-Itália falvait, hogy az ott élők vallási ismereteit gyarapítsa, megtanítsa nekik a vallásgyakorlat kanonizált formáit, és nem utolsósorban fölélessze és elmélyítse bennük a hitet. Hitszónokként az egyházi év jelentős időszakában városokban prédikált, hogy elrettentse hallgatóit a bűnöktől, és erkölcsös magatartásra, keresztény életre buzdítsa őket. Élete végén a pápai udvar prédikátoraként a felsőpapságot emlékeztette kötelességeire és azok elmulasztásának kárhozatos voltára. Műveivel az alsópapság, a gyóntatók, a gyónók, a hívek számára adott útmutatást, lelkigyakorlatos könyveivel és a Mária-kultuszt propagáló írásaival a devóció elmélyítésén fáradozott.

Sokoldalú tevékenységéből az olasz kutatás a népmisszióknak és a nagybőjti prédikációknak szentelte a legtöbb figyelmet. Az eredmények mellett azonban számos hiány is jelentkezik. Neve hazánkban még kevésbé ismert, magyarországi recepciójával mindaddig csak érintőlegesen foglalkoztak. Kutatásaink kiindulópontját mégis ezek a tanulmányok jelentették, bennük ugyanis a szerzők azt feltételezték, hogy Paolo Segneri XVIII. századi magyarországi hatása korántsem elhanyagolható.

Jelen kötet célja ezért az, hogy bemutassa Segneri magyarországi hatástörténetét, amit nem egyszerűen az olasz–magyar kapcsolattörténet keretein belül, hanem egyháztörténetbe, prédikáció- és retorikatörténetbe és könyvtörténetbe ágyazva tesz meg. Ehhez először az olasz és a magyar kutatás történetét tekinti át, és ismerteti annak jelenlegi állását. A következő három fejezetben a hatástörténeti vizsgálódások területeit Segneri fő tevékenységei (misszionárius, prédikátor, egyházi író) jelölik ki. Különböző, mégis számos ponton egymáshoz szorosan kapcsolódó, sőt gyakran elválaszthatatlan szerepekről van szó. Ez az összetettség előnyökkel és hátrányokkal is jár. Előnye, hogy többféle tudományterület szempontjainak érvényesítését kívánja meg, ami a téma árnyalt és sokoldalú tárgyalását teszi lehetővé. Hátránya, hogy a tárgy és

az alkalmazott módszerek tekintetében valamelyest eltávolítja egymástól a fejezeteket, amelyeket a Segneri-életmű és annak magyarországi recepciótörténete tart mégis egységes keretben.

A hatástörténet missziótörténeti részét a második fejezet mutatja be. A Segneri-féle népmissziós módszert ugyanis a XVIII. században bevezették a jezsuita rend osztrák provinciájában is, amelyhez – önálló tartomány nem lévén – Magyarország és Erdély is tartozott. Így egy elsősorban a katolikusok hitének megerősítésére kidolgozott módszer került alkalmazásra egy felekezeti megosztott közegben. A fejezet elsősorban az osztrák tartományban tartott segneriánus missziókkal foglalkozik, de a bevezetésben nem tekinthet el az újkori népmisszió és Segneri itáliai missziós munkájának főbb vonalakban történő tárgyalásától sem. A missio Segneriana hazai történetének feldolgozását elsősorban a Jézus Társasága római levéltárában található, a hazai kutatás által eddig kevés figyelemre méltatott források alapján végzi el.

A prédikátor Segneri helye az olasz irodalom- és prédikáció történetben máig vitatott. A harmadik fejezet nem oldja meg ezt a kérdést, de hozzájárul annak tisztázásához, amennyiben olyan normatív szövegeket von be a vizsgálatba, amelyek szerepet játszhattak Segneri hitszónoki formálódásában, valamint számba veszi Segneri három prédikációgyűjteményének azon megnyilatkozásait, amelyek a prédikatori szerepre és a prédikációszerkesztés módjára reflektálnak. A Segneri-beszédek XVIII–XIX. századi magyarországi hatását a befejező rész tárgyalja.

A negyedik fejezet a Segneri-művek magyarországi kiadástörténetével és hazai könyvtárakbeli jelenlétével foglalkozik. Ehhez egyrészt a már nyomtatásban megjelent bibliográfiákat és könyvjegyzékeket, másrészt katolikus egyházi gyűjtemények katalógusait és Segneri-köteteit használja fel, valamint szerzetesrendek kéziratos könyvlistáit és plébániai könyvjegyzékeket. Ily módon háromféle egyházi réteg könyvkultúrájával összefüggésben vizsgálja az olasz jezsuita műveinek hazai recepcióját, amivel a XVIII. századi magyarországi egyházi kultúrára vonatkozó eddigi ismereteinket is gyarapítja.

A kötetet az eredményeket összefoglaló rész zárja. Paolo Segneri magyarországi hatástörténetének vizsgálata azonban nem

tekinthető befejezettnek. Hogy csak néhány további lehetőséget említsünk, a magyarországi segneriánus missziókról bizonyára árnyaltabb képet kapunk, ha azokról protestáns források kerülnek elő, de indokolt lenne a Segneri-prédikációk és a XVIII–XIX. századi magyarországi prédikációgyűjtemények és egyházi retorikák közötti kapcsolatok alaposabb feltárása is. Ennek elvégzése azonban már a jövő kutatási feladata.

I. KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Ha az olasz irodalomtörténetek néhány sorban megemlékeznek ugyan Paolo Segneriről, neve a mai Olaszországban mégis csak egy szűk szakmai kör számára cseng ismerősen. Segneri a maga korában azonban neves szónok, Itália-szerte ismert misszionárius, népszerű devóciós művek és papi segédkönyvek szerzője volt. A XVIII. század folyamán hatása túllépte Itália határait: missziós módszere és könyvei megjelentek Európán kívül is. Műveit a XVII. század végén latinra, majd a XVIII. század során sok más nyelvre lefordították.¹ Az életművével kapcsolatban jelentkező ellentmondásosság a XVIII. századtól kezdve jelen van, de megítélése a Risorgimento időszakában tolódott el egyértelműen az elutasítás irányába, majd Benedetto Croce véleménye volt az, amely hosszú időre kijelölte az olasz irodalom-, prédikáció- és művelődéstörténetben betöltött helyét.

Újraértékelése a XX. században kezdődött el, ennek legfontosabb állomását a halála 300. évfordulójára rendezett konferencia jelentette, ahol több előadó is megfogalmazta a Segneri-életmű revidálásának szükségességét.² Az azóta eltelt időben azonban, egy-két tanulmányt leszámítva, nem történt kísérlet ennek megvalósítására, ahogyan arra sem, hogy elkészüljön Segneri műveinek kritikai kiadása. Két nyilvánvaló pozitív hozadéka lenne egy ilyen vállalkozásnak: egyrészt kiváló alkalmat és lehetőséget teremtene szövegközeli elemzésekre, másrészt az ily módon kiadásra kerülő kötetek megfelelő kiindulási alapként szolgálnának a XVII. század

¹ Vö. SOMMERVOGEL, VII, 1050–1089. A Segneri-művek magyar nyelvű és magyarországi kiadásával jelen kötet utolsó fejezete foglalkozik. A török, arab, román és görög nyelvű kiadásokról l. CÂNDEA 1989.

² FEDI–PATERNOSTRO 1999.

egyházi irodalmával és lelkiségtörténetével foglalkozni kívánó kutatók számára.

Ugyanilyen hiányok jelentkeznek Segneri életrajzát illetően is. Első biográfiája 1701-ben, hét évvel halála után jelent meg összes műveinek első kiadásával egybekötve.³ A szintén jezsuita szerző, Giuseppe Massei erősen hagiográfiai színezetet adott művének, amelyben elsősorban Giovanni Pietro Pinamonti levelére támaszkodott, amelyet Segneri egykori missziós társa a firenzei jezsuita kollégium rektorának írt, tíz nappal Segneri halála után.⁴ Massei munkája elsődleges forrása lett a későbbi Segneri-életrajzoknak.⁵ A már említett konferencia tanulmánykötetében Quinto Marini egy olyan biográfia kiadását szorgalmazta, amely korabeli források felhasználásával készült.⁶ A feladat nem könnyű: Segneri huszonhét évet szentelt életéből a népmisszióknak, s az ezen időszakhoz kapcsolódó dokumentumok mennyisége megbecsülhetetlen, egy részük vidéki plébániák iratcsomói között porosodik.⁷ Jobb a helyzet Segneri tanulóéveit illetően, ott a jezsuita rend római központi levéltárában őrzött iratok szolgálhatnak fontos adatokkal.⁸

A szövegkiadásokban és feldolgozásokban tapasztalt hiányok ellenére igen sok írás született az olasz jezsuitáról a halála (1694) óta eltelt több mint három évszázad alatt. Ezek terjedelmük és szempontrendszerük tekintetében változatos képet mutatnak.

³ Segneri összes művei a későbbiekben már így jelentek meg. Az életrajz modern és önálló kiadása: MASSEI 1995. A Segneri-életrajzokról l. MARINI 1999. A tanulmány kisebb módosításokkal újra megjelent: MARINI 2000, 219–264.

⁴ *Lettera al padre rettore del collegio di Firenze dal padre Giovanni Pietro Pinamonti sopra le virtù del padre Paolo Segneri* = MASSEI 1995, 87–91.

⁵ Vö. FABRONIUS 1792, 8–25; PARTHENIUS 1855, 11–28; A Ferdinando Ranalli által írt életrajz megjelent Segneri nagybőjti prédikációinak ezen kiadásában: SEGNERI 1841, I–XXII. Ranalli művéről l. CARDELLI 2003.

⁶ MARINI 1999, 102–103.

⁷ Néhány dokumentum – főleg helytörténeti kutatások nyomán – már ismertté vált, de számuk Segneri missziós munkával töltött éveikhez képest elenyésző. További problémát jelent, hogy ezek a forrásközlések a legtöbbször nem tudományos igénnyel készültek: FERRETTO 1890a; FERRETTO 1890b; FERRETTO 1890c; TONONI 1895; N. N. 1902; LEGÈ 1911; SONCINI 1925; LAZZARESCHI 1931; FABIANI 1960; COSTA 1991.

⁸ Ehhez jó kiindulópontot jelent a következő tanulmány: ZANARDI 1999.

A terjedelmi változatosság az egy-két soros megjegyzésektől a monografikus feldolgozásokig terjed. Legtöbbször az irodalomtörténeti megközelítés dominál, de nem hiányoznak olyan tanulmányok, kötetek sem, amelyek teológiai, egyháztörténeti, történelmi, nyelvészeti szempontokat érvényesítenek erőteljesebben.⁹ E nagyszámú szakirodalmi munka között sok olyat találni, amely csupán megismétli, vagy röviden összefoglalja a korábbi szerzők által megfogalmazottakat, ezért nemcsak lehetetlen, de felesleges is lenne számba venni mindegyiket. Éppen ezért a következőkben a Segneri-kép jelentősebb változásait követjük végig az olasz irodalom- és prédikációtörténetben a XVIII. századtól kezdve napjainkig. Ehhez azokat a szerzőket hívjuk segítségül, akik az adott korszak Segneri-kritikájának jellemző megfogalmazását adták, vagy új és lényeges elemmel gazdagították azt. Az ezen a kritériumon kívül eső munkákra csak utalást teszünk. Mivel jelen kötetnek nem célja Segneri olasz irodalomra gyakorolt hatásának bemutatása, ezzel a kérdéssel csupán az említés szintjén foglalkozunk, és további szakirodalmi munkákhoz utaljuk az olvasót.

A Segneriről magyar szerzők által készített vagy magyar vonatkozásokat tartalmazó tanulmányokat külön alfejezetben vesszük számba, majd fejezetünk végén a segneriánus missziók kutatástörténetét vázoljuk fel.

⁹ Teológiai: MARUCCI 1985; BOLIS 1996; STROPPA 1998; STROPPA 1999. Nyelvészeti: LIBRANDI 1993; STEFANELLI 1999; STEFANELLI 2008. Művészettörténeti: DELLA MONICA 1992.

I.1. Paolo Segneri az olasz irodalom- és prédikációtörténetben

I.1.1. Segneri a XVIII. században¹⁰

I.1.1.1. Lodovico Antonio Muratori

A XVIII. század során Paolo Segneri missziós módszere tovább élt Itáliában, és számos követőre talált. Közöttük kell megemlítenünk ifj. Paolo Segnerit,¹¹ a nagy előd unokaöccsét, aki 1712-ben társával Modena környékén tartott missziót, amely érdekes találkozásra adott alkalmat. A résztvevők között volt ugyanis Lodovico Antonio Muratori, akinek neve a szakirodalomban összeforrt az olasz reformkatolicizmussal vagy más néven katolikus felvilágosodással. A hitéletet a barokk szélsőségektől megtisztítani akaró Muratori személyes tapasztalatot szerzett a teátrális elemekben bővelkedő segneriánus misszióról. Véleményét hosszú levélben közölte a misszionáriussal, levélváltásuk egy rövid életű (Segneri egy év múlva meghalt), de fontos barátság kezdete lett,¹² amelynek hatására Muratori a tudományos munka mellett a lelkek gondozásának akarta szentelni magát.¹³ Muratorinak a Segneri-féle missziós módszerrel szemben megfogalmazott észrevételeit és kritikáit a következő fejezetben ismertetjük, most csupán a két Segneri prédikációs modorról kifejtett véleményére térünk ki.

Muratori kevésbé ismert művei közé tartozik a *De i pregi dell'eloquenza popolare*,¹⁴ amelyben a szerző a populáris hitszónoklat szükségességét hangsúlyozza, és annak mibenlétét igyekszik megfogalmazni.¹⁵ Nem rendszeres egyházi retorikáról vagy

¹⁰ A Segneri-kritika főbb állomásait mutatja be: FRANCESCHETTI 1999.

¹¹ Vö. SOMMERVOGEL, VII, 1089–1093. Eletrajza: MURATORI 1720.

¹² Ennek dokumentumait közli: ORLANDI 1972. Vö. még PIRRI 1950.

¹³ MURATORI *Opere*, XXII.

¹⁴ MURATORI 1750.

¹⁵ A mű latin fordításának jelenlétéről a XVIII. századi Magyarországon l. SZELÉSTEI N. 2000, 37–41. A mű latin és német nyelvű ausztriai kiadásairól l. ZLABINGER 1970, 46, 209.

prédikátoroknak szánt kézikönyvről van szó, hanem egy felhívó jellegű munkáról, amelynek célja, hogy ráébressze, és meggyőzze a prédikátortársakat arról, hogy létjogosultsága szinte kizárólag a populáris prédikációnak van. A másik típus, amelyet „predicazione sublime”-ként emleget, és az elmúlt évszázad sajátjának tart, szerinte csak művelt, teológiában és más tudományokban jártas hallgatóság esetében alkalmazható. A kettő közötti vízválasztót pedig id. Paolo Segneri prédikatori tevékenysége jelenti.¹⁶

A XVIII. században hasonló kérdésekre keresték a választ, mint a trienti zsinatot követő időszakban: hogyan szóljon a prédikáló pap az egyszerű néphez, milyen prédikáció képes hatást gyakorolni, és változást előidézni a népi vallásosságban.¹⁷ Erre mind az elméleti írásokban, mind a gyakorlatban számos válasz született, ezért a populáris prédikáció meghatározása szerzőnként és hit-szónokként más és más lehet.¹⁸ További megoldandó problémát jelentett a hallgatóság egészéhez való alkalmazkodás. Hogyan érheti el célját – legyen az akár a tanítás, a gyönyörködtetés, a megindítás vagy mindhárom egyszerre – a prédikáció egy műveltségi és társadalmi szempontból igen vegyes képet mutató befogadói közegben? Ezek a kérdések foglalkoztatták Muratorit is, a válaszokat pedig a populáris prédikáció adta meg számára.

Felfogásában ez nem mást jelent, mint száműzni a beszédből a concettókat, az allegorikus értelmezéseket, a skolasztikus fejtegetéseket, azaz mindazt, ami szerinte csupán a prédikatori elmefitogtatást szolgálja, s helyette a *sensus litteralist* alkalmazva megmagyarázni a szentírási részletet, abból üdvös tanításokat vonni le, és mindeközben olyan érveket és nyelvezetet használni, amely minden hallgató számára érthető.¹⁹ Elsődleges cél a tanítás, ugyanakkor nem szükséges, de hasznos lehet a gyönyörködtetés.²⁰

¹⁶ MURATORI 1750, 17.

¹⁷ Vö. POZZI 1997, 14.

¹⁸ Vö. NORMAN 2001, 125–191. A populáris prédikáció mibenlétének kérdéseit és az ehhez kapcsolódó konceptualizációs problémákat tárgyalja magyar prédikációkat vizsgálva: TASI 2009.

¹⁹ MURATORI 1750, 19–20. Ugyanezt a témát fejtegeti a *Della regolata divozione de' Cristiani* c. munkájában is: MURATORI 1830, 107. A mű első kiadása: Venezia, Albrizzi, 1747.

²⁰ MURATORI 1750, 22.

Muratori azt az álláspontot képviseli, miszerint alkalmazkodni a tanulatlan néphez kell, amely általában a hallgatóság többségét alkotja. A tanultak részéről felmerülő elvárások körét nehezen támadható és bármikor könnyen alkalmazható érv segítségével leszűkíti, és a populáris prédikációhoz illeszti: az igaz és jó keresztények ugyanis azt a prédikátort keresik, aki gyógyírt hoz lelkük számára, nem az olyat, aki intellektusuk nagyravágyását csiklandozza.²¹

A secentista prédikációs modorral szembe forduló Muratori könyvéből kiderül, hogy az id. Segneritől datálódó változás folyamatosan nyert teret a XVIII. században, s ifj. Segneri prédikatori működésében bontakozott ki a legjobban. Utóbbi a szerző számára a műben megrajzolt prédikátorezményt látszik megtestesítenni. Természetes, hétköznapi módon beszél, kerül minden felesleges díszítést, beszéde nélkülöz minden mesterkéeltséget, életszerű képeket és kifejező hasonlatokat használ, nemcsak a műveltekkel érteti meg magát, hanem elsősorban a néppel.²²

I.1.1.2. Irodalomtörténetek: Denina és Tiraboschi

A XVIII. századi irodalomtörténetek közül Carlo Denina és Girolamo Tiraboschi munkáit kell megemlítenünk.²³ Maga a tény is figyelemre méltó, hogy Segneri belekerült Denina művébe, amely az európai irodalmak fejlődését tárgyalja. A Segnerit is bemutató fejezet címe és mondanivalója között azonban ellentmondás érzékelhető. *Come risorgesse la letteratura in Italia: Magalotti, Redi, e Segneri* (Hogyan támadt fel az irodalom Itáliában: Magalotti, Redi és Segneri) szól a cím, majd a szerző a francia–toszkán kapcsolatok irodalomra gyakorolt jótékony hatásait taglalja. Ezt követően tér ki Segneri értékelésére. Érdemeként említi, hogy teo-

²¹ *Uo.*, 35.

²² *Da «La vita del Padre Paolo Segneri Iuniore della Compagnia di Gesù» = MURATORI Opere, 341–343.*

²³ Denina műve 1761-ben jelent meg először, mi az 1792-es kiadását használtuk: DENINA 1792. Tiraboschi többkötetes irodalomtörténetének első változatát 1772–1782 között publikálta. Az általunk használt kiadás XIX. századi: TIRABOSCHI 1833.

lógiai és erkölcsstani műveivel jelentékeny mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a *Vocabolario della Crusca* teológiai szakszókincse tovább gazdagodjon. Nyelvi szempontból a XVI. századi írókhoz hasonlítja, méltatja kitűnő toszkánóságát, amely annál is inkább dicséretre méltó, mivel Segneri Rómától nem messze, Nettuno városában született.²⁴ Mint prédikátort azonban nem tartja sokra, azon szónokok közé sorolja, akik a concettókat kedvelő XVII. századi ízlést szolgálták.²⁵ Hibaként rója fel neki, hogy prédikációival inkább nevetésre, mint könnyekre és töredelemre indította a hallgatóságot. Meglepő módon a külföldi példák közül a protestáns John Tillotsonnal rokonítja. Ebben bizonyára szerepe volt annak is, hogy Denina éppen irodalomtörténete megírása idején alakított ki szoros kapcsolatokat angol irodalmi körökkel. Egy másik helyen újra dicsérő szavakat olvashatunk Segneri két művéről (*Il Cristiano istruito*, *La Manna dell'Anima*), amelyek egyszerűségükkel, nyelvi tisztaságukkal és természetességükkel tűnnek ki, prédikációi azonban – Denina szerint – cikornyásak és dagályosak. E különbség okát a közönségben véli megtalálni: míg Segneri az előbbieket a népnek írta, addig az utóbbiakat „egy nemesebb színházba” szánta.²⁶ A prédikáció évszázadairól elmélkedve végül arra a konklúzióra jut, hogy a műfaj itáliai fejlődéséhez Francesco Panigarola, Girolamo Mautini da Narni és Segneri járultak hozzá nagy mértékben.

Az első teljes irodalomtörténet szerzője, a jezsuita Tiraboschi jóval bőségesebben értekezik Segneriről, egész alfejezetet szentel neki, melynek címe igen beszédes: *Riforma dell'eloquenza sacra fatta dal P. Segneri* (A P. Segneri által az egyházi ékesszólás terén véghezvitt reform). Tiraboschi a fejezetet a barokk prédikációs modor bírálataival kezdi, amelyet egyértelműen elítél, és úgy véli, annak kialakulásában a hallgatóság ízlésének volt döntő szerepe.²⁷ Rendtársait részesítve előnyben a korból Luigi Giuglaris és Giulio Mazarini szónoki munkásságát tekinti át, amelyet Segnerié követ. Tiraboschi szerint egyértelmű, hogy Segneri példaként Cicerót

²⁴ DENINA 1792, 179–180.

²⁵ *Uo.*, 180.

²⁶ *Uo.*, 59.

²⁷ TIRABOSCHI 1833, 578.

állította maga elé. Prédikációiban a *divisio* helyett a tétel meghatározása után azonnal áttér az argumentációra, s olyan mesterien köti egyik érvet a másikba, hogy a hallgatók végül kénytelenek megadni magukat: a szónok érvei meggyőzték, ékesszólása pedig megindította őket.²⁸ Tiraboschi megjegyzi, hogy olykor Segneri is engedett a korízlésnek, e megállapítás bővebb kifejtése azonban jótékony homályban marad. Ezt követi az az állítása, mely a későbbi szakirodalomban több szerzőnél is visszatér, miszerint Segneri az egyházi ékesszólás reformján munkálkodott, amelyet azonban valószínűleg nem mert egyik pillanatról a másikra véghezvinni, s ezért olykor ő maga is adózott a kordivatnak.²⁹ Tiraboschi a prédikátor Segnerit teszi elemzése tárgyává, más műveire nem tér ki, életrajzát nem ismerteti, azonban kiemeli, hogy minden írása a toszkán nyelv mintapéldája.³⁰ Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy Segneri műveiben és az életrajzi adatokat bőségesen tartalmazó levelezésében semmiféle jel nem utal arra, hogy ő maga tudatosan, programszerűen dolgozott volna a prédikáció reformján.

I.1.1.3. Segneri a XVIII. századi retorikaoktatásban

A Segneri-kritika sokat emlegetett állomása Alessandro Bandiera 1755-ben megjelent munkája és az általa keltett visszhang.³¹ A korábban jezsuita, de ekkor már szervita Bandierát valószínűleg a jezsuiták és a közöttük támadt nézeteltérések is motiválták a könyv megírására. Bandiera nem értett egyet a jezsuita oktatási módszerekkel, ezért távozott, vagy kellett távoznia a Jézus Társasága soraiból. Írásában emiatt bírálja egykori rendjét, és ennek kapcsán megkérdőjelezi, hogy Segneri *Quaresimaléja* megfelel az iskolai retorikaoktatás céljaira. Bár nem hiányoznak részéről a Segnerit méltató szavak, műve mégis leginkább azért vált emlékezetessé, mert átírta Segneri nagybőjti prédikációinak egyes

²⁸ *Uo.*, 579.

²⁹ *Uo.*, 580.

³⁰ *Uo.*, 579.

³¹ BANDIERA 1755.

részeit. Ezzel igyekezett bizonyítani, hogy Segneri mennyire távol állt a toszkán hagyománytól, a boccacciói stílustól. Ha ezt nem teszi meg, műve és neve talán ma már feledésbe merült volna. Giuseppe Parini azonban szellemes kritikájával halhatatlanná tette.³² Bandiera, aki Segneri-átiratát, s ezzel önmagát kínálja példának az ifjak számára, Parini szerint hosszabb, bonyolultabb és nehezkesebb formába öntötte át az eredeti sorokat, s ezzel megfosztotta azokat erejüktől és hatásosságuktól. Nemcsak a formát, de a tartalmat illetően is hibázott Bandiera: úgy írta át a szöveget, hogy olykor a jezsuita eredeti szándékának éppen az ellenkezőjét fogalmazta meg. Parini nem ad hangot személyes véleményének a Segneri-prédikációk retorikája kapcsán, azt azonban vitathatatlanak tartja, hogy nyelvi szempontból nehéz bármi kivetnivalót találni bennük. Bár Bandiera érdemeket is sorakoztatott fel Segneri mellett, a későbbi kritika az általa megfogalmazott, főleg a nyelvkérdéshez kapcsolódó kifogásokra adott választ, s többnyire védekező állást vett fel vele szemben.

A XVIII. századi retorikaoktatás számára Segneri prédikációi példák gazdag tárházának bizonyultak.³³ Így született meg Giuseppe Malmusi a maga nemében azóta is egyedülálló munkája.³⁴ Malmusi a *Quaresimale* összes beszédét, negyven prédikációt elemez retorikai szempontból. Minden prédikáció esetében ugyanúgy jár el: megállapítja az exordium típusát, röviden értékeli azt, ismerteti a bizonyítandó tételt, számba veszi az érveket, és retorikai szakterminussal beazonosítja azokat, majd áttér a második részben alkalmazott retorikai eszközök bemutatására, és végül néhány megjegyzést tesz az inventio, a dispositio és az elocutio kapcsán. Módszere tökéletesen alkalmazkodik az előszóban kitűzött céljához, miszerint a szabályokat a gyakorlatban akarja láttatni. Úgy véli, ehhez Segneri nagybőjti beszédei kiválóan megfelelnek, mivel a XVII. századi prédikátor az érvelés mestere, argumentumai meggyőzőek és a nép számára is érthetőek, az

³² Giuseppe PARINI, *Lettera all'Abate Soresi "sui pregiudizi delle umane lettere"* = PARINI 1925, 549–566. A levél először 1756-ban jelent meg.

³³ Például: SERRA 1748, I, 132–137, 153–155, 229–237, 271–285; SERRA 1756.

³⁴ Első kiadása: Modena, nella stamperia di Giovanni Montanari, 1768. Az általunk használt kiadás: MALMUSI 1872.

érvek közötti átvezetés természetes, az *amplificatio* eszközeit kitűnően, a figurákat megfontoltan használja, az érzelmeltetésben pedig nagy jártasságról tesz tanúbizonyságot.³⁵ Kevés hibája, mely inkább a századé, a profán erudíció használatából ered. Malmusi parafrazeálva adja vissza Segneri olvasókhöz írt előszavát, és az abban megfogalmazott elvek megvalósulásaként mutatja be a *Quaresimalét*. Az elemzéseket a konklúzió zárja, amelyben Malmusi további két szerzőhöz utalja a tanulóifjúságot: Muratorihoz és a jezsuita Domenico Decoloniához. Utóbbi szerző írásához további kiegészítéseket fűz, és néhány általános prédikatori hibára hívja fel a figyelmet.³⁶

Segneri a XVIII. században több egyházi retorika kedvelt példájává vált. Értékeit és hibáit a szerzők többnyire egyformán látták és láttatták, véleményük sok hasonlóságot mutat a Malmusi által megfogalmazottal.³⁷

I.1.2. Segneri a XIX. században

I.1.2.1. Segneri és a nyelvkérdés

A *questione della lingua* története egészen Dantéig nyúlik vissza, s azon törekvések változatos együttesét jelenti, melyek az olasz nyelv definiálására és egy normatív nyelv rögzítésére irányulnak. Tétje több szempontból is igen nagy. Egyrészt a válasz a politikai szempontból megosztott félsziget egy területét jelöli ki az olasz nyelv bölcsőjének és szabályozó központjának, azaz egyfajta kultúrhatalmi kérdésről van szó; másrészt a standard nyelv normái meghatározzák nemcsak a mindennapi beszélt nyelvet, de az irodalom és a tudomány nyelvét is. A nyelvkérdés XVII. századi

³⁵ *Uo.*, 3–4.

³⁶ *Uo.*, 130–133.

³⁷ Vö. NOGHERA 1753 (első kiadása egy évvel korábbi); ANDRÈS 1836. Andrès többkötetes munkája 1782–99 között látott napvilágot. Segneri az egyházi retorikaoktatásban a XIX. században is modellként szolgált egyes szerzők számára l. például: AUDISIO 1839–1841, I, Lezione I, IV; II, Lezione XXIII; III, Lezione VI; AUDISIO 1892, 293–294, 454–455. A szerző néhány mondatot Andrèstől plagizált.

történetéből – Segneri később tárgyalandó kapcsolatai miatt is – az Accademia della Crusca tevékenységét kell kiemelnünk. A Firenzében alapított akadémia nem meglepő módon a toszkánt propagálta modellként, célja képletesen a tiszta búza elválasztása volt a korpától (crusca). Ennek eredményeképp született meg 1612-ben a *Vocabolario della Crusca* első kiadása, melyben azokat a szavakat gyűjtötték össze, amelyeket a számukra modellértékű toszkán szerzők használtak, s azokhoz példákat is mellékeltek. A későbbi kiadások Segnerit is a követendő szerzők közé választották. Az Akadémia szótárkiadásával nemcsak nyelvi, hanem irodalmi kánont is teremtett.

A nyelvkérdés történetében Segneri neve a következő században tűnik fel újra. A XVIII. század végén ugyanis a francia kultúra és nyelv hatásának érvényesülése nyomán kezdett megerősödni Itáliában a nyelvi purizmus, amely lexikai szempontból a XIV. századi firenzei nyelvet és irodalmi hagyományt tekintette követendőnek, és az ahhoz való visszatérést szorgalmazta. E törekvésekben belül több irányzat is jelen volt.

A purizmus egyik kiemelkedő alakja, a nápolyi Basilio Puoti úgy vélte, hogy az irodalmi és nyelvi kánon nem korlátozható kizárólag a XIV. századi firenzei szerzők műveire, ezért abba XVI. és XVII. századi szerzőket is beemelt, köztük a jezsuita triászt: Segnerit, Daniello Bartolit és Pietro Sforza Pallavicinót. Puoti véleménye szerint Segneri néhány hibája ellenére is főművet alkotott a prédikáció műfajában (*Quaresimale*), amelyet azonban a nyelvi tisztaság szempontjából felülmúl az *Il Cristiano istruito*.³⁸

A szintén purista elveket valló Pietro Giordani írásaiban minden prédikátor számára mintaként ajánlja,³⁹ és bár úgy véli, hogy nyelvileg írásai nem tökéletesek, mégis utánozhatatlannak tartja azt a természetességet, ahogyan a tárgyalt témától függően választja meg a stílusát.⁴⁰ A purizmus mellett állást foglaló Fer-

³⁸ PUOTI 1853, 24–26. A mű első kiadása: Napoli, da Raffaele De Stefano e Socii, 1837.

³⁹ GIORDANI 1862, Appendice alle opere di Pietro Giordani, 363.

⁴⁰ *Uo.*, 371.

dinando Ranalli és Raffaello Fornaciari irodalomtörténeti írásaiban Segneri ehhez igen hasonló értékelést kapott.⁴¹

A nyelvkérdést tárgyaló munkák közül Ruggiero Bonghi művét kell még kiemelnünk. Ez továbbra is a XIV. századi szerzők stílusát és a firenzei nyelvet tekinti mintának. Bonghi az ékesszólásról beszélve megjegyzi, hogy a három stílusnemnek megfelelően szónokolni csupán ketten tudtak, közülük az egyik Segneri.⁴² Ennek ellentmondani látszik a továbbiakban kifejtett véleménye. A XVII. század szónoki gyakorlatának bírálatát adja, majd kitér a prédikációk exordiumára, amelyek célja szerinte kizárólag a *captatio benevolentiae*, holott nem csak ezt az egy funkciót kellene betölteniük. A nevetséges exordiumok egyik példajaként idézi Segneri második nagybőjti beszédét.⁴³ Bonghi ellentétet vél felfedezni a jezsuita életszentsége és művei között, mivel ez utóbbiakban a profán elemek túlsúlyban vannak, s úgy tűnik, mintha a vallás csupán apropót szolgáltatna neki műveltsége elmés beszédekben való fitogtatására.⁴⁴ Összességében úgy értékeli őt, mint aki a prédikáció terén semmit sem ér, nyelvi egyszerűsége és stílusának természetessége viszont példaértékű.⁴⁵

Niccolò Tommaseo, akinek nevéhez az olasz nyelvtörténetben nagy jelentőséggel bíró *Dizionario della Lingua Italiana* fűződik, Segneri legnagyobb hibájának azt tartja, hogy a hallgatók ellen beszél, a vádló ügyvéd szerepét tölti be, míg kötelessége ennek éppen az ellenkezője lenne, azaz barátként, testvérként vagy apaként szólni a hallgatósághoz.⁴⁶ Tommaseo minden bizonnyal a saját korabeli hívő vallási-lelki életének elvárásait fogalmazta meg ezzel.

⁴¹ FORNACIARI 1906, 196. A mű először Firenzében (Sansoni) jelent meg 1874-ben. Ezt követően számos további, javított kiadást ért meg. RANALLI 1863, 110–116. A mű első kiadása: Firenze, Felice Le Monnier, 1840, azonban a szerző folyamatos csiszolatása nyomán újabb és újabb kiadások láttak napvilágot.

⁴² BONGHI 1993, 115. A mű először itt jelent meg: Milano, F. Colombo–F. Perelli, 1856.

⁴³ *Uo.*, 115–116.

⁴⁴ *Uo.*, 119.

⁴⁵ *Uo.*, 162.

⁴⁶ TOMMASEO 1867, 664. A mű először 1840-ben (Venezia, co' tipi del Gondoliere) jelent meg a *Di nuovi scritti* 3. köteteként.

Érdemeit abban látja, hogy példaszerű egyszerűséggel fejezi ki magát, alapos felkészültséggel rendelkezik a teológia, a Biblia ismerete terén, igen jártas az egyházi szerzők és világi moralisták írásaiban, az antik retorikában, továbbá a Szentírásból vett citátumokat és az abban rejlő gondolati elemeket újszerűen kapcsolja egymáshoz. Tommaseo bírálata szerint Segneri túlzásba viszi a concettók, a példák, a nem megfelelő hasonlatok és a világi témájú narratív betétek használatát, amelyek miatt prédikációi olykor dagályossá válnak. Funkció nélküliek, tehát feleslegesek a retorikai felkiáltások és az ismétlések is. Az idézeteket, a mitológiai utalásokat, egyes szerzők (Seneca, Appianos) és bibliai alakok (Tóbiás) szerepeltetését nem tartja a populáris prédikációba illőnek. Kifogásolja, hogy Istenről és a lelki dolgokról időnként azokhoz nem méltó kifejezésekkel szól.⁴⁷ A részletesen kifejtett kritika ellenére Tommaseo számára Segneri megkérdőjelezhetetlenül az olasz irodalmi kánon része.⁴⁸

1.1.2.2. XIX. századi irodalomtörténetek

A nemzeti irodalom kérdése és a nyelvről folytatott vita a XIX. században az egységtörekvések nyomán a nemzet egyik igen lényeges közös ügyévé nőtte ki magát.⁴⁹ Az egységes Olaszország egységes olasz identitást kívánt, amelyhez nemzeti nyelvre és nemzeti irodalmi hagyományra volt szükség. Ez utóbbi kíváncsalm irodalomtörténet-írásra, kánonteremtésre ösztönzött. A kor irodalomtörténései sajátos szempontot érvényesítettek műveikben, úgy tekintettek Itália irodalmának egyes korszakaira, aszerint értékelték az alkotókat, hogy azok közelebb vittek-e az egységes olasz állam és nemzet megteremtéséhez, vagy inkább eltávolítottak a vágyott céltól.⁵⁰ Ennek fényében már sejthető, hogy a jezsuita Segnerinek nem juthatott előkelő hely a kánonban.

⁴⁷ TOMMASEO 1852, 337–345.

⁴⁸ Vö. MELOSI 2008, 16–17.

⁴⁹ Segneri és az olasz nyelvtörténet kérdésével foglalkozik, de főleg XIX. századi szerzők alapján: MANETTI 1985.

⁵⁰ MADARÁSZ 1994, 303.

Közülük kiegyensúlyozottnak mondható Cesare Cantù véleménye, aki mind érdemeket, mind hibákat felsorakoztat.⁵¹ Segnerit Itália legjobb prédikátorának tartja, aki bár nem mérhető francia kortársai nagyságához, mégis a XVII. századi dagályos, elmefitogtató beszédek tartó olasz hitszónokok fölé emelkedik. Hibái közt említi, hogy túl sok példát, hasonlatot, idézetet, túl sok retorikai eszközt használ. Mindezek ellenére sokat lehet tőle tanulni, főleg a nyelvhasználat terén, mivel beszédei mindenki számára jól érthetőek, a gondolatmenet jól követhető. Bár a hitszónok érzelmileg megindultnak mutatja magát, prédikációi inkább az észre hatnak, érvekkel akarnak meggyőzni, s kevésbé céljuk, hogy a hallgatóság érzelmeire legyenek hatással.

Gúnyt űz a jezsuitákból és Segneriből is Luigi Settembrini,⁵² aki hosszabban értekezik magáról az ékesszólásról, majd a katolikus hitszónokokról beszélve figyelmet szentel Segnerinek is (halálozási dátumát azonban hibásan adja meg). Settembrini meggyőződése, hogy a keresztény vallás megszilárdulásával, intézményesülésével a hitszónoklat az egyházi irányítás eszköze lett. Dicséri Luther teljesítményét e téren, aki példaként és érvként is szolgál azon állításának alátámasztására, miszerint szabadság nélkül nincs ékesszólás. Az elmondottakból következik, hogy csupán két dolgot tehet egy katolikus hitszónok: tanítja a hittételeket, és/vagy dicséri a szenteket. Itáliában katolicizmus van, mely nem tűr vitát, következésképp egyházi ékesszólás nem létezik. Segneri ezért semmiképpen sem tekinthető Itália legnagyobb hitszónokának, hiszen katolikus és ráadásul jezsuita, akik bár kiváló elmék, hiányzik belőlük a szív. Segneri túl sok idézetet használ, érvelése argutiákból építkezik és nem valós argumentumokból, keresi az ellentéteket, célja, hogy kíváncsiságot ébresszen a hallgatóságban. Settembrini végső konklúziója: Segnerit azért nevezik a legnagyobb olasz prédikátornak, mert az Accademia della Crusca szóára révén kanonizálta őt.

A XIX. századi irodalomtörténetek közül a legtöbbet idézett munka Francesco De Sanctis műve, aki az olasz irodalom és nem-

⁵¹ CANTÙ 1865, 415–418.

⁵² SETTEMBRINI 1964, I, 149–150; II, 713–719. A mű első kiadása Nápolyban (Tip. Ghio) jelent meg három kötetben 1866–1872 között.

zettudat történetét írta meg.⁵³ Ebben Segnerinek is jut néhány sor, amelyekben még a korábbi írásokban neki tulajdonított eredmények is ellenkező előjellel kerülnek említésre.⁵⁴ Nem tud hatásosan beszélni, azaz nem tudja rávenni hallgatóságát a megtérésre, életük megjobbítására. Nincs hitele, hiányzik belőle az apostoli hév, nem szereti az embereket, és nem munkálkodik embertársai üdvösségén. Igen erős vádak ezek. Örökölt és nem saját maga által kiformált vallási és erkölcsi tanításokat hirdet. Nagy erudícióval rendelkezik viszont vallási és világi téren egyaránt. Bár De Sanctis megfogalmazása nem egészen világos, mégis úgy sejtjük, az eredetiséget hiányolta Segneriből. E néhány sorban ki nem mondott, de jól érzékelhető a De Sanctis-i ítélet: Segneri semmilyen módon, még a vallásosság terén sem járult hozzá az olasz nemzet-tudat kialakulásához.⁵⁵

I.1.3. A XX. század elejétől napjainkig

I.1.3.1. Benedetto Croce Segneri-kritikája: követők és bírálók

A XX. század elején Benedetto Croce két egymásnak ellentmondó véleményt fogalmazott meg Segneriről. Először az egyházi ékes-szólás megújítói közé sorolta őt, aki első prédikációiban maga is hajlott a concettók és a retorikai eszközökkel felékesített stílus használatára, később azonban ezektől megszabadult, bár a kor egyéb hibáitól nem maradt mentes.⁵⁶ A későbbiekben ezt a barokk kori Itáliáról írva módosította.⁵⁷ Ebben olyan kulcsszavakat kapcsolt az ellenreformációhoz, mint a jezsuiták, az inkvizíció, a szólás- és a gondolatszabadság elnyomása, az olasz egység meg-

⁵³ DE SANCTIS 1925, II, 205–206. Első kiadása két kötetben: Napoli, Morano, 1870–71.

⁵⁴ Részben foglalkozik a kérdéssel a következő írás: SAVARESE 1999. A tanulmány szerzője azonban a legtöbb figyelmet Parininek és Leopardinak szenteli, hát-térbe szorítva nemcsak De Sanctist, hanem Segnerit is.

⁵⁵ De Sanctisszal szemben más XIX. századi szerzők továbbra is reformátornak tekintik Segnerit az egyházi szónoklat terén: SCOLARI 1845; RONDINA 1896.

⁵⁶ CROCE B. 1911, 177–178.

⁵⁷ CROCE B. 1929.

valószínűsítését akadályozó pápaság megerősödése. A barokk Croce definíciójában „perversione artistica”, amelynek egyetlen célja a csodálatkeltés.⁵⁸ A XVI. század végétől egészen 1670-ig terjedő időszakban mindenén úrrá lesz a hanyatlás, hogy aztán a lassú megújulásnak adja át helyét. A korban ezért csak „pseudooratoria” létezik, amely nélkülözi a gondolatot, felbomlik az egység tartalom és forma között.⁵⁹ Mindezek alapján Croce szerint Segneri esetében sem lehet megújulásról beszélni, mert hiányzott belőle az eredetiség, egyszerűen visszatért a XVI. századi prózai hagyományhoz. Prédikációival semmiféle hatást nem ért el, mert a hallgatóság nem fordította tettekre tanításait, szavai a hívek lelki hidegségét teljesen érintetlenül hagyták.⁶⁰ Croce nemcsak Segneri kudarcát konstatálja, hanem az egész barokk korszakot a romlással azonosítja.

E hosszú életű irodalom- és művelődéstörténeti közhely cáfolatának szentelte kutatásait Antonio Belloni, aki preconcepciók nélkül kívánta újraértékelni a XVII. századot, amelyet ő egy olyan átmeneti korszaknak tekintett, amely a válság, ugyanakkor a megújulás jeleit is mutatja.⁶¹ Belloni szerint hiba lenne Segnerit kivételként kezelni, úgy, mint aki felülemelkedett korán, és megújította a prédikáció műfaját. Kétségbe vonja azokat a korábbi magyarázatokat is, amelyek azt állították, hogy a secentista prédikációs modor oka a romlott ízlés, annak pedig a felszínes, külsőségeket előtérbe helyező vallásosság. Segneri jelentősége szerint nem a más prédikátorokkal való retorikai szempontú összevetések révén mutatkozik meg, hanem akkor, ha a korabeli vallási, egyházi, lelki élet felől közelítünk hozzá. A Segneri-prédikáció beszédmódja azért más, mert a szerző célja, hogy változást idézzon elő a hívek lelki életében, megújítsa az erkölcsöt, a társadalmat. Ehhez nem volt szüksége cifra beszédre, retorikai fogásokra. A papság számára is volt e téren tanítása: a hitszónok felé legfőbb

⁵⁸ *Uo.*, 33.

⁵⁹ *Uo.*, 427.

⁶⁰ *Uo.*, 438–439. Croce véleményét osztja, és Segnerit a hatás- és csodálatkeltés szónokává redukálja: ZONTA 1932, 164–165.

⁶¹ BELLONI 1955, 505–515. Első megjelenése: Milano, Francesco Vallardi, 1898; második bővített és javított kiadása 1929-ben uyanott.

kíváncsiaként azt állította, hogy az tetteivel mutassa meg, milyen az igazi evangéliumi lelkület, szavaival pedig adja át azt a gondozására bízott lelkeknek. Belloni egyetlen kifogása Segnerivel szemben, hogy túlságosan gyakran üt meg polemikus hangnemet, s időnként az érvelése az inkvizítorokéra emlékeztet. Belloni az egyes XVII. századi szerzőknek külön köteteket is szentelt, köztük Segnerinek is.⁶² Ennek újdonsága, hogy gondolati és formai hasonlóságokat keres Segneri és Manzoni művei között.⁶³

A Croce-tanítvány Francesco Flora irodalomtörténetében a *Quaresimaléből* vett hosszú idézetekkel és az azokhoz fűzött rövid kommentárokkal kívánja bemutatni a prédikátor Segnerit.⁶⁴ E módszer előnyét abban látjuk, hogy ily módon a prédikációk egyes részletei azokat az olvasókat is megtalálják, akik egyébként nem szentelnének időt és fáradságot e művek olvasásának. Flora megállapításai azonban egyértelműen jelzik, hogy célja egyáltalán nem ez volt. Szerinte ugyanis Segneri nem hozott semmi újat, mindenben az egyház tanításait ismételte meg, és minden kritika nélkül hirdette azokat, ezért, ahogyan Croce, úgy Flora számára is ő testesíti meg mindazt a rosszat, amit az ellenreformáció hozott magával. A retorikai szabályoknak megfelelően felépített prédikációi nincsenek hatással sem a hallgatóság gondolkodására, sem az érzelmeire, Segneri össze sem hasonlítható olyan nagy prédikátorelődökkel, mint Bernardino da Siena. Hogy Flora értékelése előítéletektől nem mentes, jól jelzi az a rész, ahol kijelenti, hogy ugyanazok a Segneritől idézett sorok Bernardino da Siena, Domenico Cavalca vagy Jacopone da Todi szájából az őszinte öröm („innocente letizia”) kifejezéseképp hangoznának, a jezsuita szájából mégis ridegen („freddura”) szólnak. Befejezésében a szerző kedvezőbb képet fest a levélíró Segneriről, aki szerinte itt bensőségesebb és meggyőzőbb, mint bármelyik más munkájában. Leveleiben bölcs megfigyelőnek, emberinek mutatkozik, aki vigaszt

⁶² BELLONI 1931.

⁶³ Segneri életének és műveinek Manzonira gyakorolt hatását vizsgálják és ilusztrálják a *Fermo és Lucia*, majd átdolgozott formájában *A jegyesek* c. regényből vett példákkal a következő írások: ZIINO 1921; ANGELONI 1924; MARZOT 1950, 243–244.

⁶⁴ FLORA 1966, 433–440. Első kiadása: Milano, Mondadori, 1940–41.

nyújt embertársainak, stílusát pedig egyfajta természetes elegancia jellemzi.

Minden eddiginél hosszabb és alaposabb a *La Civiltà cattolica* irodalomkritikusa, Domenico Mondrone írása, amelynek kiindulópontja, hogy Segneri kifejezetten olyan szerző, akinek életét ismerni kell ahhoz, hogy műveiről beszélni lehessen.⁶⁵ Először ezért életrajzát ismerteti, amelyben kifogásolja, hogy a Segneriről szóló írásokban többnyire mint városokban és székesegyházakban prédikáló hitszónokról emlékeznek meg róla, miközben ideje java részét a népmissziók kötötték le. Ezt követően számba veszi műveit, majd annak a kérdésnek szenteli a figyelmét, hogy a *Quaresimale* Segneri főműve-e, egyáltalán főmű-e. Már a kérdésfelvetés is igen eltér az addigi szakirodalmi állásponttól, hisz ha valamiben egyetértettek, akkor az éppen ez volt. Mondrone viszont úgy véli, hogy Segneri munkái közül a *Quaresimale* követi leginkább a kordivatot, mégpedig azért, mert megírásakor a szerző fiatal volt, és nem tudta kivonni magát környezetének hatása alól. Később, ahogyan belső, lelki élete elmélyült, és tapasztalatokat szerzett a lelkek gondozásában, műveit is egyre nagyobb természetesség, egyszerűség jellemezte már. Segneri érett munkáinak az *Il Cristiano istruitót*, polemikus írásait és leveleit tartja. Külön szól a levélíró Segneriről, utal a korábbi kritikusok véleményére, védelmébe veszi őt Florával szemben, majd befejezésképp, a további szakirodalmi tájékozódást segítő bibliográfiát közöl.

I.1.3.2. Segneri-monográfiák

Természetesen a XX. században is készültek Segnerit laudáló írások, melyekre a legmegfelelőbb alkalmat az évfordulók kínálták.⁶⁶ Születésének 300. évfordulójára jelent meg Nicola Risi hangzatos című műve, az *Il principe della eloquenza sacra in Italia* (Az olasz egyházi ékesszólás fejedelme), amely egyben az első

⁶⁵ MONDRONE 1974, 1751–1764.

⁶⁶ Ide sorolhatók: GALLERANI 1894; TUSTI 1924; RIGILLO 1925; DE BIASE 1941, 82–86; CAPIZZI 1995.

Segneri-monográfia is.⁶⁷ Az erősen hagiografikus színezetű, címe miatt később szívesen idézett munka semmiféle újdonságot nem hozott a Segneri-kutatásba. A század közepe táján megjelenő két Segneri-monográfia azonban szemléletében teljesen eltér ettől.

Közülük az egyik Giovanni Minozzi kétkötetes műve, amelynek első része a Segneri-életművel foglalkozik, míg a második részleteket közöl írásaiból.⁶⁸ A monográfus abból indul ki, hogy élesen el kell választani egymástól a nagyböjti prédikátort és a misszionáriust. A két szerep összeegyeztetésének problémája más szakirodalmi munkákban is megjelenik, amelyet egyes szerzők úgy oldottak meg, hogy a *Quaresimale* beszédeit is missziós prédikációknak tekintették, ami azonban nem felel meg a valóságnak. Minozzi kötetében Segnerit lánglelkű prédikátorként, ugyanakkor a legműveltebb olasz hitszónokként mutatja be, akinek hibái a század romlott egyházi retorikájára vezethetők vissza. Azt állítja, hogy maga Segneri is az évek múlásával elhatárolódott korábbi prédikációitól, mivel azokat túlságosan ciceroniánusnak tartotta.⁶⁹ Bár alapvetően Segneri levelezésére alapozza művét, amelyből lépten-nyomon idéz, ezen állításának alátámasztására nem közöl sem levélrészleteket, sem egyéb írásokat. Mi a Segneri-életmű tanulmányozása során nem találkozunk olyan adattal, amely megerősítené ezt az állítást. Sőt ellene szól egy másik adat: a *Panegirici sacrit*, amely Segneri egyik első megjelent műve (1664) és egyben első prédikációs kötete, húsz évvel később maga a szerző készítette elő az újbóli, bővített kiadásra (1684).⁷⁰

Giulio Marzot elsősorban pszichológiai és társadalomtörténeti szempontokat érvényesít munkájában. Segneri személyiségét és lelkiségét kutatja, s rajta keresztül a XVII. század mentalitását és lélektanát. Műveinek egyes jellegzetességeit a szerző személyiségéből és a jezsuita rend által támasztott elvárásokból eredezteti. A Segneri által megfogalmazott erkölcsi tanításokat a XVII. századi társadalmi-erkölcsi problémákkal összefüggésben tárgyalja. Marzot könyve végén röviden összefoglalja az addigi szakirodalom

⁶⁷ RISI 1924.

⁶⁸ MINOZZI 1949.

⁶⁹ *Uo.*, I, 91.

⁷⁰ *Lettere di Lorenzo il Magnifico*, 165–166.

megállapításait, ő maga leginkább a Segneri-életmű azon vonásait emeli ki, amelyekről úgy véli, a romantika irodalmát előlegezik meg.⁷¹

I.1.3.3. Irodalom- és prédikációtörténeti összefoglaló munkák a XX. századból⁷²

A XX. század második felében írott irodalomtörténetekben Segneri legtöbbször mint a XVII. század második felétől induló klasszicizálás egyik korai képviselője jelenik meg,⁷³ míg mások Galilei és a kor természetfilozófusainak kutatási módszere és a Segneri művek logikája közötti hasonlóságokról beszélnek.⁷⁴ Emellett azonban időről időre előbukkannak a szakirodalmi közhelyek, a sablonos címkék is.⁷⁵ Az egyik kivétel ez alól Mario Scotti, aki Paolo Segneriről írt szócikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a barokknak nem a XIX. században született egyértelműen negatív meghatározását alkalmazzuk, akkor Segneri *Quaresimalé*-ja tökéletesen illeszkedik a XVII. századi prédikációirodalomba, ezért nem szabad azon kívül állónak tekinteni. Másik fontos, eddig kevés figyelemre méltatott megállapítása, hogy Segneri műveiben nagyon tudatosan alkalmazkodik a trienti zsinat előírásaihoz. Írásai, melyek kitűnő képet adnak a kor társadalmáról, az egyház- és vallástörténeti kutatások számára is forrásként szolgálhatnak.⁷⁶

A kifejezetten a prédikációnak és a műfaj itáliai fejlődésének szentelt művek száma igen csekély, legtöbbjük a XX. elején ké-

⁷¹ MARZOT 1950.

⁷² A trienti zsinat utáni olasz prédikációról 1980 és 1996 között megjelent szakirodalmi munkák rövid ismertetővel kiegészített bibliográfiája: ARDISSINO 1997.

⁷³ MUSCETTA 1974, 314–318; JANNACO–CAPUCCI 1986, 803–812; BORSELLINO–PADULLÀ 1999, 442–446.

⁷⁴ JANNACO–CAPUCCI 1986, 811.

⁷⁵ GETTO et alii 1972, 353; RUSSO 1961, 375; GUGLIELMINETTI 1990, 134–135.

⁷⁶ SCOTTI 1986.

szült.⁷⁷ Alfredo Galletti munkája egy műfaj történeti sorozat része, amely a kezdetektől a XVI. századig tekint át a szónoklat történetét.⁷⁸ Ennek folytatásaként jelent meg Ernesto Vercesi munkája, mely az olasz hitszónoklat történetét a XVII. századtól kezdődően tárgyalja.⁷⁹ Vercesi, miután több prédikátor példáján bemutatta a secentista prédikációs modort, a *Quaresimale* olvasókhöz írt előszavából idéz, hogy bizonyítsa, Segneri a kor szokása, ízlése ellen kívánt fellépni. Ezután röviden felvázolja életútját, felsorolja prédikációs köteteit, kiemeli missziós tevékenysége fontosságát. Mintái között tartja számon Quintilianust és Cicerót, dicséri az általa használt firenzei nyelvet, a beszéd dramatizálásának képességét és a leírások képszerűségét. A folytatásban még néhány, a Segneri-kritikához hozzájáruló szerző véleményét (Maury,⁸⁰ Bandiera, Finazzi,⁸¹ Tommaseo, Giordani, Croce) foglalja össze, hosszabban elidőzik Croce bírálata, és védelmébe veszi Segnerit azzal szemben. A mások által megfogalmazott kritikák ellenére Vercesi számára Segneri továbbra is a XVII. századi olasz prédikáció megújítója.

Ekként mutatja be őt prédikációtörténetében Francesco Zanotto is, aki Massei biográfiája alapján ismerteti életét, azután a *Quaresimaléról* és általánosságban más műveiről is szól.⁸² Prédikációit kiválóan felépítettnek tartja, melyben az egyes részek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Az exordiumban meghatározott témától nem tér el, az érvek logikusan következnek, nincsenek felesleges kitérők. További erényei a természetesség, a gazdag képzelőerő és ennek megnyilvánulása a képszerűség, továbbá a párbeszédekesség, mely dramatikus erőt kölcsönöz a beszédeknek. Zanotto befejezésében Segneri követőjeként és ezáltal az egyházi szónoklat terén

⁷⁷ Ilyen kötet még: ARRIGONI, 1906. Ebben a szerző a 73. lapon Segneri érdeméért említi, hogy kitűnően ismeri a nyelvet, és azt nagy tudatossággal használja, amely a jó szónok egyik ismérve.

⁷⁸ GALLETTI [1904].

⁷⁹ VERCESI [1931]. A Segnerire vonatkozó rész a 33–40. lapokon olvasható.

⁸⁰ MAURY 1810, 138–141. Maury véleménye a prédikátor Segneriről többnyire kedvező, azonban megszólal benne a nemzeti büszkeség is, hisz az olasz prédikátor szónoki erényei ellenére sem képes felülmúlni a francia Bourdalouét.

⁸¹ FINAZZI 1845.

⁸² ZANOTTO 1899, 253–319.

elindult reform folytatójaként nevezi meg ifj. Paolo Segnerit, Pinamontit és a kapucinus Francesco Maria Casinit, utóbbi Segneri után lett a pápai udvar hitszónoka.

Sebastiano Vento, aki könyvét a prédikációtörténet egy periódusának, a XVII. századnak szentelte, szintén abból indul ki, hogy Segneri megújította az olasz prédikációt, amelyre a magyarázatot a vele született szónoki képességeken túl mély, őszinte keresztény hitében találja meg, amely képessé tette őt arra, hogy gondolkodásmódját, eszméit át tudja adni hallgatóságának.⁸³ Jelentősége abban áll, hogy beszédeiben keresztény moralista, aki kiváló pszichológiai és szociális érzéssel ragadja meg korának jelenségeit. Vento számos ponton hasonlóságot lát Segneri reformja és a későbbi romantika programja között, s mint ahogy Parini a modern irodalom első költője, számára Segneri a modern idők első prédikátora. A *Quaresimale* programszerű előszava alapján Vento számba veszi azokat az elemeket, amelyek miatt Segneri esetében reformról lehet beszélni. A megújulás útjára lépő hitszónoklat egyik képviselőjeként említi még Fulvio Fontanát, aki a segneriánus missziók folytatója volt Itáliában.

A hitszónoklat történetéről írt munkák közül kiemelendő Emilio Santini 1923-as könyve, amely igen alaposan körüljárja a Segneri-féle reform problémakörét.⁸⁴ A szerző többször használja a reform kifejezést, ugyanakkor kijelenti, hogy Segneri csupán annak a jezsuita hagyománynak a folytatója, melyet Pallavicino és Bartoli alapozott meg. Kettejük „lehetséges hatásáról” beszél, és részletekbe nem is bocsátkozik, azonban ezzel a Segneri-kutatás egy máig nem vizsgált, igen fontos kérdését fogalmazza meg. Santini 1960-ban egy tanulmányban tér vissza a témára, amelyben módosítja korábbi álláspontját.⁸⁵ Ebben már úgy véli, hogy bár Segneri célul tűzte ki maga elé a hitszónoklat reformját, mégsem nevezhető újítónak, valamint kiváló hitszónoknak sem tekinthető. Műveinek számtalan kiadása és fordítása csupán azt bizonyítja, hogy a trienti zsinat által propagált prédikátormodell megtestesítője és a jezsuita rendi előírások végrehajtója volt. A mások által

⁸³ VENTO 1916, 427–438.

⁸⁴ SANTINI 1923, 97–132.

⁸⁵ SANTINI 1960, 11–14.

is említett hibákon túl leginkább azt kifogásolja, hogy az érzelmek közül csak a bűnök iránti kérlelhetetlen harag van jelen beszédeiben, amit azzal magyaráz, hogy Segneri a jezsuita rend hű katónája. Javára írja viszont, hogy a Szentírás-magyarázatban a betű szerinti értelmet állította az első helyre, és hogy prédikációival az Accademia della Crusca nyelveszményét tette széles körben ismertté.

A prédikációtörténeti munkák vonatkozásában a XX. század eleje és vége közötti időszakban hatalmas űr tátong az olasz irodalomtörténetben. Egészen 1984-ig kell várni, hogy a műfaj itáliai története, bár nem önálló kötetben, mégis tárgyalásra kerüljön. Lina Bolzoni alapos és lényeglátó tanulmánya az Alberto Asor Rosa irányította irodalomtörténeti sorozatban látott napvilágot.⁸⁶ Ebben rövid elméleti bevezető után a szerző a legnagyobb olasz prédikátorokat mutatja be (Giordano da Pisát, Bernardino da Sienát, Savonarolát), majd a prédikáció és a klasszikus retorika XV. századi összefonódásáról beszél, s ezután tér rá a bennünket közelebből érdeklő korszakra, a XVII. századra. A Segnerire vonatkozó korábbi szakirodalmi megállapításokat nem vonja be elemzésébe, helyette két újjal gazdagítja azokat. Mint láttuk, több szerzőnél is negatív előjellel került említésre, hogy Segneri túlságosan intellektuális, az értelmi dimenzió nála elnyomja az érzelmit. Ezzel szemben Bolzoni úgy véli, hogy ahogyan a Tesauro propagálta játékosság, úgy kizárólag az értelmi meggyőzés sem lehetett Segneri számára elfogadható, hiszen az az isteni szó helyett a prédikátori intellektust helyezi előtérbe. A tanulmány jelentősége és újdonsága azonban leginkább abban áll, hogy nem abból indul ki, hogy Segneri a XVII. századi prédikáció megújítója. A szemléletmódváltás eredményeképpen prédikációinak azon vonásai kerülnek előtérbe, amelyek más XVII. századi olasz prédikátorokkal rokonítják őt. Ilyenek például a megoldhatatlannak látszó kérdések, kétségek megfogalmazása, exclamatiók, interrogatiók, hosszas felsorolások, amelyekben a többes szám használata a sokaság illúzióját kelti, és ezzel további nyomatékot kap a mondanivaló. Végző soron Bolzoni szerint Segneri nem más tesz, mint a *conchetto*

⁸⁶ BOLZONI 1984, 1041–1074. Itt Segneriről l. az 1066–1069. lapokat.

predicabile által elsősorban az intellektuális játék számára kínált harcias meggyőzési stratégiát az érzelmek szintjére helyezi át.

Végül két tanulmánykötetről kell szólnunk, melyek közel egy időben zajló konferenciák eredményeit mutatják be. Az elsőre az olaszországi egyháztörténészek társaságának szervezésében és tagjainak részvételével került sor 1994 szeptemberében Nápolyban. A szervezők és a helyszín alapvetően meghatározta a résztvevők körét és azt, hogy a konferencia témájaként választott XVI–XVIII. századi prédikáció milyen szempontok érvényesítésével került tárgyalásra.⁸⁷ Az előadók között ugyanis felülreprezentáltak voltak mind az (egyház)történészek, mind a nápolyiak vagy legalábbis déliek, ami több esetben a témaválasztásra is hatással volt. A kötet szerzőinek névsora ezen kívül jól mutatja azt is, hogy a prédikáció Olaszországban elsősorban a vallástörténettel, az egyháztörténettel, a teológiával foglalkozók kutatási területe. A konferencia aktáiban az egy-egy prédikátor tevékenységének szentelt írások mellett a prédikációtörténethez kapcsolódó, általánosabb kérdéseket boncolgató tanulmányok is helyet kaptak. Ezek többnyire a trienti zsinat előírásait a vizsgált időszak prédikatori gyakorlatával szembesítik. Egyetlen szerző választotta témájaként Paolo Segnerit, sajnos azonban a *L'arte di ben predicare* című művet elemzi, amelyről 1999-ben bebizonyosodott, ami már sejthető volt korábban is, hogy az nem Segneri munkája.⁸⁸ A tanulmánykötet végén missziótörténeti írások kaptak helyet, ezekkel fejezetünk utolsó részében foglalkozunk majd.

A másik konferencia, melyet szükséges bevonnunk kutatástörténeti áttekintésünkbe, a fejezet elején már említett, Segneri halálának 300. évfordulója alkalmából szervezett tanácskozás.⁸⁹ Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy egyedülálló kezdeményezésről van szó, sem korábban, sem azt követően Segneri-konferenciára nem került sor. Hozzátehetjük, nem véletlenül, hiszen nem könnyű olyan kutatókat találni, akiknek érdeklődése homlokterében Segneri állna. E kötet kapcsán leginkább azt fájlaljuk,

⁸⁷ MARTINA–DOVERE 1996.

⁸⁸ GORDINI 1996. A hibás attribúciót filológiaiilag megalapozottan mutatta ki: ARDISSINO 1999.

⁸⁹ FEDI-PATERNOSTRO 1999.

hogy a szerzők többségének munkásságában a Segneri-kutatás csak egy rövid epizódot jelentett, aminek következtében a tudományosság és az alaposág különböző mértékben van jelen a tanulmányokban: a kiválóan felépített és filológiaiilag megalapozott munkáktól egészen a rövid személyes hozzászólásokig terjed a sor.

A másik konferenciakötettel ellentétben itt az irodalomtörténeti megközelítés dominál, de olvasható benne nyelvészeti és missziótörténeti munka is.⁹⁰ Több írás foglalkozik Segneri későbbi „fortuna”-jával az olasz irodalomban, egy-egy pedig a magyar és a lengyel hatástörténetet vizsgálja.⁹¹ Úgy véljük azonban, hogy a legnagyobb hozzájárulást a Segneri-kutatáshoz azok a tanulmányok jelentik, melyek szerzői Segneri valamely művét választották elemzésük tárgyául.⁹²

I.1.4. Összegzés

Az elmondottak alapján úgy látjuk, hogy alapvetően három tényező befolyásolta a Segneri-kép alakulását az egyes korszakokban, és felelős azért, hogy Segneri neve fokozatosan a perifériára szorult az olasz irodalomtörténetben is. Az első az a tény, hogy szerzőnk a Jézus Társaságához tartozott. Ennek hatása érzékelhető az egyes szerzők szintjén, a jezsuitákhoz való személyes viszonyulás talaján kialakított véleményekben, Segneri pro és contra egyaránt; de történelmi periódusok sajátjaként is, ahogyan az az olasz nemzeti egységtörekvések idején történt, amikor a rend XIX. századi politikai szerepe elutasítást szült a XVII. századi jezsuita életművével szemben is.

A második tényező, mely nem elhanyagolható mértékben hatott a Segneri-kritikára, az a kor volt, melyben szerzőnk élt és alkotott. A XVII. század és a barokk terminus hosszú ideig negatív jelentésekkel terhes volt, s olykor az mind a mai napig. Crocétól kezdve

⁹⁰ STEFANELLI 1999; MARUCCI 1999.

⁹¹ FRANCESCETTI 1999; SAVARESE 1999; CAPUCCI 1999; SÁRKÖZY 1999; ZABOKLICKI 1999.

⁹² CONRIERI 1999. Némi módosítással, de azonos címmel újra megjelent: CONRIERI 2005, 33–49; PATERNOSTRO 1999; PEVERE 1999.

szinte az irodalomtörténet-írási hagyomány részévé vált a XVII. század azonosítása a minden téren, így az irodalomban is jelentkező hanyatlással, és csupán a XX. század végén kezdődött el e magát szilárdan tartó megállapítás revidálása. Ez a hosszan továbbélő szemlélet Segnerit, számos más XVII. századi szerzővel együtt feledésre ítélte.

A harmadik tényezőt a műfaj jelentette, melyben Segneri legjelentősebb műveit alkotta meg. A prédikáció, de említhetnénk általában az egyházi műfajokat is, az olasz irodalomban háttérbe szorult a világi irodalommal szemben, és sohasem töltötte be – Itália nyelvi megosztottsága miatt sem – azt az erős anyanyelvformáló funkciót, melyet például a magyar irodalomban.⁹³ Ezért a prédikáció inkább más tudományterületek – úgymint az egyháztörténet, a vallástörténet, a teológia, társadalomtörténet stb. – kutatási terepévé lett, az irodalomtörténet csak három prédikátornak szentelt nagyobb figyelmet (Giordano da Pisa, Bernardino da Siena, Savonarola). Bár az utóbbi két évtizedben változások indultak el, még sok a teendő, hogy az olasz prédikációirodalom szövegközeli elemzéseknek köszönhetően az olasz irodalomtörténet szerves részévé válhasson.

I.2. Paolo Segneri a magyar irodalomtörténet-írásban

Igen csekély a Segneriről magyar nyelven írott vagy a téma magyar vonatkozásait tárgyaló szakirodalmi munkák száma. Rézbányay József Segneri olasz méltatóinak szavait veszi át: ő „az olaszok legnagyobb szónoka”, „az olaszok Bourdalouéja”. Ezt bizonyítandó nagybőjti prédikációi magyar fordításából példaként részleteket közöl, ezeket azonban tévesen „missio-beszéd”-eknek nevezi. Az olasz szakirodalomból kölcsönzi azt az időről időre előbukkanó, azonban adatokkal nem dokumentálható állítást is, miszerint Segneri előadásmódja „nem volt művészi”.⁹⁴

⁹³ BITSKEY 1979, 157.

⁹⁴ RÉZBÁNYAY 1902, 135–136.

Radó Antal olasz irodalomtörténetében Segneriről mint kiváló egyházi szónokról emlékezik meg, aki inkább az antik retorika nagyjait, mint az egyházatyákat választotta példaképül. Emiatt prédikációi formai szempontból kifogástalanok, azonban nem indítják meg a hallgatóságot, azaz nem felelnek meg a szónoklat-tal szemben támasztott egyik követelménynek.⁹⁵

Várady Imre Segneri műveinek XVIII. századi magyarországi népszerűségét illusztrálta néhány, főleg a könyvkiadás teréről vett példával,⁹⁶ és az olasz jezsuita *Il Cristiano istruito* című munkáját II. Rákóczi Ferenc lelki olvasmányai között említette.⁹⁷ A későbbi szakirodalom Rákóczi elmélkedéseinek egyik forrásaként jelöli meg a mű latin nyelvű fordítását.⁹⁸ Jablonkay Gábor egy XVIII. századi jezsuita, Taxonyi János munkái kapcsán mutatta ki, hogy a szerző ismerte és használta itáliai rendtársa írásait.⁹⁹

Bán Imre az olasz vallásos irodalom XVIII. századi magyarországi hatásáról írva Muratori mellett említést tesz Segneriről is. A magyarra lefordított devóciós művek jelentőségét abban látja, hogy azok hozzájárultak a magyar stílus csiszoltabbá, választékossabbá válásához.¹⁰⁰ Bán Imrének a XVIII. századi jezsuita retorikákkal foglalkozó írásában Kaprinai István kapcsán kerül elő újra az olasz jezsuita neve. A Segneri-művekből vett idézetek ugyanis a magyar jezsuita által írt hitszónoklat-tankönyv példaanyagának jelentős részét adták.¹⁰¹

Bitskey István Pázmányról írott munkájának egyik alfejezetében az olasz prédikáció XVI–XVII. századi történetébe nyújt bepillantást. Ebben a következő magyarázatot adja arra a kérdésre, hogyan válhatott Segneri korának egyik legnagyobb prédikátorává: „személyében szerencsés módon találkozik az alapos teológiai szakképzettség és a gyakorlati-etikai kérdések iránti fogékonyság, valamint az erudíció és a művészi hitel”.¹⁰² Lényegében ezt ismét-

⁹⁵ RADÓ 1896, 69–70.

⁹⁶ VÁRADY 1933–1934, I, 241, 246–247, 362.

⁹⁷ *Uo.*, 239.

⁹⁸ TÜSKÉS–KNAPP 2002, 176.

⁹⁹ JABLONKAY 1910, 259, 288.

¹⁰⁰ BÁN I. 1982, 281.

¹⁰¹ BÁN I. 1971, 79–99.

¹⁰² BITSKEY 1979, 160.

li megolasz irodalomtörténetében Madarász Imre, aki ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy Segneri prédikációinak elemzésekor számolni kell Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos módszerének hatásával.¹⁰³

A Bitskey István által felvetett Segneri–Pázmány párhuzam vizsgálatával Maria Teresa Angelini foglalkozott egy tanulmányában, aki a kettejük közötti hasonlóságokat az ellenreformáció, az *Ecclesia triumphans* szellemiségére vezeti vissza, míg a különbségeket Itália és Magyarország eltérő történelmi, gazdasági és kulturális helyzetével magyarázza.¹⁰⁴

Sárközy Péter három ízben szólott hozzá a témához, először a *Világirodalmi lexikon* „Segneri” címszavának szerzőjeként.¹⁰⁵ A már említett olaszországi Segneri-konferencián – főleg Várady könyvére támaszkodva – az olasz jezsuita műveinek XVIII. századi magyarországi recepciója kapcsán tett észrevételeket.¹⁰⁶ Legutóbb az olasz egyházi irodalom magyarországi fogadtatásáról értekezve megismételte ezeket.¹⁰⁷

Az elmondottakból kitűnik, hogy Paolo Segneri neve nem ismeretlen a magyar szakirodalomban, mindeddig azonban nem kapott különösebb figyelmet sem az italianisztika, sem a magyar irodalom-, művelődés- vagy egyháztörténet részéről. Pedig a fent említett írások egyértelműen arra mutatnak, hogy már csak a magyarországi hatástörténet miatt is érdemes a témával foglalkozni.

¹⁰³ MADARÁSZ 1994, 188.

¹⁰⁴ ANGELINI 1994.

¹⁰⁵ *Világirodalmi lexikon*, XII, 737–738. A szócikk néhány adata korrekcióra szorul. Bár az olaszban általában az utolsó előtti szótagra esik a hangsúly, Segneri nevének kiejtésében ez a szabály nem érvényesül: Ségneri és nem Segnéri. XII. Ince nem 1652-ben, hanem negyven évvel később nevezte ki őt az apostoli palota hitszónokává. A *Quaresimale* nem lelkigyakorlatos könyv, hanem nagyböjti prédikációs kötet. A *Lo specchio che non inganna* nem erkölcsfilozófiai értekezés, hanem lelkigyakorlatos könyv.

¹⁰⁶ SÁRKÖZY 1999.

¹⁰⁷ SÁRKÖZY 2008, 82–83.

I.3. A segneriánus missziók kutatása Olaszországban és Magyarországon

A segneriánus missziók kutatása előtt számos eddig még járatlan út áll. Ami a szűken vett témát illeti – mint ahogyan arra már fejezetünk elején utaltunk –, hiányzik a Segneri által vezetett missziók dokumentumainak összegyűjtése és feldolgozása, valamint nem készült még átfogó munka sem a segneriánus, sem a korabeli jezsuita missziók itáliai történetéről. Az így kapott eredményeket érdemes lenne ezután összevetni: 1) a jezsuita missziós hagyománnyal; 2) más itáliai jezsuiták gyakorlatával; 3) a misszionáriusok számára készített kézikönyvek és kéziratok dokumentumok instrukcióival. Ezt követően indokolt lenne a rend missziós módszereinek tágabb összefüggésrendszerbe helyezése, más szerzetesrendekhez viszonyított vizsgálata. A belső missziók körén kilépve újabb kutatási területet kínál a népmissziók és a jezsuita missziós stratégia jóval nagyobb volumenű része, a külső missziók közötti kapcsolatok feltárása is.¹⁰⁸

A téma a felsorolt irányokon kívül – a missziók jellegénél fogva – az interdiszciplináris szemlélet nagyfokú érvényesítésére is lehetőséget ad, amit – véleményünk szerint – az olasz kutatás eddig nem használt ki eléggé. Mint azt nemsokára látjuk, elsősorban az egyháztörténet foglalkozik a XVII. századi jezsuita népmissziókkal, ezek azonban több más tudomány – úgymint társadalomtörténet, történeti antropológia, mikrotörténet, irodalomtörténet, dráma- és színháztörténet – érdeklődésére is számot tarthatnának, sőt optimális esetben e tudományterületek egymással együttműködve gazdagítanák eredményeikkel jelenlegi tudásunkat a témáról.

Az olasz szakirodalomban az 1970-es évektől kezdve mutatkozik figyelem a XVI–XVII. századi népmissziók iránt, sokszor a népi kultúra és a népi vallásosság megismerésére irányuló kutatások keretein belül.

Mindenekelőtt Carlo Ginzburg nevét kell megemlítenünk, aki az olasz történelem többkötetes feldolgozásában *Folklore, magia*,

¹⁰⁸ Egy ehhez hasonló vizsgálatot végzett főleg spanyol területekre vonatkozóan: BROGGIO 2004.

religione címmel írt fejezetében elsők között mutat rá arra, hogy a népi vallásosság kutatásának létjogosultsága van, valamint arra is, hogy az nem értelmezhető egyszerűen az intézményesített vallás ellentétéként vagy annak hiányaként.¹⁰⁹ A szerző a kettő közötti kapcsolat változásaival magyarázza, és ezek alapján írja le az itáliai vallási élet és az egyház történetének évszázadait. Véleménye szerint a XVI. századra a város és a vidék e téren egymástól teljesen különböző fejlődési irányt vett. Ennek következtében a népi vallásosság kivételesen gazdag formakincs birtokosává vált, miközben az egyházi szereplőkben egyre inkább tudatosult, hogy mindez számukra milyen veszélyeket rejt magában.¹¹⁰ Az egyház részéről az első komoly lépést az ellenőrzés megerősítése felé a trienti zsinat jelentette, amely az intézményesített vallástól való minden eltérést büntetett, és minden eszközzel azok megszüntetésére törekedett.¹¹¹ A népmisszió is ilyen eszköz volt, sőt egyike a célra legalkalmasabbaknak, amennyiben a népi kultúra egyes elemeit tette magáévá.¹¹² Ginzburg szerint a XVII. századi itáliai jezsuita népmissziók elősegítették, hogy a félsziget vallási szempontból egységessé váljon.¹¹³

Az egyháztörténeti kutatások sorát a redemptorista Giuseppe Orlandival kell kezdenünk nemcsak azért, mert a témában a legkorábbi írások az ő nevéhez fűződnek, hanem azért is, mert talán őt tekinthetjük az újkori olasz népmissziók legavatottabb szakértőjének, nem véletlen, hogy ő a *Storia dell'Italia religiosa* (1994) erről szóló fejezetének a szerzője.¹¹⁴ Orlandi először 1972-ben a Muratori és ifj. Paolo Segneri közötti kapcsolatot vizsgálva beszélt a népmissziókról, és tanulmánya végén tekintélyes mennyiségű forrás közlésére is vállalkozott.¹¹⁵ Két évvel később átfogó képet adott a XVII. századi népmissziókról, amelyben leginkább a jezsui-

¹⁰⁹ GINZBURG 1973.

¹¹⁰ *Uo.*, 644–646.

¹¹¹ *Uo.*, 650.

¹¹² *Uo.*, 657.

¹¹³ *Uo.*

¹¹⁴ ORLANDI 1994.

¹¹⁵ ORLANDI 1972. Itt a 194. laptól kezdve olvashatók az ifj. Segneri és Muratori közötti levelezés egyes darabjai, valamint a missziókról készített leírások és beszámolók.

ták szerepét tárgyalta. Ebben egy korabeli misszióleírás alapján bemutatta a Segneri-misszió menetét, és hangsúlyozta a módszer kidolgozottságát.¹¹⁶ Az említett 1994-es kötet jellege a kutatási terület kiszélesítését kívánta meg, ezért Orlandi ott megjelent írásában már szó esik más szerzetesrendek, valamint az újkori alapítású missziós társulatok munkájáról is, azonban egyetlen fejezetben nem volt módja azok részletesebb összehasonlító tárgyalására. Jóval inkább érvényesül ez a szándék egy 1996-os tanulmányában, amelynek újdonsága mégis inkább abban áll, hogy a missziós prédikációk által közvetített hittartalmakat is vizsgálja.¹¹⁷ Érdeemesnek tartjuk felsorolni mindazokat a feladatokat, amelyeket Orlandi határozott meg a kutatás számára, mivel úgy véljük, ez is képet ad annak akkori és – tehetjük hozzá – mai állásáról is. Ezek a következők: a vizsgált időszakban missziós tevékenységgel foglalkozó szervezetek, intézmények, rendek összeírása; a misszionáriusok személyének azonosítása, rövid életrajzuk elkészítése; az általuk használt (kéziratos és nyomtatott) szövegek összegyűjtése és azok teológiai és nyelvészeti szempontú elemzése.¹¹⁸ Orlandi nem szól az irodalomtörténet e területen elvégzendő munkájáról, bár jelzi, hogy újabban a nyelvtörténettel és az irodalomtörténettel foglalkozók érdeklődését is felkeltette a téma.¹¹⁹

1975-ben Carla Faralli a XVI–XVII. századi itáliai jezsuita missziók kutatását folyamatban lévőknek nevezte sokat idézett tanulmánya címében.¹²⁰ Egy kiváló munkaterről van szó, amelynek azonban a szerzőről részéről – aki ebben a rövid írásában azt is bizonyította, hogy a téma feldolgozásához számtalan levéltári forrás áll rendelkezésre – sosem lett folytatása.¹²¹ Faralli az egyes olasz jezsuita provinciákra lebontva látta megvalósíthatónak a jezsuita belmissziók történetének megírását, amelyben különösen a misszionáriusi módszereknek és technikáknak, az alkalmazkodás módozatainak kívánt kitüntetett figyelmet szentelni.¹²² Tanul-

¹¹⁶ ORLANDI 1974. Újraeközlése: ORLANDI 1977.

¹¹⁷ ORLANDI 1996.

¹¹⁸ *Uo.*, 534–535.

¹¹⁹ *Uo.*, 517–518.

¹²⁰ FARALLI 1975.

¹²¹ Egy misszió leírását közölte is tanulmánya függelékében: *uo.*, 113–116.

¹²² *Uo.*, 99.

mánya végén a szociológiai, a néprajzi, a tömegpszichológiai szempontok érvényesítésének szükségességét is jelezte, mivel úgy vélte, hogy ily módon megragadhatóvá, leírhatóvá válik a vizsgált korszak egyházi és vallási élete, de annak politikai, gazdasági és társadalmi jellemzői is láthatóvá válnak.¹²³

Az 1970-es évek végére datálódik Valerio Marucci írása, mely szorosabban kötődik Paolo Segneri missziós tevékenységéhez.¹²⁴ A Segneri-missziók kutatásában sajnálatos hiány, hogy mindeddig nem került elő olyan dokumentum, amely a missziókra vonatkozóan instrukciókat vagy missziós prédikációkat tartalmazna, és bizonyíthatóan Segneri munkája lenne. Marucci a jezsuita rend római központi levéltárának Opp. NN. 211. jelzetű kéziratáról igyekezett ezt kimutatni. Később ennek cáfolatára vállalkozott dolgozatában Raffaella Lion, aki meggyőző ellenérveket sorakoztatott fel Segneri szerzősége ellen és egy másik segneriánus misszionárius, Antonio Baldinucci mellett.¹²⁵ Úgy tűnik mindezek alapján, hogy egy ilyen jellegű kézirat felfedezése még várat magára.

Egyháztörténeti vizsgálódásai során foglalkozott a témával Luigi Mezzadri is, aki lazarista lévén leginkább a saját kongregációját által vezetett misszióknak szentelte figyelmét,¹²⁶ de szerzője általánosabb írásoknak is, ilyen például a népmissziókról és a populáris prédikációról írott lexikoncikke¹²⁷ vagy a népmissziókutatás historiográfiáját tárgyaló tanulmánya, amelyben az egyes szerzetesrendek és missziós társaságok kontextusában ad látleletet a kutatás 1990-es évek végi állapotáról.¹²⁸ Utóbbi záró részében megállapítja, hogy igen sok a tennivaló, e hatalmas kutatási terület feldolgozása még gyerekcipőben jár, többek között a missziós

¹²³ *Uo.*, 112.

¹²⁴ MARUCCI 1979. A kézirat missziós beszédeket tartalmaz, a margón pedig az actióra vonatkozó megjegyzéseket. Segneri szerzőségét kérdőjelezi meg az is, hogy a levéltár birtokában van egy másik, ezzel szinte teljesen megegyező tartalmú, Baldinucci nevét viselő kézirat is (ARSI, Opp. NN. 96.).

¹²⁵ LION 1989–1990. Marucci ennek ellenére is kitart álláspontja mellett: MARUCCI 1999.

¹²⁶ MEZZADRI 1999.

¹²⁷ MEZZADRI 1983.

¹²⁸ MEZZADRI 1996.

prédikáció is felfedezésre váró terra incognita, pedig a forrásokból nincs hiány.¹²⁹

Mivel a missziós tevékenység délen intenzívebb volt, mint Itália más részein, szakirodalmi munkák is nagyobb számban állnak rendelkezésre az ottani népmissziókról. A Mezzogiorno újkori történetét kutató történészek közül Elisa Novi Chavarriát kell kiemelnünk, aki az 1980-as évektől kezdve gyűjti és rendszerezi a jezsuiták dél-itáliai misszióira vonatkozó adatokat. Ennek a több évtizedes munkának a gyümölcse az a 2001-ben publikált kötet, amelyben Novi Chavarria a déli missziók történetét többnyire egyháztörténeti és társadalomtörténeti szempontból dolgozza fel, egyik tanulmányában azonban a prédikáció- és irodalomtörténet területére is átkalandozik.¹³⁰ Ebben a népmissziók két elmaradhatatlan témája, a pokolbeli kínok és az isteni büntetés jelenlété és megjelenítését vizsgálja korabeli nagybőjti prédikációs kötetekben.¹³¹

Az olasz missziótörténeti kutatások általános jellemzője, hogy egyoldalúak és nem egységes szempontrendszer szerint folynak. Számos olyan történészt találunk, aki valamely írásával kapcsolódott a XVI–XVII. századi népmisszió-kutatáshoz. Armando Guidetti a témát a jezsuita rend történetébe ágyazva tekintette át egészen a II. vatikáni zsinatig, valamint a misszionáriusokról rövid életrajzi összefoglalókat is közölt.¹³² Adriano Prosperi a XVII. századi misszionárius képét rajzolta meg, akit a korszak meghatározó szereplőjének tekintett,¹³³ majd másutt a missziók és a püspöki vizitációk közötti kapcsolódási pontokat vizsgálta.¹³⁴ Carlo Luongo az első jezsuita népmissziók meghatározó és nagyhatású alakja, Silvestro Landini életét dolgozta fel monografikus igénnyel.¹³⁵ Fabiano Giorgini a bűnbánatgyakorlás formáit, a penitenciális missziókban előszeretettel használt nyilvános önosztorozást tette vizsgálat tárgyává, rámutatott annak bibliai gyöke-

¹²⁹ *Uo.*, 488–489.

¹³⁰ NOVI CHAVARRIA 2001.

¹³¹ *Uo.*, 253–266.

¹³² GUIDETTI 1988.

¹³³ PROSPERI 1991.

¹³⁴ PROSPERI 1997.

¹³⁵ LUONGO 2008.

rére, és számba vette a mögötte álló lehetséges motivációkat.¹³⁶ Hosszan folytathatnánk még a sort, azonban ez a néhány példa is jól jelzi, hogy nincs egységes, több szempontot is érvényesítő stratégia a téma feldolgozására, és a kutatásban az egyháztörténeti, a rendtörténeti és a társadalomtörténeti megközelítés dominál, valamint a forráskiadások száma igen csekély.

Egyedülállónak tekinthető ezért Bernadette Majorana munkássága, aki színháztörténészként az 1990-es évek vége óta kutatja a missziós prédikáció dramatikus jegyeit, annak színházzal való kapcsolatát. Felfogásában a prédikátor színész és rendező, a prédikáció szövege a színdarab szövege, a gondosan kialakított helyszín a színpadnak felel meg, míg a hívek tömege a közönséget alkotja.¹³⁷ Majorana misszióleírások és a misszionáriusok számára írott segédletek, tanács- és beszédgyűjtemények alapján rekonstruálja az előadás szcenikáját, elemzi a színészi játékra és a rendezésre vonatkozó instrukciókat, miközben folyamatosan utal a technikákat érintő, a nagyobb hatékonyságot és a könnyebb kivitelezhetőséget célzó változtatásokra.¹³⁸ Írásaiban hangsúlyozza a missziós beszédek improvizatív jellegét, és az előadott szöveg-mentális reprezentáció–cselekmény folyamatlánc működését.¹³⁹

* * *

Míg a XVI–XVII. századi magyarországi és erdélyi missziók történetéről elsősorban Tóth István György és Molnár Antal kutatásainak köszönhetően forráskiadványok és alapos feldolgozások jelentek meg,¹⁴⁰ addig a XVIII. századi missziók története – melyek közé a Segneri-féle módszerrel végzett is tartozik –, még feltárat-

¹³⁶ GIORGINI 1996.

¹³⁷ MAJORANA 1994, 368. A tanulmány később kiegészítésekkel és változtatásokkal újra megjelent: MAJORANA 1996a.

¹³⁸ Ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak a következő tanulmányok: MAJORANA 1998–1999; MAJORANA 1999; MAJORANA 2003. Segneri színházról vallott nézeteit vizsgálja: MAJORANA 1996b.

¹³⁹ MAJORANA 1996a, 144.

¹⁴⁰ Írásaikból, forráskiadványaikból itt csak a legfontosabbakat említjük: TÓTH 2002–2005; TÓTH 2007; MOLNÁR 2002; MOLNÁR 2009, 147–186, 195–211.

lan. A jezsuita népmissziókkal leginkább a Magyarországra vagy egy-egy egyházmegyére vonatkozó egyháztörténeti összefoglalók, olykor helytörténeti írások foglalkoznak, melyek többsége az 1930–40-es években vagy még korábban készült.¹⁴¹ Jelleműkből adódóan azonban fő témájukat nem a jezsuita rend osztrák tartományában működő XVIII. századi misszionáriusok tevékenysége jelenti.¹⁴² A forrásokat illetően elmondható, hogy a szerzők a missziókat a Jézus Társasága 1739–41, 1744–46, 1749–51 évekre vonatkozó litteræ annuæek alapján mutatják be, mivel Magyarországon csak ezek az évkönyvek találhatóak meg, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár őrzi őket.

Újabb szakirodalomként és a témához legszorosabban kötődő tanulmányként egyetlen munkát említhetünk. Fazekas István az első magyarországi segneriánus missziókról írt, elsősorban a jezsuita rend központi és a Propaganda Kongregáció levéltárának dokumentumai alapján. Ő ismertette először az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 375. jelzetű kéziratát is, amely fontos adatokkal szolgál a missio Segneriana osztrák provinciabeli történetéhez.¹⁴³ Az általunk végzett kutatások kiindulópontját is az ő tanulmánya jelentette.

Jól látszik azonban, hogy olyan témáról van szó, amelyet a kutatás mindaddig szinte érintetlenül hagyott. A következő fejezetben ezért a magyarországi Segneri-recepció e jelentős részének bemutatására vállalkozunk, elsősorban a történelmi Magyarországon és Erdélyben tartott segneriánus missziók történetét követjük végig a kezdetektől egészen a jezsuita rend 1773-as feloszlásáig.

¹⁴¹ MOHL 1883; KÜHÁR 1926, folytatása: KÜHÁR 1927; CSÓKA 1929; PISZKER 1933; JÁNOSI 1935; BÁN J. 1941; HERMANN 1973, 327–328.

¹⁴² Kivétel ez alól Mohl, Jánosi és Kühár idézett műve.

¹⁴³ FAZEKAS 1993. Itt utalunk még egy másik tanulmányra, amelynek szerzője a XVII–XVIII. századi népmissziók európai történetének rövid summázatát adja: VÉGHSEŐ 2003.

II. PAOLO SEGNERI, A NÉP MISSZIONÁRIUSA

II.1. Itáliai népmissziók a XVII. században

II.1.1. A trienti reformok kimerülése: egyház és vallás a XVII. századi Itáliában

Paolo Segneri misszionáriusi tevékenységének bemutatása nyilvánvalóan nem nélkülözheti a történeti diszciplínák kutatási eredményeit. Le kell szögeznünk azonban, hogy nem kívánunk kimerítő egyháztörténeti, vallástörténeti, társadalomtörténeti képet adni a XVII. századi Itáliáról. E tudományterületek értékes megállapításait a Segneri-féle missziók történetében szerepet játszó tényezők számbavételéhez és kontextusteremtéshez használjuk fel. Csak annyiban utalunk rájuk, amennyiben ezt az okok és a főbb folyamatok megértése megkívánja.

A belső, azaz az Európán belüli keresztények között folytatott missziók szoros kapcsolatot mutatnak a trienti reformtörekvésekkel.¹ A reformok alapvetően arra a felfogásra épültek, hogy az üdvösség eléréséhez a híveknek elsősorban a vallás tanításait és a vallásgyakorlat helyes formáit kell ismerniük.² Ennek megvalósulása nagyban függött az egyházmegyes papság képzettségétől, pasztorációs munkájától. Előbbit a szemináriumok hivatottak biztosítani, utóbbit a püspök vagy megbízottja ellenőrizte a *canonica visitatio* során.³ A XVII. századi Itáliában a szerzetesrendek a maguk részéről a népmissziókkal igyekeztek hozzájárulni a plébánosi feladatellátás minőségbeli javításához és a hívek vallási

¹ A katolikus egyház reformtörekvéseiről a XVI. századi Itáliában l. PROSPERI 1994. Az olasz népmissziók és a zsinati reformok viszonyáról l. ORLANDI 1996, 503. és MEZZADRI 1996, 459. A spanyolországi népmissziókat a trienti reformokkal szoros összefüggésben tárgyalja RICO CALLADO 2002, 395–547.

² CHÂTELLIER 1994a, 25.

³ A trienti zsinat erre vonatkozó rendelkezései: Sessio XXIII, *Decretum de reformatione*, Canon XVIII; Sessio XXIV, *Decretum de reformatione*, Canon III.

életének trienti szellemű megújításához. Segneri korában már világosan látszott ugyanis, hogy a püspökök igen gyakran elhanyagolják a szemináriumalapítási és egyházlátogatási kötelezettségüket, ezzel szemben, a kezdetben többnyire szerzetesrendekhez kötődő, majd fokozatosan az egyházmegyei papság kezdeményezésében is megvalósuló missziók a keresztény hívek nagy tömegeit érik el.⁴

A belső missziók előzményét a szakirodalom a vándorprédikátorok tevékenységében látja, miközben két igen fontos különbségre is felhívja a figyelmet.⁵ Egyrészt a misszionáriusok célközönsége, a korábbiaktól eltérően, nem a városi lakosság volt, hanem a falvakban élők, másrészt e népmissziók szervezett keretek között, valamilyen módszert követve zajlottak.⁶

A népmissziók itáliai elindítása mögött többféle ok állt. Bár a XVI. század vége és a XVIII. század közötti időszakot regionális eltérésekkel a világi klérus erős számbeli gyarapodása jellemezte Itáliában, a mennyiség nem párosult minőséggel. Sokan csak a kisebb egyházi rendeket vették fel, azonban a pappá szenteléstől tartózkodtak, mivel már ez a státusz is biztosította számukra a megélhetést. A papi életút a családok gazdasági stratégiáinak egyik gyakori eleme lett, amely így legtöbbször az elhivatottság nélküli papok számát növelte.⁷ Itália északi, továbbá középső részei és Dél-Olaszország között eltérések mutatkoztak ebből a szempontból. Míg délen leginkább a súlyos társadalmi-gazdasági válságból való szabadulás lehetősége jelentette a motivációt – minek következtében hirtelen és nagyon nagy számban döntöttek a viszonylagos anyagi biztonságot nyújtó egyházi pálya mellett –, addig Északon és Közép-Itáliában a kereslettel arányosan nőtt a mennyiség.⁸

⁴ A katolikus egyház népmisszióknak szánt szerepéről: CHÂTELLIER 1994a, valamint DELUMEAU 1984, VIII. fejezet, amely főleg francia példaanyagra épül.

⁵ MEZZADRI 1996, 457.

⁶ DELUMEAU 1976, 243; MEZZADRI 1996, 462.

⁷ Az említett problémákról l. TOSCANI 1986, 579–601; SELLA 2000, 129–146; VISMARA 2006.

⁸ SPEDICATO 1999, 238.

Nem javíthatott a helyzeten az sem, hogy a trienti zsinat egyértelműen elkötelezte magát a szemináriumalapítások mellett. Ha létesítettek is papnevelő intézetet, az lassan hanyatlásnak indult, majd megszűnt, a működő szemináriumok pedig nem nyújtottak megfelelő képzést.⁹ A Collegium Romanum és a többi kolégium – köztük a Collegium Germanicum Hungaricum is – a rendi és az elitképzés intézményei voltak. A XVII. századi alapítású olasz papneveldek életét tovább nehezítette, hogy a zsinat a püspökök számára előírta a szemináriumok létrehozását, a leendő papoknak azonban nem tette kötelezővé azok látogatását. Így a jövőbeli hivatásra való felkészülés igen különböző utakon történhetett (pl. idősebb pap mellett, szerzetesi iskolában).¹⁰ Egészen a XVIII. századig kell várni, hogy Itáliában minőségi papképzés induljon el.¹¹ Azt feltételezzük, hogy ebben komoly szerepet játszott a szerzetesrendek feloszlata, amelynek nyomán a plébánosok kénytelenek voltak rátalálni hivatásukra, és átvenni a korábban többnyire szerzetesek által végzett feladatokat.¹²

A zsinat a püspököktől elvárta, hogy rezidenciájukon tartózkodjanak, és hogy egyházmegyéjüket évente végiglátogassák. Mindkettő az ellenőrzés eszköze lehetett volna, és javíthatta volna a plébánosok lelkipásztori munkáját. A püspökök többsége azonban elmulasztotta rezidenciaköteleességét, egyházmegyéjét megbízottak révén vizitálta, és sokszor misszionáriusok segítségét is igénybe vette ehhez.¹³ A Jézus Társaságához olyan gyakran érkeztek erre vonatkozó kérések, hogy a rend már 1549-ben kérvényezte, és el is érte III. Pálnál, hogy ne legyenek kötelezhetőek a vizitatori feladatok ellátására.¹⁴ A jezsuita regula nem tiltotta ezt meg a misszionáriusoknak, azonban azt javasolta, hogy az egyházlátogatás

⁹ GUASCO 1986, 647; COMERFORD 1998, 1002, 1009–1010.

¹⁰ ROSA 2006, 71.

¹¹ DELUMEAU 1976, 68. Ennek kapcsán Mario Rosa „sacerdotalizzazione”-ról, azaz a papság pappá tételéről beszél: ROSA 2006, 75–76.

¹² A prédikáció feladatára vonatkozóan állapítja ezt meg: RUSCONI 1981, 1011. Megállapítását azonban érvényesnek tartjuk a lelkipásztori munka egészére nézve.

¹³ BROGGIO 2004, 96; PROSPERI 1997, 767–783; PROSPERI 2009, 570–571.

¹⁴ PROSPERI 2009, 571.

során ne ártsák bele magukat olyan kérdésekbe, amelyek nem tartoznak rájuk, megelőzve így módon a joghatósági vitákat.¹⁵

Mindezen okok miatt a missziók által megcélzott közösségek, azaz a falvakban élők az intézményesített valláshoz való hozzáférés szempontjából peremhelyzetben voltak,¹⁶ miközben ők alkották a népesség nagyobb részét. A papokat ritkán vagy régen nem látott hívek vallásgyakorlati formái és hitre vonatkozó ismeretei a hivatalos egyházi tanításhoz képest torzultak, eretnekgyanus, babonával kevert formákat öltöttek.

A kor népi vallásosságáról igen nehéz pontos képet adni, hiszen a források többnyire az egyház nézőpontját érvényesítik. Az erre vonatkozó szakirodalom vélemények széles spektrumát mutatja. Van olyan kutató, aki úgy gondolja, hogy e tömegek kereszténnyé válása csak felületesen történt meg,¹⁷ míg mások arra a megállapításra jutottak, hogy a misszionáriusok számára az Európán kívüli missziók által megtérítendő népek nem különböztek a belső missziókban részt vevő keresztényektől.¹⁸ Ez utóbbi állítás megkérdőjelezhető egy 1546-os levél alapján, amelyben Szardínia püspöke éppen a két csoport közötti különbségre hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint míg az előbbieket esetében a feladat csupán a *docere*, utóbbiaknál a jóval nehezebb *dedocere*.¹⁹

Mindezzel együtt a szakirodalmi munkák általában megegyeznek abban, hogy a népi vallásosság sokszor a legalapvetőbb dogmatikai ismereteket is nélkülözte, vallásgyakorlatát pedig az egyház által elfogadottól eltérő rítusok jellemezték.²⁰ A források olvasásakor azonban mindig számolni kell azzal, hogy a misszionáriusok, a szerzetesrendek igyekeztek saját munkájukról kedvező képet mutatni, ezért ennek megfelelően készítették el beszámolóikat. Indokolt erre külön is felhívni a figyelmet, de túlzás azt állítani, hogy a fennmaradt dokumentumokban a nép tudatlansá-

¹⁵ *Regulae eorum, qui in missionibus versantur = Institutum* 1893, 18–19. pont, 21. lap.

¹⁶ ORLANDI 1996, 504.

¹⁷ DELUMEAU 1976, 209.

¹⁸ BROGGIO 2004, 48.

¹⁹ Idézi PROSPERI 2009, 556.

²⁰ MEZZADRI 1996, 465. L. még FIORANI 1996, 451. Itt a szerző a jelenséget mint vallási analfabétizmust definiálja.

gának hangsúlyozása talán, vagy szinte biztosan csak egy sokat ismételt toposz, amelynek egyetlen célja, hogy kiemelje a misszionáriusok munkájának fontosságát.²¹ Nem látunk okot arra, hogy kétségbe vonjuk, hogy az egyház és elsősorban a trienti zsinat elvárásai alapján konstruált hívő képe igen eltért attól, amellyel a misszionáriusok a falvakban találkoztak. Ebből a szempontból pedig a nép tudatlansága tagadhatatlan.

Az elmondottak alapján nem meglepő, hogy a missziók deklarált céljai között a hitoktatás és ezen belül a gyakorlati vallási élet helyes formáinak elsajátíttatása szerepelt. Ez utóbbi tekintetében a missziós atyák különösen a templomba járás, a gyónás, az áldozás és a házasság szentségének fontosságát hangsúlyozták, illeszkedve ily módon abba a trienti zsinattal kezdődő folyamatba, amelynek eredményeképp a vallási élet legfontosabb részévé a szentségekben való részesülés vált.²² A gyónók, az áldozók és a helyreállított házasságok száma végső soron a misszió eredményességének egyfajta fokmérője lett, melyekről rendszerint kimutatások készültek.²³

A belső missziók elindításának oka azonban nem csak a néptömegek vallási, lelki élete miatti aggodalomban keresendő. Nyilvánvaló, hogy az egyházi és a világi hatalom ellenőrzésének eszközei is voltak.²⁴ III. Cosimo nagyherceg például nemcsak a missziót fogadta szívesen Toszkána területén, hanem annak eredményeit megőrizendő, tiltó intézkedéseket hozott, hogy megtisztítsa Firenze városát az erkölcstelenségtől.²⁵ Más uralkodók is gyakran kértek misszionáriusokat, sőt számos esetben az anyagi háttérrel nemesi alapítványok biztosították.²⁶

²¹ Ezt állítja DOMPNIER 2004, 815–816.

²² RUSCONI 1981, 1004.

²³ Ilyen kimutatást közöl például GALLERANI 1894, 266.

²⁴ Châtellier (CHÂTELLIER 1994a, 84–85.) Leopold Anton von Firmian, a protestánsokat a salzburgi érsekség területéről száműző herceg nem általánosítható példáját említi, aki a missziókat az ott élők vallási ismereteinek és vallás-gyakorlatának szigorú ellenőrzésére használta fel. A XVI–XVII. századi római egyház azon törekvéséről, hogy ellenőrzést gyakoroljon a társadalom felett l. PROSPERI 1994, 40–46.

²⁵ FEDI 1999, 137. és 210. jegyzet.

²⁶ ORLANDI 1972, 163–165.

A világi hatalom számára a misszió fontos funkciót töltött be: hozzájárult az államrend sértetlenségének megmaradásához, hiszen kiváló alkalmat nyújtott a közösségen belüli feszültségek feloldására, miközben a különböző társadalmi helyzetű csoportok közötti egyenlőség látszatát keltette. Így a lappangó ellentétek nem törtek felszínre felkelések formájában, nem veszélyeztették a regnáló politikai hatalmat. A lélek ellenőrzés alá került, a testet megfegyvelmezték, és ezzel a társadalom feletti felügyelet is biztosítottá vált.²⁷ A missziók, amelyek során a jezsuiták a szociális problémákat az egyéni bűnök következményeként jelenítették meg, és megoldásként a bűnbánatot javasolták, a társadalmi-politikai helyzet konzerválásának hatékony eszközeivé váltak.²⁸

A kérdés vizsgálható az egyes résztvevők szintjén is. A misszió a falvakban élők számára az intézményes vallással, az uralkodó kultúrával való találkozást jelentette, továbbá a félelmektől, a bűnöktől való megtisztulás közösségi élményét. Ez utóbbira leginkább a vezeklő körmenet teremtett alkalmat. A *paenitentia publica* mögött többféle motiváció állhatott, mindenekelőtt azonban a krisztusi szenvedésben való részvételként és a bűnbocsánat elnyerését megkönnyítő cselekedetként tekintettek rá.²⁹ Ezen kívül a test legyőzésére, kontroll alatt tartására is szolgált, az Istennel kötött béke és az egyénnel egyazon mikrotársadalomban élőkkel való megbékélés pedig jó alapot teremthetett a lelki nyugalom megszerzéséhez.

A misszionárius Isten dicsőségére és a lelkek üdvéért munkálkodhatott, ahogyan azt a rendi szabályzat elvárta tőle. A jezsuiták esetében pedig ismert tény, hogy a nevelés során identitásuk meghatározó részévé vált az Európán kívüli missziókba és a mártíromság utáni vágyódás.³⁰ A XVII. századi európai misszionáriusok számára e vágyak részben teljesültek. Minden bizonnyal a külső és a belső missziók közötti hasonlóságok hangsúlyozására született a korban az „Indie di là” analógiájára az „Indie di qua”

²⁷ DOMPNIER 2004, 820.

²⁸ PROSPERI 2009, 636.

²⁹ A lehetséges okokat ismerteti: GIORGINI 1996, 499–500. Leginkább a nyilvános vezeklés társadalmi funkcióját hangsúlyozza SELWYN 2000.

³⁰ Az olasz jezsuiták által írt litteræ indipetækról l. ROSCIONI 2001.

elnevezés is, ezzel is vonzóvá téve a rendtagok számára az Európán belüli missziós munkát.

A plébánosok tekintetében a misszió elsősorban tanulási lehetőséget jelentett, ahol a mintaadó személyek a misszionáriusok voltak. A beszámolók szerint a helyiek sokszor az odaérkező atyáktól tanultak prédikálni, akik mint a *vir apostolicus* megtestesítői példaadásukkal is hozzájárultak a helyi papság neveléséhez. Maguk a misszionáriusok is feladatuknak tekintették ezt, a misszió után gyakran a papi hivatás gyakorlásához hasznos segédkönyveket osztottak szét közöttük, vagy lelkigyakorlatokat tartottak nekik.³¹

Az itáliai népmissziókban természetesen nemcsak jezsuiták, hanem más szerzetesrendek is tevékenykedtek, akiknek missziós módszere más és más volt, sőt egy-egy szerzetesrenden belül is változatosság mutatkozott e téren.³² A misszióknak alapvetően két fő típusa létezett: a katekétikai és a penitenciális. E kettő jellemzői különböző mértékben voltak jelen az egyes módszerekben, altípusok sorát hozva így létre.³³ Míg Franciaországban és azokban az országokban, ahol a protestánsok jelenléte erőteljesebb volt, inkább a hitoktatási missziók terjedtek el, Spanyolországban és Itáliában általában a penitenciális szerzett nagyobb befolyást. A bűnbánati sem nélkülözte a katekézist, azonban annak jóval kisebb teret szentelt. A segneriánus misszió a penitenciális egy altípusát testesítette meg.

II.1.2. A népmissziók és a jezsuita rend

A Jézus Társasága azon szerzetesrendek közé tartozott, amelyek igen hamar elkötelezték magukat a belső missziók mellett.³⁴ Az, hogy a rend a XVII. századi olasz népmissziók történetének is

³¹ A jezsuiták különösen nagy hangsúlyt helyeztek erre, vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 119.

³² Az egyes rendek missziós módszereiről l. MEZZADRI 1996, 474–488; ORLANDI 1996, 520–524.

³³ ORLANDI 1977, 309–310.

³⁴ MEZZADRI 1996, 509.

nélkülözhetetlen szereplőjévé vált, elsősorban néhány nagyformátumú generálisnak köszönhető.

A jezsuiták negyedik fogadalmá elviekben a misszionáriusi tevékenységhez elengedhetetlen mobilitást biztosította. A XVI. század végére azonban a rendtagok számát tekintve hatalmasra nőtt társaság fejlődése eltért az alapítók által kijelölt úttól, és elindult egy másikon, amely egy rendházakhoz kötött, elsősorban oktatással foglalkozó társaság létrejöttét eredményezte volna.³⁵

Ennek megakadályozása és az eredeti rendeszmény megvalósítása érdekében Claudio Acquaviva 1590-ben elrendelte, hogy minden provinciában legyenek olyan atyák, akik a rendházhoz közeli területeket misszionáriusként bejárják.³⁶ 1594-ben újfent arra utasította a tartományfőnököket, hogy adjanak új lendületet a missziós munkának, és tartsanak a nép körében néhány napos lelkigyakorlatokat. 1599-ben minden jezsuita számára kötelezővé tette, hogy egy bizonyos ideig misszionáriusként tevékenykedjen.

A XVII. században Vincenzo Carafa, a társaság hetedik generálisa szorgalmazta a missziós munka intenzívebbé tételét.³⁷ Ahogyan Acquaviva, ő is a Nápolyi Királyságban szerzett tapasztalatai alapján vált a népmissziók elkötelezett hívévé. Rendfőnökké választását követően már a rendtagoknak írt első levelében (1646) hangsúlyozta, hogy a társaság eredeti szellemiségének megőrzésére a legmegfelelőbb eszköz a misszió, majd a következő évben az olasz provinciákba prefektusokat nevezett ki a missziós munka irányítására, és mindvégig ez a támogató szemlélet jellemezte kormányzásának idejét.³⁸

Míg az Európán kívüli jezsuita misszionáriusok példaképe Xavéri Szent Ferenc volt, a XVII. századi itáliai misszionáriusoké Silvestro Landini, akihez a hagyomány a „nostre Indie” kifejezés születését is kapcsolja.³⁹ Missziói mintaként szolgáltak a következő

³⁵ BROGGIO 2004, 56–57.

³⁶ Acquaviva missziók érdekében tett lépéseiről l. GUIDETTI 1988, 51–55; BROGGIO 2004, 51–58.

³⁷ GUIDETTI 1988, 100–102; ORLANDI 1996, 510–511; BROGGIO 2004, 250–253.

³⁸ Az egyes olasz provinciákban zajló missziós munka intenzitásáról ad általános képet: FARALLI 1975, 102–106.

³⁹ Landininek a szakirodalom jó ideig csekély figyelmet szentelt, ezért is hiánypótló a következő munka: LUONGO 2008.

évszázad jezsuitái számára.⁴⁰ Úgy tartják, ő használta elsőként a missziókban Loyolai Ignác lelkigyakorlatos könyvét is.⁴¹ A „nostre Indie” vagy „Indie di qua” elnevezés jól mutatja, hogy a misszionáriusok úgy érezték, mintha a világ egy újonnan felfedezett vidékére kerültek volna, olyan sokban eltértek az ott lakók addigi tapasztalataiktól. S nemcsak a vallási ismeretek és gyakorlat tekintetében, hanem a nyelv, a szociális körülmények, a gondolkodásmód szempontjából is.

A missziók kezdetben, a trienti szellemiség jegyében, erőteljes protestánsellenes jelleget öltöttek Itáliában is. Azokra a területekre esett ezért a választás, ahol az „eretnekség” valamilyen formában felütötte a fejét.⁴² A XVI. századi hitvitát szító, protestánsokat támadó missziók és az inkvizíció erőszakos eszközei után a katolikus egyház stratégiát váltott: egyrészt a megfélemlítés helyett a meggyőzést választotta,⁴³ másrészt figyelme inkább a katolikus közösségek vallási élete felé fordult.⁴⁴ A XVII. századi olasz népmissziók már a katolikus hívekre fókuszáltak, amit megkönnyített az is, hogy más felekezetek csak nagy nehézségek árán találtak utat az ott lakókhoz.⁴⁵

A népmissziók először a társadalmi-gazdasági szempontból nagy hátrányokkal küzdő vidékeken jelentek meg, amelyek többsége Dél-Itáliában volt. Az 1620-as évektől kezdve jezsuita misszionáriusok járták a Nápolyi Királyságot,⁴⁶ majd működési területüket fokozatosan kiterjesztették Itália középső és északi részeire is.⁴⁷ Paolo Segneri 1665 és 1692 között itt, Közép- és Észak-Itáliában vezetett missziókat.

A jezsuita népmissziókra vonatkozóan születtek generálisi előírások, misszionáriusi tanácsgyűjtemények és számos más

⁴⁰ BARTOLI 1994, 267–288. Első kiadása: Roma, il Varese, 1673.

⁴¹ ORLANDI 1996, 507–508, 519; CHÂTELLIER 1994a, 27.

⁴² ORLANDI 1977, 307.

⁴³ PROSPERI 1991, 179–180.

⁴⁴ MEZZADRI 1996, 470.

⁴⁵ Vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 114. Itália és a protestantizmus találkozásáról és a XVI. századi eretnek mozgalmakról l. CAPONETTO 1992; FIRPO 1994.

⁴⁶ A dél-itáliai jezsuita missziókról szóló gazdag szakirodalomból l. RIENZO 1980; GENTILCORE 1997; NOVI CHAVARRIA 2001, 83–139; SELWYN 2004.

⁴⁷ A Róma környékén zajló népmissziókról l. FIORANI 1996.

dokumentum, mindezek ellenére nem létezett egységes, kötelező érvényű módszer. A misszionáriusok számára a regula a főbb feladatokat és az általános szabályokat rögzítette.⁴⁸ Részletesen foglalkozott a kérdéssel Acquaviva egy instrukciója, amely a népmisziók összes lényeges elemére kitért.⁴⁹ A missziós tevékenységet középpontba állító, nyomtatásban megjelent XVII. századi művek közül témánk szempontjából igen fontos Scipione Paoluccié, amely a Nápolyi Királyság jezsuita misszionáriusainak gyakorlatát mutatja be.⁵⁰ Jelentősége abban áll, hogy a déli penitenciális misziók leírásával bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a segneriánus módszer nem más, mint az addig ismeretes módszerek szisztematikus, hatékonyságmaximalizáló felhasználása.

II.1.3. A segneriánus módszer

A Paolo Segneri által kidolgozott módszer két forrásból táplálkozott: a korábbi jezsuita misziós hagyományból és saját tapasztalataiból. A szakirodalomban a centrális jelzőt kapta, amely a miszió logisztikájára utal.⁵¹ A következőkben a módszer főbb elemeit mutatjuk be.

A segneriánus misziók módszertani könyvét először 1714-ben adták ki Fulvio Fontana hathatós közreműködésének köszönhetően.⁵² Fontana kezdetben Segneri és Pinamonti mellett dolgozott,

⁴⁸ *Regulae eorum, qui in missionibus versantur, i. m.*, 19–21. lapokon.

⁴⁹ *Instructio pro iis qui ad missiones fructificandi causa proficiscuntur = Institutum* 1893, 365–368.

⁵⁰ PAOLUCCI 1651.

⁵¹ ORLANDI 1977, 313.

⁵² Fontana 1711-es ausztriai misziós útja után két kötetet jelentetett meg. Az egyik tartalmazta a képanyagot (*Imagini di persone della Elvezia Rezia Valesia, e Tirolo intervenute in abito di penitenza nelle missioni fatte dalli PP della Comp.a di Giesù Fulvio Fontana, e Gio. Antonio Mariani, offerte all'Ill.ma Sig.ra Maria Eleonora, Contessa d'Herbestain, Colonella nella Reale Fondazione d'Ala d'Inspragg, la quale con tanta esemplarità assisté, con quante vivono Dame, sotto il di Lei, non men pio, che prudente governo alle sacre Funzioni della istessa Missione, l'anno 1711, h. n., [1711]*), a másik a prédikációkat (*Prediche dette per interprete nelle missioni fatte l'anno 1710 dal Padre Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù, Missionario Apostolico nelli Stati*

tőlük tanulta meg a módszert, majd 1692-től, Segneri távozását követően annak prédikátori feladatait vette át a misszióban. A kötet tehát húsz évvel Segneri halála után jelent meg, azonban a misszió menete – a benne olvasható előírások alapján – egybevág azzal, amit a Segneri által vezetett missziók leírásai tárnak elénk.⁵³ A kötet szerzője minden bizonnyal Fontana volt, aki misszionáriusi pályája végén foglalta össze a módszerre vonatkozó tudnivalókat.

Michelangelo Tamburini a jezsuita rend 1706-ban megválasztott generálisának voltak fenntartásai Fontana könyvének megjelenésével kapcsolatban. Attól félt ugyanis, hogy ha a missziós beszédek és a módszer leírása napvilágot lát, a misszió elveszíti a meglepetésben és a szokatlanságban rejlő hatékonyságát.⁵⁴ Hogy valóban volt ilyen ereje a segneriánus missziónak, arról egy 1725-ös levél tanúskodik, amelyet Ljubljana püspöke írt a környéken tartott misszió után: „Verum apparatus et insolita cerimonia, quibus populum in stuporem agunt attentumque reddunt, appetitum acuunt, et desideria excitant, ut saepius visa et audita amplius spectare desiderent”.⁵⁵ A módszert kritikusan szemlélők szerint azonban éppen ezért volt hatástalan: a rácsodálkozás elmúltával a misszió hatása is nyomtalanul tűnt el.⁵⁶ Tamburini generális a segneriánus missziók Itálián kívüli elterjesztése érde-

Augustissimi del Tirolo, et Austria, Milano, Gio. Battista Ghisolfi, 1711). Ezeket követte 1714-ben a *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio, continuata dal P. Fulvio Fontana della medesima religione per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia, e di là da' Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo* (Venezia, presso Andrea Poletti), amely a missziós módszer leírását és az 1711-ben kiadott prédikációkat tartalmazza. A kötet második kiadása (Venezia, presso Andrea Poletti, 1739) ezzel megegyező. A harmadik kiadást (Venezia, presso Giuseppe Rosa, 1763) kiegészítették az 1711-es képanyaggal.

⁵³ FERRETTO 1890a; FERRETTO 1890b; FERRETTO 1890c; TONONI 1895; N. N. 1902; LEGÈ 1911; SONCINI 1925; LAZZARESCHI 1931; FABIANI 1960; COSTA 1991.

⁵⁴ PIRRI 1950, 31. Acquaviva generális is úgy tartotta, hogy használ a missziónak a meglepetésszerűség, például a misszionáriusok váratlan megjelenése, vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 117.

⁵⁵ ARSI, Aust. 182, f. 47. A latin és olasz nyelvű szövegeket betűhíven közlöm. Itt köszönöm meg Takács Leventének, hogy a fejezetben szereplő latin idézeteket ellenőrizte.

⁵⁶ CHÁTELLIER 1994a, 55.

kében tett intézkedései miatt azonban valószínűtlennek látszik, hogy ő maga is osztotta volna ezt a véleményt. Ő a veszélyt talán inkább abban látta, hogy a missziós könyv megjelenésével nyilvánvalóvá válik, hogy egy minden részletében alaposan átgondolt módszerről van szó, azaz jóval több benne az emberi munka, mint azt mutatni akarták. A nyilvánosság előtt ugyanis szívesen prezentálták a missziót isteni eredetű csodaként.⁵⁷

Segneri egy 1688-as levelében azzal az indokkal utasított vissza egy, a módszer leírására vonatkozó kérést, hogy az túlságosan nagy feladat lenne, és még senkivel sem sikerült megvalósítania, pedig már sokan kérték tőle.⁵⁸ Segneri indoklása nagyszámú és olykor igen terjedelmes műveinek ismeretében nem elég meggyőző. Elképzelhető, hogy ő maga is attól tartott, hogy a kiadás miatt kárt szenvedne a missziók eredményessége? Vagy képlékenynek, a formálódás szakaszában lévőnek érezte még azt? Nem tudhatjuk. Mindenesetre életében a módszertan nyomtatott formában nem vált közkinccsé, bár kéziratok léteztek. Egy-egy misszióról leírás is született, általában a részt vevő jezsuiták vagy más egyháziak tollából.⁵⁹ A kötetet, amely huszonhárom paragrafusban foglalja össze a missziók megszervezésére és levezénylésére vonatkozó főbb szabályokat, végül tehát Fulvio Fontana adta ki.

A segneriánus misszió jellegzetessége, hogy több, nyolc-kilenc napos misszió követi egymást ugyanabban az egyházmegyében. A misszió központjának kiválasztásában a fő szempontot a közelség, a könnyű megközelíthetőség jelenti. A cél: minél nagyobb tömegek részvétele. Az egyes állomások ezért hat mérföldnél nem lehetnek távolabb egymástól. A missziós időszak húsvét után kezdődik, és szeptemberben ér véget.

Az előkészületek során a püspök körlevelet küld papjainak, amelyben közli a misszióra vonatkozó főbb információkat, és mindenkit részvételre szólít. A misszionáriusoknak különböző engedélyeket kell beszerezniük (a szabad ég alatt celebrálhassák a misét, a misszió alatt körmenetet vezetve átléphessenek a szom-

⁵⁷ L. pl. ARSI, Aust. 229, f. 104^r.

⁵⁸ *Lettere* 1848, XCVII. levél.

⁵⁹ *Breve relatione* 1671; BARTOLINI 1673. L. még az 53. lábjegyzetben felsorolt munkákat.

szédos egyházmegye területére stb.). A missziót mindig két atya irányítja, közülük az egyik feladata a prédikáció, a másiké a hitoktatás, hiszen a penitenciális misszió sem nélkülözte a katekézist. Miután megérkeztek az egyházmegyébe, felkeresik a püspököt, és áldást kérnek tőle.

Ezután mezítláb, kezükben vándorbottal útra kelnek a misszió központjául kinevezett település felé, amelynek határában az ottani egyházi személyek, világi előljárók és a nép fogadja őket ünnepélyes köszöntéssel. Innen a templomba vonulnak, ahol az atyák megtartják első beszédüket, amelyben a misszió céljairól és az egyes részek menetéről, időpontjáról röviden tájékoztatják az összegyűlteket. A szervezési munkálatok a sekrestyében folytatódnak a helyi klérussal és a kegyes társulatok vezetőivel, akiket arra kérnek, biztassák a híveket állandó részvételre, és ebben ők maguk járjanak elől jó példával. A misszionáriusoknak, még ha személyes beszélgetések során oktatják is a plébánosokat, nyilvánosan mindig a lehető legnagyobb tisztelettel kell beszélniük róluk/velük.

A misszió egyes napjain harangszóra, ünnepélyes menetben a szomszédos településekre indulnak, ahol a misszionárius beszédet mond, majd ugyanúgy, ahogyan érkeztek, visszatérnek a központba. A prédikáció helyszíne lehetőség szerint árnyas rész, ahol a hitszónok számára felállítható egy emelvény, és a hallgatóság is kényelmesen le tud ülni. A legalkalmasabb erre egy domboldali terület, ahol egy színházszerű tér alakítható ki. A hallgatók számára mindvégig biztosítani kell, hogy nemek és társadalmi rangok szerint különválasztva helyezkedjenek el. Az emelvényre kiteszik a missziók védőszentjének, Xavéri Szent Ferencnek a képét.

A tanítás délutánonként folyik. Előtte kegyes énekek hangzanak el, melyekhez énekeskönyvet kapnak az olvasni tudók, a többieknek a pap előénekel. Az alapvető dogmatikai ismereteken kívül a morális tanításra és a vallásgyakorlat elsajátíttatására helyezik a hangsúlyt. Mivel tisztában vannak vele, hogy a gyermeki kor a legbefogadóbb időszak, ezért a gyermekeknek külön oktatást tartanak, a lányok nevelésében pedig a helyi asszonyok segídeknek. A szóbeli tanítás kiegészítésére, maradandóbbá tételére nyomtatott lapokat, füzeteket osztanak szét, és ki is tűzik azokat

Figura, in cui si fà vedere, il modo, che si teneua di confessare, e comunicare i Popoli nelle missioni fatte da PP. d.^o Comp.^a di Gesù.

Gyónás és áldozás a misszió

A másolat eredetije a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadásához hozzákötött *Imagini di persone della Elvezia Rezia Valesia, e Tirolo...* (1711) c. kiadványban
(Biblioteca Comunale Luciano Benincasa, Ancona)

A misszionárius prédikációja
A másolat eredetije a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadásához hozzákötött
Imagini di persone della Elvezia Rezia Valesia, e Tirolo... (1711) c. kiadványban
(Biblioteca Comunale Luciano Benincasa, Ancona)

jól látható helyekre. Ezek alapvető hitigazságokat, imádságokat és kegyes énekeket tartalmaznak.⁶⁰ Ez a rész módszereiben nem különbözik a hitoktatási missziókéétól.

Az esti bűnbánati processzió az, amely mindenütt a leghatásosabb fegyver a bűnösök megtérítésére, írja a könyv szerzője. A menet a templomtól indul és háromszor áll meg, amikor is a misszionárius egy kis emelvényre felállva rövid buzdító beszédet (svegliarino) mond.⁶¹ A processzió egész ideje alatt a *Misererét* éneklik. A nyilvános penitenciatartás során a páter nyakában kötelet, kezében flagellumot, fején csuklyát visel, ruhája szabadon hagyja vállait. A lányok fehér ruhában, kezükben fészülettel, fejükön töviskoszorúval jelennek meg. E spektakulum kettős funkciót tölt be: nevelő hatású és töredelemre indít. A körmenet végül visszatér a kiindulási pontjához vagy annak közelébe, ahol a nőktől búcsút vesznek, a férfiak pedig bemennek a templomba. Az ott végzett önostorozás a bánat felindításával ér véget.

A legtöbb kelléket és segítőket is igénylő, scenikailag legkidolgozottabb prédikáció témája a pokol. Ebben a helyi társulat tagjai közül négyen segítkeznek, mindegyikük fején töviskorona van, nyakukban lánc lóg. Az egyik a prédikátortól jobbra áll, kezében korbáccsal, egy másik balra, kezében koponyával, a másik kettő hátul, közülük az egyik láncot, a másik töviskoszorút tart. Mind-egyik tárgy szerepet kap a beszéd során.

A könyv a következő főszabályt fogalmazza meg a prédikációt illetően: a misszionárius mindig általánosságban beszéljen a bűnökről, senki se érezze úgy a hallgatóság soraiban, hogy személyesen neki szólnak szavai. A gyakorlat azt mutatja, hogy a legmegindítóbb jelenetek az ellenségekről szóló prédikációt követik. Ekkor ugyanis a papság egymás iránti megbocsátásának jeleként könnyek közt összelelkezik, és példájukat a nép is követi. Azonban nem csupán a prédikáció ereje és a papi példa az, amely ezt a hatást kiváltja. Két nő és két helyi férfi feladata, hogy már a

⁶⁰ NOVI CHAVARRIA 2001, 128.

⁶¹ Ilyen penitenciatartásra buzdító beszédek maradtak fenn ifj. Paolo Segneritől kéziratoss és nyomtatott formában is: ARSI, 16. X. 3, *Svegliarini per le Missioni Del Segneri juniore*, ff. 193–261; *Svegliarini ossia fervorini detti nelle processioni di penitenza* = SEGNERI jun. 1857.

*Penitenza praticata da mille e piu' Huomini d'ogni condizi-
one nelle Missioni fatte da Padri della Compagnia di Giesu
nell' Elvezia l'anno 1705*

A penitenciatartás férfiak által gyakorolt módja
A másolat eredetije a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadásához hozzákötött
Imagini di persone della Elvezia Rezia Valesia, e Tirolo... (1711) c. kiadványban
(Biblioteca Comunale Luciano Benincasa, Ancona)

Penitenza praticata da quattro mila Fanciulle d'ogni condizione nelle Missioni fatte nell'Elvezia dalli Padri della Compagnia di Gesu l'an. 1705

A penitenciatartás lányok által gyakorolt módja
A másolat eredetije a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadásához hozzákötött
Imagini di persone della Elvezia Rezia Valesia, e Tirolo... (1711) c. kiadványban
(Biblioteca Comunale Luciano Benincasa, Ancona)

misszió elején értesülésekkel szolgáljon a misszionáriusok számára az ott lakók közötti ellentétekről. A nyilvános megbocsátási aktusokat mindig személyes beszélgetések előzik meg, és maga a prédikátor is figyelembe veszi prédikációjában a helyi ellentétek jellegét.⁶² A szerző arra int, hogy a békítések során, főleg ha fontos emberekről van szó, bölcsen és részrehajlás nélkül járjanak el az atyák.

A gyónás a misszió alatt mindvégig kiemelt figyelmet kap. Újra és újra visszatérő témája mind a hitoktatásnak, mind a prédikációknak, és szerepel a szétosztott nyomtatványokban is. A misszionáriusoknak két dologra kell különösen vigyázniuk: 1) senkinek se engedjék meg, hogy nyilvánosan gyónja meg bűneit; 2) a későbbi problémákat elkerülendő, nőket csak arra megfelelő körülmények között gyóntassanak.⁶³

Az áldozás előtti napon Xavéri Szent Ferenc ereklyéjével vizet áldanak meg, amely gyakran csodálatos gyógyulásokat visz véghez. A szent kultuszának terjesztése érdekében az atyák minden nap elmesélnek egy csodát a szent életéből. Az Európán kívüli missziók apostola mellett a népmissziók másik védőszentje Szűz Mária. A bűnösök közbenjárásáért könyörögnek, anyai fájdalommal sokakat töredelemre indít.

Az utolsó napon mindenki készen áll, hogy az áldozás szentségében részesüljön. A nagy tömeg miatt a szabadban állítanak fel oltárt. A misszió egész ideje alatt folyamatosan ügyelnek a nők és a férfiak szétválasztásra, a rend megőrzésére.⁶⁴

Az utolsó napi processzió a korábbiakkal ellentétben hálaadó, örvendező menet, amelyet beszéd követ. Ebben a prédikátor a megkezdett úton való továbbhaladásra, kitartásra buzdít, majd elégetik az összes kártyát, erkölcstelen könyvet, boszorkányos tárgyat, amelyet a nyolc-kilenc nap alatt gyűjtöttek össze. A misszió záróakkordja a *Te Deum* és a pápai áldás.

⁶² A megbocsátás jelentéséről és formáiról a XVI–XVII. századi Itáliában l. NICCOLI 2007.

⁶³ A nők gyóntatásában rejlő nehézségekről és veszélyekről l. PROSPERI 2009, 520–542.

⁶⁴ Ilyen adatokat említ: FERRETTO 1890b; N. N. 1902; LAZZARESCHI 1931; COSTA 1991.

II.1.4. A Segneri-féle népmissziók itáliai folytatói

Itáliában körülbelül a XVIII. század közepéig élt a segneriánus módszer, amelynek számos követője akadt. Közülük itt csak azokat említjük, akik szorosabban kapcsolódnak Paolo Segneri személyéhez vagy a magyarországi segneriánus missziók történetéhez.⁶⁵

Bár 1692-ben Segnerit XII. Ince kinevezte a pápai udvar hit-szónokává, Giovanni Pietro Pinamonti, aki több mint két évtizeden át volt társa a missziókban, nem hagyta abba az apostoli munkát.⁶⁶ Pinamonti feladata mindvégig a hitoktatás volt. Ezt családias hangvétellű beszélgetésekkel egészítette ki, amelyekben a lélek üdvösségének fontosságát igyekezett megértetni és elfogadtatni a néppel.

Ő maga is igen termékeny szerző volt. Művei közül kettő a XVIII. század elejétől kezdve olykor Segneri neve alatt jelent meg.⁶⁷ Elsősorban lelkigyakorlatos könyveket írt világi hívek számára. A magyarországi kiadások alapján úgy sejtjük, hogy írásai – Segneriéhez hasonlóan – ismertek lehettek a XVIII. századi Magyarországon.⁶⁸

Arra, hogy Pinamonti egyes műveit miért tulajdonították a nagyobb ismertségnek örvendő társának, magyarázat lehet, hogy az alázatosság erényét gyakorolandó írásait névtelenül jelentette meg,⁶⁹ valamint az is, hogy részt vett Segneri egyes műveinek létrehozásában. Egy 1680-as levelében Segneri arról a tervéről számolt be, hogy miután befejezi a *La Manna dell'Anima* harmadik részét, Pinamontival hozzálát az *Il Parroco istruito*hoz.⁷⁰ Egy másik műve, az *Il Cristiano istruito* előszavában pedig úgy érezte, hogy helyesebb a művet közös évtizedes munkájuk eredményeként számon tartani. Pinamonti ugyanis nemcsak a missziókban volt

⁶⁵ A többi segneriánus módszert követő jezsuitáról röviden l. GUIDETTI 1988, 125–143.

⁶⁶ Pinamontiról l. Armando GUIDETTI, *Giovanni Pietro Pinamonti* = DHCJ IV, 3136–3137.

⁶⁷ Összes műveinek első kiadása 18 írását tartalmazza: PINAMONTI 1706. Vö. még SOMMERVOGEL, VI, 763–792.

⁶⁸ PETRIK III/1, 96–97, 282; PETRIK VII, 406.

⁶⁹ PATRIGNANI 1730, II, 192.

⁷⁰ TACCHI VENTURI 1903, 134.

társa, hanem ő volt az, aki e műve megírására biztatta, és annak kivitelezésében is szerepe volt.⁷¹ A két atya nemcsak lelki kapcsolatban volt egymással (egymás lelki vezetői és gyóntatói voltak), hanem szellemi közösséget is alkotott, nem csoda tehát, ha az utókor időnként tévedett az attribúcióban.⁷²

Amint azt már említettük, Segneri 1692-es távozását követően helyét Fulvio Fontana vette át, aki a *Pratica delle missioni*n kívűl számos nevelő célzatú művet adott ki, amelyek címükben és témáikban is Segneri munkáit követik.⁷³ Írásainak másik csoportját a prédikációk alkotják, amelyekben szívesen alkalmazta a kompilációs eljárást, nagyböjti prédikációiban például Segneri *Quaresimale* kötetéből vett át számos részletet.⁷⁴ Ezek után érthető, hogy a szakirodalom nem művei és eredetisége okán emlékezik meg róla, hanem misszionáriusi munkáját méltatja.⁷⁵ Ő volt az ugyanis, aki – miután svájci katolikusok egy csoportja átment Itáliába, hogy részt vegyen a misszióján – Ausztria és Svájc egyes területein is missziókat vezetett, ahol a nyelvismeret hiánya ellenére (egy kapucinus barát tolmácsolt neki) a jelentések szerint sikereket könyvelhetett el.⁷⁶ Ott szerzett tapasztalatai alapján érdemesnek látszott bevezetni a segneriánus módszert a német rendtartományban is.

⁷¹ *Cristiano*, 8.

⁷² Ezt maga Segneri is írja (*uo.*): „Ad essi però con affetto più speciale io presento queste fatiche, come a compagni nella ricerca delle anime men curanti di se medesime, o men curate. Ma perché dissi di presentarle sol io? Ad essi le presenta con esso me chi, se non dubitassi di fargli torto, direi che non so distinguere da me stesso. È questi il p. Gian Pietro Pinamonti mio collega individuo nelle missioni”. Magyar fordításban: „Nekik azonban külön szeretettel mutatom be ezt a munkát, mint olyanoknak, kik hozzám hasonlóan keresik a magukkal kevésbé törődő vagy elhanyagolt lelkeket. De miért is mondtam, hogy csupán én egyedül mutatom be ezt a kötetet? Velem együtt teszi ezt az a személy is, akiről, ha nem félnék attól, hogy megsértem, azt mondanám, hogy nem tudok különbséget tenni közte és magam között. Ő Gian Pietro Pinamonti atya, elválaszthatatlan munkatársam a missziókban.” (Fordítás tőlem.)

⁷³ Csak néhány címet idézünk példaként: *La nobiltà instruita*, *La servitù instruita*, *Il marito e la moglie instruiti*. Vö. még SOMMERVOGEL, III, 849–852.

⁷⁴ FONTANA 1721. A keresztényi életre oktató művei kapcsán néhány esetben szerzőségi kérdések merültek fel, ezekről l. SARTI 1991.

⁷⁵ Fontanáról l. BULGARELLI 1909; TACCHI VENTURI 1910; BATLLORI 1983; Uő, *Fulvio Fontana* = DHCH II, 1480–1481; SARTI 1997.

⁷⁶ Fontana német provinciabeli misszióiról l. MEIBERG 1953, 175–179.

A segneriánus missziók másik illusztris folytatója a metódus kidolgozójának unokaöccse ifj. Paolo Segneri volt. Ő azonban nagybátyjától eltérően a katekista feladatát töltötte be a missziókban. Életében egyetlen művet sem adott ki. Az improvizáció híve volt, és igen kevés kéziratot hagyott maga után.⁷⁷ Lodovico Antonio Muratori, aki igen nagyra tartotta őt, halála után megpróbálta összegyűjteni és kiadni hagyatékát, de ez csak a XVIII. század végén sikerült Francesco Carrarának.⁷⁸ Ifj. Segneri nemcsak a katolikus felvilágosodás kiemelkedő személyiségére gyakorolt nagy hatást, hanem a ferencesekre is. Közülük a később szentté avatott Leonardo da Porto Maurizio például őt követve használta fel a segneriánus misszió egyes elemeit.⁷⁹

Ifj. Segnerinek szerepe volt abban is, hogy a missio Segneriana bevezetésre került a Jézus Társasága német provinciájában. A jezsuita rend részéről a német missziók Tamburini generális lelkes támogatását élvezték, akinek kormányzási idejét a társaság Európán kívüli és az azon belüli missziós tevékenységének megélték jellemezte.⁸⁰ A missziókat a pfalz-neuburgi tartományban János Vilmos választófejedelem, pontosabban felesége kezdeményezte, aki nem más volt, mint a toszkán nagyherceg, III. Cosimo lánya. Anna Luisa de' Medici kérésére két német jezsuita érkezett ifj. Segnerihez, hogy elsajátítsa az itáliai missziós módszert.⁸¹ A két jezsuita atya nem lehetett más csak Georg Loferer (Löfferer) és Konrad Herdegen.⁸² Loferer a Segneri-féle módszerrel – Fontana révén – Tirolban találkozott először, majd később, már leendő

⁷⁷ PIRRI 1950, 31.

⁷⁸ SEGNERI jun. 1795.

⁷⁹ GUIDETTI 1988, 138; MEZZADRI 1996, 481.

⁸⁰ Charles E. O'NEILL, *Tamburini, Miguel Ángel [Michelangelo]* = DHCJ II, 1650–1653; MARTELLI 1994, a belső missziók támogatásáról a 73–78. lapokon. A Tamburini halála után generálissá választott Frantisek Retz által róla írt elogium: ELTE EK, Ab 135, ff. 455–460.

⁸¹ GUIDETTI 1988, 138–139. Tamburinit és a választófejedelem özvegyét (1716-ban János Vilmos meghalt), valamint a nekik köszönhetően a felső-németországi jezsuita provinciában meghonosodó itáliai módszerrel végzett missziókat méltatja ajánlásában: AGRICOLA 1727, [4–5].

⁸² A két németországi misszionáriusról l. Robert S. GERLICH, *Loferer (Lofferer), Georg* = DHCJ III, 2405–2406; Hans GRÜNEWALD, *Herdegen, Konrad* = DHCJ II, 1906.

társával emiatt indult tanulmányútra Itáliába. Az első segneriánus missziókat német földön 1715 áprilisában tartották.⁸³

Utolsóként a szintén nagyhatású Antonio Baldinucciról kell szólnunk,⁸⁴ aki egy levelében arról vall, hogy misszionáriusként még levegőt venni sincs ideje, teljesen lefoglalja és kimeríti a prédikáció, a hitoktatás, a bűnbánati körmenetek, a gyóntatás, az önostorozás. Erejét tovább gyengítik a mezítláb megtett utak és az állandó figyelem, amelyet a haragosokat kibékítése, a kártyajátékok és egyéb botrányos dolgok megszüntetése kíván meg tőle, s eközben még hidegtől, széltől, esőtől is szenvednie kell.⁸⁵ Az idealizált önreprezentáción túl a levél képet ad arról is, milyen feladatokkal és nehézségekkel kellett megküzdenie egy segneriánus misszionáriusnak.

Baldinuccit a XIX. század folyamán boldoggá avatták, azonban már a XVIII. században tiszteletnek örvendett, s nemcsak Itáliában, hanem – ahogyan azt majd a későbbiekben látjuk – a jezsuita rend osztrák provinciájában is.

II.1.5. Európai elterjedés – itáliai hanyatlás

A kiemelkedő tehetségű és elismert segneriánus misszionáriusok tevékenysége ellenére Itáliában már a XVII. század végén, majd a XVIII. században még erőteljesebb kritikával illették a módszert, amelyet támadások értek nemcsak a renden kívülről, hanem belülről is. A XVIII. században több jezsuita is arra figyelmeztetett, hogy a segneriánus misszió olyan elemei, mint a bűnbánati körmenet és a nyilvános flagelláció nem hozzák meg a várt eredményt, hanem inkább elvonják a résztvevők figyelmét a lényeges dolgokról.⁸⁶ Általánossá vált az a vélemény, miszerint ezek a missziók

⁸³ A németországi segneriánus missziókról: DUHR 1928, 190–238; CHÂTELLIER 1994a, 75–78. A németországi és a svájci missziókat is tárgyalja: MEIBERG 1953, 175–182.

⁸⁴ Első életrajza: GALLUZZI 1720; Gualberto GIACHI, *Baldinucci, Antonio* = DHCJ I, 329; FIORANI 1996, 443–450.

⁸⁵ BALDINUCCI 1899, 164.

⁸⁶ GIORGINI 1996, 497.

csak alkalmi látványosságot jelentenek, amely után minden marad a régiben.⁸⁷ A helyi egyházi és a világi hatóságok is egyre nagyobb rosszállással szemlélték a penitenciális missziókat, majd a XVIII. század végén betiltották azokat.⁸⁸

Bár Muratori tisztelte és szeretett barátjának tartotta ifj. Paolo Segnerit, sőt a missziókat is nagyra becsülte, mégis két e tárgyban írt levelében több ponton is kifogásolta a módszert.⁸⁹ Elítélte a bálványozásba hajló képtiszteletet, a szentek és a Szűzanya kultuszához kapcsolódó babonás szokásokat, amelyeknek szerinte a misszió azért volt táptalaja, mert a tömegeket megmozgató ceremóniák mellett nem helyeztek elég hangsúlyt a doctrina Christiana oktatására. Jobbitó szándékú megjegyzései után Muratori levelét egy olyan vallomással zárta, amely rámutat a misszió egy lényeges funkciójára: a vallási érzés és élmény szintjén kifejtett hatására. Szomorúan konstatálja ugyanis, hogy bár a missziókban résztvevők nála jóval tudatlanabbak, mégis összehasonlíthatatlanul jobban tudják szeretni Istent, és ez az, ami valójában számít.⁹⁰

Más szerzetesrendek is kritikájuknak adtak hangot a misszióval kapcsolatban. A már említett ferences Leonardo da Porto Maurizio például úgy vélte, hogy igen tiszteletre méltó ifj. Segneri munkája, azonban a módszer megérett az átgondolásra.⁹¹ Nem ilyen visszafogottan alkotott véleményt egy másik ferences, Francesco Moneti, aki szatirikus eposzt írt a segneriánus misszióról, amelynek eltúlzott eredményességére utalva a *La Cortona convertita* címet adta.⁹² Mivel ezzel sikerült kiváltania a jezsuiták határozott nemtetszését, újra tollat ragadott, és *La Cortona nuovamente convertita* címmel újra eposzt alkotott. E mű hangvétele talán már kevésbé szatirikus, azonban a szerző misszió-

⁸⁷ CHÂTELLIER 1994a, 94.

⁸⁸ MEZZADRI 1996, 477; GIORGINI 1996, 498.

⁸⁹ MURATORI *Opere*, 345–360.

⁹⁰ *Uo.*, 354.

⁹¹ ORLANDI 1996, 528–529.

⁹² Francesco MONETI, *La Cortona convertita, poema diviso in sei canti* = MONETI 1790, 9–124.

val kapcsolatos kétségei továbbra is határozottan érezhetőek benne.⁹³

A jezsuita renden belül is egyre többen azt az álláspontot képviselték, hogy a penitenciális missziók helyett inkább a katekétikai irányba kellene elmozdulni, és a félelemkeltés helyett a hitoktatásra hangsúlyt helyezni. A több évtizede használt metódust a többség már meghaladottnak tartotta, egyes elemeiről pedig úgy vélte, hogy miattuk a misszió könnyen neveltség tárgyává válhat, ezért annak újragondolását vagy megszüntetését szorgalmazta.⁹⁴

Maguk a segneriánus misszionáriusok is érzékelték a megváltozott környezetet, és védekezni kényszerültek. A már említett *Pratica delle missioni* egy részt az ellenvetések cáfolatának szentelt, ahol elképzelt dialógus formájában maga a módszert kidolgozó Segneri válaszolt a bírálókatra.⁹⁵ Baldinucci instrukciókat tartalmazó kéziratában a támadások kivédésére vállalkozott, amelyek három oldalról érkeztek. Egyrészt ugyanis a helyi egyháziak azzal vádolták a misszionáriusokat, hogy költségekkel terhelik meg őket. Másrészt a világi igazságszolgáltatás szereplői azt rótták fel nekik, hogy a megbocsátási aktusokkal azt sugallják, hogy a legsúlyosabb bűncselekményeknek sincs feltétlenül következményük, ezért az elkövetők száma egyre nő. Harmadrészt pedig más egyháziak (legtöbbször szerzetesek), úgy vélték, hogy a segneriánus misszió a tudatlan parasztnak még talán megfelel, a művelt városiak számára azonban már biztosan nem.⁹⁶ A népmisszió tehát ne tartson ígényt a városra.

1706-ban Tamburinit választották a rend élére, s ezzel a segneriánus misszió kegyelmet kapott, sőt támogatást. Az új generális ugyanis pártolta azt, s felszámolás helyett az 1710-es években bevezette a német és az osztrák rendtartományban, majd 1735-ben Csehországban, 1739-ben pedig Sziléziában is.⁹⁷ A lengyel népmisz-

⁹³ Uő, *Ritrattazione, ossia La Cortona nuovamente convertita per la missione fatta in detta città dai RR. PP. Paolo Segneri e Ascanio Simi gesuiti, l'anno 1708, uo.*, 125–163.

⁹⁴ CHÂTELLIER 1994a, 92.

⁹⁵ *Pratica delle missioni* 1739, 111–112.

⁹⁶ A Baldinucci által egy csokorba szedett bírálókat idézi ORLANDI 1977, 327. L. még FIORANI 1996, 448.

⁹⁷ ORLANDI 1977, 327–332.

sziók támogatására 1757-ben egy radomi várnagy végrendeletében hagyott alapítványt.⁹⁸ Így az 1720–30-as évekre a Segneri által kidolgozott módszer virágkorát élte Közép-Európában, ám ezzel egyidőben Itáliában feledésre ítéltetett.

Mivel nincs megegyezés arról, mi tekintendő az eredményesség mérőfokának, a szakirodalom igen megosztott abban a kérdésben, hogy sikeresek voltak-e a népmissziók. Egyrészt nehéz megmondani, hogy a gyónásokról, az áldozásokról, a megbocsátási aktusokról készített statisztikák megbízható adatokkal szolgálnak-e, másrészt problémaként merül fel, hogy ezek a számadatok önmagukban mit mondanak el a vallásosságról.

Châtellier történetük bemutatása során többször is megkérdőjelezte, hogy a népmissziók elérték kitűzött céljaikat, és vonzerejüket csak az újdonságban és a látványosságban látta. Bár legnagyobb kudarcuknak a protestánsokkal szembeni hatástalanságukat tartotta, úgy vélte, hogy a protestantizmussal elégedetlenek érdeklődését éppen ez az újszerűség kelthette fel.⁹⁹

Delumeau arra a kérdésre kereste a választ, hogy a liturgiát, a gesztusokat, az ikonográfiát is szolgálatába állító misszió milyen mértékben hatott az azon részt vevő néptömegekre.¹⁰⁰ Szerinte a missziók sikeresnek mondhatók, azaz hosszú távon fejtették ki jótékony hatásukat a katolikus közösségekre, ám minderre önmagukban nem lettek volna képesek. Ahol a misszió eredményeinek megőrzése érdekében nem tett erőfeszítéseket az egyházmegyei papság, ott a hatás szalmaláng életűnek bizonyult.¹⁰¹

Novi Chavarria szerint a népmissziók többnyire látszólagos és múlékony eredményeket értek el, a vallási öntudat mit sem változott, a népi vallásosság továbbra is híján maradt a tudásnak és a tudatosságnak. Egyetlen területen, a társadalmi összetartás és szerveződés szintjén tapasztalható sikerek, mivel békék köttettek és vallásos társulatok alakultak.¹⁰²

⁹⁸ ZAŁĘSKI 1904, 898.

⁹⁹ CHÂTELLIER 1994a, 68, 95.

¹⁰⁰ DELUMEAU 1984, 195.

¹⁰¹ *Uo.*, 222.

¹⁰² NOVI CHAVARRIA 2001, 109–111. Ugyanerről európai viszonylatban, főleg német és francia példák alapján CHÂTELLIER 1988.

Mi magunk úgy véljük, nem lehet számon kérni a segneriánus módszeren, hogy nem töltötte be a térítő missziók funkcióját, hiszen célja a hitmélyítés volt. Semmiképpen nem kifogásolhatjuk azt sem, hogy a misszió során minden eszközt (retorika, ikonográfia, szcenika) megragadtak a gyors hatás elérésére. A penitenciális misszió ugyanis rövid időtartamra ítéltetett, a hosszan ismétlődő ceremóniák, bűnbánati aktusok végül hétköznapiságba fulladtak volna, és a test épségét is komolyan veszélyeztethették volna. Ez a fajta misszió alkalmas volt arra, hogy újra érdeklődést és érzelmeket váltson ki a vallás és az egyház iránt, amit hiányolunk, az mindennek a kanalizációja. A népmissziók nem illeszkedtek egy nagyobb, megtervezett folyamatba, ahol a misszionáriusok távozását követően a helyi papság fordított volna figyelmet – a pozitív érzelmi viszonyulás megőrzése mellett – a vallásismeret gyarapítására.

II.2. Segneriánus missziók a Jézus Társasága osztrák provinciájában¹⁰³

Egy évvel az első német provinciabeli segneriánus missziókat (1715) követően Magyarországon is lezajlottak az első missziók, amelyeket „ad normam R. P. piaie mem. Pauli Segneri” tartottak.¹⁰⁴ Magyarország ekkor a jezsuita rend osztrák rendtartományához tartozott, amely igen nagy kiterjedésű volt, ezért fontos leszögeznünk, hogy fejezetünk elsősorban a magyarországi és az erdélyi missio Segneriana történetével foglalkozik. A provincia más területeire (Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Horvátország, Krajna stb.) vonatkozó adatokat csak abban az esetben említjük, amennyiben azok árnyalják e történetet, és érzékeltetik

¹⁰³ Egy rövidebb tanulmányom olasz nyelven megjelent a témában: SZÁRAZ 2010. Ez a kezdetektől 1730-ig mutatja be a magyarországi segneriánus missziók történetének főbb eseményeit. Jelen fejezet ennek kibővített és időben 1773-ig, a jezsuita rend feloszlásáig továbbvitt változata.

¹⁰⁴ ARSI, Aust. 173, f. 14v.

a segneriánus missziók provinciabeli elterjedésének főbb térbeli és időbeli változásait.¹⁰⁵

Az általunk használt források zöme a jezsuita rend római központi levéltárában található. Ezek három csoportba sorolhatók: 1) generálisok levelei; 2) évkönyvek; 3) missziókról készített jelentések. A generálisok és a rendtagok közötti levelezés – eltérő funkciója miatt – más jellegű szövegcsoportot képvisel, mint a másik kettő. Ezekben a levelekben ugyanis a sablonos fordulatok mellett megjelennek a misszióhoz kapcsolódó konkrét problémák, szervezési és személyi kérdések is. Sajnos azonban ez a levelezés nem teljes, a segneriánus missziókra vonatkozóan csak a generálisok leveleit ismerjük.¹⁰⁶ A másik két forráscsoportba tartozó iratok (*litteræ annuæ*, *relatio missionis*) a hivatalos rendtörténetírás alapvető dokumentumai. Az évkönyveknek meghatározó szerepük volt a jezsuita önreprezentációban, a készítőik ezért azokban számukra kedvező argumentációt működtettek. Ugyanez igaz a missziókról küldött beszámolókra is. Feladataik közé tartozott az is, hogy vonzóvá tegyék a rendtagok számára a misszionáriusi hivatást, a laikus olvasóknak pedig épületes történetekkel szolgáljanak. Adataikat emiatt óvatossággal kell kezelnünk.

Mindenképpen előre kell azonban bocsátanunk, hogy a *missio Segneriana* magyarországi és erdélyi történetét elsősorban ezekre a forrásokra támaszkodva mutatjuk be, még ha erre olykor a megfogalmazásban külön nem is utalunk, jegyzeteink mindenkor világosan jelzik ezt. A fejezet megírásához néhány olyan magyarországi levéltári anyagot is felhasználtunk, amelyek nem, vagy

¹⁰⁵ A provincia más területein tartott segneriánus missziók történetének feltárása még nem történt meg. Az egyetlen kivétel ez alól Horvátország. A horvát szakirodalom főleg az egyes misszionáriusok tevékenységét tárgyalva foglalkozott a témával. A DHCJ szócikkeiben mutat be közülük néhányat, és további, szinte kizárólag horvát nyelvű szakirodalomhoz utalja az olvasót: Mijo KORADE, *Zuzorić (Zuzzeri)*, *Bernard* = DHCJ IV, 4089; Josip ANTLOVIĆ, *Della Bella, Ardelio* = DHCJ II, 1077–1078; Ivan FUČEK, *Mulih (Mulich)*, *Juraj* = DHCJ III, 2762–2763. Vö. még VELAGIĆ 1996.

¹⁰⁶ A rend római központi levéltárában az Aust. 22. és az Aust. 229. jelzetű kötetek dokumentumai között vannak olyan levelek a vizsgált időszakból, amelyek a generálisoknak íródtak, azonban nem találtunk olyat, amely a segneriánus missziókra vonatkozóan tartalmazott volna információkat.

nem ilyen szorosan kötődnek a jezsuita rendhez. A kutatás jövőbeli feladata, hogy további katolikus és protestáns forrásokat, valamint megyei és városi iratokat vonjon be a vizsgálatba.¹⁰⁷

Mivel közel hatvan év történetéről és adatgazdag elbeszéléséről van szó, nem térhetünk ki minden egyes részletre. Erre azonban nincs is szükség, mivel a misszió menete és a leíráshoz használt formulák is gyakran ismétlődnek. Fontosabbnak tartottuk ezért azt bemutatni, hogyan változik a misszió működési területe, hogyan alakul a misszionáriusok száma, és milyen fogadtatásra talál egy felekezeti szempontból homogén képet mutató területre kidolgozott módszer heterogén vallási közegeben.

II.2.1. Kezdetek¹⁰⁸

A Paolo Segneri által kidolgozott misszió provinciabeli megjelenésében két személy játszott főszerepet: Tamburini generális és Bernardo Cerroni misszionárius.¹⁰⁹ Pontosan nem tudni, hogy Cerroni hogyan került kapcsolatba a módszerrel, de igen valószínű, hogy Itáliában. Erre az Észak-Itáliában táborig misszionáriusként eltöltött évek alatt is alkalma nyílhatott, de nem csak ott. 1710-ben ugyanis engedélyt kapott a generálistól, hogy superior minőségben látogatást tegyen a dél-itáliai táborig misszionáriusoknál.¹¹⁰ Ha az utazás megvalósult, számos olasz településen személyesen szerezhetett tapasztalatot az akkor még használatban lévő módszerről.

¹⁰⁷ Egyelőre egyetlen ilyen forrásról tudunk. Mohl Adolf írásában egy közelebről meg nem nevezett (valószínűleg városi) emlékkönyvre támaszkodva szól a jezsuita missziókról: MOHL 1883.

¹⁰⁸ Az első magyarországi segneriánus missziókat nagyrészt az általunk is használt római levéltári dokumentumok alapján mutatja be FAZEKAS 1993. A jezsuita népmissziókról Segnerit is említve, de csak általánosságban szól HERMANN 1973, 327–328. Ugyancsak főbb vonalaiban, bár a misszionáriusok neveit is közölve tárgyalja a témát VELICS 1914, 56–59.

¹⁰⁹ Cerroniról l. ARSI, Aust. 195, ff. 258–259v; LUKÁCS I, 160–161; GUILHERMY 1898, I/1, 96–97.

¹¹⁰ ARSI, Aust. 11, f. 328. Milánóba, 1710. december 6-án.

Az első vélhetően segneriánus misszió 1714 március–áprilisában a provincia legnyugatibb részén, a Bodeni-tó mellett fekvő Brengenzben és környékén zajlott le. Ennek során öt-hatezer ember hallgatta a prédikációkat, vett részt a körmenetekben, énekelte a litániákat és közülük 19 125-en áldoztak. A litteræ annuæban megörökített esemény kulcsszereplője egy tábori misszionárius volt, akinek nevét forrásunk nem közli.¹¹¹ A meg nem nevezett személy Cerroni lehetett, amit egyrészt az a tény támaszt alá, hogy 1703 és 1714 között az itáliai tábori missziókban működött, másrészt ezt valószínűsíti a segneriánus misszió érdekében kifejtett későbbi tevékenysége is.

A missziót néhány hónappal később – 1714. június 15-én – XI. Kelemen két pápenslevele követte. A pápa Keresztély Ágostnak és a bécsi püspöknek szóló leveleiben engedélyezte a segneriánus missziók bevezetését az osztrák rendtartományban, és ehhez a címzettek támogatását kérte.¹¹²

A pápai jóváhagyást követően Tamburini hozzálátott a missziók megszervezéséhez. Ez ügyben 1714. november 24-én három levelet írt: az első Rudolf Lewenberg provinciálisnak, a másodikat Hevenes Gábornak, aki akkor a bécsi domus professát vezette, a harmadikat Cerroninak.¹¹³ Az első kettőben a módszerről mint Itáliában már sikerrel alkalmazottról beszélt, és annak provinciabeli meghonosításához közreműködésüket kérte. A misszionáriusi feladatra e téren szerzett tapasztalatai miatt Cerronit javasolta, aki mellé hasonlóan elkötelezett társ kijelölését kívánta, valamint sürgette a misszió helyszínének kiválasztását is. A harmadik levél a misszionáriust tájékoztatta az érdekében küldött levelekről.¹¹⁴

Nem sokkal később a misszió anyagi háttere is biztosítottá vált. A Tamburini, Lewenberg és Cerroni által jegyzett, 1715. május 12-én kelt alapítólevél szerint erre tizenhatezer rajnai forint állt

¹¹¹ ARSI, Aust. 172, ff. 39–40.

¹¹² A leveleket közli az 1716-os évkönyv: ARSI, Aust. 173, ff. 14v–15.

¹¹³ A három levél itt olvasható: ARSI, Aust. 11, ff. 612–614.

¹¹⁴ Lewenberg és Hevenes bizonyára segítségükről biztosították a generálist, mert az februárban már örömmel nyugtázta Cerroni missziószervezési erőfeszítései eredményeit. Tamburini levelei Cerroninak és a tartományfőnöknek 1715. február 16-án: ARSI, Aust. 11, ff. 630–631.

rendelkezésre, amelyet később további összegek is gyarapítottak.¹¹⁵ A fundációról az 1715-ös litteræ annuæ is említést tesz, de részleteket nem közöl, az 1716-os pedig kilencezer rajnai forintról beszél.¹¹⁶

Az alapító okirat világosan kifejti, hogy a fenti összegeket milyen célra kell fordítani: az év hat hónapjában missziókat kell tartani az osztrák provinciában, amely feladatot a misszionáriusok párban látják el. Eközben sem a helyi plébánosokat, sem az ott lakókat költségekkel nem terhelhetik, nem kérhetnek tőlük anyagi támogatást, de az önként adottat sem fogadhatják el. A misszió menétét illetően az Itáliában híres prédikátor és misszionárius, Paolo Segneri metódusa a mérvadó. A missziók e típusát a *missiones vagæ* kifejezéssel jelölik, amely arra utal, hogy a misszionáriusok nem rendházhoz kötöttek, hanem a provincia bármely számukra kijelölt területén egy adott ideig működnek, majd máshol folytatják a munkát.

Ugyanezen év áprilisában kezdődtek meg a német provinciában az első segneriánus missziók. A düsseldorfi sikerekről Tamburini 1715. május 18-án kelt levelében tájékoztatta Cerronit, és az ottani tapasztalatok alapján reményét fejezte ki, hogy a vezetésével Szepes megyében hamarosan elkezdődő misszió hasonló eredményeket tudhat majd magáénak.¹¹⁷ A misszionárius tervei között valóban az szerepelt, hogy a Szepességben kezdi el a munkát, erről számol be ugyanis egy másik, 1715. október 5-én Bécsből írott levél olasz nyelvű kivonata is.¹¹⁸ E szerint Cerroni megegyezett a provinciálissal, hogy Magyarországon olyan társat adnak mellé, aki beszél cseh és szlovák nyelven (*lingua Boema e Schiavona*), majd együtt indulnak a szepesi misszióba. Miután Cerroni Bécsből Besztercebányára ért, ott azt a választ kapta a probációs házat vezető atyától, hogy neki a provinciális erre vonatkozóan semmiféle utasítást nem adott. Mivel a tartományfőnök éppen vizitációs körúton volt Erdélyben és Felső-Magyarországon, Cerroni hiába

¹¹⁵ ELTE EK, *Collectio Prayana*, tom. V, n. 70.

¹¹⁶ ARSI, Aust. 172, f. 40; Aust. 173, f. 15.

¹¹⁷ ARSI, Aust. 11, f. 648.

¹¹⁸ ARSI, Aust. 229, ff. 104^a–104^b. A kéziraton sem a címzett, sem a levél írója nincs feltüntetve.

várta volna az ügy gyors megoldását. Úgy döntött ezért, hogy egyedül indul útnak, úti célja azonban ekkor már a közelebbi Turóc megye német katolikusok lakta vidéke volt. A turóci rezidencia diáriumában Cerroni érkezését 1715. június 4-én regisztrálták, két további bejegyzés szerint (június 12-én és 16-án) pedig Turócremetén (Wricko) munkálkodott, elképzelhető, hogy már misszionáriusi minőségben.¹¹⁹

Az 1715-ös litteræ annuæ két települést jelöl meg a misszió helyszínéeként: Neustubent és Hodritschot.¹²⁰ Az említett olasz nyelvű levél szerint kezdetben a többségében katolikus területeken eredményes volt a misszionárius tevékenysége, azonban a folytatásban nagyobbrészt lutheránusok lakta vidékeket látogatott meg. A feladat nehézségének érzékeltetésére a levélíró megjegyzi, hogy a neustubeniek magukat Luther leszármazottainak tartották. Ennek ellenére sok család áttért a katolikus hitre, és ennek kétségbevonhatatlan és elengedhetetlen jeleként meggyónt. Nem mindenki nézte ezt jó szemmel. A körmöcbányai prédikátorok például titokban leveleket küldtek nekik, amelyekben ígérekkel és fenyegetésekkel próbálták eltéríteni szándékuktól a katolizálni akarókat. A dokumentum szerint ezt követően hegyvidéki területeken folytatódott az apostoli munka. Hodritschon csak „con un inganno spirituale” sikerült rávennie a protestánsokat, hogy eljőjenek a misszióba: esti komédiába hívta őket ugyanis, amelyről utóbb kiderült, hogy nem más, mint bűnbánati körmenet. Néhányan ott maradtak közülük, de végül csak kevesen tértek át. A missziós időszak végét a szeptemberi hónap jelentette. A levélíró megjegyzi, hogy a siker még nagyobb lett volna, ha alkalmas társat adnak Cerroni mellé. Elmondja azon értesülését is, miszerint a szász bíboros, azaz Keresztély Ágost támogatásáról biztosította a misszionáriust, és ígéretet tett arra, hogy újabb missziókat indítanak, amelyekben a német nyelvű misszionáriusok mellett két magyar és két cseh is dolgozik majd. Mint láttuk, az idézett levél nehézségekről és eredményekről egyaránt beszél, azonban a segneriánus missziók történetének folytatásából úgy

¹¹⁹ ELTE EK, Ab 111, f. 247v.

¹²⁰ ARSI, Aust. 172, f. 40. Neustuben magyar és szlovák neve: Felsőstubnya és Horná Štubňa; Hodritsché Hodrusbánya és Banská Hodruša.

sejtjük, hogy előbbiek voltak nagyobb számban, amennyiben a következő missziók helyszínéként nyugat-magyarországi katolikus többségű településeket választottak.

Ugyanebben az évben a Turóc megyein kívül egy másik segneriánus misszióról is tudomásunk van az osztrák rendtartományban. A *litteræ annuæ* ugyanis megemlékezik arról, amelyet Gorizia és Cormons környékén 1715 augusztusában Giuseppe Clari és egy másik, a goriziai kollégiumhoz tartozó jezsuita tartott.¹²¹ A látványos, nyolc-nyolc napos misszió itáliai módszer szerint zajlott. A beszámoló szerint a mezítláb, egyszerű vándorként érkező missziós atyák, akiknek nyakában kötél, két oldalukon flagellum, fejükön pedig töviskorona volt, *horror sacert* keltettek a népben, amelyet csak tovább fokoztak a tüzes prédikációk. A misszionáriusok hajnaltól éjszakába nyúlóan gyóntattak, a résztvevők közül pedig vagy harmincezren áldoztak. A rövid jelentés befejezésképp megállapítja, hogy a misszió hihetetlen eredményeket ért el.

Egy szintén 1715-ös jelentés további részleteket is közöl.¹²² Ebből derül ki, hogy a missziót vezető páter, Giuseppe Clari egy másik rendtartományhoz, a Provincia Venetához tartozott. Neve valóban szerepel az említett rendtartomány éves katalógusaiban, 1716–1717-ben pedig ez olvasható mellette: „extra provincia, Austria”.¹²³ Clari a módszer ismeretét minden bizonnyal Itáliából hozta.

Az egyházi hatóságoktól való engedélyek beszerzése után az első misszió, amelyet az olasz jezsuita tartott augusztus 18-án, a szokásos módon kezdődött: a település határában fogadták a misszionáriusokat, akik a plébánosok és a nép kíséretében a templomba mentek, ahol olasz nyelven egy rövid prédikációt tartottak, amit *exhortatio* követett, azaz buzdítás Isten haragjának kiegészztelésére, bűnbánatra, zárásképp pedig beszéltek a misszió okairól, céljairól és szükségességéről.

A prédikációk témái a halál, az utolsó ítélet, a pokol, a bűnök súlyossága voltak. A processzió *funestus apparatus* mellett zajlott (korbácsok, töviskoszorúk, keresztek), amelyet egy-egy megállás

¹²¹ ARSI, Aust. 172, f. 40.

¹²² ARSI, Aust. 229, ff. 99^a–99^v.

¹²³ ARSI, Ven. 80, ff. 183, 233v.

és rövid bűnbánatra buzdító beszéd, ún. *svegliarino* szakított meg. Ennek feladata a már felfokozott érzelmi hangulat még intenzívebbé tétele volt. Az eredmény nem is maradt el: *horror plenus, plenissima compunctio, flagellatio* és a bűnbánók kiáltásai: „O Inferno! o Eternità! o Sempre! O mai! guai, guai, o peccatore! guai!”¹²⁴

A misszió befejezésekképpen az utolsó napon prédikáció hangzott el az isteni könyörületességről, amelyet a *Te Deum* követett, végül a misszió és az általa hozott jótékony változások emlékére keresztet állítottak. A második misszió ezzel megegyező módon zajlott le. Elmondható tehát, hogy a Cerroni nevéhez kötődő kezdeményezéssel egyazon időben és tőle függetlenül az osztrák provincia egy másik részén is elindult a missio Segneriana.

1716 elején a Bécsben tartózkodó Cerroni missziós munkája elől azonban még nem hárult el minden akadály: még mindig nem találtak megfelelő társat számára. A probléma sürgős megoldásra várt, hiszen a tavaszi missziók elindulása függött ettől. Tamburini ez ügyben 1716. január 25-én írt az osztrák rendtartomány új provinciálisának, Stephanus Dinarichnak.¹²⁵ A választás végül Ignatius Grembsre esett, aki ekkor Trencsénben látott el feladatokat.¹²⁶ Tamburini kérte a tartományfőnököt, hogy a nagybőjt kezdetére küldje Grembsét Bécsbe, hogy ott felkészülhessen a misszióra. Így is történt, 1716. május 23-i levelében a generális már sok sikert kívánt Cerroninak, és említést tett Loferer és Herdegen eredményes felső-rajnai missziós körútjáról is.¹²⁷

Az első magyarországi misszió – melyről az 1716-os litteræ annuæ és egy külön jelentés is tudósít – ekkor már tíz napja elkezdődött.¹²⁸ A továbbiakban e két forrás alapján mutatjuk be az első Segneri-féle módszerrel tartott magyarországi missziót, melynek a soproni és a locsmánderesperesség területén tizenhét állomása volt.¹²⁹

¹²⁴ ARSI, Aust. 229, f. 99^b.

¹²⁵ ARSI, Aust. 11, f. 697.

¹²⁶ Vö. LUKÁCS I, 456.

¹²⁷ ARSI, Aust. 11, ff. 727–728.

¹²⁸ Az előbbi: ARSI, Aust. 173, ff. 15–19v, az utóbbi: Aust. 229, ff. 101–103Av. A misszióról l. FAZEKAS 1993.

¹²⁹ 1) 1716. május 13., Wimpassing (Vimpác); 2) május 22., Milichdorff (Müllendorf, Szárazvám); 3) május 31., Kismarton/Eisenstadt; 4) június 10., Matterstorff

A helyszínek kiválasztásakor valószínűleg két tényező játszott szerepet: a terület lakossága többségében katolikus, valamint német anyanyelvű vagy németül tudó legyen. Az előbbi szempont figyelembevételét maga a missziós módszer kívánta meg, az utóbbiét az a tény, hogy a két misszionárius közös nyelve a latinon kívül a német volt.¹³⁰

A misszió a katolikus híveket célozta meg, azonban a helyiek részéről érkezett olyan kérés is, hogy az atyák törekedjenek az áttérők számát is növelni, hiszen – mint mondták – igazán szent feladat az eltévelyedettek visszavezetése a nyájhoz. A páterek azonban úgy gondolták, hogy eredeti tervüket kell követniük, és inkább az Isten ígéjére kiéhezett katolikus híveket kell hasznos tanításokkal és lelki eledellel táplálniuk, hogy így biztosítsák számukra az üdvösséget.

Bár a missziók deklarált célja a katolikusok hitének megerősítése volt, és az eredeti missziós módszer is ennek jegyében készült, a *missio Segneriana* osztrák provinciabeli története során sem misszionáriusokat, sem feljebbvalóikat nem hagyta közömbösen a más vallásúak megtérítésének lehetősége. Pátenslevelében már a pápa is felvetette ezt. Mint mondja, a missziókat azért indítják, „ut orthodoxa religio sancte ubique colatur, et, quantum fieri poterit, propagetur”.¹³¹ Erre enged következtetni az 1716-os beszámoló erre vonatkozó, számszerű eredményeket közlő része is. E szerint a katolikusok buzgó és lelkes részvétele sok nem kato-

(Mattersburg, Nagymarton); 5) június 23., Sattendorf (Schattendorf, Somfalva); 6) július 4., Rachos seu Kroispach (Kroisbach, Fertőrákos); 7) július 13., S. Margaretha (Sankt Margarethen im Burgenland, Szentmargitbánya); 8) július 18., Praittenbrun (Breitenbrunn, Fertőszéleskút); 9) július 31., Gchies (Gchiess, Sérc); 10) augusztus 8., Neckemarg (Neckenmarkt, Sopronnyék); 11) augusztus 18., S. Martinum (Markt Sankt Martin, Sopronszentmárton); 12) augusztus 27., Manerstorf (Mannersdorf an der Rabnitz, Répcekehely); 13) szeptember 5., Lucmanspurg (Lutzmannsburg, Locsmánd); 14) szeptember 13., Kreuz seu Kerestur (Deutschkreuz, Sopronkeresztúr); 15) szeptember 26., Rambniz (Rabnitz, Rámóc); 16) október 6., Sigendorff (Siegendorf, Cinfalva); 17) október 10–december 13., majori Höfflein (Grosshöflein, Nagyhőflány).

¹³⁰ Cerroni négy nyelven beszélt: latinul, németül, olaszul és szlovénül (ARSI, Aust. 65, f. 322, nr. 39.), Grembs németül és latinul (ARSI, Aust. 65, f. 322, nr. 40.).

¹³¹ ARSI, Aust. 173, f. 14v.

likust is oda vonzott, akik megtagadták Kálvint és Luthert, és visszatértek a római katolikus egyház kebelébe. A misszió során készített statisztikába azonban csak negyvennégyen kerültek be név szerint, mivel az idő rövidsége és a sok feladat nem tette lehetővé minden egyes katolizáló regisztrálását. A jelentés szerint nemcsak a más vallásúakra, hanem a hitükben megingottakra is hatott a misszió. Kételyeiket az atyák eloszlatták, és megerősítették őket abbéli elhatározásukban, hogy katolikus hitben éljenek ezentúl.

A források a katolizálók számáról rendre közölnek adatokat. Az 1716-os évről készített beszámoló meg is örökíti az egyik résztvevő mondását, amely szerint, ha Luther idején a keresztények között ez a missziós módszer már létezett volna, tanítását talán már csírájában el lehetett volna fojtani, de az biztos, hogy nem terjedhetett volna el ilyen széles körben a világon.¹³² A provinciális 1723-ban nagy sikerként értékeli, hogy a két magyar vándor-misszionárius egymaga kétszáznyolc „eretneket” térített át a katolikus hitre.¹³³ Mivel forrásaink az eredményesség látszatát kívánják kelteni, ezeknek a számadatoknak a megbízhatósága kétséges.

Az 1716-os misszió az előírtak szerint az egyes települések határában vette kezdetét, ahol a misszionáriusokat a helyi papság és a nép várta, majd ünnepélyesen köszöntötték őket. A résztvevők száma mindvégig magas volt, sokan ott virrasztottak, hogy másnap biztos helyük legyen, s nemcsak a nép jött, hanem az egyháziak és a nemesek is. A beszámoló név szerint a terület birtokosát, Esterházy herceget említi, aki a lányaival érkezett.

A prédikáció németül folyt. A hallgatóság soraiban egyesek feladata az volt, hogy minél többet megjegyezzenek a beszédből, és azután továbbadják azt a németül nem tudóknak. A misszió leglátványosabb részét az esti processzió jelentette. Mindenütt fáklyák és gyertyák égtek, a résztvevők rendezett sorokban, bűnbánati ruházatban és a bűnbánat jeleivel (töviskoszorúk, botok, keresztek), litániákat és himnuszokat énekelve vonultak az ez alkalomra készített emelvény felé, ahol prédikáció hangzott el a

¹³² ARSI, Aust. 229, f. 101v.

¹³³ ARSI, Aust. 229, f. 111.

Megváltó szenvedéseiről. A beszámoló szerint erre még a legmegátalkodottabb bűnösök is megrendültek, nemre, korra, társadalmi állásra való tekintet nélkül mindenki sírt és jajgatott.

A jezsuiták az éjszaka fényeit és árnyait a misszió szolgálatába állították. A prédikátor exhortációja, a penitenciatartás kellékei és az éji sötét együttesen olyan érzelmi állapotot alakított ki a résztvevőkben, amely bűnbánatra ösztönzött, miközben a fáklya fényei biztosították, hogy az rendben és megfelelő módon történjen.¹³⁴ Az éjszakai processzió is egy eszközzé, „a hívő életének minden egyes területét meghódítani és szakralizálni akaró nagy ellenreformációs stratégia egyik elemévé” vált.¹³⁵

Az 1716-os magyarországi misszió eredményességének egyik mércéje, ahogyan a későbbiekben is, a gyónások és áldozások száma volt. Sokan több évtizedes bűneiket vallották meg, vagy szentségtörő gyónásaikat javították ki, és végül tömegek járultak az áldozáshoz. A gyóntatásban a helyi papságon kívül a környék szerzetesei is segédkeztek. Egyes hívek fogadalmat tettek: alamizsnát osztanak, szombaton nem vesznek magukhoz csak kenyeret és vizet, zarándoklatra indulnak, testüket sanyargatják. De nemcsak a lelki béke, hanem a társadalmi rend helyreállítása szempontjából is hasznosnak bizonyult a misszió. Ellenségek, férjek és feleségek, szülők és gyermekek békültek ki, mindig látványos keretek között.

A jelentés külön kitér az Esterházy-birtokon élőkre, akik korábban lutheránusokból lettek katolikusok, azonban „eretnek” szokásaik egy részét továbbra is megőrizték. Titokban összegyűltek, és Luther tanításait, anyanyelvű Bibliát és mágikus könyveket olvastak. A misszionáriusok őket is a helyes útra terelték, megszilárdították katolikus hitüket, és megtisztították gyakorlati hitéletüket a nem kívánatos elemektől. Régi könyveik helyett újakat kaptak, sőt a páterek szentképekkel, ereklyékkel és megszentelt gyertyákkal is megajándékozták őket.

A misszionáriusok ezen kívül hozzájárultak Szűz Mária, Xavéri Szent Ferenc és Szent Ignác tiszteletének terjesztéséhez is. A Boldogságos Szűz patyolatja és Ignác ereklyéje számos csodás

¹³⁴ NICCOLI 1991, 88.

¹³⁵ *Uo.*, 90.

gyógyulást vitt véghez. A misszió végül a *Te Deum*mal és a pápai áldással ért véget.¹³⁶

A misszió ideje alatt Tamburini több levelet is küldött Cerro-nak, amelyekből kiderül, hogy a misszionárius folyamatosan tájékoztatta őt.¹³⁷ A generális válaszaiban megdicsérte az Isten szőlőskertében munkálkodókat, és további eredményes munkát kívánt nekik, augusztusi levelében pedig ígértet tett arra, hogy gondoskodik téli szálláshelyükről és ellátásukról.¹³⁸ A két misszionáriust Adam Kirchmayer, a soproni kollégium rektora fogadta be, 1716. november 28-án a generális már ide írt Cerroninak.¹³⁹

Az 1716-os évben azonban nem csak Nyugat-Magyarország vált segneriánus missziók színhelyévé.¹⁴⁰ Fiume környékén a Provincia Venetából jött atyák tartottak missziót, amely pünkösd napján kezdődött. Kétségkívül Clari folytatta itt előző évi működését.¹⁴¹ A misszió két nyelven, horvátul és olaszul, a már ismertetett mó-

¹³⁶ Mohl Adolf talán egy városi emlékkönyvre támaszkodva, a neveket időnként eltorzítva szól Cerroni kismartoni misszióiról. Forrása így számol be az 1716-os eseményről: „Május 30-án érkeztek ide főtiszt. Zeroni Bernárd és Krembs Ignátz jézustársasági misszionárius atyák; kik, miután a ft. városi plébános és apát ur, a felső kapu előtt álló Mária szobránál rövid üdvözlő beszéddel fogadta őket, körmenetileg az itteni városi plébánia-templomba vonultak, hol a missio Zeroni szerzetes beszédével azonnal kezdetét is vette s roppant sokaságu népnek egyre növekvő részvéte mellett, teljes nyolc napig tartott; napjában kétszeri sz. beszéd, a melyeket mindenkor szentséggel adott áldás fejezett be. Ezen missió alkalmával többi között igen épületes és emlékezetes volt egyik esti 9 órakor rendezett s az egész várost bejáró körmenet, melyen férfiak és asszonyok egyaránt szép rendben résztvettek. Végeztével fákllyák világítása mellett, három különböző szobornál, három részre felosztott predikáció tartatott; a közöket siralmas zenedarabok tölték ki. Ez alkalommal nevezett missionarius atya is annyira ostorozta önmagát, hogy az összes körülálló népség sirásra fakadt. Ezután kétféle vizet szenteltek meg egyiket szeplőtelen szűz Máriának, másikat sz. Ignátz és Xaveri sz. Ferencnek tiszteletére, melyet aztán nagyszámú népség hordott haza, hogy különböző bajokban gyógyszerül használja. Amen.” MOHL 1883, 656–657.

¹³⁷ ARSI, Aust. 11, f. 735. (1716. június 27.), f. 746. (1716. augusztus 1.).

¹³⁸ Ennek eleget is tett. Még ugyanaznap írt a provinciálisnak, akit arra kért, járjon el az ügyben, írjon a rektornak, hogy a két misszionárius így nyugodtan készülhessen a tavaszi missziós időszakra. ARSI, Aust. 11, f. 747.

¹³⁹ ARSI, Aust. 11, f. 778.

¹⁴⁰ ARSI, Aust. 173, ff. 20–20v.

¹⁴¹ L. az éves katalógus már említett adatát: ARSI, Ven. 80, f. 183v.

don zajlott. A beszámoló szerint a siker ezúttal sem maradt el, a misszió hatására „metamorphosis ex lupo ovis Christi” következett be. A végén emlékkövet állítottak, melyen felirat emlékezett meg a szent misszió áldásos eredményeiről.

A téli időszak beköszöntö a missziós időszak végét jelentette. Cerroni és társa tehát a telet Sopronban töltötték, majd 1717 tavaszán újrakezdtek a missziókat. Tamburini májusi levelében áldotta meg apostoli munkájukat, és ekkor már szóba került az ausztriai missziók terve is. Befejezésében a generális jó egészséget kívánt Ignatius atyának, jókívánsága azonban – ahogyan azt a továbbiakban látjuk – nem teljesült.¹⁴²

Az 1717-es misszió május elején vette kezdetét az Esterházy- és a Batthyány-uradalmak, valamint az óvári uradalom területén.¹⁴³ A Moson, Sopron és Vas megyében található misszióállomások mindegyikét többségében németajkúak lakták.¹⁴⁴ A terület vallási viszonyait illetően a beszámoló annyit közöl, hogy bár korábban Kollonich Lipót visszaállította itt a katolikus vallást, még mindig sok lutheránus volt, és olyanok is akadtak, akik katolikusnak mondták magukat, azonban lutheránus szokások szerint éltek és Luther tanításait olvasták otthon.

A missziónak ez alkalommal is voltak illusztris résztvevői: Batthyány Ferenc és Batthyány Zsigmond családjával együtt volt jelen, míg az egyházi hatóságot a mosoni főesperes képviselte, aki maga is segédkezett a misszió lebonyolításában, ugyanakkor személye védelmet is jelentett a misszionáriusok számára. A prédikációkra annyian jöttek, hogy azokat a szabad ég alatt kellett

¹⁴² ARSI, Aust. 11, f. 822. A levél dátuma: 1717. május 29.

¹⁴³ A misszió itt következő rövid bemutatásához két forrás szolgált adatokkal: az egyik az 1717-es litteræ annuæ, a másik egy, a misszióról készített külön jelentés. Előbbi: ARSI, Aust. 174, ff. 25–27, utóbbi: ARSI, Aust. 229, ff. 104ⁱ–104^v.

¹⁴⁴ A missziós állomások a következők voltak: Neúsidl seu Nesiderium (Neusiedl am See, Nezsider), Ovarini (Magyaróvár), Raggendorff (Rajka), Kitzze (Kittsee, Köpcseny), in Sancti Joannis, et S. Petri, ac S. Andreae oppidis (Sankt-Johann/Mosonszentjános, Sankt-Peter/Mosonszentpéter, Sankt-Andrá/Mosonszent-andrás), Dunskirchen (Dundelskirchen, Fertőfehéregyháza), Okau (Oggau, Oka), Rust (Ruszt), Magerstorff (Magersdorf, Nagyfalva), Pinkafeld (Pinkafő), Schlaining (Városszalónak), Múschendorff (Moschendorf, Nagysároslak), Kissing (Güssing, Németújvár), Rehnitz (Rechnitz, Rohonc), Pernau (Pornóapáti), Moniorokerek (Eberau, Monyorókerék).

megtartani. Csodás események bekövetkezte is jelezte, hogy valami rendkívüli, Istentől eredő dolog részesei a jelenlévők. A gondviselésnek köszönhetően lehulló tetődarabtól menekült meg Köpcsényben a prédikátor és a körülötte álló hallgatóság, Nagysároslakon pedig a misszióról hazafelé tartó fürstenfeldiek jutottak ki épségben a megáradt folyóból. Az isteni támogatás nem hiányzott a misszió ellenségeivel szemben sem. Egy lutheránus, aki a misszióra igyekvőket csúfolta, és a misszionáriusokat a római Antikrisztus által küldött álprófétáknak nevezte, megnémult, a misszióval szemben ellenérzésekkel viseltető, gyónni nem akaró fiatal molnár pedig saját malmánál lelte halálát.

A beszédek hatására nyilvános fogadalmak és békekötések születtek. Máglyán égették el az amuletteket, a boszorkányos holmikát, az eretnek könyveket. Több mint százan tértek át a lutheránusok és a kálvinisták közül, döntésüket nyilvános fogadalomtétellel pecsételték meg. Sok olyan bűnös is volt azonban, akiket sem az exhortatio, sem a *gehennæ terror* nem tudott rábírni a gyónásra, őket végül a Szűzanya fájdalma és könyörületessége indította meg.

Az esti körmenet igazi látványosságot jelentett: gyászos hangon szólt az ének, mindenfelől fáklyák világítottak, az érzelmi hangulat a tetőfokára hágott. Ekkor a prédikátor fellépett az emelvényre, bűnbánatra buzdító beszédet mondott, majd korbácsolni kezdte magát. Körülötte a több ezres hallgatóság hatalmas csendben állt, nem lehetett mást hallani, csak a korbácsütéseket: „noctis sacer horror”. Ezután a nők jajgatni, sírni kezdtek, a férfiak ökölrel verték a mellüket, és mindannyian azt ismételték: „millies mori, millies et millies mori, quam peccare”.¹⁴⁵ A körmenet hatására másnap az „eretnekek” közül nem kevesen katolizáltak.

A misszió utolsó napján azon a síkon gyűltek össze, „ubi quinquaginta tribus abhinc annis quatuordecim Turcorum et barbarorum millia a supremo tunc belliduce Monteccuoli explicabili totius Christianae reipublicae gaudio deleta fuere”.¹⁴⁶ Itt hangzott el a megkezdett úton való továbbhaladásra biztató prédikáció, itt mondtak köszönetet Istennek, Szűz Máriának, a védőszenteknek

¹⁴⁵ ARSI, Aust. 229, f. 104ⁿ.

¹⁴⁶ *Uo.*

a misszió sikeréért, és itt kívántak hosszú életet a misszionáriusoknak, hogy még sok-sok évig a keresztény népek vigasztalására és a katolikusok számának gyarapodására munkálkodhassanak. A misszió pápai áldással zárult.

Nem alaptalan az a felvetés, amely a szentgotthárdi győzelemre tett utalásban Habsburg-propagandát lát, amelynek célja a dinasztia kereszténység védelmében betöltött fontos szerepének hangsúlyozása.¹⁴⁷ A szentgotthárdit és a török felett aratott későbbi győzelmeket is szívesen használták fel erre, amiben élen jártak a jezsuiták, akik már 1664-ben színdarabot írtak a szentgotthárdi csatáról.¹⁴⁸

Nem zárható ki, hogy ugyanez a szándék jelen volt a szentgotthárdi ciszterci apátsági templom boltozatán látható festmény megrendelésekor is. 1734-ben III. Károly engedélyezte, hogy a kolostor a heiligenkreuzi apátsággal egyesülve újraéledjen. Az apát új templomot építtetett, amelynek kupolafreskóját 1784-ben Dorffmaister István készítette el.¹⁴⁹ A kép az 1664-es csatát ábrázolja, a feliratok pedig I. Lipótot és Szűz Máriát dicsőítik a törökök legyőzéséért.¹⁵⁰

Az 1717-es misszió leírásából nem derül ki, hogy a szentgotthárdi győzelemre tett utalás csak a szerző betoldása, vagy a helyszínen valóban megemlékeztek az eseményről. Utóbbi sem elképzelhetetlen, hiszen a segneriánus missziók egészen a rend feloszlásáig a Habsburg-uralkodók támogatását élvezték a provinciában, ezért könnyen propagandisztikus tartalom hordozóivá is válhattak. Erre utaló jelekkel a továbbiakban is találkozunk majd.

¹⁴⁷ CHÂTELLIER 1994a, 78–79.

¹⁴⁸ GOLOUBEVA 2000, 54. A kötetben a szerző azt vizsgálja, hogy a hivatalos és nem hivatalos reprezentáció milyen kép(ek)et közvetített I. Lipótról, milyen szerepekben, hogyan ábrázolta őt. Témánk szempontjából különösen érdekes a 6. fejezet (*Conquering the Thracian: The emperor's image and the Turkish campaigns*) és a 10. fejezet (*Leopold I as a Catholic monarch*).

¹⁴⁹ Galavics Géza e festmény keletkezésében nem lát propagandaszándékot. Vö. GALAVICS 1986, 133.

¹⁵⁰ „A Holdat földre terítik Lipót király fegyverei.” „Ahogy általad szétszórva futott a hit ellensége, úgy legyen oltalmad alatt, Anyánk, biztonságban e hely.” A latin feliratokat magyar nyelvre fordítva közli: HORVÁTH L. 1989, 6–7.

Az 1717-es litteræ annuæ nemcsak a nyugat-magyarországi misszióról tudósít, hanem – talán a misszió rövidege miatt jóval szűkszavúbban – beszámol arról is, hogy a német nyelvű misszionáriusokon kívül Magyarország belső részein két másik is tevékenykedett, akik az esztergomi egyházmegyében jártak.¹⁵¹ Az ottani páterek Kolb István és Szendrei János voltak.¹⁵² Utóbbit Cerroni korábról is ismerhette, 1715. június 12-én ugyanis Szendrei Besztercebányáról, ahol a harmadik próbaévet töltötte, a turóci rendházba érkezett, Cerroni pedig ekkor szintén ott tartózkodott.¹⁵³

Az évkönyv elbeszélésében itt nagyobb hangsúlyt kap a tanítás, a hívek ugyanis a hit legalapvetőbb dolgaival sem voltak tisztában. Németül és magyarul prédikált a két páter, az egyik száznegyven, a másik százhatvan beszédet mondott. Az eredmény: 18 000 gyónás.

A leggyakoribb bűnök között a házasságtörés, a vadházasság, az istenkáromlás, a babona, a boszorkányság, a családon belül vagy a szomszédok közötti ellenségeskedés, a pajzán és eretnek könyvek birtoklása szerepelt.

Az 1717-es goriziai missziókról készített olasz nyelvű jelentésből kiderül, hogy ott a missziók az aquileiai pátriárka engedélyével június 13-án Tolmezzo környékén kezdődtek el. Az első nyolc napig tartó missziót további négy követte. A siker hatalmas volt, olyannyira, hogy általános vélekedéssé vált, hogy a módszer egyenesen Istentől származik.¹⁵⁴

Ősszel az apostoli munka véget ért, a misszionáriusok a rend valamely házába vonultak téli pihenőre. 1717. november 13-án Cerroni már Bécsben volt, az ottani professzusházat jelölték ki számára tartózkodási helyül. Beszámolóját már korábban elküldte a generálisnak, aki azt örömmel fogadta, és alkalmasnak tar-

¹⁵¹ ARSI, Aust. 174, ff. 27–30.

¹⁵² Az 1717-es catalogus brevisben nevük a vándormisszionáriusok között szerepel: ARSI, Aust. 128, f. 49. A magyaron kívül Kolb németül beszélt (Aust. 65, f. 322, nr. 6.), Szendrei magyar volt, de tudott szlovákul. (Aust. 65, f. 322, a; Aust. 71, f. 372, nr. 70; elogiuma: Aust. 202, ff. 173–174). (Szendrei Lukácsnál mint „slavo” szerepel: LUKÁCS III, 1656.)

¹⁵³ ELTE EK, Ab 111, f. 247v.

¹⁵⁴ A misszióról készített jelentés latinul ARSI, Aust. 229, ff. 104^r–104^v, olaszul ff. 104^r–104^v.

totta arra, hogy a rendtörténet megírásához forrásként szolgáljon.¹⁵⁵ A vándormissziók 1717. évi mérlege a katolizálók számát tekintve százötvenöt volt.¹⁵⁶

A folytatás elé azonban újabb, váratlan akadály gördült, Grembs ugyanis hektikus lázat kapott, ezért Cerroninak új társra volt szüksége. Ekkor merült fel Franciscus Ruck neve.¹⁵⁷ Ez ügyben a generális levelet írt a provinciálisnak, amelyből kiderül, hogy Ruck már ismerte a missziós módszert, mégpedig Itáliában sajátította azt el.¹⁵⁸ Valóban, Ruck a teológiát a Collegium Romanumban végezte,¹⁵⁹ ahol engedélyt kapott arra, hogy Antonio Baldinucci elkísérje néhány misszióba.¹⁶⁰ A generális a végső döntés jogát átengedte a tartományfőnököknek. Cerroni eközben Bécsújhelyen tartózkodott. Itt értesítette őt 1718. február 12-én a generális arról, hogy a salzburgi érsek és a passauai püspök is szívesen fogadná a missziót, továbbá tájékoztatta arról, hogyan áll társa kiválasztásának ügye.¹⁶¹ Tavaszra megszületett a döntés: Ruck otthagyja a linzi filozófiatanári katedrát, és Bécsbe megy, hogy ott felkészüljön az apostoli munkára.¹⁶²

Az 1718. évi katalógus szerint Cerroni társa ez idő alatt Szendrei volt.¹⁶³ Az általuk tartott missziókról a *litteræ annuæ* igen röviden, inkább statisztikaszerűen szól.¹⁶⁴ A misszionáriusok az esztergomi egyházmegyében, a nógrádi és a kishonti megye százötvenkét településén jártak. A misszió az előző évihez hasonlóan

¹⁵⁵ ARSI, Aust. 11, f. 858.

¹⁵⁶ ARSI, Aust. 174, f. 36.

¹⁵⁷ ARSI, Aust. 11, f. 858. (Levél Cerroninak 1717. november 13-án.) Grembs a soproni kollégiumba került 1718-ban, ahol december 25-én meghalt. Vö. LUKÁCS I, 456. Az elhunyt elogiuma az 1718-as *litteræ annuæ*-ban: Aust. 175, ff. 299–301. Ruckról l. LUKÁCS III, 1413.

¹⁵⁸ ARSI, Aust. 11, ff. 858–859. (Levél Dinarichnak 1717. november 13-án.) További levelek a provinciálisnak a társ kiválasztása ügyében: f. 866 (1718. január 8.), f. 878 (1718. február 12.).

¹⁵⁹ 1711–1714 között tanult Rómában. ARSI, Aust. 127, ff. 494v, 552, 646, 686.

¹⁶⁰ Ez az 1752-ben halálára írt elogiumban olvasható: ARSI, Aust. 209, f. 46.

¹⁶¹ ARSI, Aust. 11, ff. 879–880. A misszió fogadására és támogatására a két püspököt XI. Kelemen is felszólította (1717. január 7.): *Synopsis* 1895, 447. lap, nr. 98–99.

¹⁶² ARSI, Aust. 11, f. 892. (Levél a provinciálisnak 1718. március 26-án.)

¹⁶³ ARSI, Aust. 128, f. 63.

¹⁶⁴ ARSI, Aust. 175, ff. 75–81.

zajlott. A beszámoló összesítésébe ezúttal nemcsak a katolizálók, a gyónók és az áldozók száma került bele, hanem olyan prostituáltaké, uzsorásoké, tolvajoké és más egyéb bűnökben vétkeseké, akik jó útra tértek.

Ruck valószínűleg 1718 nyarán állt munkába Alsó-Ausztriában, ahol három egyházmegyében: a bécsújhelyiben, a passauiban és a bécsiben misszióztak.¹⁶⁵ Míg a korábbi években a misszionáriusok nem ütköztek komolyabb nehézségekbe, itt több oldalról is támadták őket. A nem katolikusok ellenállása várható és érthető volt, jóval fájdalmasabban érintette a missziós pátereket az egyházi személyek és a hívek ellenszenvé, és főképp az ottani jezsuitáké, akik közül néhányan akadályokat gördítettek apostoli munkájuk elé.¹⁶⁶

A plébánosok sok helyen zordan fogadták őket, mert meg voltak róla győződve, hogy azért jöttek, hogy az ő munkájukat ellenőrizzék. Tiltakoztak feljebbvalóiknál, de hiába, hiszen a misszió az osztrák püspökök és pfalz-neuburgi Eleonóra Magdolna, I. Lipót özvegye támogatását is élvezte. Ennek ellenére nyíltan és titokban is mindent megtettek, hogy a híveket távol tartsák a missziótól, amelyet komédiának, veszedelmesnek és ártalmasnak mondtak, újszerűségét tűrhetetlennek tartották, a misszionáriusokat pedig az Antikrisztus küldötteinek nevezték. Azonban voltak olyanok is, akik bár kezdetben hevesen elleneztek a missziót, jobban megismerve azt megenyhültek, sőt úgy döntöttek, hogy a missziós beszédek témáival saját évközi prédikációikban is foglalkoznak majd.

A legnagyobb meghatottságot a szülői és a gyermeki kötelességekről és az ellenségekkel való kibékülés szükségességéről szóló prédikációk váltották ki. A beszéd végén az érintettek könnyek között, ünnepélyesen békét kötöttek, majd megcsókolták a feszületet és egymást. Az oktatásban segítettek az idősebb asszonyok is, ennek során nemcsak hitbéli kérdések kerültek elő, hanem

¹⁶⁵ Az alsó-ausztriai missziók itt következő rövid ismertetése ennek alapján készült: Aust. 175, ff. 43–75.

¹⁶⁶ Tamburini egyes jezsuiták viselkedését Cerroninak és az új provinciálisnak, Jacobus Wennernek írt levelében is fájlalja (1718. október 10.), sőt ez utóbbitól azt kéri, hogy tétük ne maradjon büntetlenül: ARSI, Aust. 11, ff. 946–947.

olyanok is, mint az abortusz vagy, hogy az azonos nemű gyermekek együtt aludjanak-e. Az erkölcsökre veszélyes dalok helyett kegyes énekeket tanítottak a népnek, elégették a kártyalapokat és az üdvösségre nézve veszélyes könyveket.

A legnagyobb hatású és leglátványosabb része a misszióknak itt is a bűnbánati körmenet volt. „Ninive paenitentem videre te crederes” – olvasható az évkönyvben.¹⁶⁷ A processziót a már ismertetett módon megállások szakították meg, a misszionárius exhortációt tartott, és dialógust folytatott a résztvevőkkel, akik egy emberként kiabáltak: „Paenitentia! Paenitentia!”¹⁶⁸

Az 1719-es évben az alsó-ausztriai missziók Cerroni és Ruck páterek vezetésével folytatódtak,¹⁶⁹ miközben két másik segneriánus módszerrel dolgozó magyar misszionárius is tevékenykedett: a már említett Szendrei és Kissóczi Mihály.¹⁷⁰ Ők az esztergomi érsekségben (Hont, Esztergom, Bars) és a váci püspökségben (Pest és Nógrád) jártak.¹⁷¹ Körülbelül százkilencvenöt településen tartottak missziót, amelynek eredményeképpen több, bűnből megtérőt és katolikus hitre áttérőt regisztráltak.

A missziók bővítése állandóan napirenden volt, amelynek legfőbb gátját az erre alkalmas misszionáriusok csekély száma jelentette. A problémát többnyire nem a lelkesedés, az ügyszeretet hiánya okozta, hanem vagy a feladatra való testi alkalmatlanság, vagy pedig a szükséges nyelvismeret hiánya. A segneriánus vándormisszió ugyanis komoly fizikai megterhelést jelentett, jóval nagyobb, mint például a missziósházakból indított apostoli utaké, mivel több hónapig tartó, legfeljebb néhány napos pihenőkkel megszakított szakadatlan munkáról volt szó, amelynek elmaradhatatlan része volt a flagelláció. Ezért is rendkívüli, hogy Cerroni egyetlen évet leszámítva egészen élete végéig, 1738-ig

¹⁶⁷ ARSI, Aust. 175, f. 70.

¹⁶⁸ *Uo.*

¹⁶⁹ Az 1719-es litteræ annuæ az ausztriai missziókról: ARSI, Aust. 176, ff. 78–82.

¹⁷⁰ Az éves katalógusban: ARSI, Aust. 128, f. 77. Kissócziról l. Aust. 71, f. 372; Aust. 199, ff. 119–120; LUKÁCS II, 730. A páros valószínűleg a továbbiakban is együtt dolgozott, 1722-ben például a székesfehérvári missziósház diáriumának írója jegyezte fel, hogy a két páter – valószínűleg misszióba tartva – megállt néhány napra náluk: OSzK, Quart. Lat. 1133, ff. 28v–29.

¹⁷¹ ARSI, Aust. 176, ff. 88–89.

vándormisszionáriusként működött. A nyelvtudást illetően nem a német vagy a magyar nyelv kapcsán merültek fel nehézségek. A bajok akkor kezdődtek, amikor horvátul, szlovénul vagy románul tudó misszionáriusokat kellett találni.

Az ausztriai missziók számára megfelelőnek tűnt Josephus Lovina,¹⁷² azonban márciusban világossá vált, hogy ő abban az évben nem tud bekapcsolódni, ugyanis a császári követ kíséreté-
ként Konstantinápolyba kellett mennie.¹⁷³ Így csak 1721-ben kez-
dett el misszionáriusként dolgozni Antonius Malknechtel.¹⁷⁴ To-
vábbi keresésre volt tehát szükség, annál is inkább, mert a meg-
lévők közül a legutoljára csatlakozott távozni kényszerült.¹⁷⁵

Hogy pontosan mivel magyarázható Ruck misszionáriusi pá-
lyafutásának rövidsége, nem ismeretes. Az erre vonatkozó általunk
használt források nem egyértelműek. A hároméves katalógusban
és a halálakor készült elogiumban magyarázatként a „fracta va-
letudo” szerepel,¹⁷⁶ a generális Cerroninak írt levelében „ignavia”
áll.¹⁷⁷ Szintén Tamburini egyik leveléből értesülünk azonban egy
másik lehetséges okról, ez pedig a Cerroni és Ruck közötti „contro-
versia”, amelyről az 1720-tól ausztriai misszionáriusként dolgozó
Carolus Tosch tájékoztatta a rendfőnököt.¹⁷⁸ Ezt látszik alátámasz-
tani egy másik, az osztrák provincia tartományfőnökének írt levél
is, amelyben a generális Ruck számára a rendházat látja megfe-

¹⁷² L. Tamburini levelét Cerroninak 1719. január 28-án, ARSI, Aust. 11, f. 956; 1719. február 11-én Wennernek, ARSI, Aust. 11, f. 962. Lovináról l. Aust. 199, ff. 99–102; LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL, V, 57–58; GUILHERMY 1898, I/1, 301–302.

¹⁷³ ARSI, Aust. 12, ff. 2v–3 (1719. március 25., levél a provinciálisnak). L. még LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL, V, 57–58.

¹⁷⁴ Malknechről l. ARSI, Aust. 192, ff. 73–73v; LUKÁCS II, 933. Lovina neve utoljára 1725-ben szerepel a *missionarii vagi* csoportban: Aust. 128, ff. 105, 119v, 133v, 147, 161.

¹⁷⁵ Felmerül lehetőségként Franciscus Fieger, őt azonban nem találták megfelelőnek: ARSI, Aust. 12, ff. 4–5. (Egy-egy generálisi levél 1719. április 15-én az érintettnek és Wenner provinciálisnak.)

¹⁷⁶ ARSI, Aust. 68, f. 41, nr. 6; Aust. 209, ff. 46–47.

¹⁷⁷ ARSI, Aust. 12, f. 5. A levél dátuma: 1719. április 15.

¹⁷⁸ ARSI, Aust. 12, ff. 6–6v (1719. április 29.); Tosch elogiuma: Aust. 194, ff. 33v–34v.

lelő helynek, ahol vigyázó szemek felügyelete alatt hozzászokik a rendi fegyelemhez.¹⁷⁹

A kettejük közötti vita okát nem tudjuk, azonban ugyanebből az időszakból találunk olyan adatokat, amelyek arra engednek következtetni, hogy magának a segneriánus módszernek a provincián belüli rendtársakkal való elfogadtatása sem volt problémától mentes. Ahogyan azt korábban láttuk, már 1718-ban voltak ellenzői az újfajta misszióknak, az évkönyv pedig az alsó-ausztriai bűnbánati processzió leírásakor arra figyelmeztet, hogy bár Itáliában és máshol bevett gyakorlat a nyilvános flagelláció, mégis annak számát érdemes a tanulatlan, durva, főleg hegyvidéki nép között kettőre csökkenteni, a nép bűnbánatgyakorlását pedig megtiltani, jóllehet ennek megvalósítása nem mindig lehetséges.¹⁸⁰ Egy segneriánus misszionárius által írt 1734-es levél is említést tesz a misszió ellenzőiről, ebben a szerző így fogalmaz: „et me longa doceat experientia, quod etiam pia subinde opera [...] habeant subinde cum magno scandalo et Animorum detrimento suos adversarios, cujus spiritu et quali zelo plenos, nescio.”¹⁸¹

A módszer uniformizálásának igénye 1720-ban merült fel komolyabban a rendtartományban.¹⁸² Ennek során az egyik kérdés, amely megosztotta az érintetteket a reggeli beszéd időpontja volt. Egyesek ugyanis túl korainak találták az ótőrai kezdést.¹⁸³ Bár az általunk talált források ezt említik, feltételezhetjük, hogy nem ez volt az egyetlen, és nem is a leglényegesebb kérdés a segneriánus misszióval kapcsolatban. Az éves jelentésekben a leggyakrabban említett kifogás ugyanis a bűnbánati misszió jellegzetes elemeire vonatkozott.

1721. január 12-én VI. Károly birodalma területén császári diplomával erősítette meg a missziókat. Ebben az uralkodó anyagi és elvi támogatásáról, védelméről is biztosította a jezsuitákat, hogy általuk a „Christiana doctrina, probi mores, et verus Dei

¹⁷⁹ ARSI, Aust. 12, f. 2v. (1719. március 25.)

¹⁸⁰ ARSI, Aust. 175, f. 70.

¹⁸¹ KÉL, I. 1. a., Missiones, 1. cs. A misszionárius Georgius Mulih levele Pozsegából a kalocsai érseknek, 1734. február 8-án.

¹⁸² ARSI, Aust. 12, f. 34. 1720. március 9-i levelek a provinciálisnak és Cerroninak.

¹⁸³ ARSI, Aust. 12, ff. 37v–38 és 38v. Levél Wennernek és Cerroninak 1720. május 18-án.

timor promoveatur”¹⁸⁴ Azonban hiába pártfogolta a missziók ügyét mind a jezsuita vezetés, mind a császár, ez nem tudta megakadályozni az 1721-es stájerországi botrányt, amelyet négy leobeni kollégiumhoz tartozó jezsuita okozott, akik *sacer histriót* láttak Cerroniban, és véleményüknek hangot is adtak.¹⁸⁵ Az ottani atyák ugyanis a helyi felekezeti viszonyok ismeretében úgy gondolták, hogy az e fajta misszió hatástalan a nem katolikusokkal szemben.¹⁸⁶ A scandalum nem maradt következmény nélkül, annak okozói büntetést kaptak.¹⁸⁷ Az eset jól mutatja, hogy azokon a helyeken, ahol a protestánsok jelenlétét a helyiek erőteljesebben érzékelték, a módszertől a hittérítő szerep betöltését is várták.

Ausztriában a segneriánus missziók a későbbiekben is támadások célpontjai voltak. Az 1723-as *litteræ annuæ* a rágalmazásokat az irigységre vezeti vissza, és beszámol arról, hogy nyilvánosan és nem nyilvánosan is bírálták a misszionáriusokat, példaként egy kapucinust említ, aki ellenük prédikált. Az isteni büntetés itt sem maradt el: villámcsapás tette tönkre otthonát annak, aki azt merete mondani, hogy csapjon bele a mennykő a házába, ha a misszionáriusok (akiket egyébként „blaterones”-nak nevez) valóban Isten küldöttei.¹⁸⁸ A következő évben ugyanitt egyes helyeken akkor sem engedélyezték a missziókat, ha ígéretet kaptak arra, hogy a misszionáriusok eltekintenek a *supplicatiótól*, és a missziót a templom falain belül tartják meg. Máshol az „eretnekek” bekiabálásai szakították meg a prédikációt: „Haec nova non sunt, dudum ea audivi, omnia falsa sunt” – mondták. S bár utólag emiatt pénzbüntetést kaptak, ez az eset is jelzésértékkel bírhatott a jezsuiták számára.¹⁸⁹ Magyarországon is történtek hasonlók,

¹⁸⁴ A császári diplomáról tudósít az 1720-as *litteræ annuæ*: ARSI, Aust. 177, ff. 45–46.

¹⁸⁵ L. a generális 1721. augusztus 2-án a tartományfőnöknek írt levelét: ARSI, Aust. 12, ff. 80v–81.

¹⁸⁶ Az esetet említi PÖRTNER 2001, 247–248.

¹⁸⁷ L. a generális levelét, amelyet 1721. szeptember 20-án írt a provinciálisnak: ARSI, Aust. 12, f. 84v.

¹⁸⁸ ARSI, Aust. 180, ff. 17–24v. Idézett hely: ff. 21v–22.

¹⁸⁹ ARSI, Aust. 181, ff. 23v–34. A hivatkozott részek: f. 28v és f. 29v.

például 1724-ben a soproni vármegyében, ahol az *Anti-Christi* és az *Exploratores* nevekkkel illették a misszionáriusokat.¹⁹⁰

Az 1733–35 között Karintiában és Stájerországban segneriánus missziókat tartó Carolus Scherern saját hasonló tapasztalatai alapján a módszer átgondolását javasolta a generálisnak.¹⁹¹ A misszionárius szerint főleg a bűnbánati körmenetek váltották ki a protestánsok elutasítását, ezért azok alkalmazását nem tartotta szerencsésnek az említett területeken.¹⁹²

A problémák ellenére az Itáliából átvett missziós módszert a következő évtizedekben a provinciabeli jezsuiták – sokszor a püspökök kérésére – előszeretettel alkalmazták. Az évkönyvek egyfajta hitelesítésként több alkalommal is idézik az egyházmegyei papság, főleg a püspökök leveleit, amelyekben a jezsuita tartományfőnöknek mondanak köszönetet a misszióért.¹⁹³

II.2.2. A missio Segneriana fénykora

A bevezetést követő években a misszió a provincia egyre több területén jelent meg. Magyarországon 1721-ben a veszprémi püspökség Somogy, Zala és Fejér megyei részein,¹⁹⁴ 1722-ben a pécsváradai apátság környékén és a veszprémi egyházmegyében,¹⁹⁵ 1723-ban Komárom, Győr és Moson megyékben jártak segneriánus misszionáriusok.¹⁹⁶ 1722 végén Cerroni már Ljubljánában tartózkodott, hogy ott is bevezesse az itáliai módszert.¹⁹⁷ 1725-ben kezdeményezése beérett Karintiában, Krajnában és Horvátországban

¹⁹⁰ A misszióról l. ARSI, Aust. 181, ff. 29v–31v, hivatkozott rész: f. 30v.

¹⁹¹ Scherernről l. LUKÁCS III, 1455, valamint a halálakor róla írt elogiumot: ARSI, Aust. 196, ff. 83–83v.

¹⁹² A probléma a következő Scherernnek írt generálisi levelekben merül fel: ARSI, Aust. 12, ff. 456 (1734. április 10.), 461v (1734. június 5.).

¹⁹³ Két példa erre: a ljubljánai püspök levele 1725-ből (ARSI, Aust. 182, ff. 46v–47v.), a modrusi főesperes és fiúmei kanonoké 1726-ból (Aust. 183, ff. 26–26v.).

¹⁹⁴ ARSI, Aust. 178, f. 21.

¹⁹⁵ ARSI, Aust. 179, f. 28v.

¹⁹⁶ ARSI, Aust. 180, f. 22.

¹⁹⁷ Ide ír neki a generális 1722. december 26-án: ARSI, Aust. 12, f. 123v.

is.¹⁹⁸ Ennek a bővülésnek köszönhetően a vándormisszionáriusok száma az 1726-os évben nyolcra emelkedett,¹⁹⁹ és az ausztriai túlmissio Illyrica, Ungarica, Croatica és Fluminensis is működött.²⁰⁰

Az osztrák rendtartomány déli részének misszionáriusai az 1720–30-as években Joannes Baptista Jacobovich (Isztria),²⁰¹ Bernardus Zuzzeri (Dalmácia, Isztria, Friuli, Horvátország középső része), Ardelius Della Bella (Dalmácia) és Georgius Muli (Észak-Horvátországban és a magyarországi horvátok között) voltak. Zuzzeri horvát nyelven énekeskönyvet és katekizmust írt, az olasz származású Della Bella latin–horvát–olasz szótárt és horvát nyelvtankönyvet szerkesztett.²⁰² A szinte egész életét a misszióknak szentelő Muli, aki igen szívén viselte anyanyelve sorsát és küzdött az analfabétizmus ellen, számos kegyességi művet jelentetett meg horvátul, és a misszionáriusok számára is készített egy kötetet ezen a nyelven.²⁰³

1726-ban született meg az erdélyi segneriánus missziók terve,²⁰⁴ ahová a misszionáriusi teendők ellátására Kolosvári Pált szánták.²⁰⁵ Erdély felekezeti viszonyainak sokszínűsége kétségkívül kihívást jelentett, ugyanakkor az ottani bevezetés egyértelműen

¹⁹⁸ Az ottani missziókról: ARSI, Aust. 182, ff. 45v–50.

¹⁹⁹ ARSI, Aust. 128a, f. 20. Egyikükről, Josephus Aparnickról azt is tudjuk, hogy 1725. április 27-én távozott a besztercebányai kollégiumból, ahol a harmadik próbaévet töltötte, hogy azután Cerroni mellett dolgozzon misszionáriusként Krajnában és Stájerország szlovénok lakta területein (ELTE EK, Ab 94, tom. I, f. 208). Aparnick életéről: ARSI, Aust. 191, f. 12v.

²⁰⁰ ARSI, Aust. 183, f. 25v.

²⁰¹ Jacobovichról: ARSI, Aust. 190, ff. 211–218; LUKÁCS II, 638; GUILHERMY 1898, I/1, 310–311.

²⁰² Zuzzeri műveiről: SOMMERVOGEL, VIII, 1542. Della Bella műveiről: SOMMERVOGEL, I, 1150–1151.

²⁰³ Muli életéről: ARSI, Aust. 212, ff. 125–127. Műveiről SOMMERVOGEL, V, 1391–1393. A dunántúli horvátok közötti missziós tevékenységét említi: HORVÁTH S. 1999, 54–55.

²⁰⁴ ARSI, Aust. 12, f. 233. Kapi Gábornak Nagyszombatba írott generálisi levél 1726. június 22-én. Kolosvári ekkor ott látott el feladatokat.

²⁰⁵ *Uo.*, ff. 234 (levél a provinciálisnak 1726. július 26-án), 234v (még ugyanazon a napon Toschnak, hogy Kolosvári nála sajátítsa el a módszert), 241 (a provinciálisnak szeptember 7-én örömet fejezi ki, hogy Kolosvárit a missziókba rendelték, és minden szükséges előkészületet megtettek).

azt mutatja, hogy a missziók céljai ebben a szakaszban nem korlátozódtak a katolikusok hitének megerősítésére, hanem a más vallásúak áttérítését is felvállalták. Ebből a szempontból is kiváló választásnak bizonyult az unitárius vallásról áttért Kolosvári, aki neofita hévvel vetette bele magát a munkába.²⁰⁶

Az első erdélyi missziókat 1727-ben tartották.²⁰⁷ Kolosvári társa a szintén konvertita, korábban református Berzeviczi János volt.²⁰⁸ A misszióhoz hozzájárulását adta a császár és az erdélyi gubernátor, a püspök pedig levélben szólította részvételre egyházmegyéje plébánosait. A misszió Gyergyó, Alcsík, Felcsík és Kászon településeit érintette.²⁰⁹ Elsősorban katolikus székelyek és örmények jöttek, de a kíváncsiság néhány nem katolikust is odavitt. Az atyák megtanították nekik a lelkiismeret-vizsgálat helyes módját, könyveket osztottak szét közöttük, Mária-kongregációkat alapítottak, végül az áldozók száma tizenhétézer fő körüli volt. Az éves jelentés szerint a résztvevők elismerték, hogy a misszionáriusoknak köszönhetően értették meg, mit is jelent katolikusnak lenni, és ráébredtek korábbi életük bűnös voltára: „Millies, iterumque millies, et aeternum benedictus sit, cui primum Divinissimum hoc opus instituere in his partibus subijt. Jam tandem scimus, quid sit esse Christianos, hactenus pecoribus deteriores eramus”.²¹⁰ Az eredmény ilyen összegzése nem egyedülálló az évkönyvekben, igen hasonlóval találkozunk majd az 1730-as debreceni misszió esetében is.

Erdélyben a misszió befejeztével a páterek téli pihenőre vonultak a kolozsvári kollégiumba. 1728 januárjában Kolosvári itt

²⁰⁶ Kolosváriról l. ARSI, Aust. 188, ff. 561–585; LUKÁCS II, 760; VELICS 1914, 59–63; GUILHERMY 1898, I/1, 388–390; ELTE EK, Collectio Kaprinayana A, tom. V, ff. 95–102 és 103–108; [KAZY] 1749, 137–166.

²⁰⁷ ARSI, Aust. 184, ff. 23v–26.

²⁰⁸ ARSI, Aust. 128, f. 175v. Életéről: Aust. 207, ff. 44–45; LUKÁCS I, 95; GUILHERMY 1898, I/2, 59–60.

²⁰⁹ A litteræ annuæ szerint az első állomás a gyergyói alesperes plébániája volt, a második Ditró, a harmadik Alfalu. Innen mentek át Csíkba, ahol az esperes fogadta őket. Itt az első település, ahová ellátogattak Nagyboldogasszonyfalva (Karcfalva) volt, majd következett Rákos, Somlyó, Szentgyörgy, Szentimre, Kozmás, Nagykászon. Innen még átmentek Háromszékre, ahol október 27-én ért véget a misszió.

²¹⁰ Az idézet az ARSI, Aust. 184, f. 25v-n.

kapta meg Tamburini gratuláló levelét, amelyben a generális egyúttal arra is felhívta a figyelmét, hogy bár a körmeneteket és a flagellációt máshol sikerrel alkalmazzák, ha a püspök úgy ítéli meg, hogy ezek csúfolódásra adhatnak okot Erdélyben az „eretnekek” körében, akkor hagyja el azokat, alkalmazkodjon a körülményekhez.²¹¹ Úgy tűnik tehát, hogy az ottani felekezeti viszonyok a segneriánus módszer adaptációját kívánták volna meg.

Nyáron Kovászna, Udvarhely, Maros-Torda megye területein folytatódtak a missziók, sok helyen azonban a protestánsoknak a városi tanácsok megtiltották a részvételt.²¹² Ugyanezen missziós körút alkalmával a miklósváriak Péter és Pál napján, délelőtt tíz óra körül egy csoda szemtanúi lehettek, amelyre így emlékezett vissza az egyik jelenlévő „eretnek”: „Mikor még Atyaságod praedikáll vala, láttam én hogy az ő Felsége orrám tsepeg vala le á vereiték.”²¹³ A prédikátor nem más volt, mint Kolosvári. A csodát bizonyítandó írásos tanúságtétel is született, amelyet közöl az évkönyv.

1729. január 29-i levelében a generális örömét fejezte ki Kolosváriaknak, hogy sok elveszett báránykát sikerült visszavezetnie az akolba, és hogy több helyen rózsafüzér társulatot hozott létre.²¹⁴ Forrásaink többször is beszámolnak arról, hogy a misszió végén kegyes társulatokat alapítottak, melyek az eredmények megőrzésére és további hitmélyítésre voltak hivatottak. Magyarországra vonatkozóan is vannak ilyen adatok, ott a rózsafüzér társulat tagjainak könyveket is osztottak a misszionáriusok, illetve a téli pihenőidőszakban maguk is részt vettek a társulati életben.²¹⁵

²¹¹ ARSI, Aust. 12, ff. 286–286v. A levél dátuma: 1728. január 24.

²¹² ARSI, Aust. 185, ff. 36v–39. A misszió állomásai: Altorja, Lemhény, Nyujtód, Kánta, Gelence, Zabola, Zágón, Illyefalva, Kórispatak, Miklósvár, Barót, Lövéte, Oláhfalu, Zetelaka, Szentlélek, Korond, Szováta, Köszvényes, Hodos, Kál, Vágás, Udvarhely (a jezsuita templomnál).

²¹³ *Uo.*, f. 38. Az éves beszámoló szokatlan módon magyarul is idézi szavait. A csodáról beszámol a Kolosvári halála után írt elogium is: Aust. 188, ff. 582–583.

²¹⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 319–319v.

²¹⁵ ARSI, Aust. 184, f. 21. A témáról l. még CHÂTELLIER 1988 és CHÂTELLIER 1994b.

Az 1729-es erdélyi misszió számos településre eljutott.²¹⁶ A misszionáriusok jártak Jegenyén, Sebesváron, Bánffyhunyadon, Fenesen, Bácsón, Kolozsvárott. Szamosújváron a század elején oda telepedett örményeknek fordították a magyar nyelvű prédikációkat. A misszió Désen, Csicsókeresztúron, Zalatnán folytatódott, utóbbi helyen az ottani plébános tolmácsolt a románoknak. A misszió nyelve mindvégig a magyar és a német volt. A páterek ezután Abrudbányára és Gyulafehérvárra mentek, majd Alvinc és Déva következett, ahol bolgárok is részt vettek a misszión, Hátszegen pedig magyarok, német katonák és ortodox románok is megjelentek rajta. A további állomások között szerepelt: Tresztyan (Kötelesmező), Szászváros, Torda, Erked, Ernye, Marosvásárhely²¹⁷ és a szombatosok fészkeének („Sabbatarianorum nidus”) nevezett Bözödújfalú is, ahol a jelentés szerint olyan sikeres volt a misszió, hogy „intra diem undecimum ab inchoata missione omnis omnino hujus sectae haeresis in dicto pago sit exstincta”.²¹⁸ Ezt követően a misszionáriusok hol együtt, hol külön járták a vidéket. Az eredményeket így foglalta össze az évkönyv: 140 szombatos, 26 kálvinista, 2 lutheránus, 3 unitárius, 3 vallás nélküli kötelezte el magát a katolikus vallás mellett; rózsafüzér társulatok alakultak; a résztvevők megtanulták a vallásgyakorlat helyes formáit, amelyek gyakorlásához szentolvasót és nyomtatott lapokon imádságokat kaptak; a másoktól eltulajdonított holmikat visszaadták; az ellenségek kibékültek.

²¹⁶ Az éves jelentésben az erdélyi misszióról: Aust. 186, ff. 28–34. Mivel a misszió a keleti egyházat is érintette, a jezsuita jelentést szinte teljes egészében kiadta: NILLES 1885, II, 924–932.

²¹⁷ A marosvásárhelyi jezsuita misszió diáriumából tudjuk, hogy Kolosvári társa itt Zichy László volt, aki februárban ment el Kolozsvárra, hogy felkészüljön a misszionáriusi feladatokra. A két páter szeptember 28-án érkezett meg Marosvásárhelyre. A misszió másnap kezdődött el. A beszédeket követően Kolosvári két unitárius gyermeket keresztelt meg. A következő napokon elhangzó prédikációk közül a diárium négynek nevezi meg a témáját (de realitate Sacramenti, de Confessione, de Sacramentis, de Inferno). A misszió október 4-én ért véget. A forrás bűnbánati körmenetet nem említ, ami megengedi azt a feltételezést, hogy Kolosvári a generális tanácsára elhagyta azt. Batthyaneum, Ms. XI, 100. és XI, 68., Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. I., f. 179v; tom. II., ff. 10–10v.

²¹⁸ ARSI, Aust. 186, f. 31v.

Az 1727-től 1731-ben bekövetkezett haláláig vándormisszionáriusként működő Kolosvári írásaival is igyekezett a hitterjesztést és a hitmélyítést szolgálni. A halála után írt elogium szerint szerzője volt egy olyan könyvnek, amelyben általános szabályokat fogalmazott meg a keresztényi életre vonatkozóan, és összefoglalta a hit alapvető tanításait.²¹⁹ Ez minden bizonnyal a *Keresztény oktatások* című munkája lehet, amelyet így mutat be maga szerző: „Ez rövid lelki tanításokban nem szándékozom az Ellenkező Vallásuakkal vetélkedni, és ez-okon semmi ellen vetéseket elő nem hozom: hanem tulajdon csak az Keresztény hitnek főbb tizikellyeiről való leg-szükségesebb kérdésekre felelek meg: mindenik felelet után pedig azt is fel-jedzem, a’ minemű hitelre méltó fundamentumból bizonyíttathatik azon tudomány”.²²⁰ A szerző tartotta magát célkitűzéséhez, művében kimerítően mutatta be a római egyház hittételeit, miközben a vallásgyakorlat egyes kérdéseire is kitért.²²¹

A kutatás Kolosvári személyét sejtí az először 1729-ben Kolozsvárott publikált és számos későbbi kiadást megért *A’ Jesus Társaságából való szerzetes papok által Erdélyben tartandó apostoli missziók alkalmatosságával öszve gyűlt hivektől ének, vagy fel szóval mondani szokott aitatosságok* című kötet meg nem nevezett szerzője mögött is.²²² A libellus első részében a misszió egyes ré-

²¹⁹ A könyvet említi: ARSI, Aust. 188, f. 568.

²²⁰ A mű editio princeps nem ismert, mi az 1772-es, ötödik kiadást használtuk: KOLOSVÁRI 1772. Az idézet a *Rövid intés A’ hegyes Olvasóhoz* írott részből való és a címlap belső oldalán olvasható. L. még PETRIK II/1, 437; SZINNYEI, VI, 791–792; SOMMERVOGEL, IV, 1186.

²²¹ A mű öt cikkelyre tagolódik, melyek a következők: A’ Sz. Háromságról; A’ Szentségekről; Istennek Tíz Parantsolatiról: Urunk Imádságáról: Angyali Üdvözletről; Az Anyaszentegyház Parantsolatiról, és a Tráditziokról; A’ bűnök külömbségéről, és az Utolsó dolgáinkról.

²²² További kiadásai: Csaky Imre a romai anya-szent-egy-háznak cardinalissa istenes költségével ki nyomtattatott, Kassa, Academiai bötükkal, 1732; Mellyet A’ Fölséges Római Birodalmi Méltóságos Gróff Castel Leopold Sandor, Fölséges Császár, és Koronás Király Urunk Brigadérossa, és mezei hadi Generális Strázsamestere, Rev Komárom vég háza Gubernatorjának hely-tartója, Istenes költségével, Nagyszombat, Academiai bötükkal, 1734; Győr, Streibig János által Millner Jakabnál, 1746; Kolozsvár, az Méltóságos Gróff Csáki Könyvnyomtato

szeihez kapcsolódó énekek és imádságok olvashatók,²²³ majd alapvető dogmatikai tartalmakat közvetítő, rímekbe szedett dalok következnek.²²⁴ Ezután imádságok jönnek a fő lelki indulatok, napszakok, napok, ünnepek szerint csoportosítva.²²⁵ A továbbiakban a könyv a misszióhoz szorosabban kötődő szövegeket közöl: a bűnbánati processzió énekeit, valamint a misszió végén énekelt Szent Ambrus-i és Szent Ágoston-i hálaadó himnuszokat.²²⁶ A befejezésben bűnösök könyörgései kapnak helyet, amelyek a Szűzanyához és Krisztushoz szólnak, valamint a lelket a gyónásra felkészítő imádságok.²²⁷ A mű az olasz missziós könyvvel

ház költségével, 1749; Győr, Streibig Gergely János által, 1751; Kassa, Academiai betűkkel, 1756; Kassa, Academiai betűkkel, 1757; Bétsben, a' Kalivoda Leopold Universitas könyv nyomtatoja által, é. n. [1734–75]; Győr, Streibig, 1770; Mellyet A' Nagy-Györi Keresztény áhitatos Hiveknek Istenes költségével azon JĚSUS Társaságából lévő pap újonnan ki-nyomtattatott, Vác, Ambro Ferentz költségivel, é. n. [1772–1773]. Vö. PETRIK VII, 272; PETRIK II/1, 280. A könyv egy címvariánssal is megjelent: *A' missziók idején ének szóval gyakorolni szokott ájtatosság, ehez járuló Istenhez kaptsoló némelly tselekedetekkel*, Eger, Püspöki Iskola, 1767, majd ugyanott 1791-ben, 1796-ban és 1803-ban. Vö. PETRIK VII, 337. A tizenegy kiadásból tizenegyet (kivételek: 1729 Kolozsvár, 1732 Kassa, 1791 Eger) áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy azok tartalmában számottevő eltérés nem mutatkozik. Itt az 1749-es kolozsvári kiadást használtuk, amelyre a továbbiakban így hivatkozunk: *Missziós könyv* 1749.

²²³ Ezen Apostoli Missiön, minden ájtatosság ez rövid fohászzkodással kezdődik és végződik (*Missziós könyv* 1749, [2]); Az Prédikáziók előtt való ének (*uo.*, [2]–3); Midőn az Oltári Szentség ki hozatik, Az oltári Szentség Jelen-létében való Ének, Mikor az Oltári Szentség viszá-vitetik (*uo.*, 3); A' Szent Mise alatt való ének (*uo.*, 4–8).

²²⁴ Az Istenről, és az embernek utolsó Végiről (*uo.*, 8–9); Az Szent Háromságról (*uo.*, 9–10); Az Kristusról (*uo.*, 10–11); Az Paenitentzia-tartásról (*uo.*, 11–13); Az Keresztyén Igasságról (*uo.*, 13–14).

²²⁵ Fő lelki indulatok (*uo.*, 14–16); Reggeli, vagy Est véli Hasznos Fohászzkodások (*uo.*, 16–18); Vasár-napra, 's köz-napokra való énekek (*uo.*, 18–35).

²²⁶ Paenitentziát-tartó bűnösök éneke, az ötvenedik 'Soltár-szerént (*uo.*, 35–45); Az Kristus Jéusnak keserves panaszolkodása az bűnös ember ellen (*uo.*, 45–46); Az bűnös embernek Kristus panaszszára való felelete (*uo.*, 46–47); Az örökkévalóságról való ének (*uo.*, 47–49); Az bűnösöket ebresztő titkos értelmű nyilak (*uo.*, 49–53); Az Kristus szenvedéséről rövid ének (*uo.*, 54); Az megtérő bűnösnek, Az Szűz Máriához-való szivbéli fohászzkodása (*uo.*, 54–55); Sz. Ambrus, és Szent Agoston hála-ado éneke (*uo.*, 55–57).

²²⁷ Hála-ado könyörgések (*uo.*, 57–58); Az üdvösséges JESUS Nevéről Litania (*uo.*, 58–61); Könyörgés (*uo.*, 61–62); Az Boldogságos Szűz Mariának Lauretomi

(*Pratica delle missioni*) ellentétben kottákat nem tartalmaz, de nótajelzéseket megad. Amint e rövid tartalomismertetésből kitűnik, ez az énekes-imádságos könyv nemcsak a misszió során, hanem a későbbiekben is jó szolgálatot tehetett mind a híveknek, mind papjaiknak.

A bibliográfiák említik Kolosvári egy másik munkáját is, melynek címe *Missiók könyvecskéje*, ennek azonban egyetlen példányát sem sikerült fellelnünk, ezért tartalma sem ismert előttünk.²²⁸ Nem tudjuk, hogy a fentebb bemutatott missziós énekes-imádságos könyv egy másik kiadásáról van-e szó, vagy egy ahhoz hasonlóról, esetleg egy szintén missziókhöz kapcsolódó, de teljesen más munkáról.

Az énekes-imádságos könyv használata általánossá vált a segneriánus missziókban. Az 1730-as győri és zágrábi egyházmegyére is kiterjedő misszió leírásakor szó esik egy libellus misszionisról, amelyet az atyák az előző évben adtak a muraszombati ludimagisternek.²²⁹ A következő évben az egri egyházmegyében a résztvevők Kolozsvárott nyomtatott missziós énekeskönyveket kaptak.²³⁰ A műnek német nyelvű kiadása is volt,²³¹ és feltételezzük, hogy szlovák is lehetett. Ezek a kiadványok kettős funkciót tölthettek be: egyrészt segítették a misszionáriusok munkáját, másrészt

Litániája (uo., 62–64); Az bűnös embernek alázatos, és bizodalmas Imádsága Idvözítő Istenünk Szűz Sz. Annyához (uo., 64–66); Leg-főbb, és szükségesbb Négy lelki indulatok (uo., 66–73); Az tisztátalanság-ellen ájtatos könyörgés a' Szeplőtlen Szűz Máriához, Intes (uo., 73); Az bűnös embernek, Kereszt-fán meghalo Jesusához, szivbéli fohászkodása (uo., [74]).

²²⁸ [STÖGER] 1855, I, 193; SOMMERVOGEL, IV, 1186; SZINNYEI, VI, 792. Stöger, Sommervogel és Szinnyei szerint a mű először 1749-ben jelent meg Nagyszombatban, majd kassai, kolozsvári és budai kiadása is volt. Pavercsik Ilona 1749–52 közötti ismeretlen kiadásként regisztrálta a művet a kassai nyomdából kikerült könyvek között: PAVERCSEK 1992, 1045. sz.

²²⁹ ARSI, Aust. 187, f. 39.

²³⁰ ARSI, Aust. 188, f. 174.

²³¹ *Christ-Catholische Lehr-Gesänger; Und Vollkommener Ablass bey der heiligen Apostolischen Mission, Zweyer Priester aus der Gesellschaft Jesu. Alle, Welche zu dieser H. Mission mit Andacht erscheinen, und [...] betten werden, gewinnen vollkommenen Ablass [...].* Gegeben zu Rom den 14. Martii 1716. Und von denen nachfolgenden Päbsten, benanntlich von Benedicto dem XIV. bestättiget worden 1743. den 12. Jan. zu Rom. Wienn, bey Frantz Andre Kirchnerger, 1751.

A' JESUS

Társaságából-való szerzetes Pa-
pok-által Magyar, és Erdély Or-
szágban tartandó Apostoli Missiók alkal-
matosságával öszve-nyült Hívekről

E N E K

Szóval mondátni szokott

AJTATOSSAG.

I N T E S:

*Valaki ezen Apostoli Missiókra meg-je-
lennvén töredelmességgel végbe vitt Szent-
Gyónása, és áldozása után az Anya-Szent-
egy-báznak fel-magasztaltatásáért: a'
Keresztyén fejedelmeknek egygyeségekért,
és egy más közöt-való bekecségekért; az igaz
Hiten kívül valóknak meg-térésekért Isten
előtt maga buzgósága szerént ajtatoson-
esedezik (példának okáért: hét Mi-Atyán-
kot, és Udvözletet figyelmes indúlattal
el-mond) tellyes búcsút nyer, és az Missió-
nak utolsó napján a' Szentséges Romai
Pápanak Áldását veszi.*

Nyomtatott Kolozvárat 1749. Észendő-
ben, Az Méltóságos Gróff Csáki Könyv-
nyomtató ház költségével.

A magyar nyelvű missziós könyv
1749-es kolozsvári kiadásának címlapja
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

a misszió után a hívek mindennapi vallásgyakorlatához és lelki életéhez is útmutatóként és olvasmányként szolgáltak.

Kolosvári missziós társa, Berzeviczi János nevéhez csupán egyetlen mű kapcsolható. Az *Egy el tévelyedett Juhotskának Mennyei Pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása* hitvitázó és hitoktató munka egyben, melyben a katolikusok tanítása az „idegen vallásúak” által hirdetett tanokkal való folyamatos összehasonlításban kerül bemutatásra.²³² A szerző egy eltévedt juhocska és Mennyei Pásztor között zajló dialógusban ismerteti a protestánsok és a katolikusok hitének lényegesebb különbségeit, és szentírási helyek alapján bizonyítja, hogy az igazság letéteményese a római katolikus egyház. Mindezt Mennyei Pásztorhoz illő szelídséggel teszi, a könyv nélkülözi a támadásokat és az ellentámadásokat is. Az eltévelyedett juhocska, aki magáról így vall: „sok habozó, üdvösségemről csak nem kétségbe ejtő gondolatimtól ide s-tova hányattatom, lelki tsendességemben éjjel nappal háborgattatom”,²³³ lehet hitében megingott katolikus, de protestáns is. A szerző válasza arra a kérdésre, hogy a lelki béke hol lelhető meg, mindvégig egyértelmű: egyedül a katolikus Ecclesiában.

A missio Segneriana további erdélyi történetét illetően egy 1729-es generálisi levélből arról is értesülünk, hogy a két magyar misszionárius mellett románul tudó atyákat is akartak a régióba küldeni.²³⁴ Egyikük a karassovai vándormisszióban dolgozó, hat nyelven beszélő Michael Lovinich lett volna, aki katolikus hittankönyvet is írt román nyelven, és sokat tett a bánáti katolikusokért. Ő azonban ebben már nem tudott részt venni, 1730-ban ugyanis

²³² *Egy el tévelyedett Juhotskának Mennyei Pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása, avagy a Kristus Jesusnak egy üdvössége el nyeréséért szorgalmatoskodó Lélekkel-való nyájjas Beszélgetése*, melyet Egy Néminémü Nagy érdemü Tekéntetes Adakozó Uri Személyeknek Istenes Költségével: Jesus Társaságabéli BERZEVICZI János áldozó Pap több Lelkek javára minden igasságot szeretők értelméhez együgyü beszédben szabván, és foglalván magyar nyelven botsátott világosságára, Kassán, az Academiai bötükkal, Frauenheim Henrik János, 1731.

²³³ *Uo.*, 1.

²³⁴ Tamburini Thullner provinciálisnak 1729. október 1-jén, ARSI, Aust. 12, f. 336v. Ugyanerről még ugyanaznap Fitter Ádám kolozsvári rektornak: ARSI, Aust. 12, f. 337.

meghalt.²³⁵ Ennek a tervnek vagy megvalósulásának később azonban nem találtuk nyomát.

A felső-magyarországi szlovák nyelvű misszió elindításáról először 1728-ban esik szó a generálisi levelezésben.²³⁶ E szándék nyomán kel lassan új életre a XVII. században létrehozott, majd egy ideig szünetelő lipótszentmiklósi vándormisszió-állomás,²³⁷ amely 1738-tól már misszióállomásként szerepel az éves katalógusokban.²³⁸ De nemcsak itt, hanem a Felvidék más területein is tartottak segneriánus missziókat: 1732–36 között például Farkas Antal működött ezen a vidéken, a délkeleti részeken.²³⁹

Cerroni a provincia déli részén folytatatta munkáját, 1728 szeptemberében Varasdon tartózkodott, hogy a krajnai missziókat segítse. Ennek nagyon örült a generális, mert – mint ahogyan azt levelében írta – olyan területről volt szó, ahol bőséges az aratnivaló, de kevés a munkás.²⁴⁰ Cerroni egyetlen évre szakította meg munkáját, 1732-ben Grácba vonult pihenőre, azonban az év végén már újra a horvátországi missziók foglalkoztatták.²⁴¹

1730-ban a már hagyományosnak mondható győri és zágrábi egyházmegyében tartott missziókon kívül a váradiban és az egriben is jártak segneriánus misszionáriusok, utóbbiak Csáky Imre

²³⁵ Lovinichról l. ARSI, Aust. 187, ff. 148–153; LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL, V, 58; NILLES 1885, II, 796–800; GUILHERMY 1898, I/1, 84–86. L. még a generális Kolosvárinak írt levelét 1730. március 25-én: ARSI, Aust. 12, ff. 346v–347.

²³⁶ Levél Joannes Baptista Thullner provinciálisnak 1728. január 24-én. ARSI, Aust. 12, ff. 285v–286. Levél Raicsáni György, nagyszombati rektornak 1728. június 26-án és augusztus 6-án. ARSI, Aust. 12, ff. 300v, 305.

²³⁷ A generális 1728. június 26-án és augusztus 6-án kelt levelei Raicsáni György nagyszombati rektornak már említik a lipói missziókat (ARSI, Aust. 12, ff. 300v, 305), ahogyan az 1729-es litteræ annuæ is (Aust. 186, ff. 41–41v.). 1732–37 között itt vándormisszionárius Gabriel Job, aki azután a lipótszentmiklósi állomás superiora lesz, amely Okolicsányi János támogatásának köszönhetően kezd el újra működni (Aust. 192, ff. 21–23v.). Jobról l. még LUKÁCS II, 662; GUILHERMY 1898, I/2, 258.

²³⁸ ARSI, Aust. 128, f. 331v.

²³⁹ Elogiuma: Aust. 204, f. 89. L. még LUKÁCS I, 316.

²⁴⁰ ARSI, Aust. 12, ff. 309v–310. A levél dátuma 1728. szeptember 4.

²⁴¹ Vö. a generális 1732. december 6-i levelét, melyet a provinciálisnak írt: ARSI, Aust. 12, f. 408v.

és Erdődy Gábor pártfogását élvezték.²⁴² A váradira az erdélyi folytatásaként került sor, a misszió vezetői így itt is Kolosvári és Berzeviczi voltak.²⁴³ Nagyváradon, tekintettel az ott állomásozó katonákra, két missziót is tartottak, egy német és egy magyar nyelvűt. A leírás szerint a két nemzet egymással szinte versengve vett részt rajta. A bűnbánati körmenetben olyan sokan és olyan rendben vonultak fel, hogy ilyenre még a legöregebbek sem emlékeztek. Így örökítette ezt meg az évkönyv írója: „Nec spectari ea scena sine lacrymis poterat, dum et viri militaribus munijs, praecipiusque in Comitatu officijs clari, catenis ferreis graves, spineis coronis horridi, trabali cruce onerati, funibus, flagrisque in sua terga saevientes, nudipedes, ac Crucifixi Servatoris Simulacrum devota manu complexi procederent, et plebs omnis aut pendulis e collo funibus, aut repetita pectoris tunsione suam de admissis criminibus paenitudinem testaretur”.²⁴⁴ Ezt követően azonban Debrecenben, minden erőfeszítés ellenére, a városi vezetés ellenállása miatt kevesebb sikert könyvelhettek el: „Sub haec Debrecinum dum excolunt, etsi tentata omnia essent, ut A catholicis populo ad Sacra adesse exercitia Missionis liceret, a Senatu, et Rabulis impetrari nil potuit.”²⁴⁵ Mivel a nem katolikusok nem vehettek részt a misszión, az eredményeket így összegezték: „Missionarij Debreczini nullum Haereticum converterunt, sed bene multos Catholicos, qui nunc primo se didicisse fatentur, quid sit esse Christianum Catholicum.”²⁴⁶

A debreceni missziónak a piaristák historia domusában is van nyoma.²⁴⁷ A háztörténetbe bemásolták Kébel Mihály, váradi vikárius 1730. május 6-án kelt levelét, amely a misszionáriusok érke-

²⁴² Az 1730. évi missziókról: ARSI, Aust. 187, ff. 25–41, ahol a segneriánus módszerrel tartott erdélyiről, váradiról és egriről ff. 31–38; a győriről és a zágrábiról: ff. 38–39v; a felvidéki szlovák nyelvűről ff. 40–41.

²⁴³ A misszióról beszámol a váradi rendház diáriuma is (Diarium residentiae SJ Varadino Olaszensis): KFK, Ms. 328, ff. 47–48. A váradi bűnbánati körmenet leírását a jezsuita diárium alapján közli Kilián, azonban a missziót nem említi, csak azt, hogy a processziót nem a nagybőjti időszakban tartották: KILIÁN 2007, 316.

²⁴⁴ ARSI, Aust. 187, f. 32.

²⁴⁵ *Uo.*, ff. 32–32v.

²⁴⁶ *Uo.*, f. 32v.

²⁴⁷ PMKL, II. 11. Debreceni rendház levéltára, Lib. 7, ff. 94–96.

zéséről tájékoztat. Itt olvassuk Kolosvári Pál levelét is, amelyet – a missziót előkészítendő – a piarista rendház superiorának írt 1730. május 30-i dátummal. Ami az eredményeket illeti, a piaristák leírása megerősíti a jezsuita évkönyvben elmondottakat. A misszió körülbélül száz katolikus vett részt, azonban egyetlen kálvinista sem, mivel a városi tanács tizenkét forintos büntetés terhe mellett megtiltotta azt nekik. A misszionáriusok munkájának hatását ezért a piarista háztörténet a következőképpen összegezte: „Orthodoxorum pietas, si languerat, excitata, ardentiorque effecta fuerit”.²⁴⁸

A misszió következő állomása a Békés megyei Nemeskerék volt, ahol az „eretnekek” irigységből felgyújtották a plébános házát, ahonnan a tűz átterjedt a misszionáriusok szállására, majd több ház is porrá égett. Végül az imádságok hatására megfordult a szélirány, és sikerült megfékezni a tüzet: „subsidiit incendij furor; nihil imminuto Missionis fervore” – jegyzi meg az évkönyv írója.²⁴⁹

Gyulán először csak kisszámú hallgatóság jelent meg, de amint híre ment a missziónak, távoli helyekről is özönlött a nép. Ezután Bélfenyéren és Belényesen jártak a misszionáriusok.²⁵⁰ Utóbbi helyen egyesek igyekeztek távol tartani a missziótól a kálvinistákat, mégis közülük is voltak résztvevők. Egyikük mondását, amelyet a katolikusokhoz intézett az évkönyv megörökítette: „providete nobis de simili Parocho, et ego primus ero, qui ei confitebor; maneboque durante vita sincerus Catholicus”.²⁵¹ Ezután az egyik misszionárius betegsége miatt a másik egy ideig egyedül folytatta a munkát (Mezőtelegden, Margittán, Somlyón és Kárásztelken).²⁵² Azokat a településeket azonban, ahol a protestáns városi vezetés vagy földesúr nem engedélyezte a misszió megtartását, kénytelenek voltak kihagyni. A körút végeztével az egrí egyház-

²⁴⁸ *Uo.*, f. 96.

²⁴⁹ ARSI, Aust. 187, f. 32v.

²⁵⁰ Ezeket a településeket, továbbá Debrecent a misszió állomásaiként említi a váradi diárium is, amely szerint Berzeviczi a belényesi misszióból betegség miatt kénytelen volt visszatérni Váradra (1730. július 22.). KFK, Ms. 328, ff. 48v, 49–49v.

²⁵¹ ARSI, Aust. 187, f. 33v.

²⁵² A váradi diárium Telegdet, Margittát említi. KFK, Ms. 328, ff. 49v, 50.

megyében található Nagykárolyba mentek, ott azonban – újra betegség miatt – a misszióra már nem kerülhetett sor.

1731. évi jelentés Horvátországban, Krajnában, Stájerországban, a felső-magyarországi bányavárosok környékén és az egri egyházmegyében lezajlott segneriánus missziókról ad hírt.²⁵³ Ez utóbbit nemcsak Erdődy püspök, hanem a nagykárolyi Károlyi Ferenc és az ottani piaristák is támogatták. A gróf levélben buzdította részvételre a környék katolikus nemeseit, a piaristák pedig segítettek a misszió lebonyolításában. Két missziót tartottak: egy magyar és egy német nyelvűt. A missziós atyák jártak Majtényban, Mádon, Tolcsván, Tokajban, Rakamazon és Miskolcon is. Tokajban a missziót csodáló kálvinisták ezeket a szavakat intézték a katolikusokhoz: „Si Romani hi Jesuitae diutius hic loci morarentur, longe aliter deinceps viveretis”.²⁵⁴ Miskolcon a misszió kérvényezői és támogatói a minoriták voltak.²⁵⁵ Az évkönyv ennek okát is elmondja: Kelemen Didák ugyanis hallotta a jezsuita missziós atyák prédikációját, s ezután sürgette őket, hogy minél előbb tartsanak missziót Miskolcon is. A minorita nemcsak meghívta a jezsuita misszionáriusokat, hanem levelekben kérte a környező települések lakóit, hogy vegyenek részt a misszión, amelynek kezdetén beszédében magasztalta az atyák apostoli munkáját. A prédikációkon nemcsak katolikusok voltak jelen, hanem kálvinisták, az akadémia tógátus növendékei, valamint görögkeleti rácok is. A bűnbánati körmenetben maga Kelemen Didák is nyakában nehéz láncsal, fején töviskoszorúval vonult, és vele együtt a többi minorita. Válságukon hatalmas keresztekkel cipeltek. Példájukat sok nemesember követte az „eretnekek” nem kis csodálkozására. Néhány szemlélőnek úgy tűnt, hogy a végítélet órája érkezett el.

Kelemen Didák így számolt be a misszióról gr. Károlyi Sándornak írt 1731-es levelében: „olly szép példás aitatosságot, olly hasznos üdvösséges tanításokat, olly töredelmes penitentiára indító alkalmatosságokat nem láttunk s olly szíves buzgó meg térésit a népnek, olly sűrű könnyhullatásukkal való Istennek megbántó-

²⁵³ Az 1731. évi missziókról: ARSI, Aust. 188, ff. 171–305, ahol f. 245-ig a vándor-missziókról van szó.

²⁵⁴ *Uo.*, f. 204.

²⁵⁵ Az évkönyv a miskolci misszióról: *uo.*, ff. 208–211.

dását s bűnöknek siratását nem hallottuk. Olly nagy zokogással voltak, hogy meg kellett inteni a népet, hogy a praedikációt continuálhassa, hogy csendesegyenek, szűnnyenek a sírástól. Voltak, Istennek hála, az poenitentiális processióban két ezer s circiter hatszázan töviss koronában; lánczok, kötelek nyakokban voltak, kik kereszteteket húztak, kik magokat disciplinázták. [...] Az ellenkező atyafiak közül is csak ezen alkalmatossággal is öttön tértek meg az üdvözülendő igaz Szent Hitre”.²⁵⁶ Majd arra kérte a grófit, „hogy szóval vagy méltóságos levele által méltóztassék T. Páter Jesuiták provinciális Atyánknak recommendálni, hogy tovább is méltóztassék folytattatni” a missziókat.²⁵⁷

A minorita rend tagjai jezsuita mintára a későbbiekben maguk is tartottak népmissziókat.²⁵⁸ A teátrális processziók azonban korábban sem voltak ismeretlenek számukra, ők is rendeztek ilyeneket nagypénteken és úrnapiján.²⁵⁹ A hívek számára sem volt szokatlan ceremónia az önostorozók felvonulása, főleg azokon a helyeken, ahol a jezsuiták megtelepedtek. Már a XVII. század végéről vannak adatok arról, hogy nagypénteken vagy a nagyböjti időszak más napján a jezsuiták vezetésével flagellánsok vonultak fel.²⁶⁰ A XVIII. században a bűnbánati körmenet gyakran a jezsuita kegyes társulatok egyik közösen végzett áhítatgyakorlatát jelentette, melynek során nyilvános flagellációra is sor került.²⁶¹ A jezsuiták a budai Szent Anna-templomukban „Paolo Seguri (!)

²⁵⁶ KELEMEN 1978, 240.

²⁵⁷ *Uo.*, 241.

²⁵⁸ GALLA 2005, 351–352.

²⁵⁹ Az egri minoriták ilyen szokásáról beszél: KOVÁCS B. 1974, 49–50, 54–55; KILIAN 1992, 45–49.

²⁶⁰ Sárospatakra vonatkozóan közöl ilyen adatokat: GYULAI 2009, 14–16.

²⁶¹ Leginkább az Agonia Christi-társulatok sajátja volt ez a szokás. A kassai jezsuita Mária-társulatok és Agonia Christi-kongregáció XVIII. századi vezeklő körmeneteiről: TÚSKÉS–KNAPP 2001, 310–311, 314, 317–318. Ugyanerről az egri jezsuita társulatok esetében: KOVÁCS B. 1974, 49, 53, 55; BARDOS 1987, 131–132. A pécsi jezsuita Agonia Christi-társaság nagypénteki önostorozásáról I. SÜMEGI 2008, 112. A XVII. század elején a győri jezsuita Mária-kongregációk által nyilvános vezekléssel tartott körmeneteket említi: ACSAY 1901, 161. Ilyen jezsuita szokásról számol be Marosvásárhelyen: KILIÁN 2003, 81–82. A veszprémi egyházmegye kordás társulatának önostorozó körmenetéről: TAKÁCS–PFEIFFER 2001, 693–694.

jezsuita atya gyakorlati elvei szerint” vezették ezt be.²⁶² A pannonthalmi bencések rózsafüzér társulatában is élt ez a szokás: nagypénteken felmentek a kálváriahegyre, és ott önostorozást végeztek.²⁶³

1732–33-ban az osztrák provincia területén nagy intenzitással folytatódott a segneriánus missziók.²⁶⁴ Ausztriában azonban, „a köztudottan eretnekségtől fertőzött helyeken” újfajta módszerrel próbálkoztak, amelyben a hitvitázó-moralizáló prédikációk kaptak kitüntetett szerepet.²⁶⁵ A segneriánus misszionáriusok Magyarországon először az egri egyházmegyében jártak, ahol a püspök is tiszteletét tette, majd a váci püspök kérésére az ő egyházmegyéjébe is átmentek. Ugyanekkor Szepes megyében szlovák nyelvű missziót tartottak. Az évkönyv szerint a kálvinista nézelődőket leginkább a körmenetek nyűgözték le: „o quam pulchras, pias, laudabiles habent Catholici devotiones!” – kiáltottak fel; „quid ergo faciendum? o si prius ista audivissemus!” – mondták a megtérni szándékozók.²⁶⁶ 1732-ben a fehérvári jezsuita diárium is megemlékezik egy misszióról, melynek leírásában a szerző első sorban az egész város részvételével megtartott bűnbánati körmenetet méltatja.²⁶⁷

Az 1730-as évekre megtörtént a missio Segneriana nyelvek szerinti differenciálódása. Az 1734. és az 1735. évi litteræ annuæk a tartományban négy misszió működését regisztrálták, melyek a missio Slavica, a missio Ungarica, a missio Croatica és a missio Illyrico–Dalmatica voltak.²⁶⁸ Az említett négy nyelv mellett, ha szükség volt rá, a misszionáriusok a németet is használták, a

²⁶² SCHOEN 1930, 16. A szerző jegyzeteiben nem jelzi, honnan származik ez az adat. Hivatkozik még a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadására is, Segneri nevét azonban ott is hibásan adja meg.

²⁶³ ERDÉLYI 1907, 630.

²⁶⁴ ARSI, Aust. 189, ff. 87–116; Aust. 190, ff. 27–60.

²⁶⁵ ARSI, Aust. 190, f. 57.

²⁶⁶ ARSI, Aust. 189, ff. 96, 97.

²⁶⁷ NÉMETH 1977, 27.

²⁶⁸ 1732-ben a provinciális levele alapján a következő területeken tartottak vándormissziókat: „per Ungariam in pluribus Comitatus, per Croatiam, Austriam, & Styriam” (Aust. 229, f. 114), míg 1736-ban „per Austriam, Styriam, Carinthiam, Illyriam, Ungariam, et Slavoniam” (uo., f. 122) tevékenykedtek a vándormisszionáriusok.

missio Teutonica azonban, ahogyan arról később szó lesz, csak az 1740-es években indult újra önálló misszióként.

Az 1734-es vándormissziók több területet érintettek: a kalocsai érsekségben egy magyar nyelvű, majd egy három nyelvű (magyar, német, horvát) missziót tartottak, az esztergomiban egy magyar és egy szlovák nyelvűt, a zengg-modrusi püspökségben délszlávot (illír–dalmát). Az évkönyv egy őszi Bars megyei segneriánus misszióról is szót ejt, azt szokásosnak nevezi, azonban a misszió nyelvéről nem tesz említést.²⁶⁹

A kalocsai érsekség területén tartott első misszió kérelmezője az előző évben az egyházmegye élére kinevezett Patachich Gábor volt.²⁷⁰ Az érsek főpapi öltözetben, papjai élén vonult a misszionáriusok fogadására, majd az üdvözlő beszéd után az egész menetet az egykori székesegyház romjaihoz vezette. A misszión mindvégig jelen volt, és ő maga is segédkezett annak megtartásában. Mezítláb, töviskoronával a fején, hatalmas keresztet cipelve vonult a bűnbánati körmenetben. Erről a kalocsai érsekség történetét megíró Katona István így emlékezett meg: „Miután az említett apostoli férfiak közül ketten a kalocsai népet szent magyarázatokkal (közönségesen missziókkal) tanították, ugyanabban részt vettek a papnövendékek, teljes bűnbánattal, Patachich érsek vezetésével, aki kötelet kötve nyakába, fején töviskoszorúval, mezítláb, egy hatalmas keresztet cipelt.”²⁷¹ Patachich ezen kívül saját maga által írt latin beszéddel kért bocsánatot a néptől az általa elkövetett hibákért. Ezt az egyik misszionárius fordította magyarra a hallgatóságnak. Gyóntatott és harmincegy katolizáló előtte pecsételte meg esküvel döntését. Az évkönyv többször is hangsúlyozza lelkes részvételének példaadó szerepét. A kalocsai misszió végén összegyűjtötték a kereszteteket, és az utak mentén felállítot-

²⁶⁹ Az 1734-ben tartott missziókról: ARSI, Aust. 191, ff. 31–50v. Idézett hely: f. 39v. Az esztergomi érsekség területén tartott szlovák misszió (ff. 32v–34v) állomásai voltak: Nagylévárd, Sasvár, Szomolnok, Szokolca, Stomfa. A zengg-modrusi püspökségben (ff. 34v–37) tartottéi: Buccari, Novi, Bribir, Grizane, Arbinij (?), Probinium (?). A Bars megyeié (ff. 39v–41): Verebély, Léva, Nagysalló, Lékér, Farnad voltak.

²⁷⁰ Az első kalocsai, majd az annak folytatásaként tartott esztergomi misszióról: ARSI, Aust. 191, ff. 31–32v.

²⁷¹ KATONA 2003, 156.

ták azokat, egyrészt azért, hogy a misszió emlékét ily módon is megőrizték, másrészt azért, hogy a jövőben kegyességgyakorlásnak szolgáljanak helyszínül.

Ezután a misszionáriusok Bajára mentek át. Özönlött a nép a környező falvakból, egyes települések szinte teljesen elnéptelenedtek. Az évkönyv írója a misszió sikerét bizonyítandó megörökítette egyes résztvevők dicsérő szavait is: „laus Deo immortalis, quod tandem ad nos Missionarij pervenerint!”²⁷² A beszámoló az egyik legnagyobb eredménynek azt tartotta, hogy a csátaljai lutheránus bíró és a jurátusok megtagadták Luthert és katolizáltak.

A misszió ezt követően egy települést érintett a váci egyházmegyében, majd Esztergomban folytatódott, ahol a helyiek elhatározták, hogy a misszió örök emlékezetére kápolnát emelnek majd. Az önostorozás és a bűnbánatgyakorlás egyéb módozatai itt sem hiányoztak, egyikük majdnem halálra ostromozta magát mondván: „Si Pater Missionarius [...] agit paenitentiam me graviorum reum scelerum eam magis agere oportet.”²⁷³ Érsekújváron, a magyar nyelvű misszió utolsó állomásán a misszionáriusok elől nemesek állták el az utat a hídon. Az évkönyv nem közli sem azt, hogy miért viselkedtek ellenségesen velük szemben, sem azt, hogy minek köszönhetően engedték be őket végül a városba. Várákoltak, „ut, si fors sponte Ujvarini stationem figere nollent, vi cogentur”.²⁷⁴ Sejthető, hogy a helyzet nyitja a missziókat uralkodói támogatásról és védelemről biztosító császári diploma lehetett.

A kalocsai érsekség területén lezajlott második misszió már három nyelven folyt, s immár nem önálló eseményként, hanem az érsek első vizitációs útjával együtt került rá sor.²⁷⁵ Bár a jezsuita évkönyv nem említi, hogy a misszióval párhuzamosan Patachich érsek egyházlátogatást végzett volna, más források tanúsítják

²⁷² ARSI, Aust. 191, f. 31v.

²⁷³ *Uo.*, f. 32.

²⁷⁴ *Uo.*

²⁷⁵ *Uo.*, ff. 37–38v. Hegedűs Antal Patachich Gábor érseki levéltárban őrzött naplójára hivatkozva beszél a misszióról/vizitációról, azonban semmiféle adatot nem közöl, amely alapján a kézirat beazonosítható lenne. Mindeddig nem sikerült kideríteni, milyen dokumentumról van szó. HEGEDŰS 2010, 46–47.

ezt.²⁷⁶ A missziót jezsuita részről előkészítendő 1734. február 8-án a már említett horvát misszionárius, Georgius Mulih írt levelet az érseknek.²⁷⁷ Ebben a pápai felhatalmazásra és a császári diplomára hivatkozva kérte Patachich engedélyét a misszióhoz, amelynek megtartására a provinciális utasította. Mulih – mint írja – korábban hat évig Horvátországban működött misszionáriusként, s ennek során megtapasztalta, hogy még ennek a kegyes munkának is vannak ellenségei, ezért is szükséges az érsek jóváhagyása és védelme. Hangsúlyozza, hogy a misszió költségei elenyészőek, sőt a korábbi missziókban az is előfordult, hogy az adományokból nem várt összegek folytak be. Persze mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani, hogy a misszióknak milyen nagy haszna lesz a lelkek üdve szempontjából. Ezután egy mintalevelet jegyez le, amelybe az érseknek csupán a nevét és titulusait kell behelyettesítenie, majd aláírásával, pecsétjével hitelesítenie. A horvát nyelvű misszionárius tehát Mulih volt, s amint az a levél utóiratából kiderül, februárban még nem tudta, kik lesznek társai.

Az érsek 1734. április 18-i dátummal készítette el az egyházlátogatást kihirdető körlevelét.²⁷⁸ Ebben arról is értesíti a papságot, hogy kérte a jezsuita provinciálist, hogy misszionáriusok kísérjék a vizitációt. Patachich levelének egy részét szinte szó szerint, az eredeti többes szám első személyt egyes szám első személyre változtatva idézi a jezsuita évkönyv: „*adereo ego huic salutari operi, non assistentia modo, sed et de parochia in parochiam qua verbo, qua exemplo, qua sacramentorum administratione semper individuum missionis agam comitem, ut hujus vere divini Instituti et praemium, et meritum habeam uberius. Et certus sum, quod Deus dabit unitis viribus incrementum.*”²⁷⁹

A misszió állomásaiként ezeket a településeket jelöli meg az éves jelentés: Bátya, Baja, Bács, Pétervárad, Szabadka, Szeged,

²⁷⁶ KÉL, I. 1. b., Bács, vizitációk, Extractus ex Prothocollo Generalis et Canonicae Visitationis habitae in Ecclesia, et Oppido Bacs die 5ta Junii Anno 1734, f. 3.

²⁷⁷ KÉL, I. 1. a., Missiones, 1. cs., Georgius Mulih levele Pozsegából a kalocsai érseknek 1734. február 8-án.

²⁷⁸ KÉL, I. 1. a., Visitatio canonica, Általános, 5. cs., Conceptus pro publicanda canonica et generali Archi-Dioecesis visitatione.

²⁷⁹ ARSI, Aust. 191, ff. 37–37v.

Eszék,²⁸⁰ és 20-30 ezres résztvevőszámot regisztrál. Baján külön missziót tartottak a magyaroknak, a németeknek és a horvátoknak. Szabadkán a misszió alatt küldöttség érkezett Szegedről, hogy meghívják a misszionáriusokat városukba. Egy másik forrás is megerősíti ezt: 1734. július 20-án az ügyben a város bírása és tanácsa levelet írt a csanádi püspöknek, amelyben engedélyt kért a misszió megtartásához.²⁸¹ Az atyák eleget tettek a kérésnek, és elmentek Szegedre is, ahol a piaristák fogadták őket. Hitszónokuk negyedórás beszéddel köszöntötte őket, melynek első részét németül, másodikát magyarul, harmadikat horvátul mondta el. Beszélt a misszió szükségességéről, és hosszasan dicsérte a jezsuita rendet. A misszionáriusok mellé végül testőröket kellett állítani, nehogy agyonnyomja őket a hatalmas tömeg, annyian akarták a lábukat megcsókolni, vagy legalább megérinteni cipőjüket a rózsafüzérrel. Az eszéki misszió ideje alatt a városba érkezett a boszniai püspök vikáriusa, aki az őt kísérő hívekkel együtt látványos keretek között („cum statuis, nec sine tubis, ac tympanis”) vonult be. Azért jött, hogy megkérje az atyákat arra, hozzájuk is látogassanak el. Az évkönyvbeli leírás újra dicsérő szavakkal zárul, amelyeket ezúttal a misszionáriushoz intéztek: „Pater! si nihil boni tua vita fecisses, quam solum illud, quod ad nos permanavit ex Missione Bacsieni, et Essekinensi, abunde foret.”²⁸² Ezt követi Patachich példamutató misszióbeli részvételének bemutatása, aki ez alkalommal is prédikált, gyóntatott, böjtölt, a néppel és a papsággal együtt vonult a bűnbánati menetben. Utóbbira később is találunk példát: az érsek 1735 nagypéntekén töviskoronával a fején, nyakában kötéllel processziót vezetett a kálváriadombra.²⁸³

²⁸⁰ A Hegedűs Antal által közölt adatok esetében nem mindig világos, hogy az adott településen csak vizitáció vagy vizitáció és misszió is zajlott-e, ezért azokat itt figyelmen kívül hagytuk. HEGEDŰS 2010, 46–47.

²⁸¹ A levelet magyar fordításban közli: OLTVÁNYI 1886, 49. Ebben a szerző – nem találván adatot a szegedi misszió megtartására – nagyanyja elbeszélését idézi fel, mely szerint, jártak a városban olyan papok, „kik az utcán tartott prédikációjuk által – mely alkalommal önön magukat a nép láttára kilencz águ korbáccsal keményen ostorozták – az elérzékenyült és nyilvánosan zokogó népet bűnbánatra indították.” *Uo.*, 50.

²⁸² ARSI, Aust. 191, f. 38.

²⁸³ KÉL, I. 1. e. B. 15., Sacrae Ordinationes, Consecrationes, Benedictiones, et Caeterae Functiones Ecclesiasticae, f. 119.

Arról, hogy hogyan vélekedett a bűnbánati, engesztelő menetről, közelebbi képet kapunk egy 1742-es vizitációs utasításából, amelyben a következő szavakat intézte egyházmegyéje papjaihoz: „ha Jézus nem szégyellte megostoroztatni magát és töviskoronával a fején végighordozni a keresztet Jeruzsálem utcáin, mások bűneiért, akkor a tanítvány, aki nem különb mesterénél, miért röstellené, ugyanezt megtenni a saját vétkeiért.”²⁸⁴

Az 1734-es kalocsai misszió kapcsán a jezsuita évkönyv végül említést tesz arról is, hogy a résztvevők között Bécsben nyomtatott könyveket osztottak szét, amelyeket horvát nyelvű katekizmussal egészítettek ki. A beszámoló tanúsága szerint ezekből háromezer darab is kevésnek bizonyult, ezért az érsek újra kiadatta azt néhány ezres példányszámban,²⁸⁵ suffraganeus püspökeit pedig arra utasította, hogy tegyenek meg mindent azért, hogy a falvakban lakók használják is azokat, és általuk megtanuljanak keresztény módra élni. Arról is meg volt győződve, hogy a tanult embereknek is hasznára válik a könyv, s az évkönyv írója is úgy látta, hogy kevés ilyen jellegű munka áll az érsekség területén élők rendelkezésére. Hogy ezeket a misszió alatt kiadott és szétosztott kis könyveket később is használták, Patachich 1738-as egyházmegyei szabályzatának plébánosra vonatkozó rendelete bizonyítja. Ennek hatodik pontja így szól: „A vasárnapi ünnepélyes mise alatt a nép énekeljen a kántorral; imáiban a szentmise titkáról azon mód emlékezzék meg, melyet az ezen főegyházmegyében apostoli missziót tartott Jézus-társaságbeli atyák előírták az általuk szerkesztett imakönyvben; ezen imákra az asszonyok gyermekeiket is tanítsák meg.”²⁸⁶

Úgy tűnik, Patachich Gábor nagyon sokra tartotta a jezsuita misszionáriusok munkáját, s úgy gondolta, mindaz, amit a misszió alatt a plébánosok és a hívek megtanultak, fontos segítséget jelent majd a hitélet újjászervezésében. Erről két további adat is tanús-

²⁸⁴ Magyar fordításban idézi HEGEDŰS 2010, 70.

²⁸⁵ Eddig nem találtunk olyan missziós könyvet, amelynek kiadását Patachich Gábor támogatta volna, de 1734 előtti bécsi kiadás sem ismeretes. Hegedűs Antal a kis példányszámú megjelenéssel magyarázza, hogy nem maradtak fenn ilyen kötetek. HEGEDŰS 2010, 75.

²⁸⁶ Magyar fordításban közli: HEGEDŰS 2010, 96.

codik. Az érsek már a missziót követő évben kérvényezte a helytartótanácsnál, hogy újra küldjenek misszionáriusokat az érsekség területére.²⁸⁷ 1738-ban pedig – a szabadkai egyházlátogatási jegyzőkönyv tanúsága szerint – a misszió hosszabb távú hatására is rákérdeztek a vizitátorok: „An normam et Ordinem a PP. Missionarijs, Mandato Episcopali exmissis occasione suarum Missionum introductum accurate servet?” A kérdés mellé feljegyzettek jól szemléltetik a hétköznapi és a misszióban töltött napok különbségét: „Normam et Ordinem a PP. Missionarijs, accurate servare omnes contendimus, sed praeter aliquas parvulas proles scholasticas, vix aliqua turma obedit Mandato Sanctissimo, suae Archiepiscopalis Excellentiae, per Reverendos Patres Missionarios per octo dies sudore, et sanguine promulgato. Quare id non faciat Populus? Ratio ordinaria est quia sine labore, non possumus vivere.”²⁸⁸ A nép válasza pedig még érthetőbbé válik, ha egy pillantást vetünk a missziós imádságos- és énekeskönyvben előírt áhitatgyakorlatok tömegére.

1736-ban is számos helyen fogadták a jezsuita vándormisszionáriusokat.²⁸⁹ A Felvidéken szlovák missziót tartottak, Horvátországban horvátot, Magyarországon magyart, horvátot és németet. A horvát misszionárius, aki minden bizonnyal Mulih volt, Pozsega környékén működött, majd két másik magyar páterrel együtt magyar–horvát missziót tartott. Ezután a zágrábi püspök kérésére a következő utat járták be: Alsólendva, Szentgyörgyvölgy, Csesztreg, Páka, Légrad, majd a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Zalalövő következett, végül a pécsi egyházmegye, ahol Siklós, Mohács, Himesháza került sorra, miközben mindenholnan érkeztek a kérelmező levelek, hogy hozzájuk is látogassanak el a misszionáriusok. Siklóson a ladislaita ferencesek segítették a munkájukat, a városi magisztrátus ellenben tizenkét forintos büntetés terhe alatt megtiltotta a lakosoknak, hogy alamizsnaként, szüret-

²⁸⁷ KÉL, I. 1. e. E. 2., Representationes ex munere Metropolitano facta 1733–1738, ff. 38–39. A kérvény dátuma 1735. január 7.

²⁸⁸ KÉL, I. 1. b., Szabadka-Szt. Teréz, vizitációk, 1738, f. 4. Rövidebb változatban ugyanott: „An normam et Ordinem a PP. Missionarijs, Mandato Episcopali exmissis occasione suarum Missionum introductum accurate servet? Non amplius observatur, nisi a paucissimis.”

²⁸⁹ Az 1736-os vándormissziókról: ARSI, Aust. 193, ff. 12v–24v.

idő lévén, akár csak egy kis (1 congius) mustot is adjanak az atyáknak. Ezután Pécssett magyar és német missziót is tartottak. A missziós körút során énekeket, polemikus és katekétikai szövegeket is tartalmazó könyveket, szentolvasókat, szentképeket és megszentelt érméket osztottak szét a nép között. Az egyes állomásokon kereszteteket állítottak „ad perpetuam rei memoriam”. Mohácson a rózsafüzér ünnepén a prédikáció előtt az egész nép elimádkozta a szentolvasót, majd nagy kegyelettel emlékeztek meg II. Lajosról, Magyarország királyáról és arról a majdnem 18 000 keresztényről, akikkel 1516-ban (!) éppen ezen a csatatéren végzett Szulejmán török császár. Bár az évkönyv további részleteket nem árul el, az eset összefüggésbe hozható az 1717-es misszió leírásában olvasható megjegyzéssel, amely a török felett Szentgotthárdnál aratott győzelmet idézte fel. Nem kizárt, hogy a mohácsi csatavesztésre való emlékezés a Habsburgok török elleni felszabadító hadjáratának magasztalásával kapcsolódott össze.

1737-ben többek között a bécsújhelyi püspökség és a salzburgi érsekség területén zajlottak segneriánus missziók, ahová Magyarországról is érkeztek résztvevők.²⁹⁰ A jelentés szerint a hívek „pii Patres”-ként emlegették a misszionáriusokat, sőt később a „devota plebecula” eretnek dologra ragadtatta magát: fogadalmi ajándékként elhelyezték a templomban a missziós atyák képmását. A misszió trombita- és dobszó, ágyúdörgés és tapsvihar közepette ért véget.²⁹¹ A szlovák misszionáriusok minden állomáson kitették a haldokló Krisztus képét és a libellus missionisból énekeltek, amelyből majdnem kétezer példányt osztottak szét a nyár folyamán, ennek költségét egy jótévő állta.²⁹² Mulih is folytatta magyarországi misszióit, erről tanúskodik egy levél, amelyben a Cienfuegos püspök távollétében a püspöki adminisztrátori felada-

²⁹⁰ ARSI, Aust. 194, ff. 118–146v. Ebben a salzburgi és bécsújhelyi misszióról: ff. 119–123v, a horvátról ff. 125–126v, a felvidéki szlovákról: ff. 126v–137. A *Missionarij Illyrico-croatici 1737-es évi munkájáról* szóló jelentés egy részletét közli: NILLES 1885, II, 804–807.

²⁹¹ ARSI, Aust. 194, ff. 121v, 122v.

²⁹² *Uo.*, ff. 134v, 137. 1736 és 1740 között ezen a vidéken Kőszegi János volt az egyik misszionárius: OSzK, Quart. Lat. 2083 (Diarium Missionis Societatis Jesu Ad S. Nicolaum), ff. 29, 67v. Kőszegiről l. LUKÁCS II, 778.

tokat ellátó Berényi Zsigmond engedélyezte neki, hogy a pécsi egyházmegyében missziókat tartson.²⁹³

Az 1738-as évben tovább működött a *missio Croatica*, az *Illyrico-Dalmatica*, *Hungarica* és *Slavonica*, utóbbira még Morvaországból és Sziléziából is jöttek.²⁹⁴ A magyar missziót a veszprémi egyházmegyében tartották, ahol néhány református pap ádáz ellenségként („*Missionis hostis acerrimus*”) lépett fel a jezsuita atyákkal szemben. Megtiltották, hogy a harangot a misszionáriusok használják, pedig éppen a harangszó jelezte a misszió egyes részeinek kezdetét, majd amikor a páter belemelegedett a beszédbe, elkezdtek harangozni.²⁹⁵ Az ott szétosztott missziós könyvek a főbb hitigazságokat tartalmazták énekek formájában.²⁹⁶

Az 1739–42 közötti évkönyvek a pestis miatt alig tudtak missziókról beszámolni.²⁹⁷ A pestisjárvány 1743-ban már csitult, ekkor a missziók is újrakezdődtek.²⁹⁸

II.2.3. Újbóli felvirágzás: az 1740-es évek

Az 1743. évben került sor a német nyelvű segneriánus missziók újbóli megszervezésére a provinciában. Az évkönyv a missziók szüneteltetéséről szólva három okot említ: beteg lett, majd meghalt a Cerroni munkáját folytató atya, járvány tört ki, valamint Ausztria háborús eseményektől szenvedett.²⁹⁹ Ez utóbbi az osztrák örökösödési háború volt.

Az 1730-as évek végén Sebastianus Kayserrel már vándormisszionáriusként dolgozó osztrák Andreas Hochmayr és két másik

²⁹³ Az engedély 1736. december 13-án kelt. PPL, *Protocolla ab anno 1227 usque 1750*, nr. 15/1736.

²⁹⁴ Az 1738-ban tartott missziókról: ARSI, Aust. 195, ff. 75–137v.

²⁹⁵ *Uo.*, ff. 112v–113.

²⁹⁶ *Uo.*, ff. 117v–118.

²⁹⁷ Az 1739 és 1742 között tartott missziókról: ARSI, Aust. 196, ff. 16v–23; Aust. 197, ff. 38–50; Aust. 198, ff. 32–44; Aust. 199, ff. 21–31.

²⁹⁸ A pestisjárványról l. DÁVID 1973, 77.

²⁹⁹ Az 1743-as *litteræ annuæ* az újrainduló német nyelvű segneriánus misszióról: ARSI, Aust. 200, ff. 20–34.

jezsuita vállalkozott arra, hogy újjáélessze a missio Teutonicát/Germanicát.³⁰⁰ Az első német misszióra 1743-ban a győri egyházmegyében került sor. A misszió állomásai Mosonszolnok, Magyaróvár, Rajka, Mosonszentandrás és Mosonszentpéter voltak.

1744-ben a segneriánus missziók immár újbóli uralkodói megerősítés birtokában folytatódtak a provinciában.³⁰¹ Mária Terézia 1744. január 4-én kelt levelében biztosította támogatásáról a jezsuitákat, akik a császárnőhöz benyújtott kérelmükben a missziók célkitűzéseiként a keresztény tanítást, az erkölcsös magatartást és az istenfélelem terjesztését jelölték meg.³⁰² A későbbiekben a császárnőtől kapott felhatalmazásra a jezsuiták szívesen hivatkoztak a misszió megtartásához szükséges engedélyek kérelmezésekor. A *Notanda pro Missionibus Segnerianis rite instituendis* címet és az 1749-es dátumot viselő kézirat első lapjain is ennek másolata szerepel. A kézirat szerzője valószínűleg Hochmayr volt. E feltételezés mellett szól, hogy az írás latin és német nyelvű, valamint az, hogy a benne olvasható plébánosoknak írt levelek aláírója Hochmayr.³⁰³

A provinciabeli segneriánus missziók története szempontjából egyedülálló dokumentumról van szó, mivel kutatásaink során nem találtunk még egy olyan nyomtatott vagy kézíratos forrást, amely ilyen rendszerezetten és részletekbe menően foglalná

³⁰⁰ A párost és missziós sikereiket a generális egyik Krieger provinciálisnak írott levelében (1737. november 30.) említi: ARSI, Aust. 13, f. 67v. Kayserről l. LUKÁCS II, 695; SOMMERVOGEL, IV, 952. Hochmayrról: LUKÁCS I, 571. A másik két atya Josephus Höcksteiner (LUKÁCS I, 573–574) és Sigismundus Sartori (LUKÁCS III, 1436.) voltak. Az újbóli német misszióknak Kismarton is helyszínévé vált (1745-ben és 1747-ben) l. MOHL 1883, 658–659.

³⁰¹ A pannonthalmi apátsági könyvtárban található, az 1739–41., 1744–46., 1749–51. évi litteræ annuæk alapján számos adatot közöl a missziókról: JÁNOSI 1935, 25–58. Jánosi könyvének protestáns kritikáját adja: MÁLYUSZ 1936. Szintén a pannonthalmi forrásokat használva, de jóval rövidebben és a számadatokra koncentrálni ír a témáról: KÜHÁR 1926 és KÜHÁR 1927.

³⁰² A levél másolata olvasható: OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 1–1v. Itt köszönöm meg Ötvös Péternek, hogy elkészítette a német nyelvű levél átírását és összefoglalta annak tartalmát.

³⁰³ A 178 fólióból álló kézirat az előző jegyzetben hivatkozott: OSzK, Quart. Lat. 2579.

össze a segneriánus módszerrel dolgozó misszionáriusok tenni-
valóit.³⁰⁴

A szerző először a misszió megtartásához szükséges engedélyekről beszél. Az első a pápától érkezik, a második Mária Teréziáé (a már említett levél), a harmadik az érintett püspököké, utóbbira példákat is hoz.³⁰⁵ A misszió megtartásához mindegyikkel rendelkezni kell. Az uralkodói felhatalmazás egyúttal azt is jelzi, hogy a missziók az állami egyházpolitikával összhangban működnek.

A következő lépés: levelet fogalmazni a plébánosnak. Ebben kérni kell a misszió kihirdetését, szállást, és mellékelve meg kell küldeni a misszió menetének leírását, a kihirdetendő szöveget és a köszöntő beszédet, amelyet a plébánosnak a misszionáriusok fogadásakor kell elmondania, valamint az instrukciók összefoglalását világos és áttekinthető formában.³⁰⁶

A misszionáriusoknak a következő tárgyakkal kell érkezniük: „1. *crucem Missionis*. 2. *Instructionem primae diei pro Parocho*. 3. *Bullam Pontificiam indulgentiarum*. 4. *Libellum cum notis pro Ludi-Magistro*. 5. *aliquot libellos impressos cum cantilenis missionis*.”³⁰⁷ Más forrásokból tudjuk, hogy ezeken kívül megszentelt érméket, szentolvasókat, szentképeket és feszületeket is vittek, hogy szétosszák azokat a nép között.³⁰⁸

³⁰⁴ Elképzelhető, hogy a generális 1750. január 10-én írt levelében erre az írásra utal, amikor megköszöni Hochmayrnek a missziók érdekében kifejtett munkáját, és tájékoztatja arról is, hogy kérvényezték a pápánál a missziók további bővítését. ARSI, Aust. 14, f. 128v.

³⁰⁵ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 1–1v (Mária Terézia engedélye), 2–3 (püspöki levelek). A példaként szolgáló püspöki levelek kiállítói: Zichy Ferenc győri (1744. május 22.), Leopold Ernst von Firmian seckauai (1746. október 27.) és Joseph Oswald Reichsgraf von Attems lavanti (1733. április 27.) püspök.

³⁰⁶ A kézirat ez esetben is példákkal szemlélteti az elmondott szabályokat, ugyanis karintiai plébánosoknak írt leveleket közöl: *uo.*, ff. 3v–5v. A kihirdetés szövege: f. 7. A köszöntőbeszéd: f. 7v.

³⁰⁷ *Uo.*, f. 10v.

³⁰⁸ ARSI, Aust. 13, ff. 355v (generálisi levél 1746. március 26-án Andreas Hochmayrnek Bécsbe), 357v (generálisi levél Franciscus Cortivónak Fiuméba 1746. április 9-én); Aust. 14, f. 277v (generálisi levél 1753. november 3-án Pozsegába Josephus Millunovichnak).

A kézirat a napok sorrendjében és teljes terjedelmükben közli az összes imádság és áldás, valamint az énekek szövegét is.³⁰⁹ Az első nap tennivalói és eseményei között főleg szervezési feladatok szerepelnek, de itt olvasunk a misszionáriusok és a plébános vezette nép első találkozásáról, a templomba vonulásról, a misszionárius első beszédéről, amelyek kapcsán aprólékos részletekbe bocsátkozik a szerző (ki hova áll, mit tart kezében, mit mond).³¹⁰

A következő rész a misszió többi napjára vonatkozó ordót ismerteti.³¹¹ A misszió alatt nem kívánatos személyek a településen a házalók, az énekesek és a vándorszínészek. A misszionáriusok a gonosz szellemek elűzésére exorcizmust végeznek. Minden nap tartanak hitoktatást és gyóntatnak is.³¹²

Igen figyelemre méltó, amit a szerző a prédikációról mond. Míg a tér kialakításában (emelvény, tabernákulum, virágok, faágak, körben a hallgatóság) ugyanazokat a szabályokat találjuk, mint az olasz misszió esetében, az actióra vonatkozó intelmek attól eltérő felfogásról tanúskodnak. A prédikációt, amelynek hossza nem haladhatja meg a háromnegyed órát, a misszionáriusnak apostoli hévvel kell tartania, de „sine omni fastu cum religiosa quadam modestia, et humilitate, sine nimia obambulatione in pegmate, et sine copiosiori gestu dicenda est, ne quemquam ad risum moveat, aut nomen declamantis ex pegmate histrionis reportet”.³¹³ Ebben a figyelmeztetésben egyértelműen a segneriánus módszerrel szemben megfogalmazott kritikák hatását fedezhetjük fel, s azonnal eszünkbe juthat az 1721-es stájerországi botrány, amikor Cerronit saját rendtársai nevezték *sacer histrion*nak. Nem tudjuk azonban, hogy a főleg Ausztriában tapasztalt elutasítás miatt változtattak-e a módszeren, ha igen, mikor következett ez be, és a provincia egész területére vonatkozott-e. Ennek jelét mindeddig csak ebben az 1749-es kéziratban tudtuk regisztrálni.

Az *imago missionis*, azaz a képek használata kapcsán maga a szerző jelenti ki, hogy megváltoztatta a korábbi praxist. Cerroni

³⁰⁹ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 7v–10.

³¹⁰ *Uo.*, ff. 10v–19.

³¹¹ *Uo.*, ff. 19–34.

³¹² *Uo.*, ff. 20v–23.

³¹³ *Uo.*, f. 20.

idejében ugyanis a misszió védőszentjeinek képét összetekerték, és amikor a misszionárius hozzájuk fohászodott, kibontották azt. Szerzőnk azonban úgy ítéli meg, hogy ez módosításra szorul, a szentképet már a beszéd elején jól látható helyre ki kell tenni, mégpedig azért, hogy „ne histrionum more agere videamur”.³¹⁴

Változtatást jelent a *supplicatio paenitentium* eredeti háromról egyetlen alkalomra redukálása is.³¹⁵ A negyedik nap estéjén, a bűnbánati processzió során elhangzó prédikációra vonatkozó Cerroni-féle gyakorlatot azonban a kézirat szerzője megtartja, és alkalmazandóként ismerteti.³¹⁶ Az emelvényt ekkor fekete lepellel vonják be, és odakészítik a kellékeket: a töviskoronákat, a ruhát a flagellációhoz, a korbácsot, a köteleket, a misszió védőszentjeinek képét, valamint az elkárhozott lelkeket ábrázoló képet, amely a használatig összetekerve várakozik. A kép funkciója, hogy *imago concionis materiae* legyen.³¹⁷ A misszionárius koponyát is használ, amelyet lepel takar le mindaddig, míg a prédikációban nem érkezik el a szerepe. Ugyanezen este során a keresztre feszített Megváltót a missziós keresztről egy saroglyára helyezik.³¹⁸

Mindennek kapcsán érdemes hosszabban idéznünk egy 1734-es misszió leírásából, mert úgy véljük, hogy ha a valóságos eseményhez nem is jutunk közelebb, azt megérthetjük, hogy a jezsuiták milyen hatást vártak Krisztus és a pokolbéli szenvedések dramatizált színrevitelétől: „Alius senecio sub auroram comparuit naevos animi Missionario aperturus, qui hunc in modum Patrem alloquitur: en adsum, cui nullam permittis horam noctis quietam, sed perpetuo cogis ad paenitendum: audi ergo paenitentem, et desine torquere peccatorem. Et quando, reponerat Pater, tibi molestus fui, virorum optime? Senecio: tu apprime nosti, Pater; Singulis enim noctibus, ut hic te video, adstas lectulo meo, scipionem, quem

³¹⁴ *Uo.*, f. 23.

³¹⁵ *Uo.*, ff. 32v–33.

³¹⁶ *Uo.*, ff. 24–27v.

³¹⁷ *Uo.*, f. 26.

³¹⁸ Egy példa ennek használatáról (1734-es illír-dalmát misszió): „Ultimo tandem a quatuor e prima Nobilitate Viris deportabatur feretrum ad pietatem exornatum, e quo Jesus mortuus sex inter faces ardentes prominebat. In altera vero supplicatione anima inferni flammis circumdata deferebatur”. ARSI, Aust. 191, f. 36.

Romipetarum instar manu gestare consuevisti, coram me ostentas, aeterna minaris peccatori supplicia, ni ocyus resipiscam. Confusus dictis Pater, amaras inter lacrimas ad ejus pedes se volutantem vermiculi instar, et totius vitae delicta recensentem, magno utrinque solatio, senecionem absolvit.”³¹⁹

A bűnbánathoz és megtéréshez szükséges lelkiállapot kialakításához a missziós atyák más eszközöket is felhasználtak. Ezek részleteibe is beavat a kézirat. A negyedik este a bűnbánók tömegeiből a misszionáriusok vezetésével alakzatok (pl. Jézus neve) formálódnak, a lányok fehér ruhában vannak jelen, a többiek a bűnbánat különböző jeleit hordják. A teret – melynek tágasnak kell lennie, hogy mindenki jól lásson és halljon – fákyák és gyertyák világítják be. A kézirat szerzője a zenészek alkalmazásától a korábbiakkal ellentétben eltekint, mivel a helyiekből toborzott zenészek gyakran hibáznak, amivel elvonják a résztvevők figyelmét. Döntése melletti további érvként hozza fel, hogy ezzel a misszió költségei is csökkennek. A zenészek játéka helyett a hívek éneklik a *Misererét* a ludimagister irányításával. Az itt elhangzó prédikáció (*exhortatio ad paenitentes*) három részből áll, a végén a páter megostorozza önmagát.

A prédikáló atya a misszió során a penitenciális misszió jellegzetes témáiról (a bűnök súlya, a bűnbánat szükségessége, a halál, az utolsó ítélet, a pokol) is beszél, azonban a kézirat és a *Pratica delle missioni* könyv erre vonatkozó részeinek összevetésekor láthatóvá válik, hogy az osztrák provinciabeli misszionáriusok több teret szenteltek a hitoktatásnak, és nagyobb hangsúlyt helyeztek a gyakorlati hitélet fellendítésre.³²⁰

Kéziratunk szerzője három német nyelvű beszédmintát jegyzett le.³²¹ A témák alapján (a szombati nap megszenteléséről; a jócselekedetek szükségességéről; az Isten akaratának teljesítéséhez

³¹⁹ *Uo.*, ff. 33–33v.

³²⁰ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24. L. erről a függelék összehasonlító táblázatát. A veszprémi szemináriumi könyvtár katalógusa (*Veszprémi könyvtár* 1905, 166.) tartalmaz egy *Sermones duodecim sacri in usum patrum Societatis Jesu, qui munus apostolicum missionis Segnerianae obeunt* c. kéziratot, amely azonban a könyvtár közlése szerint a II. világháborút követően elveszett, valószínűleg megsemmisült.

³²¹ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 122–178v.

szükséges türelemről és arról, hogy mindig mindent Isten dicsőségére kell cselekedni) azt feltételezzük, hogy az első három nap délutáni prédikációiról van szó. Ezekon kívül rövidebb beszédek is olvashatók a kéziratban, melyek a hitoktatás során hangzottak el. Ezek a helyes vallásgyakorlatot (áldozás, utolsó kenet, miselátogatás) mutatják be.³²²

Az utolsó napok rendjének leírásából ráismerhetünk az évkönyvek beszámolóira. A misszionáriusok vizet áldanak meg az ereklyékkel, majd szétosztják azt. Gyermekeket gyóntatnak és áldoztatnak. Ezt követi a szülők és gyermekek nyilvános bocsánatkérése.³²³ A hetedik napon Szűz Máriáról tart prédikációt az egyik misszionárius, ennek végén az ellenségek is békét kötnek. Az utolsó napon ünnepi körmenet zajlik, amelyen feldíszített Szűz Mária-szobrot hordoznak körbe, ha van ilyen a településen. A *Te Deum* és a pápai áldás után az atyák bocsánatot kérnek defectusaik miatt, köszönetet mondanak a résztvevőknek, akiktől kérik, őrizték meg őket emlékezetükben, és a következő három nap mondanak imát a pápáért, a császárárt, a misszionáriusokért és a következő missziók sikeréért. A *Te Deum* elhangzása után az atyák búcsút vesznek a papságtól is, majd gyalog indulnak útnak, azonban a településen kívül már kocsi várja őket.³²⁴

A bemutatott kézirat jelentősége leginkább abban áll, hogy teljesen új nézőpontból láttatja a provinciabeli segneriánus missziókat. Mentés az évkönyvek olykor glorifikációba hajló elbeszélésmódjától, de a generális levelek sokszor sablonos, ugyanakkor tömören és világosan az adott probléma megoldására fókuszáló kifejezésmódjától is. E dokumentum révén egy logikusan felépített, minden részletében megtervezett misszió tárul elénk. Az egymást szigorúan a ráció alapján követő instrukciók és példák között elveszni látszik az emóció, nincs helye sem a misszionárius *salus animarum* utáni vágyának, sem az általa a résztvevőkben keltett érzéseknek, s ebben a tekintetben különbözik az olasz *Pratica delle missioni* kötetétől is. Egyelőre nincsenek adataink arról, hogy a kézirat a rend missio Segnerianára vonatkozó hivatalos instruk-

³²² *Uo.*, ff. 35–77.

³²³ *Uo.*, ff. 24, 27v–31.

³²⁴ *Uo.*, ff. 31–34.

cióit gyűjtötte-e egybe, ahogyan arról sem, hogy volt-e hatása a misszionáriusok gyakorlatára.

Hochmayr, a kézirat feltételezett szerzője 1744-től kezdve járta társával a győri egyházmegyét, és tartott német nyelvű segneriánus missziókat. Ezeken szívesen látottak voltak a pannonhalmi benecések, de segédkeztek a közeli jezsuita rendházak lakói is. Ezzel egy időben a szlovák és a horvát vándormisszionáriusok sem tétlenkedtek.³²⁵ A 1740-es évek kiemelkedő jezsuita misszionáriusai között kell emlitenünk Mulih és Hochmayr mellett Petkó Miklóst és Primus Laurenzist. Petkó a Felvidéken tartott misszióival a „Magyarország apostola” címet érdemelte ki,³²⁶ míg Laurenziz, aki Krajnában, Karintia és Stájerország déli részein munkálkodott, anyanyelvű énekeskönyvet adott ki, melyben összegyűjtötte a missio Segneriana során énekelt dalokat.³²⁷

A népmisszióknak azonban népszerűsége ellenére továbbra is voltak ellenzői és ellenségei is. Az 1745-ös szlovák misszió alkalmával – melynek méltóságát nemesi koszorú (Illyésházy, Károlyi, Berényi, Forgách, Serényi, Pálffy és Révai családok) jelenléte is emelte – egyes helyeken a lutheránus városi vezetés figyelmeztetésekkel próbálta eltéríteni az ott lakókat részvételi szándékuktól. Máshol gúnyt űztek a misszióból: a bűnbánati körmeneteket „vana Catholicorum deliria”-nak nevezték.³²⁸ Az 1747-es erdélyi misszió alatt a protestáns lelkészek azon igyekeztek, hogy távol tartsák a felekezetükhöz tartozókat, és a misszió jogosságát is megkérdőjelezték. Hasonló történt a szlovák misszióban is, ahol „anti-Christi et Pseudo-prophetarum ministelli”-nek nevezték a pátereket, és a falvakat járták, hogy megakadályozzák, hogy híveik meghallgas-

³²⁵ Az 1744. évi vándormissziókról az évkönyv: ARSI, Aust. 201, ff. 39–60. Az 1746-os évben két misszionárius dolgozott Dalmáciában, kettő a tőle északra fekvő Illyricumnak nevezett területen, kettő Erdélyben, míg Magyarországon két szlovák, két magyar és két német anyanyelvű: ARSI, Aust. 229, f. 131.

³²⁶ Petkó elnevezését hozza: SZINNYEI, X, 918–919. Életéről l. még LUKÁCS II, 1203; GUILHERMY 1898, I/1, 164–165.

³²⁷ SOMMERVOGEL, IV, 1564. L. még Bogumil REMEC, *Laurenčič [Laurenziz, Laurentschiz] Primož* = DHCJ III, 2296, további bibliográfiával.

³²⁸ Az 1745-ös évkönyv vándormissziókra vonatkozó része: ARSI, Aust. 202, ff. 44–86. Ebben a szlovák misszió ff. 44–57, a csúfolódás a f. 56-on. Ugyanezen a vidéken az 1748-as misszió alkalmával „papistica deliria”-nak csúfolták a körmeneteket: ARSI, Aust. 205, f. 19.

sák az atyák tanításait.³²⁹ Az 1746-os győri egyházmegyei német és magyar misszióban viszont – ahová Stájerországból is jöttek –, a protestánsok együtt imádkoztak a katolikusokkal, majd hitoktatás után az előbbieket elismerték a katolikusok igazságát, megtárgyalták korábbi hitüket, és végül ők is beálltak a körmenetbe.³³⁰

Ugyanitt a gyülekező felhőket Baldinucci segítségével üzte el az egyik missziós atya. Nem ez az egyetlen olyan eset, amikor a Segneri-féle missziók itáliai folytatóját hívták segítségül. Találunk példákat erre dalmát területekről, de a Felvidékről is, ahol az egyik településen az egyre terjedő tűz megszüntetése miatt kérték közbenjárását.³³¹ Elég egyetlen példát idézünk, hogy szemléltessük, hogyan óvta meg Baldinucci a résztvevőket az esőtől vagy a tűztől a missziókban: „Gravidae tametsi supra concionem penderent nubes, subiti exorti turbines, unice Missionario, qui Venerab. Patris Antonij Baldinucci manu gestabat iconem, inclamante: *o Mater admirabilis!* nubila ocyus transiere omnia, sudumque conspectum est caelum.”³³²

Az 1717-ben elhunyt Baldinuccit csak 1893-ban avatták boldoggá, de a jezsuiták már 1720-ban kiadták hagiografikus elemekben bővelkedő életrajzát. Ebben egy egész fejezetet szenteltek Baldinucci időjárás befolyásolni tudó csodás képességének.³³³ Figyelemreméltó adat, hogy az olasz misszionárius tisztelete a XVIII. században már Itália határain kívül, az osztrák provinciában is elterjedt. Felmerül a kérdés, miért nem kapcsolódott ilyen kultusz a missziós módszert kidolgozó Segneri személyéhez, hiszen életrajza szerint csodák az ő apostoli útjait is kísérték.³³⁴ Az egyik lehetséges válasz az lehet erre, hogy míg Baldinucci élete végéig

³²⁹ Az 1747-es missziókról az évkönyv: ARSI, Aust. 204, ff. 27v–56v. Ebben az erdélyi eset: ff. 45v–46, a szlovák ff. 39v, 41. Ugyanez 1746-ban a győri egyházmegyében: ARSI, Aust. 203, f. 33v.

³³⁰ ARSI, Aust. 203, ff. 38–38v.

³³¹ A számos példából itt csak néhányat említünk meg. Illír–dalmát misszióban: ARSI, Aust. 191, f. 37; Aust. 192, f. 31; a Felvidéken: Aust. 193, f. 24; a Dunántúlon: Aust. 203, f. 41.

³³² ARSI, Aust. 193, f. 21. Az itt kurzívval jelölt rész a kéziratban aláhúzással jelölve.

³³³ GALLUZZI 1720, capo IX, libro II. Tűzzel kapcsolatos csodatételei a 211. és a 222. lapokon.

³³⁴ MASSEI 1995, 41, 43–47.

misszionáriusként működött, és szentség hírében halt meg, addig Segneri pályafutását a pápai palota hitszónokaként és az Apostoli Penitenciária teológusaként fejezte be, és ilyen minőségében saját generálisával került szembe, aki a probabilizmus ellenében írta meg teológiai munkáját. Mindezek egyházi körökben és a Jézus Társaságában szentsége hivatalos elismerése ellen szólhattak, még ha az a nép körében elfogadott is volt. Így történhetett, hogy míg a missziókról készített beszámolók szerint a résztvevők szent emberként emlegették őt, és ereklyeként tisztelték a tőle megszerzett tárgyakat, a XVIII. században már nem leljük nyomát effajta kultusznak Itáliában sem.

Az 1746-os évben a győri egyházmegyein kívül szlovák misszió zajlott a Felvidéken, amelynek még Lengyelországból is voltak résztvevői.³³⁵ A missziót egyaránt segítették a kamalduliak és a piaristák. Horvátországban és Krajnában is folytatták munkájukat a segneriánusok, és újra tartottak missziót Erdélyben.

Az évkönyv szerint az erdélyibe még Moldvából is érkeztek, a forrófalvai csángó magyarok jöttek. Az állomások között találjuk Csíksomlyót, Csíkszentgyörgyöt és Nagykászont. A misszión jelen volt Apor Péter is gyermekeivel együtt. Apor a leírás szerint ekkor már annyira meggyötört volt különféle betegségeitől, hogy ülni nem tudott, ezért az emelvény közelében fekvé hallgatta a páterek beszédeit. Szentkatolnán Ferrati Mátyás és Mihály anyjukkal, Kálnoki Ágnessel érkezett, Szentivánon pedig „eretnekek” jöttek tizenhárom protestáns lelkész vezetésével. Az évkönyv áttérésről azonban nem tud beszámolni, csak annak jövőbeli reményét hangsúlyozza, magyaratzaképpen pedig hozzát teszi, hogy ebben a boldogtalan régióban nem biztosított az áttérők sértetlensége („*conversorum incolumitas*”).

Brassóban a misszió a lutheránus szászoktól körülvevett magyarok között zajlott, azonban később a német katonáknak is tartottak külön missziót. Az ünnepélyes kezdéskor a lutheránus szászok nem tudtak betelni a szokatlan ceremónia csodálatával. Az első prédikáción nemcsak magyarok vettek részt, hanem a szászok is,

³³⁵ Az 1746-os missziókról az évkönyv: ARSI, Aust. 203, ff. 33–72v. Itt a győri egyházmegyei és az esztergomi misszió ff. 33–42v, a szlovák ff. 42v–46v, az erdélyi ff. 47–56v, a horvát ff. 57–63v.

akik annak ellenére, hogy a magyar nyelvet nem ismerték, megkönnyezték a beszédet. A bűnbánati körmenet láttán egyetlen szász sem mert nevetni, vagy gúnyos megjegyzést tenni, mindegyik mozdulatlanul, döböntően szemlélte azt. Sokan közülük elismerték a katolikusok igazságát, és meg is tértek volna, ha nem félték volna a zsarnok, „eretnekekből” álló magisztrátustól.

Ehhez hasonló elbeszéléseket tömegével találunk az évkönyvekben, annál ritkább az olyan, amely a katolikus és a protestáns együttélés bemutatásakor a katolikusokat is elmarasztalja. Erre példa az 1747-es marosvásárhelyi misszió.³³⁶ Itt a misszionáriusok, miután értesültek arról, hogy a kálvinisták bálványimádással vádolták meg a katolikusokat, az ünnepi processzió során tartott utolsó beszédükben, amelyen jelentős számú kálvinista hallgatóság is jelen volt, jól ellátták azok baját, akik ilyen mertek mondani. Eddig semmi rendkívüli nincs az elbeszélésben, ezt követően azonban a jezsuiták felháborodásuknak adnak hangot, amiért egyetlen katolikus sem jelentette a dolgot a katolikus nagyuraknak, sőt egyesek azt merték mondani, hogy a kálvinisták nyugodtan nevezzék őket bálványimádóknak, hiszen ők is csak eretnekeknek hívják a kálvinistákat.

De térjünk még vissza az 1746-os erdélyi misszióhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a misszió során használt tárgyi eszközökről. Brassóból a misszionáriusok a téli pihenőt biztosító kolozsvári kollégium felé indultak. Útba ejtették Barótot, majd Miklósvárat, ahol megemlékeztek Kolosvári Pálról és a korábban ott történt csodáról. Apostoli körútjuk utolsó állomása Lövete volt. Az évkönyv a kálváriahegyen felállított szónoki emelvényről tesz említést, amelyen három képet helyeztek el. Az egyik a bűnösöktől megkínzott Megváltót ábrázolta, a másik a Szűzanyát, akinek szívét átdöfte a fájdalmak kardja, a harmadik a pokol szörnyűségeire ítéltetett lelket.

A képiséghez többféle funkció kapcsolódott: a szemléltetés, az érdeklődés és a figyelem felkeltése, a tanítás, ezen kívül a képek által elindított elmélkedés a hitmélyítés fontos eszköze is volt. Hogy a jezsuita misszionáriusok kihasználták az ebben rejlő lehe-

³³⁶ ARSI, Aust. 204, f. 49.

tőségeket, egyrészt arra a megfontolásra vezethető vissza, hogy a népi befogadók esetén a prédikáció üzenetének közvetítése jóval hatékonyabb lehetett, ha a szó és a kép egységét megteremtve történt. Másrészt a vizualitás a jezsuita hagyomány és szellemiség része, és a barokk kor sajátja is. Elég itt arra utalnunk, hogy a lelkigyakorlatokat végző személy a meditáció során belső képeket alkot, valamint arra, hogy a korabeli jezsuita irodalom is szívesen élt emblematikus eszközökkel.³³⁷ Minden bizonnyal számolni kell a trienti zsinat hatásával is, amely a képek informatív és érzelmeltő erejének tudatában propagálta azok használatát.³³⁸

A prédikáció során a képeken kívül a vizuális hatás növelése érdekében a koponya is előkerült, melyre példa az 1748. augusztus 15-én tartott kolozsvári misszió.³³⁹ Erről az évkönyvben olvasható latin beszámolón kívül fennmaradt egy magyar nyelvű is.³⁴⁰ Utóbbi Szinnyei a két jezsuita misszionáriusnak tulajdonítja,³⁴¹ mi inkább egy, a misszió részt vevő helyi egyházi feljegyzéseinek tartjuk. Feltételezésünket arra alapozzuk, hogy a leírást szentektől összegyűjtött gondolatok követik a halálról, majd tanítások jönnek az engedelmességről, végül a szerző Batthyány József püspök kolozsvári fogadásáról és annak előkészületeiről tudósít.³⁴²

A magyar nyelvű kézirat terjedelmét tekintve hosszabb, minden egyes napról külön szól, és olyan részletekre is kitér, melyet az állandó elemekből építkező évkönyvek nem említenek. A litteræ annuæ a következőképpen emlékezik meg az eseményről. A megszámlálhatatlanul sok emberből álló menet először a plébánia-templomba vonult, amely annyira megtelt, hogy egy talpalatnyi hely sem maradt üresen. Az ordinárius, látva a hívek e hatalmas

³³⁷ KNAPP 2003, különösen a 69–85, 187–239. lapok.

³³⁸ RUSCONI 1981, 1003.

³³⁹ Az évkönyv az 1748-as segneriánus missziókról: ARSI, Aust. 205, ff. 16–30v. Az erdélyin (Kerelőszentpál, Abásfalva, Szőkefalva, Gyulafehérvár, Felvinc, Torda, Kolozsvár, Szamosújvár, Zalatna, Abrudbánya) kívül tartottak még Stájerországban német nyelvűt, a Nyugat-Dunántúlon magyar nyelvűt, a Muraközben horvát nyelvűt, és volt missio Dalmatica is. Mivel az erdélyi misszió a szamosújvári örményeket is érintette, a beszámolóból idéz: NILLES 1885, I, 932.

³⁴⁰ OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v. A missziót e kézirat alapján mutatja be: FAZEKAS 1993, 425–428.

³⁴¹ SZINNYEI, V, 643.

³⁴² OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 17–24, 24v–26v, 27–30.

tömegét, alig bírta visszatartani örömkönnyeit. A misszió egész ideje alatt különös gonddal figyelt mindenre, gondoskodott az atyák ellátásáról, és elrendelte azt is, hogy aki betegsége miatt nem tud részt venni a misszión, az az ablakból hallgassa a beszédeket. A bűnbánati körmenetben töviskoronával a fején részt vett Haller János gubernátor és a későbbi kormányzó, Kemény László is, akik példáját sokan követték. A supplicatió közel tizenötezeren vettek részt. A gyermekek neveléséről és az ellenségek kibéküléséről szóló prédikációk voltak a legnagyobb hatással a jelenlévőkre. A békére és megbocsátásra buzdító beszéd után a kanonokok és más egyháziak összegyűltek a püspöki aulában, és bocsánatot kértek az ordináriustól, aki könnyek között bocsátott meg nekik. A misszió végén a plébános költségén keresztet emeltek a temetőben. Nemcsak a katolikusok magatartásában álltak be rendkívüli változások, hanem néhány protestáns életében is: hat kálvinista és két unitárius áttért a katolikus hitre.

Ahogy itt is, a források más helyeken is előszeretettel említik név szerint a nemesi résztvevőket, a missziók során ugyanis a jezsuiták mindig fontos szerepet tulajdonítottak a nyilvános példaadásnak, mivel azok imitációra ösztönöztek másokat. A misszionáriusok ezért nyilvános és ünnepélyes keretek közé helyezték a megbocsátási aktusokat, a fogadalomtételeket, de az áttértett protestánsok is a templomban, a nagy nyilvánosság előtt tagadták meg korábbi hitüket. A nagyobb hatás érdekében ezekbe a kiemelten fontos eseményekbe igyekeztek a társadalom felső rétegéből személyeket bevonni.

A kolozsvári misszióról készített magyar nyelvű feljegyzés nemcsak a nemesek, hanem a misszionáriusok személyét is felfedi: a két missziós páter Henter Mihály és Jósa János volt, mivel azonban Henter a hetedik napra kifáradt és berekedt, feladatát Peringer András vette át.³⁴³ A misszió a segneriánus módszer szo-

³⁴³ *Uo.*, f. 8v. Henterről: LUKÁCS I, 544. Jósáról: LUKÁCS II, 663; ARSI, Aust. 223, ff. 67–67v. Utóbbiból kiderül, hogy Jósa először Farkas Antal társaként dolgozott, misszionáriusi működésének területe pedig igen széles volt: tartott missziókat Erdélyben, a Tiszántúlon, valamint a győri és az egeri egyházmegyében is. Peringer 1757–1759 között Váradon és környékén volt misszionárius: ELTE EK, Ab 93, ff. 50, 51, 52v. Életéről: LUKÁCS II, 1186–1187.

kásos menetét követte, ezért annak ismertetésétől eltekintünk, helyette érdemes figyelmünket a prédikációknak szentelnünk.

Az évkönyvek általában az ellenségek közti megbocsátásról, a szülői köteleességekről, a bűnök súlyosságáról és az isteni könyörületességről mondott beszédeket említik. Ezt a kört bővíti tovább ez a dokumentum, amelynek szerzője a tíznapos kolozsvári misszió során elhangzott összes prédikáció témáját lejegyezte.³⁴⁴ A misszionáriusok naponta kétszer, reggel és délután prédikáltak. A kolozsvári missziós beszédeket az olasz gyakorlattal összehasonlítva két olyan téma tűnik fel, amely nem szerepel az eredetiben: a részegség, valamint a bírák és tisztviselők kötelességei.

Forrásunk két, a prédikációk során elhangzott exemplumot is megörökített. Az egyik Nagy Szent Gergely pápa *Dialogarum libri IV* című munkájában olvasható (lib. IV, cap. XVIII), s a kéziratban ilyen formában szerepel: „Egy öt esztendő gyermekét Anja öléből el ragadot az ördög az káromkodásnak vétkiért, ezel büntette gonosz szüléit, hogy rossz pildát attak magzatjoknak”.³⁴⁵ A másik exemplum szereplője egy katona, aki – amikor a harctéren elesett – a Boldogságos Szűzhez fohászzkodott, s végül abban a kegyelemben részesült, hogy „mind adig azon mezőn heverő koponyájában maradot lelke”, amíg csak arra nem jött egy keresztény, aki gyónatója lett. „Ezt az kegyelmet tsak azért nyerte meg, mivel nagy tisztelője volt az szent Szűznek, mert másként igen pajkos katona volt.”³⁴⁶ A történet Bonifininél szerepel, a későbbiekben azonban felvetett Mária csodái közé, és bekerült az exemplumgyűjteményekbe.³⁴⁷

A kézirat szerzője a beszédek funkcióját és hatását – valószínűleg a prédikátor szavait felhasználva – a következőképpen foglalta össze: általuk mindenki „megismérhette magát mint egy fényes tükürben, mit ért vagy mint élt eddig, es ha tsak köszikla szive nem volt, meg kellet annak lágyulni, ha veszni nem akart szánt szándékkal.”³⁴⁸

³⁴⁴ A misszió elmondott prédikációk témáit l. a függelék táblázatában.

³⁴⁵ OSzK, Oct. Hung. 375, f. 7v.

³⁴⁶ *Uo.*, ff. 12–12v.

³⁴⁷ BONFINI 1995, 3.3.152–159, 551. lap.

³⁴⁸ OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 14v–15. Az idézett rész átírása betűhív, a szöveget a könnyebb olvashatóság érdekében írásjelekkel tagoltuk.

Úgy tűnik, a prédikációk előadásmódja követte az olasz mintát, a misszionáriusok ugyanis különböző kellékeket használtak, s többször nyilvános önostorozást is végeztek. A harmadik nap délutánján elmondott beszéd a bűnbánati processzióhoz kapcsolódott, és három részből állt. A kézirat tanúsága szerint az első rész alatt a páter Krisztus keresztségének egy darabját tartotta a kezében, a másodikban, miközben a passióról beszélt, két képet tettek ki: az egyik a szenvedő Krisztust, a másik a Mater dolorosát ábrázolta. A harmadik rész során a prédikátor egy koponyával folytatott párbeszédet, miközben „egy pokol tüzében kinlodo, fetrengő, egő, és mint egy atokra száját ki nyitot embernek” képét helyezték el az emelvényen.³⁴⁹ A kép által kiváltott vizuális hatásról így ír a kézirat szerzője: „Iszonyu és oly igen irtosztato vala, hogy ha semmit az pokolrol nem szollot volna az contionator, ez az szörnü irtoztato kép elégséges lett volna annak kijelentésére”.³⁵⁰

Ehhez járult még hozzá, hogy a páter háromszor is véresre ostromozta magát. A nem katolikusok minderre így reagáltak: „[a] szokatlan dolog nézésére öszvefutot és gyült vala az egész városbéli eretnekség, és egészszen környülvetek vala bennünket, és szájok tátva nézik vala az léndő dolgokat, s halgatják vala az prédikátiot. Egykor hirtelen elevévén az pap disciplináját, azt kiáltá vért, verést. Ezt meghalván az körülöttünk valo sok eretnekség szokatlan szo lön az előttök, azért nagy hirtelen meg lodulának, es egyszer s mind meg futamodának, oly sebességgel ment ki ki az mere mehetet, hogy még nem is volt elég helyek az futásra, hanem nyakra főre hajtották s kapották egy mást. Ilyen az rosz lelkiisméret, szalad senki nem kergetvén”.³⁵¹

A szerző megemlékezett arról is, hogy nemcsak az „eretnekek”, hanem egyes katolikusok is elleneztek a missziót, viszont az ellenkezőjére is volt példa, néhány protestáns részt vett azon.³⁵² A misszió általános légkörét is érzékeltetni akarta. Azt írta, hogy a résztvevők minden szükségletükről elfeledkeztek, az idő múlását

³⁴⁹ *Uo.*, f. 5v.

³⁵⁰ *Uo.*

³⁵¹ *Uo.*, ff. 5v–6.

³⁵² *Uo.*, ff. 15v–16.

sem érzékelték, s másról sem beszéltek, csak a bűneik felett sópáncsoltak: „Esze kedve azon volt az embernek, hogy lelki dolga-
it jól igazítsa, mind ha mind meg kellett volna akkor halnunk”³⁵³

A misszió a tizedik napon „örvendetes processio”-val ért véget, a prédikáció után felhangzott a *Te Deum*, a fellegvárból ágyúlövések dördültek, a misszionáriusok pápai áldást adtak, majd hosszas búcsúzkodás után útra keltek.³⁵⁴

A 1740-es évek tárgyalásának lezárásaképpen egyetlen adatot kell még megemlítenünk, amely nem a segneriánus missziókhöz kapcsolódik, de Segneri magyarországi hatástörténetét gazdagítja. 1749-ben a szombathelyi, a sárvári és a kemenesaljai kerületben katekétikai oktatást és lelkigyakorlatokat tartó jezsuiták Szombathelyen Paolo Segneri magyar nyelvre fordított, végső dolgokról írott meditációs könyvét osztották szét a résztvevőknek.³⁵⁵ Ez a könyv az *Igazán-való bölcsesség* lehetett, mely korábban két ízben (1705-ben Bécsben és 1740-ben Kassán) jelent meg magyar nyelven.³⁵⁶ A mű nyolc „gondolkodás”-t kínál az olvasónak, melyek segítségével a bűnről és a büntetésről, a halálról, az utolsó ítéletről és a poklóról elmélkedhet. Mindegyik végén egy imádság olvasható, a művet oktatás zárja a szent gyónásról. Segneri neve tehát nemcsak missziós módszere, hanem írásai miatt is ismert lehetett a provinciában. Műveinek magyarországi recepciójával könyvünk utolsó fejezetében foglalkozunk részletesebben.

³⁵³ *Uo.*, f. 15.

³⁵⁴ *Uo.*, ff. 13v–14v.

³⁵⁵ Az 1749-es missziókról: ARSI, Aust. 206, ff. 17v–23v. A hivatkozott rész: f. 22v.

³⁵⁶ *Igazán-való bölcsesség, avagy mindennapi idvösséges gondolkodás az isteni félelemről, és a' bűnnek büntetéséről, a' Jesus Társasága béli P. SEGNERI Pál írásából, és más azon Szent Társaság-béli szerzetesnek oktatása a' szent gyónásról.* Nyomtatott Bécsben Schlegel János György által, 1705. Vö. RMK I, 1700; PETRIK VII, 470. Az általam használt kiadás: *Igazán-való bölcsesség, avagy mindennapi idvösséges gondolkodás az isteni félelemről, és a bűnnek büntetéséről, a' Jesus Társasága-béli P. SEGNERI Pál írásából, és más azon Szent Társaság-béli Szerzetesnek oktatása a' Szent Gyónásról, Kassa, Akadémiai bötűkkel, 1740.*

II.2.4. Az 1750-es évek – a katekétikai missziók megjelenése

A 1740-es évek második felében az osztrák provinciában a segneriánus mellett megjelentek a katekétikai missziók, melyek az oktatáson kívül katekizmusok szétosztásával is igyekeztek harcolni a tudatlanság ellen.³⁵⁷ A hitoktató missziók módszertanát egy osztrák jezsuita, Ignaz Parhamer dolgozta ki, akinek katekizmusra számos kiadást ért meg, több nyelvre fordították, hatása a hittanoktatásra igen jelentős volt.³⁵⁸

1753-ban Mária Terézia dekrétumot adott ki, melyben a jezsuitákat katekétikai missziók tartásával bízta meg, majd 1758-ban újabb dekrétumban szólított fel a korábbi végrehajtására.³⁵⁹ Parhamer feladatai az éves katalógusokban követik a császári rendelkezéseket: katekista misszionáriusként 1754-től szerepel, 1758-tól e missziók superiora, majd ebben a minőségében egészen a rend feloszlatásáig megtaláljuk nevét.³⁶⁰ 1759-től a *Missionarii Catechetici* és a *Missionarii Segneriani et de Poenitentia* már külön szerepelnek az éves katalógusokban.

Parhamer abból indult ki, hogy a bűnök forrása elsősorban a tudatlanságban keresendő, ezért a misszionáriusok elsődleges feladata ennek megszüntetése. A missziók során tartott beszédek ezért a helyes vallásgyakorlattal és a hitigazságokkal foglalkoztak. A missziós atyák szóltak a bűnbánat szükségességéről, az utolsó ítéletről, a bűnösök haláláról és a pokolról is, azonban sohasem

³⁵⁷ Az 1750-es missziókról: ARSI, Aust. 207, ff. 18–25; 1751-esekről: Aust. 208, ff. 26v–34; 1752-esekről: Aust. 209, ff. 14–17.

³⁵⁸ Vö. *Genuina Relatio Ordinis Missionis Catecheticae Patris Ignatij Parhamer Soc. Jesu Missionarij*, ARSI, Aust. 229, ff. 168v–173. Parhamerről l. LUKÁCS II, 1147; Helmut PLATZGUMMER, *Parhamer (Parhammer), Ignaz* = DHCJ III, 3044–3045; SOMMERVOGEL, VI, 215–216; PETRIK VII, 390–391.

³⁵⁹ PISZKER 1933, 38. A jezsuiták misszióit – köztük a segneriánust is – a győri egyházmegyében a pannonhalmi apátsági könyvtárban található jezsuita évkönyvek alapján mutatja be a szerző a 33–39. lapokon. Mohl Adolf szerint a katekétikai missziók számára maga az uralkodónő biztosította az anyagi feltételeket. MOHL 1883, 662–663.

³⁶⁰ ARSI, Aust. 129, ff. 221v, 237v, 253v, 270v, 287v; Aust. 130, f. 13; Aust. 129, f. 305; Aust. 230, ff. 59, 93; Aust. 231, ff. 127, 161, 195; Aust. 232, ff. 229, 263, 296, 331; Aust. 233, ff. 365, 399; Aust. 130, ff. 30, 47.

használtak olyan eszközöket, mint a flagellum, a töviskorona vagy a koponya. A misszió végén *congregatio doctrinæ Christianæ* alakultak, melynek tagjai felelősek voltak saját maguk és mások hitoktatásáért is.³⁶¹

A győri egyházmegyében Zichy püspök 1757-ben körlevélben rendelte el, hogy szervezzenek katekétikai társulatokat.³⁶² A rendeletnek köszönhetően az egyházmegyében a társulatok közül a *congregatio catechetica* terjedt el leginkább.³⁶³ A társulati hitoktatás mellett katekétikai misszionáriusok is rendszeresen járták a vidéket.³⁶⁴

Hogy a jezsuiták ekkor milyen sokoldalú szerepet töltöttek be a lelkipásztori munkában, jól példázza az az erdélyi püspöki jelentés, amely szerint a rend tagjai az egyházmegyében nyolcnapos lelkigyakorlatot tartottak a papságnak és a népnek, ezen kívül minden évben öt-hat település segneriánus misszionáriusokat fogadott, valamint katekétikai missziók is indultak.³⁶⁵

Az éves katalógusok is megerősítik ezt, elég nyomon követnünk, milyen változások következtek be a *Missionarii* vaginak nevezett csoporton belül. 1753-tól számuk körülbelül a duplájára nőtt, ami minden bizonnyal a katekétikai missziók elindulásának köszönhető.³⁶⁶ A következő években további számbeli növekedést látunk, majd 1759-től a vándormisszionáriusi kategória megszűnik, helyét a következők veszik át: *Missionarii Catechetici*, *Missionarii in Stationibus/Stationarii* és *Missionarii Segneriani et de Poenitentia*. Úgy tűnik, egyfajta stratégiaváltásról van szó, mely a vándormissziók helyett inkább az egy-egy rendházból indított apostoli utakat preferálja, ugyanis a második kategóriához tartozók az összes

³⁶¹ A katekétikai misszió menetéről további adatokkal szolgál Ábel Ferenc 1760–64 közötti időszakra vonatkozó *Ordo et fructus Missionisa*, amelyet Tarján Bence adott ki és látott el bevezető tanulmánnyal: TARJÁN 2003. A forrásközlés a 163–171. lapokon.

³⁶² CSÓKA 1929, 67. A pannonthalmi jezsuita évkönyvek adatait felhasználva ír a népmissziókról a 69–85. lapokon.

³⁶³ PISZKER 1933, 23.

³⁶⁴ BÁN J. 1941, 348–349. Ugyanitt a jezsuiták világiaknak és papoknak is tartottak lelkigyakorlatokat, vö. 355–356. lapok. A kismartoni katekétikai missziókról, amelyeket több alkalommal Parhamer tartott l. MOHL 1883, 659–668.

³⁶⁵ VANYÓ 1933, 389.

³⁶⁶ 1752-ben 14-en voltak, 1753-ban már 31-en. ARSI, Aust. 129, ff. 184v, 205v.

közel felét teszik ki. A katekétisták száma 1773-ig 8-19 fő között változik, és mindvégig meghaladja a 4-10 fős segneriánus csoportot. A missio Segneriana jelenléte folyamatos, azonban a vándor-missziók közül láthatóan a katekétikai jellegűek kerülnek előtérbe.

1753-ban sokévi szünet után, Forgách Pál püspök kérésére újra missziót tartottak a váradi egyházmegyében.³⁶⁷ Belényesen a plébános ellenérzésekkel viseltetett a misszió iránt, a püspöki helynök figyelmeztetése után azonban annak rendje és módja szerint népevel a páterek fogadására vonult. A következő állomás szintiszta katolikus település volt, az ott lakókat azonban meg kellett tanítani arra, hogyan éljenek katolikus módra.³⁶⁸ Gyulán, szintén katolikusok között, a szokásos módon zajlott le a misszió. Ezután Várad Velence nevű részében akartak missziózni, ahová azonban nem engedték be őket. Az évkönyvíró az okot illetően először azt mondja, hogy az nem ismeretes előtte, később azonban a misszió ellenségeinek tulajdonítja az akadályoztatást, akik kihasználták, hogy a püspök nem tartózkodott a városban. A beszámolóból az derül ki, hogy maga a plébános volt a fő kerékkötője a dolognak, de arra nem kapunk választ, hogy mi motiválta. Végül az atyák a környéken munkálkodtak, amelynek eredménye az lett, hogy a váradiak már bánták, és igen fájlalták, hogy nem engedték be őket, ezért kérvényezték a püspöknél, hogy a városban is tartsanak missziót. Erre azonban a misszionáriusok már nem voltak hajlandók, miután a püspök megáldotta őket, inkább elindultak a váradi egyházmegyében tett körútjuk utolsó állomására, mely az 1730-as nem túl sikeres látogatás ellenére, Debrecen városa volt. Szeptember 22-én az atyákat a városban plébánosi teendőket ellátó piaristák fogadták ünnepélyes keretek között, majd a fogadásukra összegyűlt katolikusok bevonultak a városba, ami nagy riadalmat keltett a protestánsokban, akik illet azóta nem láttak, hogy a „boldogtalan” város kálvinistává lett.

A nagy ijedelemre a magisztrátus gyorsan rendeletet hozott, amely tizenkét forintos pénzbüntetéssel sújtotta volna azokat,

³⁶⁷ Az 1753-as évkönyv missziós fejezete: ARSI, Aust. 210, ff. 44–60v, itt a váradi missziókról: ff. 54v–58.

³⁶⁸ A települést nem sikerült azonosítanom, talán Békényér volt.

akik elmennek meghallgatni a prédikációkat. A páterek ezért a városi tanácshoz fordultak, amelynek tagjait arra kérték, hogy tiszteljék meg jelenlétükkel a missziót. Szeremlei Sámuel főbíró azon kérdésére, hogy mégis mi lenne ennek a célja, azt a választ adták, hogy el akarják érni, hogy mindenki megvesse saját bűnös életét, és méltóvá váljon a keresztény névre. A főbíró ezután afelől érdeklődött, hogy szerzetesek-e, s mely rendhez tartoznak, majd a jogosultság kérdését firtatta, mire az atyák biztosították róla, hogy a missziót maga a püspök kérelmezte, továbbá a császári felség is diplomában adta engedélyét hozzá. Hathatós érvnek bizonyult ez utóbbi, mivel a császári felhatalmazás áttanulmányozása után kénytelenek voltak hozzájárulni, hogy a jezsuiták prédikációkat tartsanak, és azon bárki, a tanácstagok közül is következmény nélkül részt vehessen. Az évkönyv szerint az eredmény nem is maradt el: „a meridie enim sex Senatores ante pegma considentes, et ad modestiam compositi totam dictionem avidè acceperunt, metuque omni a rabulis injecto Calvinistas exsolverunt. Ab eo inde tempore multa Calvinistarum millia indies adfuerunt, lachrymis quin singultibus dolorem suum contestati.”³⁶⁹ Végül nyolc kálvinista, egy lutheránus és egy aposztata tért át a katolikus hitre, Mária vize pedig két vaknak adta vissza a szeme világát. Közülük az egyik lutheránusok gyermeke volt, akit katolikusok vittek magukkal a misszióba a gyógyulás reményében. Egy másik forrás tanúsága szerint a kollégium diákjai – köztük Sinai Miklós – is jelen voltak a prédikáción. Minden bizonnyal engedéllyel, mivel nem azért kaptak büntetést, mert részt vettek rajta, hanem azért, mert „ad concionem Missionariorum audientiam vestitu brevi abierint”.³⁷⁰

A jezsuita évkönyv szerint a páterek cseppet sem voltak elégedettek a katolikusok helyzetével a városban, és ezért a tiszántúli kerületi tábla katolikus urait is felelőssé tették. Úgy gondolták, hogy a kálvinisták katolikus hitre való hajlandósága, amelyet a misszió alatt tapasztaltak, meggyőzően bizonyítja, hogy igenis van esély a változásra. A császári felségnél kell eljárni ez ügyben, és

³⁶⁹ ARSI, Aust. 210, ff. 57–57v.

³⁷⁰ TtREL, II. 10. a., tom. 4. (Acta Sedis Scholasticae Judiciaria, ab anno 1748–1756), f. 590. 1753. szeptember 29-i ülés.

kérelmezni, hogy a szenátusban katolikusok is legyenek, a miszionáriusok számára pedig állandó helyet biztosítson a város. A katolikusok azonban beletörődően azt felelték, hogy ők az égvilágon már mindent megpróbáltak, de sem a magisztrátusba, sem a consiliumba nem sikerült bejutniuk, próbálkozásaik rendre kudarcot vallottak.³⁷¹ A katolikusok valóban igyekeztek érdekképviseletet szerezni maguknak Debrecenben. 1731-ben ez még a királyi parancs ellenére sem sikerült, azonban 1753. szeptember 13-án Mária Terézia „a 12 tagú tanácsba két, a hatvantagú választott hites közönség közé pedig egy katolikus tagot nevezett ki.”³⁷²

Az évkönyv azon állítását, mely szerint a városban biztosítani akarták a jezsuiták állandó jelenlétét, egy másik forrás is alátámasztja. 1755. augusztus 7-én Kucsma Ferenc egri kanonok, tarcali plébános, aki mellesleg maga is éppen abban az évben vált egy segneriánus misszió részesévé,³⁷³ debreceni ingatlana ügyében levelet írt a város főbírájának. Ebben a következő olvasható: „én ugyan el tőkéllet szandékal voltam, hogy a’ többi Creditorokat kifizettem, és a’ Pater Jesovitaknak /: pro Domo Missionaria resignalom :/ a’ mint is minden requisitoriumin a’ Felseges Udvarhoz készen vannak. De mivel Szerelmey [!] Samuel Uram nékem azt irta hogy a’ N. Tanács Varos reszire meg venni kivanya és eddig valo Interessevel együtt a’ Creditoroknak egez Capitalisát letenni akarja, azért juss lévén a’ N. Városnak praeemptiojaban én nékem engedelmeskedni keletik...”³⁷⁴ Igen valószínű tehát, hogy a város élt is elővásárlási jogával, megakadályozva ezzel, hogy az épületből jezsuita missziós ház legyen.

A következő évi, 1754-es évkönyv arról számol be, hogy a debreceniek (populus Debrecini) igen fájlalták, hogy a páterek ezúttal nem tudnak missziót tartani náluk.³⁷⁵ A zeng-modrusi püspökség

³⁷¹ ARSI, Aust. 210, ff. 57v–58.

³⁷² RÁCZ 1981, 144.

³⁷³ ARSI, Aust. 212, f. 49. Az évkönyv a „Parochus Tarzalensis” részvételét említi a bűnbánati körmenetben.

³⁷⁴ HBML, XV. 26. 3. (Misszilisek)

³⁷⁵ Az 1754-es évkönyv a segneriánus missziókról: ARSI, Aust. 211, ff. 26–30v. Ugyanebből az évből egy külön jelentés számol be egy ausztriai misszióról, amelyről a leírás alapján feltételezhetjük, hogy szintén penitenciális volt: Aust. 229, ff. 139–144v.

területén viszont volt missio Illyrica, a Dunántúlon pedig a győri püspök kérte, hogy jöjjenek misszionáriusok egyházmegyéje területére. A misszió június 15-én vette kezdetét Igmándon, majd Tatán, Vaszaron, Pannonhalmán és Kismegyeren folytatódott. A pannonhalmi főapát mindent megtett, hogy előmozdítsa a misszió sikerét. Az eseményről a bencés rendtörténet is megemlékezett: „1754. aug. 14-ikétől két győri jezsuita missziót tartott 14 napon át; délelőtt a felső templomban vagy a főmonostor udvarán, délután pedig a Boldog Asszony kápolnája körül a fák alatt volt a szentbeszéd s tömérdek nép hallgatta.”³⁷⁶ Az atyák szeptemberben fejezték be apostoli munkájukat, az utolsó állomás Győr egyik külső része Újváros volt.

1755-ben Barkóczy Ferenc egri püspök támogatásával tartottak magyar nyelvű missziót, melynek első állomása július 19-én Miskolc volt, ahol központnak a Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére emelt templomot választották.³⁷⁷ Az atyákat a helyi plébános fogadta, a minoriták viszont a meghívás ellenére nem jöttek el, ami nem kis felháborodást váltott ki. A missziós atyák emberséges viselkedésének köszönhetően előkelő nem katolikusok is jelen voltak, és a katolikusokkal együtt órákig csüggték a misszionáriusok szavain. Az atyákat segítő, Ládról három pálos érkezett, amit megerősít a sajlóádi pálos kolostor jegyzőkönyve is.³⁷⁸ A méltóságteljes supplicatióról szólva a jezsuita évkönyv írója dicséri azt az *ardort* és *apparatus*t, amellyel azt a misszionárius celebrálta. A misszió Szikszón, Apátfalván, Szendrőn folytatódott. Szeptember 20-án értek Monokra, az utolsó település október 4-én Tokaj volt.

Miskolcon a jezsuiták az 1759-ben kinevezett Turóczy Imre plébános ideje alatt több népmissziót is tartottak.³⁷⁹ A történetíró a misszionáriusok közül Henter atyáról emlékezik meg név szerint, és két esetet kapcsol hozzá. Közülük az egyiket valószínűleg ta-

³⁷⁶ ERDÉLYI 1907, 115.

³⁷⁷ Az 1755-ös év jezsuita misszióiról az osztrák tartományban l. ARSI, Aust. 212, ff. 32v–50v, ebben az egri egyházmegyében tartottról: ff. 43v–50v.

³⁷⁸ BAZML, XII. 9/1 (a sajlóádi pálos kolostor jegyzőkönyve, 1712–1756, másolat), f. 121. A bejegyzés dátuma: 1755. július 25.

³⁷⁹ SZENDREI 1904, 393.

nulságos történetként őrizte meg a hagyomány a protestánsok számára. Történt ugyanis, hogy a páter körmenetet tartott a templom körül, amit egy protestáns szőlősgazda munkásaival fentről, a hegyről szemlélt, és így kommentált: „Ahon ni a pápista bika kivezette már megint a csordát”. Nem sokkal később azonban, a szinte derült égből villám sújtott le rá.³⁸⁰

1756-ban Gorizia környékén jártak segneriánus missziós atyák. Ausztriában a katekétikai mellett – Mária Terézia és Leopold Ernst von Firmian seckauai püspök akaratából – két *missionarius de poenitentia*, Antonius Wisser és Joannes Venzl fáradoztak a lelkek üdvén.³⁸¹

A következő évben az egri kollégiumból indult útjára egy segneriánus misszió.³⁸² Az első állomás Daróc (Tibolddaróc) volt, ahonnan Mádra mentek tovább. Itt nagy számban részt vettek a misszió kálvinisták is, mivel lelkészük elrendelte, hogy menjenek, hallgassák az atyák tanításait, sőt ebben ő maga járt elől jó példával. Az eredmények mellett ellenállással és ellenszenvvel is találkoztak a misszionáriusok. Liszkán, a nép csekély részvétele miatt, egy bűnbánati körmenet után kénytelenek voltak továbbmenni, mert a kálvinista pap megtiltotta övéinek a részvételt. A katolikusok lelkesedtek, de túl kevesen voltak. Patakon az atyák minden követ megmozgattak, hogy az igazság fénye végre felragyogjon az ott lakók lelkében és elméjében, de minden eredmény nélkül. A városi tanács klauzúrát tartott fenn, a tanulóifjúság nem vehetett részt a prédikációkon. Emellett azt terjesztették, hogy az öreg páterek magukat mások hátához kötve korbácsolják. Egyikük azt is megjegyezte, hogy „Si Pater ille senex inter verbera mortuus fuisset, dubitarem de illius salute: non licet ulli, sibi violentas manus inferre.” De az évkönyvíró sem maradt adós a válasszal: „Praelara sane Clarissimi Theologiae Doctoris argumentatio!”³⁸³ A misszióról röviden beszámolt a pataki jezsuiták háztörténete is,

³⁸⁰ *Uo.*, 394.

³⁸¹ Az évkönyv a missziókról: ARSI, Aust. 213, ff. 35v–69v. Wiserről l. LUKÁCS III, 1858, Venzlről l. LUKÁCS III, 1769.

³⁸² Az 1757. évben tartott missziókról: ARSI, Aust. 214, ff. 20v–32v. Az egri atya működéséről: ff. 20v–22v, a horvátországiáról: f. 22v, a Justinopoliban tartotról: f. 30v.

³⁸³ *Uo.*, ff. 21–21v.

ebből tudjuk meg, hogy az egyik misszionárius Péntek György volt.³⁸⁴ Június 24-én távoztak Patakról, hogy Sátoraljaújhelyen folytassák a munkát.³⁸⁵ Ezután Barancs, Kisújlak és Királyhelmeck következett, ahol maga a kálvinista pap mondott köszönetet a pátereknek, és elmondta, hogy megszidta azokat a híveket, akik nem jöttek el a misszióra. Augusztusban Kisvárdán, majd szeptember elején Dorogon jártak, ahol nem sok sikert arattak, mert a rutének idegenkedtek a latin rítustól. Utolsóként, szeptember 17-én Polgár került még sorra.

A provincia déli részein 1757-ben Horvátországban, a Stájerországhoz közeli területeken misszióztak, a Provincia Venetából jött atyák pedig Justinopolisban (Koper) tartottak missio Segnerianát. A magyarországi horvátok sem maradtak segneriánus misszionáriusok nélkül ebben az évtizedben sem, Padányi Bíró Márton 1751–52-ben Mulihot küldte Karádra.³⁸⁶ A jezsuiták és a veszprémi püspök között azonban nem volt mindig problémamentes a kapcsolat: a püspök feljelentette őket Rómában, mivel Szaitli Mihály misszionáriusi tevékenységével megsértette az ő joghatóságát.³⁸⁷ 1759-ben három penitenciális misszionárius járt a pécsi egyházmegyében.³⁸⁸ Az atyák voltak Ozorán, Szakcsón, Dombóváron, Jovancán, Iregen, Miszlán és Simontornyán, mindegyik állomáson a szokásos módon zajlott a misszió. Egy másik forrás szerint az „1759.-ik esztendőben a páter Péntek jézsovita szent atya az országban járt, és Csongrádra egy Mártony nevű plébánostul bé nem eresztődött, úgy Szentesen prédikált, és a csongrádiak is seregestül odamentek, és mindnyájan szemekkel látták, hogy beretvákkel vagdalta a maga hátát, és a jövő időket mind megmondotta.”³⁸⁹

³⁸⁴ Péntekről l. LUKÁCS II, 1180.

³⁸⁵ ELTE EK, Ab 95, tom. III, ff. 270–271, tom. IV, f. 6.

³⁸⁶ PEHM 1934, 300. Mulih itteni tevékenységét említik az évkönyvek: ARSI, Aust. 208, f. 31; ARSI, Aust. 209, f. 16.

³⁸⁷ PEHM 1934, 164.

³⁸⁸ A rend 1759. évi misszióiról: ARSI, Aust. 216, ff. 20–37v. A pécsiről ff. 20–21.

³⁸⁹ TARI 1977, 12. Köszönöm Gyöngyössy Orsolyának, hogy felhívta a figyelmem erre az adatra.

II.2.5. Az 1760-as évektől a jezsuita rend feloszlataásáig³⁹⁰

A régi társaság fennállásának utolsó évtizedében négy területen (a győri, a pécsi, a zengg-modrusi, a zágrábi egyházmegyében) minden évben volt *missio Segneriana*, egy-egy évben pedig Erdélyben is.³⁹¹ A katekétikai és a segneriánus módszer egymás hatását erősítő használatára ebből az időből a fehérvári missziósház történetében találunk példát. 1760-ban ugyanis, miután a segneriánus misszió véget ért, „ad *juvandos Segnerianos*” hitoktatást tartottak.³⁹²

1762-es *litteræ annuæ* a horvát penitenciális missziók kapcsán egy nyolcállomásos károlyvári misszióról ad hírt, míg a zengg-modrusi püspökségben *missio Illyrica* zajlott ugyanilyen módszer szerint.³⁹³ Ugyanebben az évben penitenciális misszióknak adott otthont a győri egyházmegye Vas megyei része is. Vát, Jánosháza, Hosszúpereszteg, Sitke után Vasváron ütköztek nehézségekbe, ahol a legkevésbé sem örültek a páterek érkezésének. A dominikánus atyák egyenesen megtiltották nekik a templom használatát, sőt azt is, hogy a templom elé emelvényt állítsanak, ezért a páterek kénytelenek voltak a missziót a településen kívül, egy templomromnál tartani. Iváncon csoda történt: 1762. szeptember 13-án a misszionáriusok által hozott feszület verejtékezni kezdett. A je-

³⁹⁰ Az 1760–61. és 1769–71. évi *litteræ annuæ*k az Osztrák Nemzeti Könyvtárban vannak. Ezeket nem volt módomban tanulmányozni. Az 1772–73-as évekről nem készültek, vagy nem maradtak fenn évkönyvek. 1761-ben a pécsi egyházmegyében tarthattak missziót, fennmaradt ugyanis két levél (PPL, *Protocollo ab anno 1751 usque 1769*, nr. 52/1761; BML, IV. 1. b. 138/1761), amelyeket a pozsonyi helytartótanács tanácsosa, Balassa Pál látott el kézjeggyével. Az egyik címezte a pécsi püspök, a másiké a vármegye nemesei, mindkettő dátuma 1761. augusztus 3. Balassa ezekben arról tájékoztat, hogy Csima Antal és Jósa János páterek császári felhatalmazással missziót akarnak tartani a megyében, ennek kihirdetését kéri, valamint támogatást hozzá, és reményét fejezi, hogy semmi nem fogja akadályozni, zavarni munkájukat.

³⁹¹ Erre az időszakra és Erdélyre vonatkozóan beszél a missziókról mint a katolicizmus terjesztésének egyik legfontosabb egyházpolitikai eszközéről: KOVÁCS K. 2008, 15–33.

³⁹² ELTE EK, Ab 82, f. 67v.

³⁹³ Az 1762-es évkönyv a penitenciális missziókról: ARSI, Aust. 217, ff. 18v–26.

lenlévők a folyadékot megkóstolva minden kétséget kizáróan megállapították, hogy emberi verejtékről van szó. A csoda szemtanúja volt maga a plébános is. Levelét, amelyben tanúbizonytságot tesz a látottakról, közli az évkönyv. Ebből tudjuk, hogy a két páter Szaitli Mihály és Csimá Antal voltak.³⁹⁴ A csoda híre gyorsan elterjedt, másnap tömegek jelentek meg a misszió. Utolsó állomásként az atyák Pinkamindszentre mentek. A misszió ideje alatt számos helyről érkeztek lutheránusok és kálvinisták, akik a katolikusokkal együtt kivették részüket a vallásgyakorlatból. Közülük végül négy lutheránus és három kálvinista katolizált.

A következő évben a győri püspök kért magyar segneriánus misszionáriusokat.³⁹⁵ A Rábaszentmihályon kezdődő misszió Kéthelyen, Óriszentpéteren folytatódott. Szócén katolikusok és nem katolikusok együtt vettek részt rajta. Ezt követően Győrvárra, Baltavárra és Sárvárra mentek az atyák, ahol a nép mély megindultsággal szemlélte a szokatlan spektakulumot. 1764–65-ben a missio Segneriana állandó területein a szokásos rendben folyt az apostoli munka.³⁹⁶ 1765-ben újra volt erdélyi misszió (Dés, Hodos, Enyed, Gyulafehérvár, Udvarhely³⁹⁷), amely vegyes fogadtatásban részesült: egyesek „Viri Dei”-nek, „Angeli pacis”-nak, „hujus aevi Sancti”-nak, „Servatores sui”-nak, míg mások „praecursores diaboli”-nak, „Verbi Divini prophanatores”-nak és „Provinciarum perturbatores”-nak nevezték a misszionáriusokat.³⁹⁸ A missziós

³⁹⁴ Szaitli neve a következő években szerepel a segneriánusok között: 1763–64, 1766 (ARSI, Aust. 231, ff. 127, 161; Aust. 232, f. 229.). Életéről: LUKÁCS III, 1643. Csimá az éves katalógus szerint 1760-ban és 1762-ben volt segneriánus (Aust. 129, f. 305; Aust. 230, f. 93). Róla: LUKÁCS I, 202.

³⁹⁵ ARSI, Aust. 218, ff. 22v–32. Ebben a segneriánusról ff. 22v–26.

³⁹⁶ A Nyugat-Dunántúlon Komáromból indultak, és a pannonhalmi apátság joghatósága alá tartozó településeken is jártak. A misszió továbbra is az apát támogatását élvezte. Az 1764-es missziókról: ARSI, Aust. 219, ff. 17–23.

³⁹⁷ Udvarhelyre augusztus 31-én érkeztek meg az atyák (Jósa János és Derkics Ignác). Az udvarhelyiek nevében Balogh András helyi jezsuita fogadta őket. A köszöntés után a templomhoz mentek, ahol Jósa exhortációt tartott, majd tájékoztatta az összegyűlteket a misszió menetéről. A bűnbánati körmenetre szeptember 4-én került sor. Szeptember 8-án a missziót – a szokásos módon – *processio gloriosa*, pápai áldás és *Te Deum* zárta. Batthyaneum, Ms. XI, 96, Historia Domus Residentiae Udvarhelinensis Ab Anno 1762–1784, ff. 50v–51.

³⁹⁸ Az 1765-ös missziókról: ARSI, Aust. 220, ff. 26v–43. Itt az erdélyi: ff. 40v–43.

körút egy-egy állomásán erdélyi nemesi családok is megjelentek, Enyeden pedig maga a gubernátor, Kemény László is. A beszámolóban latinra fordítva egy rövid részlet olvasható az egyik prédikációból. Mivel ilyenre példát máshol nem találtunk, közöljük a beszédből a megörökített sorokat: „Peccator! Si Davidem adulterum, si Dismam homicidam, si prostituta vivendi licentia Magdalenam, si denique a Caelesti Patre abeundo filium prodigum, si hos inquam secutus es peccantes: sequere etiam paenitentes. Nec dubita, idem Caelestis Pater, qui paenitentia tactos admisit, et te benigne recepturus est eo momento, quo sincere et contrite tua peccata confessus fueris sacerdoti!”³⁹⁹ Az évkönyv szerint e szavak hatására özönlenni kezdtek a páterhez a megtérni akaró bűnösök.

1766-os erdélyi penitenciális misszió Tordán, Bőben, az erzsébetvárosi örmények között, Szőkefalván, Jobbágyfalván, Hodoson zajlott.⁴⁰⁰ Bő volt az a helyszín, ahol a misszionáriusoknak igencsak meggyűlt a bajuk a helyiekkel. Az évkönyv szerint aznap, amikor az atyák a település prédikátorainál hivatalos ügyben jártak, vagy nyolcvan felfegyverzett ember vette be magát a templomba és az erdőbe, s arra készültek, hogy megölik a pátereket. Ettől csupán az asszonyok mentették meg őket, akik megfékeztek a férfiakat. A jezsuiták minderről jelentést tettek az erdélyi kormányzóságnak. Nem véletlenül volt ilyen puszkaporos a hangulat, ugyanis az 1702-től működő marosvásárhelyi misszióban dolgozó atyák munkája nyomán éppen ebben az időszakban egyre többen tértek át a katolikus hitre, ami miatt az ellentétek a településen egyre élesebbé váltak, majd 1766-ban a katolikusok a templomot is visszakapták.⁴⁰¹

A következő két év (1767–1768) nem hozott nagyobb változásokat a missio Segneriana történetében, ezért azok részleteitől eltekintünk, helyette figyelmünket két, a hazai Segneri-recepció szempontjából nem érdektelen kézíratra fordítjuk.⁴⁰² Közülük az

³⁹⁹ *Uo.*, ff. 41v–42.

⁴⁰⁰ ARSI, Aust. 221, ff. 23v–35. Az erdélyi: ff. 25–27v.

⁴⁰¹ Vö. LÉSTYÁN 1996, I, 363–364. Jóval rövidebben ír az áttérésekről a marosvásárhelyi misszióház *historia domusa*: GyFLMGyL, Mfpl, *Historia Domus Missionis SJ, 1702–1773*, f. 285. Itt köszönöm meg Baricz Ágnesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kézirat másolatát.

⁴⁰² Az 1767-es év misszióiról: ARSI, Aust. 222, ff. 20v–29. Az 1768-ban tartottokról: Aust. 223, ff. 20v–27.

egyik egy segneriánus misszionárius, Kőszegi József éveken át vezetett, elsősorban elmélkedéseket tartalmazó írása.⁴⁰³ Az első rész Kőszegi trencsényi novíciusideje elején kerülhetett lejegyzésre. Ez a novíciusok magiszterének, Fodor Mihálynak a meditációit tartalmazza. A következő kettő a noviciátus két évében íródott. Ezek is elmélkedések, melyeket Kőszegi a lelkigyakorlatai során használhatott. Ezután olvasható az az útmutatás, mely Szent Ágoston és Segneri nyomán az ima módjára vonatkozóan ad tanácsokat.⁴⁰⁴ E szerint az imádkozónak minden nap más személy szerepét felöltve kell Istenhez fordulnia, valamint a megnevezett testrészen mortifikációt végeznie. Az imádság efféle módjáról Segneri életrajzában olvashatunk, melyet rendtársa, Giuseppe Massei írt nem sokkal halála után.⁴⁰⁵

Kőszegi a kézirat utolsó két lapján saját renden belüli előmenetelét is megörökítette a noviciátustól kezdve egészen 1783-ig.⁴⁰⁶ E szerint először 1759-ben vett részt missio Segneriánán Eperjesen, ahol retorikai és poétikai tanulmányait végezte. A fogadalomtétel utáni évben, 1766-ban Henter Mihály, a következő évben Komáromban Majthényi Gábor társa lett a missziókban, majd 1768-tól egészen a rend eltörléséig a fehérvári missziós házhoz tartozott segneriánus misszionáriusként.⁴⁰⁷

A témánk szempontjából fontos másik kézirat az 1784-es dátumot viseli. Szerzője szintén Szent Ágostont és Segnerit használta a lelkigyakorlatokhoz.⁴⁰⁸ Segneri *La Manna dell'Anima* című munkájának latin fordításából, a május 15-ére javasolt meditációból mind a tizenkét hónapra erényeket választott ki, amelyeket a lelkigyakorlatot végzőnek a kijelölt hónapban tökéletesítenie

⁴⁰³ OSzK, Duod. Lat. 161. Terjedelme 164 ff.

⁴⁰⁴ *Uo.*, f. 158.

⁴⁰⁵ *Breve ragguaglio*, XXXIV.

⁴⁰⁶ OSzK, Duod. Lat. 161, ff. 163v–164.

⁴⁰⁷ Valóban, a fehérvári missziós háznál az 1768–73 közötti időszakban szerepel a neve, de mellette az áll, hogy a komáromi rezidenciához tartozik. ELTE EK, Ab 82, ff. 87v, 89; Ab 83, ff. 7v, 11v, 16, 21, 25v. Majthényi 1766–73 között működött segneriánus misszionáriusként: LUKÁCS II, 930.

⁴⁰⁸ OSzK, Oct. Lat. 1067. *Affectus per singulos anni dies ex operibus S. Augustini excerpti*, ff. 1–90v.

kellett.⁴⁰⁹ Ezután a szerző egy olasz nyelvű könyörgést is lejegyzett, amelyet harmincegy napra, azaz egy hónap napjaira osztott fel.⁴¹⁰ Egyfajta meditációs jellege ennek is van, az imádkozó ugyanis a lábmosástól kezdve, a Krisztus által elszenvedett kínzásokon át egészen a sírba tételig végigéli a passiót, miközben mindegyikhez egy-egy kérést kapcsol.⁴¹¹

II.2.6. Összegzés

Fejezetünkben a misszionárius Segneri magyarországi hatásának adatokkal alátámasztott bemutatását tűztük ki célul, amelyhez elsősorban jezsuita források adatait használtuk fel. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az olasz jezsuita missziós módszere a XVIII. század elején a rend osztrák provinciájában is bevezetésre került, majd változó intenzitással egészen a rend feloszlásáig jelen volt. A *missio Segneriana* működési területe a század ötvenes éveitől kezdve csökkent, és a katolikus többségű területeken állandósult, amit többféle tényező együttes hatásával magyarázhatunk.

Az olasz módszer homogén vallási környezetben formálódott ki. Feladata a katolikus hívek hitéletének fellendítése, hitre vonatkozó ismereteinek gyarapítása és a vallásgyakorlat trienti előírásoknak megfelelő uniformizálása volt. Az osztrák provinciát, Itáliával ellentétben, vegyes felekezeti viszonyok jellemezték. Itt gyakran nemcsak azt várták el az új metódustól, hogy megerősítse és formálja a katolikusok vallásos identitását, hanem azt is, hogy hatására a más vallásúak katolizáljanak. Erre a ceremóniákban, spektakulumokban gazdag, penitenciális jellegű segnerianus misszió a legtöbbször alkalmatlannak bizonyult. E kudarc konstatálására már 1733-ból látunk példát. Az ausztriai missziókról beszámoló évkönyv a következőképpen indokolta egy másfajta missziós módszer bevezetését a területen: „Segnerianam hanc

⁴⁰⁹ *Uo.*, ff. 91–91v. Vö. *Manna*, 224–227.

⁴¹⁰ OSzK, Oct. Lat. 1067, ff. 92–93v. *Punti della Passione per ciascheduno giorno del mese à modo di preghiera.*

⁴¹¹ Például: „6. legato da’ soldati, legate ed incatenate tutte le mie passioni”, „31. sepolto in un sepolcro nuovo: sepellite l’uomo vecchio”.

Missionum methodum Catholicis quidem ad paenitentiam adducendis apprime salutare non item haereticis ab errore avocandis idoneam videri”⁴¹² Ugyanezzel a problémával kellett szembenézniük a misszionáriusoknak Erdélyben is, ahol először a bűnbánati elemek számának csökkentésével próbáltak megoldást találni, majd a penitenciális missziók egyre ritkábbá váltak a régióban. A segneriánus módszer használati területe a század második felére szinte kizárólag a provincia déli részeire (pécsi, zág-rábi, zengg-modrusi egyházmegye) és az északnyugat-magyarországi (győri egyházmegye) katolikus vidékekre korlátozódott. A rend missziós stratégiájában változás következett be: katekétikai missziókat indítottak. E téren mintaként szolgálhattak számukra a lazaristák vagy az 1749-től pápai jóváhagyással működő redemptoristák is, akik népmisszióikban inkább a hitoktatásra helyezték a hangsúlyt.⁴¹³

De a háttérben más okot is találhatunk. A vizsgált időszakban ugyanis a reformkatolicizmus, amelyet a szakirodalom leggyakrabban Muratori névével kapcsol össze, egyre erőteljesebben érezte hatását a barokk vallásossággal szemben.⁴¹⁴ Ez a püspökök nyilvános penitenciatartáshoz, flagellációhoz való viszonyulásában is tetten érhető: az 1760-as években beszüntetésére már tiltó rendeleteket adtak ki.⁴¹⁵ Míg korábban a katolikus egyház a nép felé képi, zenei eszközökkel és rítusokkal közelített, addig a XVIII. század közepétől a szóhoz kötött kultúraközvetítés került előtérbe.⁴¹⁶ Ez a megállapítás a missziótörténetre lefordítva azt jelenti, hogy a látványra és a szertartásokra koncentráló segneriánus

⁴¹² ARSI, Aust. 190, f. 55.

⁴¹³ Vö. MEZZADRI 1996, 481–487; ORLANDI 1996, 521–524; MEZZADRI 1999.

⁴¹⁴ Muratori magyar recepciójáról l. SZAUDER 1973; HOLL 1982; HÖLVÉNYI 1998; KÓKAY 1998; SZELESTEI N. 2000. A prédikációs gyakorlatban regisztrálta ezt a változást: SZELESTEI N. 2002.

⁴¹⁵ Az egri egyházmegyére vonatkozóan l. KOVÁCS B. 1974, 48–50, 54; KOVÁCS B. 1997, 83, 92; KILIÁN 1992–1993, 64. A váradira: KILIÁN 2005, 46; Budán az érseki helynök szüntette be a flagelláns körmeneteket 1782-ben: SCHOEN 1930, 16. A tiltás ellenére Egerszalókon még 1813-ban is tartottak ilyen körmeneteket: SOÓS 1985, 70–71. Ugyanez volt a helyzet Feldebrőn is: ZARNÓCZKI [2002], 111–112.

⁴¹⁶ MELTON 1986. Ez a tétel a 97. lapon olvasható, a tanulmány további részében ezt bizonyítja a szerző.

missziót felváltotta a hitoktatást, azaz a verbális kommunikációt preferáló katekétikai misszió.

Az osztrák provinciabeli missio Segneriana története azonban mindezzel együtt sem tekinthető lezártnak. Az adatok gazdagsága és sokszínűsége miatt számos diszciplína figyelmére tarthat még számot, legyen az helytörténeti érdekeltségű vagy akár a magyar egyháztörténet egészét érintő. A további vizsgálatokat nagymértékben megkönnyítené, ha a források legalább egy része publikálásra kerülne, de újabbak feltárása is indokolt lenne. Ezek eredményeképpen hasznos adatokkal gazdagodnának eddigi ismereteink, és árnyaltabb képet kapnánk a kérdés egészéről.

III. A PRÉDIKÁTOR SEGNERI

A Segneri-életműből, beleértve ebbe a népmisziókat is, a kutatás a legnagyobb figyelmet a prédikációknak szentelte, ám azok ennek ellenére sem tartottak számot komolyabb irodalomtörténeszi érdeklődésre, elsősorban az egyháztörténet és a jezsuita rendtörténet foglalkozott velük.¹ Segneri ezekben a szakirodalmi munkákban a XVII. századi uralkodó prédikációs gyakorlat állandó ellenpéldája, és gyakran jelenik meg úgy, mint a korabeli hitszónoklat megújítója, azonban a kérdés bővebb kifejtésével a szerzők a legtöbbször adósok maradnak. Fejezetünknek nem célja, hogy tisztázza a prédikátor Segneri szerepét az olasz prédikáció történetében, de közvetve hozzájárul ehhez, amennyiben a következő feladatokra vállalkozik: 1) számba veszi azokat a prédikációra vonatkozó főbb előírásokat, amelyek alakítói lehetnek Segneri prédikációs gyakorlatának; 2) bemutatja Segneri három prédikációs kötetét, melyek közül a fő művének tekintett *Quaresimalénak* szentel kitüntetett figyelmet; 3) a prédikátor Segneri magyarországi hatásának nyomait és okait kutatja. A fejezet ezért a későbbiekben egy nagyobb kutatás kiindulópontját jelentheti, amely a Segneri-műveket a jezsuita és az olasz prédikációs hagyomány viszonylatában, valamint más korabeli prédikátorok gyakorlatával összehasonlítva vizsgálja majd.

¹ Erről l. jelen kötet első fejezetét.

III.1. A prédikáció kérdése a trienti zsinat dekrétumaiban

Ahogy a népmiszió, úgy a prédikáció is a trienti reformtörekvések megvalósításának, a hívek vallásossága feletti ellenőrzésnek volt fontos eszköze Itáliában. Először is magát a prédikáció feladatát kellett visszaszerezni az egyházmegyes papság számára, amelyet a szerzetesrendek vettek át, és gyakoroltak immár hosszú ideje.² A zsinat ezért hangsúlyossá tette, hogy a prédikáció első sorban a püspökök feladata, valamint engedélyezési joggal ruházta fel őket abban az esetben, ha valamely szerzetesrendhez tartozó e tevékenységet kívánta folytatni az egyházmegye területén.³ Míg a Szentírás felolvasásával, tanításával és magyarázatával foglalkozhattak kevésbé képzett személyek, akár az iskolamester is, addig a prédikáció komolyabb tudást és felkészültséget kívánt meg. Ennek ellenére a dekrétumokban a szükségesség és a hasznosság tekintetében a kettő között nem mutatkozik lényeges különbség.

A püspökök első számú kötelessége a prédikáció lett, amelyet a lehető leggyakrabban kellett teljesíteniük: legalább minden vasárnap és ünnepnapokon, a nagyböjti és az adventi időszakban minden nap, de legalább hetente háromszor és lehetőleg személyesen. A Szentírásról és a keresztény vallás előírásairól kellett beszélniük, valamint állandóan figyelmeztetniük kellett a híveket arra, hogy gyakran menjenek Isten igéjét hallgatni.⁴

Az espereseknek és a plébánosoknak is legalább vasárnaponként és a nagyobb ünnepeken kötelességük volt prédikálni. Ennek során saját maguk és a hallgatók képességétől függően az üdvözléshez legszükségesebbeket kellett megtanítaniuk, valamint röviden és mindenki számára érthetően bemutatniuk a kerülendő bűnöket és a gyakorolandó erényeket, hogy ily módon a hívek számára elkerülhetővé váljon az örök büntetés és elérhetővé a mennybéli dicsőség. A prédikáció tárgyának ilyenfajta behatárolása Assisi

² RUSCONI 1981, 995.

³ Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 9. és 13. pont.

⁴ *Uo.*, 9. pont; Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Canone IV.

Szent Ferenchez kötődik, a ferences regula prédikációra vonatkozó részében szerepel.⁵

Amennyiben valamilyen legitim oknál fogva az egyházmegyei papság mégsem tudott eleget tenni a zsinat által előírt prédikációs feladatnak, helyettesíthette őt más, arra megfelelő személy.⁶ Ahhoz, hogy a lelkipásztor kötelességeit teljesíthesse, szükséges volt ismernie a gondjaira bízott nyáját, azaz személyesen kellett jelen lennie (rezidenciakötelesség).⁷ A prédikáción kívül a szentségek kiszolgáltatásával és mintaként szolgáló életvitelével is a lelkek üdvén kellett munkálkodnia.⁸

Utóbbi már csak azért is különösen fontos volt, mivel a papi fegyelem helyreállítása a reform egyik sarokkövét jelentette. Ennek a felső papság felől kellett indulnia, amelynek tagjai különböző eszközökkel, de főleg saját példájukkal és a vizitációval fejthettek ki hathatós tevékenységet azért, hogy a reform a hierarchia alsóbb szintjein is érvényre jusson.⁹ Az eredményért saját üdvösségükkel is feleltek, mivel – amint az a dekrétumban olvasható – a botrányosan élő, hivatásukban hanyag papokon és feletteseiken Krisztus számon kéri majd a miattuk elveszett báránysokat.¹⁰

A prédikációk tartalmi vonatkozásait illetően a zsinat előírta, hogy a kevésbé tanult nép előtt kerülendőek a bonyolult és szubtilis kérdések, mivel azok nem szolgálnak a lelkek épülésére, és semmiféle hasznot nem hoznak a kegyesség előmozdításában. Tilos volt továbbá olyan tanításokat említeni, amelyek nem egyértelműek vagy hamisnak látszanak, valamint azok a témák is kizártak voltak, melyek csupán a hallgatóság kíváncsiságát elégítik ki, és a babonás szokásokat erősítik.¹¹

A gyakori szentségvétél általánossá tétele szintén szerepelt a célok között, ezért a püspöknek a szentségek hatását és szükség-

⁵ MCGINNESS 1995, 30–32. Az előírás végrehajtását Cornelio Musso példáján mutatja be: NORMAN 1998.

⁶ Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 10–11. pont.

⁷ Sessio VI, Decretum de residentia episcoporum et aliorum inferiorum.

⁸ Sessio XXIII, Decretum de reformatione, Canone I.

⁹ Sessio XXII, Decretum de reformatione, Canone I.

¹⁰ Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Canone I, III.

¹¹ Sessio XXV, Decretum de purgatorio.

gességét – akár anyanyelven is – többször hangsúlyoznia kellett papjai előtt, akik azután – például prédikáció formájában – erre biztatták a híveket is.¹² Bár az anyanyelv-használat felé tett engedményeket a zsinat, a római egyház továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy a liturgia és a Biblia nyelve a latin maradjon.¹³

A dekrétumok kijelölték, hogy a Biblia mely könyveit fogadják el, és meghatározták azt is, hogy annak melyik kiadása használható. A Szentírás magyarzatában senki sem hagyatkozhatott saját ítélőképességére, arra, aki az elfogadott exegetikus hagyománytól eltérően értelmezte a Biblia szavait, büntetés várt.¹⁴ A katolikus egyház hivatalos szentírása a *Vulgata Clementina* (1592) lett. Az Index összeállításával a prédikáció lehetséges forrásai közül kiostálták a dogmatikai szempontból aggályosnak tartott műveket is.¹⁵

A reformszellemiség két kiemelkedő alakja Itáliában Carlo Borromeo milánói és Gabriele Paleotti bolognai bíboros-érsek volt. Mindketten nagy lendülettel és buzgalommal munkálkodtak egyházmegyéjükben a trienti határozatok végrehajtásán. A prédikáció kapcsán papjaik számára írt instrukcióikban az egyszerűség követelményét hangsúlyozták, mely a Szentírás minden forrás feletti elsődlegességét, annak betű szerinti értelmezését és a hétköznapihoz közelítő nyelvhasználatot jelentette.¹⁶ Milánó érseke, a tőle fennmaradt prédikációvázlatok tanúsága szerint, beszédeit egyetlen bibliai passzusra építette fel, amelynek magyarzatát a hívek lelki megerősítésére és morális tanítására használta fel.¹⁷

Borromeo nem titkoltan szembehelyezkedett a szerzetesrendek vándorprédikátoraival, akik egy-egy ünnepre vagy egyházi időszakra érkeztek a városba. Prédikációjuk számos érdeklődőt vonzó látványosságnak számított, azonban az érsek azt hosszan tartó hatás kifejtésére alkalmatlannak tartotta, valamint úgy

¹² Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Canone VII.

¹³ Sessio XXII, Doctrina et canones de sanctissimo missae sacrificio, Caput VIII.

¹⁴ Sessio IV, Decretum I–II.

¹⁵ Sessio XVIII, Decretum de librorum delectu.

¹⁶ RUSCONI 1981, 1001–1002. L. Borromeo prédikátoroknak írt instrukcióit: *Instructiones praedicationis verbi Dei* = AEM, 390–407.

¹⁷ PRODI 1964, 144.

vélte, hogy a híveket nem ismerő prédikátor szavai nem lehetnek elég gyümölcsözőek a hallgatóságra nézve.¹⁸

Borromeo szerint ahhoz, hogy a pap képes legyen egyszerűen beszélve a hívekbe plántálni az alapvető katolikus hittételeket, és keresztényi magatartásra biztatni őket, nem szükségeseltetik alapos humanista műveltség és retorikai felkészültség, valamint a teológia és a filozófia mélyreható ismerete sem, elegendő a szilárd grammatikai tudás.¹⁹ Nem a középkori sermókhoz való visszatérést szorgalmazta, hanem az antik retorikai szabályok korlátozott érvényesítését a hitszónoklatban, amelyben követendő mintának az egyházatyákat tekintette.²⁰ Fumaroli szerint a borromeói retorikák bár a belső, azaz isteni inspiráció művészettel szembeni felsőbbrendűségét hangsúlyozták, a Szent Pál-i és cicerói szónokszemély összegeztetésén munkálkodtak.²¹

A zsinat nem adott iránymutatást az antik retorika és a keresztény prédikáció viszonyára vonatkozóan, pedig a Tridentinum után a meggyőzés kérdései még élesebben vetődtek fel. A prédikáció történetében kezdettől jelen lévő dilemma a korban hangsúlyozottan jelen volt. A retorika funkciója jelentősen megváltozott: míg a humanizmus idején az igazságot kereső eszmecezerék hatékonyságát hivatott növelni, addig a XVII. században szerepe a megkérdőjelezhetetlen igazság közvetítésében és az arról való meggyőzésben volt.

A Tridentinum előírásai egy olyan prédikátor képét rajzolták meg, aki prédikációjában a tanításnak egy igen szűkre szabott területén mozog, valamint keresztényi életre és élénk gyakorlati hitéletre mozgósít. A tartalmi korlátozás miatt fokozatosan eltérbe került az érzelmi megindításra és az értelem gyönyörködésére irányuló prédikációs modor, a forma, azaz az irodalmiság és a retorika legyőzte a sokat hangoztatott utilitást.²²

¹⁸ RUSCONI 1981, 1002. Borromeo egyik levelét, amelyben a bíboros-érsek éppen ezt fejtegeti közli: PRODI 1964, 145.

¹⁹ BATTISTINI 2003, 206.

²⁰ DELCORNO 1987, 469.

²¹ FUMAROLI 2002b, 145–146.

²² RUSCONI 1981, 1004–1006; MARUCCI 2002, 316–317; KECSKEMÉTI 2007, 369.

A zsinat kijelölte a *res* territóriumát, a XVI. századi egyházi retorikákban pedig ennek nyomán megjelent a *res-verba* szembeállítás, amelyben megkérdőjelezhetetlenül az előbbit illetve az elsőbbség, olykor a kizárólagosság.²³ A gyakorlatban ez az inventio feladatának beszűkítését jelentette, így a prédikátor nagyobb mozgásteret a dispositióban és az elocutióban kapott.²⁴ A zsinati előírások akaratlanul olyan irányt jelöltek ki a prédikációs gyakorlat számára, hogy azt egyre inkább a szavak túláradása jellemezte, a kifejezés rafinériája szerzett uralmat a dolgok, a tartalom felett.

A jezsuita prédikációban a változás első jelei a XVI. század végén, a XVII. század elején jelentkeztek, amire válaszképp generális utasítások és egyházi szónoklattanok születtek. Ezeket vesszük számba a következőkben.

III.2. A regula előírásai és generális instrukciók a jezsuita prédikátorok számára

A retorika kezdettől fogva a jezsuita oktatás elválaszthatatlan része volt. A rend felismerve, hogy „az ékesszólás kultusza a hatalom kultuszával egyenrangú, mi több, az egyházi vagy politikai hatalom által kitűzött célokat az ékesszólással való meggyőzés révén lehet elérni”,²⁵ a rendtagok és a nemes ifjak képzésében fontos szerepet szánt a retorikának.²⁶ A *Ratio studiorum* Cicerót jelölte ki követendő mintaként, ugyanakkor azt is világossá tette, hogy a retorika alkalmazásának célja nemcsak az utilitas, hanem

²³ Vö. GIOMBI 1999.

²⁴ Az inventio XVI. század végi válságának következményeként beszél erről: MORPUGO-TAGLIABUE 1987, 23–26. Gondolatmenetét az egyházi ékesszólásra alkalmazza: ARDISSINO 2001, 51–55.

²⁵ BÁN I. 1997, 161.

²⁶ Bán Imre idézett megállapításához hasonló fogalmazott meg, de már kifejezetten a jezsuitákra vonatkoztatva: BATTISTINI 2000, 39.

az ornatus is.²⁷ A jezsuita tanügyi szabályzat által előírt gyakorlatok során ebben a szellemben oktatták a tanulókat.²⁸

A *Ratio studiorum*hoz illeszkedve készült Cipriano Soarez (Soarius) *De arte rhetoricája*, amely a Jézus Társasága kollégiumaiban zajló retorikaoktatás tankönyvévé vált.²⁹ Soarez a klasszikus retorika három nagy alakjának munkái alapján alkotta meg szabályrendszerét, amely az ókori elvek közvetítésén túl mély tiszteletet alakított ki a növendékekben az antikvitás nagy szerzői iránt.³⁰ Az 1639 és 1653 közötti időszakban, azaz Segneri képzési ideje alatt a retorikaoktatás alapvető kézikönyve még mindig a spanyol jezsuita műve volt, és majd csak az 1660-as évektől váltotta azt fel az attól szemléletében sokban különböző, a modern teoretikusok (Tesaurus, Gracián) hatását is tükröző *Candidatus rhetoricæ*, amelyet először 1659-ben adott ki a szerző, François Pomey (Pomeius).³¹ Soarez műve különböző változtatásokkal még a XIX. században is megjelent, de használata háttérbe szorult más retorikákkal szemben.

A Jézus Társasága hivatalos dokumentumai közül a regula és a körlevél formájában írt generálisi instrukciók is foglalkoztak a jezsuita prédikátor feladataival. Utóbbiak közül csak azokat vettük figyelembe, amelyek keletkezési dátumuk alapján hatással lehettek Segnerire.

A regula az életszentséget és a tudást jelöli meg alapvető elvárásként a hitszónokkal szemben. A mintaszerű *vita* és a *doctrina* együttesen hozza meg eredményét.³² Az isteni adottság önmagában nem elég, *zelus animarum*, *charitas*, *orationis studium* és *devotio* kell párosuljon hozzá.³³

²⁷ *Monumenta paedagogica*, V, 424.

²⁸ *Uo.*, 424–428, 452–453.

²⁹ A műből magyarul is olvashatók szemelvények Mikó Gyula fordításában: *Retorikák* 2003, 13–104. L. még a Bitskey István által írt zárótanulmány Soarezre vonatkozó részét a 243–249. lapokon.

³⁰ BATTISTINI 1981, 84–91.

³¹ *Uo.*, 94–103; BATTISTINI 2000, 45–49.

³² *Regulae concionatorum = Institutum* 1893, 3. pont, 17. lap.

³³ *Uo.*, 2. pont, 16–17. lapok; *Pro concionatoribus Societatis = Institutum* 1893, 8. pont, 345. lap.

A prédikátornak, akit *instrumentum Dei*nek tekint a szabályzat,³⁴ felkészülése során mindenekelőtt a Szentírást és az egyház-
atyák munkáit kell olvasnia, de ajánlatos az egész évre rendelt
evangéliumi passzusokat is alaposan áttanulmányoznia, valamint
feljegyezni mindent, ami a prédikáció megírása során hasznára
lehet.³⁵ Érdemes saját maga számára egy kis összefoglalót készí-
teni mindazokról a dolgokról, amelyek a hitélethez és a keresztté-
nyi élethez elengedhetetlenül szükségesek, továbbá egy olyan *loci*
communes-gyűjteményt, amely az erényre buzdítás és a bűnöktől
való eltávolítás során tehet majd jó szolgálatot neki.³⁶ Ismernie
kell a szónoklattani szabályokat, ezen kívül fejlesztő hatású és
tanulságos lehet a jó szónokok meghallgatása is.³⁷

Bár a hitszónok szárnypróbálgatása a rend falai között kezdő-
dik, a későbbiekben elsősorban nem rendtársainak, hanem vilá-
giaknak kell prédikálnia.³⁸ A regula ezen passzusa is jól mutatja,
hogy a Jézus Társasága a lelkigondozásban szerepet vállalni
akaró szerzetesrendként határozta meg magát.

Az előírás szerint a prédikáció hossza nem haladhatja meg az
egy órát.³⁹ A prédikátor csak felkészülés, a beszéd alapos átgon-
dolása és imádság után kezdhet hozzá annak elmondásához.⁴⁰
A nép előtt figyelembe kell vennie a hallgatóság értelmi képessé-
geit, amelyek a hasznosság fogalmát is megszabják. A beszédnek
hangsúlyosan keresztyéni tanításnak kell lennie, amelyben a ki-
gyomlálandó vétkek és a gyakorolandó erények tárgyalása kerül
előtérbe. A hitszónok általában tartózkodjon a szubtilis témáktól,
a kuriózumoktól,⁴¹ ugyanígy kerülje az új és a még megerősítés
híján lévő dolgokat és még inkább azokat, amelyek kétségesek és
bizonytalanok.⁴²

³⁴ *Regulae concionatorum, i. m.*, 2. pont, 16. lap.

³⁵ *Uo.*, 4. pont, 17. lap.

³⁶ *Uo.*

³⁷ *Uo.*, 5. pont.

³⁸ *Pro concionatoribus Societatis, i. m.*, 2. pont, 344. lap.

³⁹ *Regulae concionatorum, i. m.*, 23. pont, 18. lap.

⁴⁰ *Uo.*, 17. pont, 18. lap.

⁴¹ *Uo.*, 9. pont, 17. lap.

⁴² *Uo.*, 14. pont.

Fejedelmek, világi és egyházi vezetők előtt beszélve tartsa észben, hogy semmiféle haszon nem származik abból, ha egyes jelenlévőkhöz személy szerinti feddést intéz.⁴³ Ebben és a dicséretben se essen túlzásba, kerülje a hízelgést.⁴⁴

Egy másik instrukció szerint a prédikátornak olyan keresztényi magatartásra és cselekedetekre kell biztatnia hallgatóit, mint a *charitas*, az alamizsnaosztás, ugyanakkor olyan bűnököt, mint az *ambitio*, az *avaritia* és az *ira* kárhoztatnia kell.⁴⁵ A regula ezt olyan további témákkal egészíti ki, mint a gyakori gyónás és áldozás, a jócselekedetek, az egyházi szertartások tisztelete, a fejedelmeknek és a főpapoknak kijáró engedelmesség,⁴⁶ a bűnbánati és irgalmas cselekedetek, az imádság és más kegyességi formák gyakorlása, a lélek számára hasznos olvasmányok fontossága és a gyermekek jóra nevelése.⁴⁷ A beszéd ne legyen skolasztikus, tanítson, és főleg lelki megindulást váltson ki.⁴⁸

A hitszónok mellőze a szellemeskedést, a haszontalan dolgok részletezését és minden olyat, ami a hallgatóságot nevetésre ingerelheti.⁴⁹ Ugyanígy az önhittség és az elmefitogtatás is csak károkat okoz, ezért mindenkor *humilitas* és *modestia* sugározzon belőle, valamint mindig tartsa észben, hogy Krisztus ügyét és nem a sajátját szolgálja.⁵⁰ Az előadás során mozdulatai legyenek visszafogottak, ezzel is jelezze a tárgy súlyát és komolyságát, s ugyanígy hanghordozása is ahhoz alkalmazkodjék.⁵¹

A regula ezen előírásaihoz fűzött továbbiakat a népmissziókat erőteljesen támogató Acquaviva generális, aki először 1599-es, majd jóval hosszabban 1613-as körlevelében, a leendő prédikátorok felkészítésének kontextusában foglalkozott a kérdéssel.⁵² A gene-

⁴³ *Uo.*, 12. pont.

⁴⁴ *Uo.*, 21. pont, 18. lap.

⁴⁵ *Pro concionatoribus Societatis, i. m.*, 2. pont, 344. lap.

⁴⁶ *Regulae concionatorum, i. m.*, 10. pont, 17. lap.

⁴⁷ *Uo.*, 11. pont.

⁴⁸ *Uo.*, 19. pont, 18. lap.

⁴⁹ *Uo.*, 16. pont.

⁵⁰ *Uo.*, 18. pont.

⁵¹ *Uo.*, 22. pont.

⁵² *De formandis ac bene instituendis nostris Concionatoribus* (1599) = EPG 1635, 294–297; *Monita complectens, formandis Concionatoribus accomoda* (1613), *uo.*, 365–387.

rális állásfoglalásra azért volt szükség, mert a kollégiumokban egyre érzékelhetőbbé vált az eltávolodás a cicerói eszménytől, megjelent egy új és „vitiosus” stílus, amelyről sokak aggodalommal számoltak be leveleikben. A levélírók a Cicero-imitatiót támogatták és hiányolták, miközben Lipsius és mások eliminációját szorgalmazták.⁵³ Ebben az időszakban egy másik folyamat is hatással volt a jezsuita retorikára Itáliában: a prédikáció és a világi irodalom közötti kölcsönhatás megerősödött, aminek emblematikus és szélsőséges példájává vált Marino műve, a *Dicerie sacre*.⁵⁴

Acquaviva generális érzelve a változásokat, már 1599-ben körlevelet bocsát ki, amelyben a prédikátorokat a családfókkal azonosítja, akik családtagjaik, azaz felebarátaik megsegítésén fáradoznak.⁵⁵ E funkció betöltéséhez szilárd és hasznos tudásra van szükségük, ugyanakkor nemcsak szavakkal, de tettekkel is tanítaniuk kell.⁵⁶ Nem elég a hatásos és hatékony szó, hitbuzgalom és devóció is szükségeltetik, ha ugyanis a hitszónokból hiányzik az *affectus*, a hallgató lelkében se tudja felkelteni azt. Ezért a rendfőnök a prédikátorok számára előírta, hogy még mielőtt belekezdenének a nagybőjti prédikációba, legalább egy hétig végezzenek lelkigyakorlatokat.⁵⁷

A generális kormányzása végén kiadott intelmeiben szintén abból indul ki, hogy a rendtagok nemcsak saját, de mások lelki üdvéért is felelősek, amely kötelességnek többféle módon felelhetnek meg (*oratio, sancta desideria, confessiones, spiritualia exercitia, colloquia privata, conciones*), közülük azonban a célra legalkalmasabb a hitszónoklat.⁵⁸ Ezután hét *adiumentum*, tizenöt *impedimentum* rövid bemutatásával és tizenkét tanács megfogalmazásával ad átfogó képet a jezsuita prédikátor felé támasztott követelményekről, aminek során többször megismétli korábbi nézeteit.

⁵³ ZANARDI 1982, 18–42. A tanulmányban idézett egyik forrást (*De stylo vitioso vitando*) teljes egészében közli: *Monumenta paedagogica*, VII, 430–432.

⁵⁴ *Introduzione* di Carlo DELCORNIO = DOGLIO–DELCORNIO 2009, 15.

⁵⁵ *De formandis...*, i. m., 294.

⁵⁶ *Uo.*, 295.

⁵⁷ *Uo.*, 296.

⁵⁸ *Monita...*, i. m., 365.

Első helyre itt is a hitszónok életének tisztasága kerül, ezt követi az alapos teológiai felkészültség és bibliaismeret, „az ember ugyanis aszerint szól több-kevesebb bölcsességgel, hogy mennyire haladt előre a Szentírás ismeretében”⁵⁹ – idézi Szent Ágostont. Szükséges ezen kívül az egyházatyák és az egyháztanítók, a Szentírás-magyarázók és főleg a jezsuita teológusok műveinek mélyreható tanulmányozása is. Mindezt a kollégiumi retorikaoktatás egészíti ki, melyben a gyakorlat is nagy teret kap, valamint hasznos, ha más, arra érdemes hitszónok beszédét is hallgatja a növendék. Utolsó segítségként az accomodatiót jelöli meg, amely a témához és a hallgatósághoz való alkalmazkodást is magában foglalja.⁶⁰

Az akadályozó tényezők sora az *intentionis obliquitas*szal kezdődik, azaz ha a prédikátor a lelkek üdve helyett saját dicsőségét keresi.⁶¹ A következő pontokban megjelölt hibák többsége éppen ebből ered. Ilyen a profán erudícióval való kérkedés vagy a *memoriæ ostentatio*. Az *affectedatus dictionis ornatus* olyan kerülendő szövegformálási eljárásokat foglal magában, mint a jelzők és a felsorolások halmozása, a túl sok metafora, a hosszas leírások, régies és már elavult kifejezések használata. Leginkább ez a rész árulkodik arról, hogy a generális egy effajta prédikatori gyakorlat ellen adta ki körlevelét.

A prédikáció eredményességének további akadálya, ha a prédikátor túl sok témát és csak felszínesen tárgyal, ahelyett, hogy két-három témáról beszélve a rábeszélést, a bevésést, az értelmi meggyőzést és az érzelmi megindítást tűzné ki célul maga elé. A hitszónok feladata, hogy bizonyos dolgokról (alamizsna, imádság és a szentségvétel fontossága) meggyőzze hallgatóságát, másokról (fösvénység, gyűlölködés, érzékiség) lebeszélje. A beszédében ezek lesznek az *amplificatio*, az *exaggeratio* és az *inculcatio* tárgyai, mellettük kell majd érveket felsorakoztatnia, meggyőzve ily módon az intellektust és megindítva az érzelmeket is. A *delectare* mint szónoki feladat szinte eltűnik a szövegben, hiszen – mint ahogyan a generális írja – a Szentírás önmagában, mindenféle díszítés

⁵⁹ ÁGOSTON [2001], 4. könyv, 5. fejezet, 220. lap.

⁶⁰ *Monita...*, i. m., 366–367.

⁶¹ A tizenöt akadályról: *uo.*, 371–381.

nélkül is képes gyönyörködtetni.⁶² Nem zárhatjuk ki, hogy ezzel is a levelekben kifogásolt prédikátori gyakorlat kritikáját kívánta adni.

A generális hasznosnak véli, ha az okok és az érvek bemutatása exemplumokkal, hasonlatokkal és ellentétekkel történik, amire példaként Aranyszájú Szent János beszédeit hozza fel. Ő a követendő minta a bűnök vehemens kárhoztatásában is, azonban óva int attól, hogy az személyeskedő legyen. Erre a nyilvánosság helyett a négy szemközti beszélgetést tartja alkalmasnak.

A nép előtti prédikáció kapcsán – Nazianzi Szent Gergelyre, Szent Ágostonra és Aranyszájú Szent Jánosra utalva – kijelenti, hogy a prédikátor a hallgatóság tetszését akkor nyerte el, ha megindult lelkeket és könnyező szemeket lát maga előtt, és nem akkor, ha tapsvihart hall. Aranyszájú Szent János egyébként a szöveg egészében prédikátorezményként jelenik meg, mint számos más korabeli írásban, köztük Segneri műveiben is. Mivel a XVII. századi hitszónoklatban a három szónoki feladat közül egyre inkább vezető helyre kerül a *movere*, a prédikáció egyik céljává a sírás válik, melyet a prédikátor az affektivitás eszközeinek használatával ér el.⁶³ Ezt bizonyítja a generális megállapítása is.

Acquaviva a Szentíráshoz a négyféle értelmet párosítja (litteralis, allegoricus, moralis/tropologicus, anagogicus), közülük a betű szerinti tartja a leghatékonyabbnak, ezért úgy véli, leginkább erre támaszkodhat a *suasio*. A többi értelem használatát akkor javasolja, ha mellettük tekintélyes szerzők megerősítése áll.⁶⁴ A Szentírás magyarázatakor ajánlatosnak tartja a görög és a héber nyelvű Biblia használatát is, a három nyelv együttesen ugyanis segíthet jobban megvilágítani Isten szavainak értelmét.

Az előadást illetően azt tanácsolja, hogy a prédikátor ne tanulja be szóról-szóra a szöveget, mert azzal nemcsak mesterkeltté válik, hanem ha véletlenül elfelejt egy mondatot, akkor az egész mondandójába is belegabalyodhat.

Az elmondottak világossá teszik, hogy Acquaviva elsősorban nem a prédikáció retorikai kérdéseivel – erre a generálisi körlevél

⁶² *Uo.*, 369.

⁶³ ARDISSINO 2001, 78–81; TASI 2009.

⁶⁴ A tizenkét tanácsot l. *Monita...*, i. m., 381–387.

már csak terjedelmi korlátai miatt sem lett volna alkalmas –, hanem célkitűzésének megfelelően a prédikátor képzésével, erőlkövéssel és főleg a beszédek tartalmával foglalkozik. Emögött azonban üzenetet is sejthetünk, amely azoknak a prédikátoroknak szól, akik a panaszok szerint visszaélnek a retorika eszközeivel. A generális e téren azzal foglal állást, hogy levele tizenegyedik pontjában két jezsuita szerzőhöz utalja a rendtagokat, mivel meggyőződése, hogy az általuk írt művek mind a hitszónokképzésben, mind a gyakorlatban jó szolgálatot tehetnek.⁶⁵ Carlo Reggióról és Giulio Mazariniról van szó, az ő munkáikat mutatjuk be a következőkben, előtte azonban még röviden szólnunk kell az Acquavivát követő generális, Muzio Vitelleschi egy 1617-es leveléről, melynek címzettje a római tartomány provinciálisa volt.⁶⁶

Az új generális levelének jelentősége abban áll, hogy a jezsuita prédikációban a XVII. század során bekövetkező változási folyamat egy korai szakaszáról rögzít pillanatképet. Vitelleschi elmondja ugyanis, hogy több helyről is arról értesült, hogy egyes jezsuita prédikátorok ahelyett, hogy a hallgatóságot Isten szeretetére indítanák, azzal vannak elfoglalva, hogy kifinomult, csiszolt stílusú beszédet tartsanak, és elmés concettókat találjanak ki. Arra figyelmezteti ezért a tartományfőnököt, hogy ennek a szokásnak vegye elejét, nehogy az gyökeret eresszen a renden belül. Már azok is részesüljenek komoly figyelmeztetésben, akik a refektóriumban prédikálva haszontalan dolgokról beszélnek, vagy magamutogatásra használják a hitszónoklatot, ahelyett, hogy Krisztust prédikálnák.

Forrásaink tehát ellentétet és feszültséget mutatnak egy régi és egy születőben lévő jezsuita prédikációs gyakorlat között. A régi a cicerói retorika mindenekfelettségét hirdeti, az új concettókkal és arguziákkal kísérletezik, utóbbi egyik teoretikusa pedig éppen a rendből kilépett Tesauro lesz. Az Acquaviva által ajánlott Reggio-féle egyházi szónoklattan természetesen a régihez áll közelebb.

⁶⁵ *Uo.*, 386.

⁶⁶ A levelet idézi: ZANARDI 1982, 39–40.

III.3. Carolus Regius, *Orator Christianus*

A „cicéronianisme dévot” jezsuita teoretikusa, így nevezi Marc Fumaroli az 1612-ben kiadott *Orator Christianus* szerzőjét, Carlo Reggiót, aki valamivel több mint nyolcszáz oldalon át tárgyalja a hitszónoklat kérdéseit.⁶⁷ A római provinciát irányító Reggio könyvében igaz és hamis retorikát különböztet meg, és azt vallja, hogy az ars rhetorica egyes tanításainak figyelembevétele a keresztény hitszónoklat számára is hasznos lehet.⁶⁸ A hitszónokok példaképek és protektorának mégis Pál apostolt nevezi ajánlásában.⁶⁹ Fumaroli szerint Reggio ezzel az ajánlással kívánta legitimálni művének a borromeói hagyománytól a vallásos cicéronianizmus felé való elmozdulását.⁷⁰ Kérdés, hogy erre valóban szükség volt-e. A Jézus Társasága ugyanis sohasem vallotta magáénak a milánói érsek által meghatározott prédikációs elveket, a cicerói retorika a kezdetektől fogva nyilvánvalóan és szervesen része volt a jezsuita oktatásnak és a hitszónoklatnak is. Ennek oka valószínűleg abban is keresendő, hogy a rend elsősorban elitneveléssel és városi prédikációval foglalkozott. A műveletlen, egyszerű nép előtti prédikáció kérdése csak valamivel később, a népmissziós tevékenység XVII. század közepi intenzívebbé válása nyomán került napirendre, és olyan gyakorlatot szült, mely leginkább az érzelmi megindításra törekedett. Mindezeket túl nemsokára azt is látjuk, hogy Borromeo nemcsak, hogy nem bírt ekkora befolyással a jezsuita prédikációra, hanem egy esetben adatok bizonyítják, hogy kifogásolta is azt. A Pálnak szóló ajánlás ezért inkább topikus elemnek tekintendő, amely a korabeli szokás szerint kiemeli az apostoli hagyományhoz kötődést, ugyanakkor azt is jól mutatja, hogy a szentire való hivatkozás tekintélyrvként funkcionál, és legitimál

⁶⁷ FUMAROLI 2002a, 179.

⁶⁸ REGIUS 1612, 193. A műből magyar nyelvű részletek olvashatók Németh Béla fordításában: *Retorikák* 2003, 157–203. Reggio művéről Bitskey István: *uo.*, 257–263. Reggióról l. még SOMMERVOGEL, VI, 1586–1587.

⁶⁹ „Divo Paulo Optimo Magistro atque omnium Concionatorum Protectori dignissimo, et unico exemplari”. REGIUS 1612, az 1. számozatlan lapon. Pál ékesszólásával Reggio művében a negyedik könyv II. fejezete foglalkozik.

⁷⁰ FUMAROLI 2002b, 204.

olyan nézeteket is, melyek a páli egyszerűségeszménytől messze állnak.

A következőkben azt foglaljuk össze, melyek azok a követelmények és szabályok, melyeknek megfelelően a hitszónok közel kerülhet Reggio eszményéhez. Mivel célunk a Segneri prédikatori formálódásában feltételezhetően szerepet játszó szövegek számbavétele és azok rövid bemutatása, nem tekintjük feladatunknak a mű részletekbe menő tárgyalását.

Reggio könyve első részében az *orator Christianus* személyére vonatkozóan tesz megállapításokat. Az *instrumentum Dei*nek tekintett hitszónok elhivatottsága Istentől ered, feladatai az igehirdetés, Isten dicsőségének és Krisztus kegyelmének bemutatása, a lelkigondozás és Isten törvényeinek tanítása. A szerző megismétli a trienti zsinat azon passzusát, miszerint lelkipásztori kötelesség a prédikáció, ha pedig annak teljesítésében elfogadható akadály áll fenn, a papnak magát megfelelő személlyel kell pótolnia. Reggio kiemeli azt is, hogy a hitszónok ne vonakodjon faluhelyre, kisebb településekre menni, hiszen ott még inkább a lelkek üdvét és Isten dicsőségét szolgálhatja. Amint azt az előző fejezetben láttuk, a XVI. század végén Acquaviva intézkedéseket hozott annak érdekében, hogy a jezsuita rend nyitottabbá váljon a falvak irányába. Nem zárhatjuk ki, hogy Reggio ezzel a törekvéssel összhangban fogalmazta meg ezt a kijelentését.

A hitszónok életéről azt vallja, hogy annak a keresztény erények fényes példájaként kell tündökölnie. A prédikátor ezért mindig Krisztust hordozza a szívében, és mindenkor az ő ügyét szolgálja. Elvárásként fogalmazza meg vele szemben, hogy szorgalmasan imádkozzon, apostoli szegénységben éljen, és alaposan vizsgálja meg, hogy Krisztus milyen feladatokat adott apostolainak, és azokat kövesse. A hitszónok a *humilitas*, a *patientia*, a *mansuetudo* és a *tolerantia* megtestesítője legyen, de hév és szenvedély hassa át beszédét. Ennek elérése érdekében sokat imádkozzon, kegyes olvasmányokkal táplálja lelkét, testét időnként büntetésekkel sanyargassa. A nagybőjti időszakban tartott prédikációk előtt végezzen lelkigyakorlatokat.

Az életszentségen túl, a hitszónoknak tudományra is szüksége van. Elsősorban a Szentírást olvassa, értelmezze, elmélkedjen

felette. Az exegézisben elsősorban a *sensus historicus* (litterale) kövesse és az egyházatyák magyarázatait. Reggio a *sensus mysticus* (allegoricus) használatakor óvatosságra int, az allegorikus értelmezéseket az unalom elűzésére és a lelkek felüdítésére tartja alkalmasnak.⁷¹ A hitszónok gyakori olvasmányai között szerepeljenek az egyházatyák művei, a kánonok, a katekizmus és a kontroverz irodalom. Megfelelően jártas legyen a skolasztikus teológiában, ismerje a szabad művészeteket, a történelmet, a görög és a héber nyelvet, egyszóval sokrétű és sokoldalú tudással rendelkezzen.

Az adottság önmagában nem elég, a hitszónoknak el kell sajátítania az *ars oratoria* szabályait. További tanácsként a jó beszédek olvasását és hallgatását, valamint a jó szónokok bölcs utánzását adja. A szentbeszéd mindig gondosan szerkesztett legyen, de sohasse mesterkéltséget. A hitszónok az előadás előtt mindig gyakoroljon, és ilyenkor kérje ki és vegye figyelembe mások véleményét.

Magáról az oratórióról szólva Reggio először arról értekezik, mi teszi ékesszólóvá a prédikációt. Szerinte ezt a keresztény hitszónok a következőkkel biztosíthatja: a tárgyról annak méltóságához, súlyához és fontosságához illően beszél, kerüli a felesleges díszítést, a szóvirágos beszédmodot, a *copia verborum* túlzott alkalmazását és a *levitas*nak még a gyanúját is.

A hitszónok célja a meggyőzés, erre kell minden igyekezetével törekednie. A beszéd ezért illő és meggyőzésre alkalmas legyen, bármilyen korú és állású személyekből álljon is a hallgatóság. A három szónoki feladat közül először a tanítást teljesítse, hogy az értelem meggyőzése után az akarat hajlíthatóvá váljon. A *delectatio* nem önmagáért való, hanem az előbbi kettőt szolgálja, általa a hallgató szívesen figyel a szónok szavaira, hagyja magát tanítani és megindítani. A legfontosabbnak Reggio a *moverét* tekinti, mint írja: dicséretes az az eloquentia, mely a tudóst igen gyönyörködteti, még kiválóbb az a doctrina, mely a tanulatlant okítja, mégis a tökéletesség pálmája azé, aki úgy képes a hallgatóság lelkét megindítani, ahogyan csak akarja.⁷² A megindításnak tulajdonított kiemelt szerepre utal az is, hogy Reggio a prédikáció eredményte-

⁷¹ REGIUS 1612, 399.

⁷² *Uo.*, 813.

lenségét sok prédikátor esetében a megindításra való képtelenségben leli meg.

A beszédek matériáját a bűnök kárhozzátása, az erények bemutatása adja. Ezeket kell tárgyalnia a szónoknak a különböző nemekben, azaz tanítva, dicsérve, vigasztalva, oktatva, korholva, buzdítva, javasolva, közülük is azon a módon, amelyet az adott hallgatóság megkíván.

A Reggio által meghatározott három út (via purgativa, illuminativa, unitiva) közül a prédikátornak a legtöbb munkát az első, azaz a bűnösök megtérítése adja, amit jól mutat az is, hogy ennek tizenhat fejezetet szentel, míg utóbbi kettőnek csupán hatot.⁷³ A hitszónok feladata, hogy szenvedélyesen üldözze a bűnösöket, és nagy hévvel figyelmeztesse a hallgatókat arra, kerüljék a bűnre vivő alkalmakat. A *via illuminativa*n járókat fokozatosan tökéletesítse az erényekben, Krisztus imitációjára, devócióra és elmélkedésre buzdítsa őket, valamint arra, hogy még a bocsánatos bűnöktől is tartsák távol magukat.

A hitszónok érveléséhez két helyről meríthet argumentumokat, a közhelyekből és a Szentírásból, utóbbi esetében főleg az evangéliumból. Használjon hasonlatokat, exemplumokat és szentenciákat, de azokat mindig úgy válogassa meg, hogy méltók legyenek a tárgyhoz. A megindítás érdekében hatásos amplifiációkkal éljen.

A beszéd egyes részeiről szólva elmondja, hogy a bevezetés a *simplicitas* és a *gravitas* jegyében íródjék, a propositio rövidegével és könnyen érthetőségével tűnjön ki. A narratio rövid, érthető, világos és kellemes legyen, és főképp a *veritas*ra támaszkodjon. A confirmatio jellemzői a hatékonyság, a cáfolaté a hathatóság és az erőteljesség, ugyanakkor a mértéktartás is. A hitszónok digressiót csak akkor használjon, ha valóban szükséges, és az is rövid legyen. A peroratióban buzdításra és megindításra törekedjen, hogy a hallgató megindultan és önmagában alapos vizsgálatot tartva távozzon.

Reggio számára a kifejezésmódot nem a szóvirágok teszik ékes-szólóvá, hanem ha az orátor a nyelvet helyesen használja, beszédét érthetőség, világosság és erő jellemzi. A stílus ezért – mint írja – ne

⁷³ Uo., IX. könyv, 23–38. és 39–44. fejezetek.

költőien díszített, hanem a tárgy komolyságához, súlyához és egyházi személyhez illő legyen, inkább a *res* tűnjön ki, mint a *verba*. Mindazonáltal elismeri, hogy a beszédet hatásossá, élővé és a lelki megindultság előidézésére igen alkalmassá teszik a megfelelően használt szó- és gondolatalkzatok, és főleg azok a leírások, melyeknek tárgyai a hasznos dolgok.⁷⁴

A memória kérdésére áttérve azt tanácsolja, hogy a hitszónok gyakorlatokkal tartsa frissen emlékezőképességét, majd a *pronuntiatio* és az *actio* kapcsán elvárásként fogalmazza meg, hogy a prédikátor hangja tiszta és erőteljes legyen, hangszíne a tárgyalt dolgoknak megfelelően változzon, mozdulatai természetesek, hivatásához illőek legyenek, arca derűt, egész megjelenése visszafogott komolyságot sugározzon.

A mű harmadik, a prédikálók bölcs előrelátásáról és szorgalmáról szóló részében Reggio újfent hangsúlyozza az *accomodatio* és a *præmeditatio* szükségességét, valamint azt, hogy a prédikáció mindenkor az *utilitas* jegyében íródjék. A prédikátornak bármilyen állású személy előtt kelljen is beszédet tartania, az mindig a hallgatók lelki épülésére váljék, ehhez jó szolgálatot tehetnek a *sylovak*. Faluhelyen prédikálva világosan és egyszerűen fogalmazzon, a hallgatókat a vallás előírásainak betartására, a bűnösöket bűnbánatra és megtérésre szólítsa. Fejedelmi udvarban ne hízelegjen, de meggondolatlanul se beszéljen, magát bölcsnek, kedvesnek és buzgónak mutassa.

Ne legyen olyan téma, melyet gyávaság miatt kerül, hiszen Isten dicsősége, Krisztus ügye és a hallgatóság lelki haszna mindenkor bátorságot kíván. Beszédét variálja: kérdezzen, intsen, kérjen számon, azonban ne túl hosszan, ne fárassza ki a hallgatóságát.

A hitszónok gyakorlott orvosként, a beteg akarata ellenére is adjon gyógyszert. Élessze fel a hallgatókban a bűn iránti megvetést és gyűlöletet, hangsúlyozza a bűnök súlyosságát, azok ellenszereként a bűnbánatot és a gyónást javasolja. A bűnökről beszélve senkit se sértsen meg, *charitasszal* és *zelusszal* telve nyújtson gyógyírt mindenkinek. Legyen nagyon óvatos a feljebbvalók és

⁷⁴ *Uo.*, 814.

egyháziak bűneinek kárhoztatásában, sohase ejtsen csorbát ezzel a nép előtti tiszteletükön és becsületükön.

Rövid összefoglalásunk jól mutatja, hogy Reggio műve a hitszónoklat számos területére kitér, és egy olyan keresztény szónok mintaképét rajzolja meg, aki alaposan ismeri az antik retorika tanításait, ám azokat csak keresztényhez illő mértékben és módon használja fel. Ugyanígy a beszéd ékesítésének határait is a keresztény illőség és mértékletesség szabja meg, azonban – ahogyan Fumaroli rámutat – a szerző pontosan nem definiálja ezeket, hanem nagy teret hagy a hitszónok ítéletének, egy olyan prédikációs-ménnyt propagálva ily módon, mely lehetővé teszi a korabeli hallgatóság igényeihez való rugalmas alkalmazkodást.⁷⁵

Az *Orator Christianus* ezen kívül azoknak a retorikáknak a sorába illeszthető, amelyek a XVII. század első felében a marinista tendenciával szemben a cicerói és az egyházi szónoklattal közötti kényes egyensúly megtalálására törekedtek, ahogyan erre már a mű címe is utal.⁷⁶

III.4. Giulio Mazarini és az értelmet megvilágító prédikáció

Acquaviva generális idézett körlevelében – bár címet nem említ – minden bizonnyal Giulio Mazarini *Pratica breve del predicare* című munkájára utal.⁷⁷ Erre következtethetünk abból is, hogy a rendfőnök olyan műről beszél, amely röviden tárgyalja a témát, de kiváló tanácsokat és a módszer tekintetében követendő mintát ad.⁷⁸ Bár Mazarini könyve csak 1615-ben jelent meg, Acquaviva körlevele pedig 1613. május 28-án kelt, a generális már 1613-ban látta a kéziratot, mivel a kötetben az általa adott engedély (nihil obstat) az 1613. október 23-i dátumot viseli.⁷⁹

⁷⁵ FUMAROLI 2002b, 208.

⁷⁶ BATTISTINI 2002, 84–85.

⁷⁷ Mazariniról l. Giulio BESANA, *Mazarino (Mazarini), Giulio* = DHCJ III, 2589; SOMMERVOGEL, V, 826–829.

⁷⁸ *Monita...*, i. m., 386.

⁷⁹ MAZARINI 1615a.

A *Pratica breve del predicare* a jóval terjedelmesebb *Somma della vangelica osservanza* első részének rövid összefoglalása, amely 1615-ben a *Somma* végén és külön kiadásban is napvilágot látott.⁸⁰ Mazarini azonban már egy korábbi művében, az ötvenedik zsoltárhoz írt száz beszédében is kitért olykor a prédikáció kérdéseire.⁸¹ A következőkben ezek alapján mutatjuk be a Marino által is nagyra tartott jezsuita hitszónok nézeteit a prédikálás tudományáról.⁸²

Az 1615-ben Mazarini már több évtizedes prédikátori tevékenységet tudhatott maga mögött. Számos itáliai városban, többek között Torinóban, Milánóban és Bolognában is prédikált. Itt szerzett tapasztalatait minden bizonnyal felhasználta a *Somma della vangelica osservanza* című munka megírásához. Ennek első kötetében szabályok és tanácsok megfogalmazásával igyekezett a kezdő prédikátorok segítségére lenni (Ragionamenti I–XLIX), míg a második kötetben beszéd témákat adott meg, melyekhez főleg bibliai történeteket és rövid érvelést kapcsolt (Ragionamenti L–CI).⁸³ Ily módon létrehozta a prédikációk magját, egy kiindulási alapot, amelyből a hitszónokok a könyvben ismertetett szabályok alkalmazásával megalkothatják saját szövegeiket.

A prédikáció tartalmi határait, ahogyan a trienti zsinati dokumentumokban is, az erények és a bűnök, a jutalom és a büntetés jelölték ki. Mazarini szerint a prédikátori munka hosszú távú hatása abban mutatkozik meg, hogy egyre több jó keresztényként élő ember lesz, akik végül egy keresztény államot, sőt inkább keresztény családot alkotnak majd.⁸⁴

A prédikátorezsményt számára Krisztus jelenti, ezért műve elején a hegyi beszéd kiválóságát szemlélteti (Ragionamenti I–XV), és az abban elmondott témákat ajánlja a leendő hitszónokoknak a második kötetben. Ezt követően tér rá a felkészülés kérdésére, hangsúlyozva annak fontosságát a prédikáció eredményessége

⁸⁰ MAZARINI 1615b.

⁸¹ MAZARINI 1600.

⁸² MARINO 1675, 146.

⁸³ Később, a mű folytatásaként további két kötetet töltött meg beszédmintákkal: MAZARINI 1618.

⁸⁴ MAZARINI 1615b, I, a.2, 567; MAZARINI 1600, II, 6, 229.

szempontjából (Ragionamento XVI). Elsőként a tanulás szükségességéről beszél (Ragionamento XVIII), majd második kívánalomként, de jóval hosszabban az erényes keresztényi életéről, és különösen az imádság hasznairól (Ragionamenti XIX–XXIV). Ennek kapcsán fejtegetésbe bocsátkozik arról, mivel magyarázható, ha a prédikáció kevés gyümölcsöt terem. Úgy véli, ennek felelőssége nem hárítható át kizárólag a prédikátorra, hanem annak gyakran a hallgatóság is oka, olykor pedig mindkettő. A bűnös prédikátor ugyanis nem tud eredményes lenni a mégoly érdemes hallgatóság előtt, de a tiszta életű hitszónok sem az arra érdemtelenek előtt.⁸⁵ Az előzetes teendőkre vonatkozó rész az olvasás lelki felkészülést segítő és tudásgyarapító szerepének tárgyalásával (Ragionamenti XXV–XXVIII) ér véget, és itt kezdődnek a prédikáció megírásával és előadásával, a hallgatóság jellemzőivel és a három szónoki feladattal foglalkozó fejezetek.

A prédikátornak mindenekelőtt el kell döntenie, mi lesz beszéde tárgya. Mazarini ajánlásában olyan témák szerepelnek, mint a megfelelő élethivatás kiválasztása, a feljebbvalók igazságossága és őrködése a rend felett, a gyóntatók kötelességei, a bűnök kárhoztatása, az isteni gondviselés, Isten ember iránti szeretete.⁸⁶ Általános szabályként ő is kimondja: nehéz, bonyolult kérdésekről ne beszéljen a hitszónok, és mindig alkalmazkodjon a hallgatóság értelmi képességeihez.⁸⁷ Ezt azonban korántsem úgy értette, ahogyan Carlo Borromeo, akivel vitába is keveredett, amelynek során az érsek a jezsuita prédikációs modorát is kifogásolta.⁸⁸ Előbbi értelmezésében, amint azt láttuk, az alkalmazkodás kizárólag egyszerű, könnyen érthető témák elővezetését jelentette. Mazarini azonban úgy vélte, hogy a hallgatóság nem fosztható meg a nagyobb intellektust igénylő kérdésektől, hiszen azok is a keresztény vallás részei,⁸⁹ sőt azokkal érzékeltetheti leginkább a prédikátor az iste-

⁸⁵ MAZARINI 1615b, I, 269.

⁸⁶ *Uo.*, I, 568–570.

⁸⁷ *Uo.*, I, 389, 566.

⁸⁸ BATTISTINI 2003, 197–198.

⁸⁹ MAZARINI 1600, II, 208–209.

ni természet milyenségét, és mozdíthatja elő a Mindenható iránti tiszteletet.⁹⁰

Művében Mazarini ezután a beszéd egyes részeinek tárgyalására tér át, melyben a következőket mondja el. A szokásnak megfelelően a prédikátor először a Szűzanyához forduljon segítségért, azután köszöntse a hallgatóságot, majd latin nyelven adja meg beszéde tárgyát.⁹¹ A bevezetés legyen világos, egyszerű és rövid. A *propositio* jellemzője szintén a rövidség, a *narratio* tanító célzatú legyen. A *confirmatio* és a *confutatio* feladata, hogy megerősítést nyerjenek a krisztusi tanítások, úgymint az ellenségek szeretete, az emberi dicséret és a világi dicsőség megvetése, a világi dolgokról való lemondás szükségessége. Végül a prédikátor nagyon rövid befejezésben foglalja össze az elmondottakat, majd fogalmazza meg a végső konklúziót.⁹²

Mazarini szerint először a bűnt kell kiirtani, és utána a hívekbe plántálni az erényt, azaz először a bűnöket és a bűnösöket kell kárhoztatni, majd megoldást, gyógyírt kínálni nekik.⁹³ Ennek sokféle módja van, a „betegektől és betegségektől” függően,⁹⁴ azonban a prédikátor mielőtt megfeddi hallgatóit, dicsérje is őket.⁹⁵ Acquaviva tanácsával megegyezően Mazarini is óva int attól, hogy a hitszónok bárkit személy szerint marasztaljon el, valamint attól is, hogy a fejedelmeket és az egyházi vezetőket nyilvánosan dorgálja meg.⁹⁶ A dicséretet illetően ő is arra figyelmeztet, hogy az sohase váljon hízelgéssé.⁹⁷ További intelemként adja, hogy amikor a prédikátor hallgatóit bűneik miatt korholja, mindig szeretetteljesen beszéljen, éreztesse velük, hogy haragja, dühe nem megvetésből ered, hanem igazságszeretetből és Krisztus ügye iránti buzgalomból.⁹⁸

⁹⁰ BATTISTINI 2003, 199–200, ahol a szerző idéz Mazarini munkájából, amely a *Cento discorsi* harmadik köteteként és negyedik részeként 1609-ben jelent meg.

⁹¹ MAZARINI 1615b, I, 419.

⁹² *Uo.*, I, 542–546.

⁹³ *Uo.*, I, 552.

⁹⁴ *Uo.*, I, 434.

⁹⁵ *Uo.*, I, 428.

⁹⁶ *Uo.*, I, 428–429.

⁹⁷ *Uo.*, I, 545.

⁹⁸ *Uo.*, I, 472.

A hallgatóságról szólva a rossz hallgatók három csoportját különíti el, azokét akik: 1) szándékosan nem akarják hallgatni Isten igéjét; 2) meghallgatják Isten igéit, de figyelmesek az ördög szavaira is; 3) hallják Isten szavait, de nem értik, azok nem jutnak el a lelkükig.⁹⁹ A hallgatóság által megfogalmazott gyakori kritikák közül kettőt említ. Az első szerint a prédikátorok mindig ugyanazt ismétlik, a második szerint állandóan másokat idéznek, másokra hivatkoznak. Nem késnek szerzőnk válaszi sem: mivel a vallás állandó, a tartalom nem változhat; az idézés pedig mindaddig elfogadott és bevett gyakorlat, amíg nem mások műveinek plágiuma.¹⁰⁰

Mazarini sem kíméli azonban a hallgatókat, felrója nekik, hogy a prédikátortól azt várják, hogy komédiás legyen, színházat akarnak, mindazonáltal azt is kénytelen elismerni, hogy sajnos vannak olyanok, akik meg akarnak felelni ezeknek az elvárásoknak. Ők azok, akik a szenvedő Krisztusról beszélve szöveget kalapálnak, hatalmas lármát csapnak, gyászos trombitaszóval kísértetik beszédüket, és más ehhez hasonlókat találnak ki, csak azért, hogy együttérzést ébresszenek, és megindultságot váltsanak ki a hallgatókból.¹⁰¹ A leírás a népmisziós prédikációkat juttatja eszünkbe, nem tudjuk azonban, hogy Mazarini milyen élményére alapozva fogalmazta meg kritikáját.

A beszéd három feladatát illetően nála egyértelműen elsőbbséget élvez a *docere*, ezt a szerző már az olvasónak írt előszavában is kijelenti, mint írja: a prédikátornak inkább feladata az értelem megvilágosítása, mint az érzelmi megindítás.¹⁰² Később meghatározza, mit ért tanítás alatt: elmagyarázni a Szentírás eredeti és igazi értelmét, megerősíteni a hitigazságokat, meghatározni a hittételeket, és ismertetni az erényes élet előírásait.¹⁰³ A tét igen nagy, aki ugyanis nem tud különbséget tenni jó és rossz között, szeretni sem tudja a jót és gyűlölni sem a rosszat.¹⁰⁴

⁹⁹ *Uo.*, I, 494–497.

¹⁰⁰ *Uo.*, I, 533–534.

¹⁰¹ *Uo.*, I, 536–538.

¹⁰² *Uo.*, I, a 2. számozatlan lapon.

¹⁰³ *Uo.*, I, 562.

¹⁰⁴ MAZARINI 1600, II, 203–205.

A beszéd második feladata a *movere*, amelynek két típusát különbözteti meg, az egyiket egyértelműen elítélően.¹⁰⁵ Helyesen azt kellene jelentenie, hogy a prédikátor a hallgató értelmét különböző bizonyítékokkal, érvekkel meggyőzi, akaratát a jóra hajlítja és felkelti benne azt az érzelmet, amely az adott beszédben kitűzött cél eléréséhez szükséges. Nem helyénvaló azonban kizárólag arra törekedni, hogy a beszéd könnyekre indítsa a hallgatóságot, főleg ha azok nem is belső megindultságból erednek. A sírásnak helye van a prédikációban – hiszen a Szentírás is dicséretesnek tartja azt, míg a nevetést elítéli¹⁰⁶ –, azonban csak a befejezésben kaphat helyet. A hallgatók könnyei végső soron a prédikátor dicséretére válnak – így tartotta ezt Acquaviva generális is –, azonban a sírás önmagáért való cél nem lehet.¹⁰⁷

Mazarini ezen ponton is szembekeült Carlo Borromeóval, aki a megindítást tartotta a legfontosabbnak, és úgy gondolta, hogy az a prédikátor, aki nem képes könnyekre fakasztani a hallgatóságot, nem teljesítette küldetését. Sőt Milánó bíboros-érseke még ennél is tovább ment, amikor eretnekséggel vádolta meg Mazarinit, a vádpontok egyike pedig éppen az volt, hogy a Krisztus szenvedéséről tartott beszédek a jezsuita elítélően nyilatkozott a sírásról. Felszólította ugyanis a hallgatóságot, hogy prédikációját a szívükkel és a lelkükkel hallgassák, mert sírni a gonoszok is tudnak, aztán amikor a könnyek elfogynak, mindegyik visszatér régi bűnös szokásához. Ezután közölte az asszonyokkal, hogy ha sírni óhajtanak, menjenek másik prédikációra, mert ő nem tud olyat tartani, amely ezt az igényt kielégíti.¹⁰⁸ Ennek alapján jól látszik, hogy Mazarini teljesen másképp értelmezte a *movere* feladatát, mint Borromeo.

A jezsuita munkáiban a *delectare* a harmadik helyre került, érezhetően lemaradva az első kettő mögött. A *Cento discorsibus*

¹⁰⁵ MAZARINI 1615b, I, 585–598.

¹⁰⁶ *Uo.*, I, 454.

¹⁰⁷ *Uo.*, I, 455.

¹⁰⁸ „Invitando alla predica della Passione, disse; che venissero per sentirla interiormente; perchè il lagrimare di fuori ancora lo fanno molti cattivi, et finite le lagrime, tornano ai costumi antichi. Però le donne, che desiderano piangere, faranno bene ad andare ad una altra predica, perchè egli non sa far piangere, nè ha tale talento.” Idézi: BOERO 1849, 77.

a zsoltár szavai („Docebo iniquos vias tuas: et impii ad te convertentur”) kapcsán azt fejtegeti, hogy a Szentírás itt csak két feladatról (docere, movere) emlékezik meg, ugyanakkor elismeri, hogy maguk a szentek is törekedtek a gyönyörködtetésre. Ezt a funkciót szerinte a logikus szövegfelépítés, a figurák, a hasonlatok, a szentenciák, a nemes gondolatok változatossága, a kellemes stílus, a zengő és tiszta hangú előadás által töltheti be a prédikáció.¹⁰⁹ A fő szabály azonban, ahogyan Reggionál is, a mértékletesség.¹¹⁰ A prédikátor élhet a változatosság, az erudíció, az érdekesség kínálta lehetőségekkel, azonban csakis a hasznosság jegyében.¹¹¹ A gyönyörködtetésre rávetül a kortárs prédikatori gyakorlat árnyéka, azoké, akik a tanítást és a megindítást mellőzve kizárólag a csodálatkeltésre törekszenek, ami egyértelmű oka eredménytelenségüknek.¹¹²

A generális által javasolt mindkét retorikára igaz, hogy eltérő irányt képviselnek, mint a *maraviglia*-központú, elsősorban spanyol hatás alatt álló hitszónoklat vagy a marinista világi irodalom, amely olyan egyházi műfajban is teret követelt magának, mint a prédikáció.¹¹³ Ezért, bár semmiféle utalás nem árulkodik Segneri műveiben arról, mely retorikai kézikönyvek tanításait tartotta szem előtt, mégis ebben a hasonlóság kétségtelen jeleit fedezhetjük fel. A következőkben – részben ennek alátámasztására – Segneri prédikációról és a prédikatori hivatásról tett megállapításait vesszük számba.

III.5. *Panegirici sacri* (1664)

Segneri hajlama a hitszónoki hivatásra – életrajzírója, Giuseppe Massei szerint – már igen korán megmutatkozott: gyermekkorában maga köré gyűjtötte a többieket, és egy kis asztalra felállva prédikált előttük. Ha társai figyelme lankadt, vagy elkalandozott,

¹⁰⁹ MAZARINI 1600, II, 232.

¹¹⁰ MAZARINI 1615b, I, 603.

¹¹¹ MAZARINI 1600, II, 210.

¹¹² *Uo.*, II, 232, 235.

¹¹³ MARINO 1960, 69–432.

lelépve a rögtönzött emelvényről, saját kezűleg kevert le nekik egy nagy pofont, vagy le se szállva onnan könyveket vágott hozzájuk.¹¹⁴ Apja később Rómába küldte, ahol nevelését a jezsuiták gondjaira bízta. A fiúban azonban egyre erősebb lett a szerzetesi elhivatottság, a jezsuiták közé vágyott, amit apja egy ideig ellenzett, majd végül elfogadott.¹¹⁵ Így került a Szent Andrásról elnevezett novíciusházba, majd a Collegium Romanumban kezdte meg tanulmányait. Ebből az időszakból témánk szempontjából különösen fontos adat, hogy professzorai között találjuk Pietro Sforza Pallavicinót is. A később bíborossá kinevezett Pallavicino nevét elsősorban a trienti zsinat történetének megírása (*Istoria del Concilio di Trento*) tette ismertté, de szerzője volt két olyan munkának is (*Trattato dello stile e del dialogo*, *Arte della perfezion cristiana*), melyek foglalkoznak a prédikáció kérdésével is.

A Segneri-életrajz tanúsága szerint Vincenzo Carafa generális és Pallavicino is fel/elismerték az ifjú szónoki tehetségét, és arra biztatták, hogy ebben a tudományban tökéletesítse magát.¹¹⁶ A prédikatori hivatásra való alkalmasságát megerősítik más jezsuita források is, amelyek mindenkor feltűntetik, hogy az adott rendtag milyen feladatra termett. Segnerinél 1651-ben ez a feljegyzés szerepel: „erit aptus ad omnia, praesertim ad gubernandum, et concionandum, ad quod habet talentum insigne”.¹¹⁷

1653-as pappá szentelése előtt még egyetlen olyan momentumot kell kiemelnünk, amely valószínűleg jelentőséggel bírt prédikatori formálódásában. Segneri olaszra fordította a *De bello belgico decas secunda* című művet, amelynek szerzője az a Famiano Strada volt, aki *Prolusiones academicæ* munkájában a humanista és az egyházi kultúrát ötvözi egymással, és amelyben Cicero az irodalom minden területén egyeduralgódóként jelenik meg.¹¹⁸ Segneri biográfusa úgy véli, hogy ez az 1648-ban megjelent fordítás elsősorban nyelvi gyakorlatot jelentett számára.¹¹⁹ A későbbiek szempontjából

¹¹⁴ MASSEI 1995, 23.

¹¹⁵ *Uo.*, 24.

¹¹⁶ *Uo.*, 24–25.

¹¹⁷ Idézi: BOLIS 1996, 23.

¹¹⁸ FUMAROLI 2002b, 208–222.

¹¹⁹ MASSEI 1995, 24.

fontos megjegyezni, hogy Segneri nettunói születése ellenére a toszkánt választotta fordítása nyelvének. Hogy valóban kiválóan ismerte a nyelvet, jól mutatja, hogy egy történet szerint Pallavicino egyszer azt mondta VII. Sándor pápának, hogy Segneriben látja a toszkán eloquentia leendő megalapítóját, majd hozzátette, fáj-lalja, hogy ő maga előrehaladott kora miatt nem láthatja már meg eme sejtésének beigazolódását.¹²⁰

Több levél is tanúskodik arról, hogy a Pallavicino és Segneri közötti jó kapcsolat azután is megmaradt, hogy Segneri felszen-telését követően (1653), különböző itáliai városokban járva, a prédikációnak szentelte magát, Pallavicino pedig a professzori munkát követően, 1659-ben a katolikus egyház bíborosa lett. Pallavicino például 1661-ben az orvietói békebiztosoknak válaszol-va örömet fejezte ki, hogy a városban sikert arattak Segneri be-szédei, melyek közül az egyik Orvieto patrónusának tiszteletére hangzott el.¹²¹ Ugyanebben a levelében Pallavicino megvallotta azt is, hogy ő maga mindig is azért tartotta nagyra tanítványát, mert képes a gyönyörködtetés és a hasznosság közötti ritka és nehezen megvalósítható egyensúly megteremtésére, a műveltség és a ter-mészetesség megfelelő ötvözésére.¹²² Nemcsak Orvietóból, hanem más városokból is érkeztek a bíboroshoz Segnerit dicsérő szavak, köztudott lehetett, hogy a jezsuita prédikátor az ő pártfogását élvezi.¹²³ Pallavicino maga sem fukarkodott a dicsérettel, az akkor még pályafutása elején járó egykori tanítványnak azt írta az orvietói beszédről, hogy annak szépségét méltóképp csak egy újabb panegirikusz fejezhetné ki.¹²⁴ Egy másik alkalommal Segneri Ró-mában járva Néri Szent Fülöpről tartott beszédet, amelyen több bíboros társaságában Pallavicino is jelen volt.¹²⁵ Ennek emlékét

¹²⁰ Ireneo AFFÒ, *Vita del cardinale Sforza Pallavicino* = PALLAVICINO 1845, 103.

¹²¹ *Panegirici*, Panegirico XI. A beszéd olyan nagy sikert aratott, hogy a város maga is megjelentette azt, vö. SOMMERVOGEL, VII, 1051. Egyik levelében Pallavicino is említi, hogy az orvietóiak kérték a beszédet: PALLAVICINO 1848, 109.

¹²² PALLAVICINO 1848, 107.

¹²³ *Uo.*, 121, 130, 131.

¹²⁴ *Uo.*, 106.

¹²⁵ *Panegirici*, Panegirico X.

Pallavicino egyik levelében örökítette meg. Bár a templom teljesen megtelt hallgatósággal – írja –, a vak ember azt gondolhatta volna, hogy egy teremtett lélek sincs ott, oly hatalmas volt a csend, melyet a megfeszített figyelem és a beszéd kínálta élvezet eredményezett. A prédikáció után az egekig magasztalták a hitszónokot, aki szerintük abszolút és relatív értelemben is a többi prédikátor fölé magasodott.¹²⁶

Ezekből a különböző városokban elmondott szenteket dicsőítő beszédekből állt össze a *Panegirici sacri* című kötet, amely először 1664-ben jelent meg. A későbbi kiadásokban további prédikációk is helyet kaptak, végül a mű kiegészült a *Quaresimale* utolsó két szentbeszédével is, számuk így huszonháromra nőtt.¹²⁷ A *Panegirici sacri* már csak a tematika alapján is szorosan köthető a Jézus Társaságához: a beszédek jezsuita vagy a rend által is tisztelt szentekről, a jezsuita lelkiséghez kapcsolódó témákról (őrangyal, Jézus neve, Oltáriszentség), Szűz Máriáról szólnak, de helyet kapnak benne más bibliai szentek és az elmondás helyéhez alkalmazkodva, az adott település védőszentjei is.

Egy levélből tudjuk, hogy Segneri az első megjelenést megelőző évben a mű újracsiszolásával foglalatосkodott, amihez Pallavicino

¹²⁶ Pallavicinót idézi Segneri levelezésének kiadója (*Lettere* 1848, 184): „que’Padri [két kardinális, akik elkísérték Pallavicinót a prédikációra] non pur l’ esaltarono al cielo con lodi assolute, ma comparative, in rispetto a quanti mai avessero fatta quella funzione, che pur sono stati i primi dicitori del secol nostro.”

¹²⁷ Az 1664-es kiadás prédikációi a következők (zárójelben az elmondás helye): Az Órangyal tiszteletére (Perugia), Keresztelő Szent János tiszteletére (Siena), Parenzói Péter mártír tiszteletére (Orvieto), Padovai Szent Antal tiszteletére (Lucca), Néri Szent Fülöp tiszteletére (Róma), Gonzaga Szent Alajos tiszteletére (Firenze), Mindenszentek ünnepére (Modena), A lorétói Szent Ház tiszteletére (Fermo), Szent Péter katedrójának tiszteletére (Bologna), Loyolai Szent Ignác tiszteletére (Parma), A torinói lepel tiszteletére (Torinó), A szerzetesrendek tiszteletére és védelmére (Piacenza). A későbbi kiadások kiegészültek ezekkel a beszédekkel: Xáveri Szent Ferenc tiszteletére (Milánó), Szűz Mária szepplőtelen fogantatására (Ravenna), Szent István, az első vértanú tiszteletére (Vicenza), Szent János evangélista tiszteletére (Firenze), Jézus szent neve tiszteletére (Ancona), Aquinói Szent Tamás tiszteletére (Genova), Luccai Szent Anzelm tiszteletére (Mantova), Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére (Velençe), Az Oltáriszentségről (negyvenórás szentségimádás alkalmával). A *Quaresimaléba* is átvett két beszéd: Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére (Róma), Szent József tiszteletére (Pisa).

is tanácsokat adott. A bíboros a mű érdemeinek növelése érdekében két eljárást ajánlott: Segneri először tisztítsa meg a beszédek, majd azután gazdagítsa még őket. Előbbivel azt javasolta, hogy szabaduljon meg a kifejező, de szokványos, következőképp népies és közönséges metaforáktól, utóbbival, hogy illesszen a beszédekbe – hasonlat és szentencia vagy bármilyen más formában – olyan tekintélyes concettókat, melyek éles hegyükkel képesek kellően mélyre hatolni.¹²⁸

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy Segneri a *Panegirici sacri* első kiadását Pallavicinónak ajánlotta.¹²⁹ Indoklásában elmondja, hogy a bíborosnak tartozik a legtöbb hálával, mivel elsősorban neki köszönhető, hogy képessé vált a mű megírására. Magát Pallavicino gondolkodásmódjának és előírásainak követőjeként határozza meg, majd hozzálát írói érdemeinek magasztalásához, melyhez a példát egykori tanára trienti zsinatról írott munkája jelenti. Első erényének a világosságot nevezi: bár művei általában a művelteknek szólnak, mégis oly módon fogalmaz, hogy minden olvasó, hacsak nem korlátolt értelmű, könnyen megérti azokat. Második érdeme az erő, amely egyrészt a szilárd teológiai tudásból táplálkozik, és az onnan meríthető érveket jelenti, másrészt a kifejezőmódra vonatkozik. Ez utóbbi a következőkben mutatkozik meg: választékos szóhasználat, a kifejezések gazdagsága, a hasonlatok szépsége, az argutiák kifinomultsága, érzelmelegzadság. Stílusa mindenkor csiszolt, kellemes, könnyed, élvezetes, de emiatt sohasem veszít erejéből. Segneri szerint Pallavicino történészi pártatlanságához olyan további erények párosulnak, mint a bölcsesség, az éleslátás, a mérsékletesség, az igazmondás, a mély vallásosság és az erkölcsi tisztaság. Ennek a rövid, erényekkel telezsúfolt laudationak hirtelen szakad vége. Segneri kijelenti, hogy felesleges lenne további bizonyítékokat, érveket felhozni Pallavicino írói nagysága mellett, de azért még utolsóként megemlíti, hogy Pallavicino csak vonakodva fogadta el a bíborosi kalapot. Mintha csak mestere ellenére lenne a dicséret, ajánlását azzal zárja, hogy e rövid írással nem őt, hanem az általa írt, a közösség számára igen hasznos művet akarta laudálni.

¹²⁸ PALLAVICINO 1968, 720.

¹²⁹ *Panegirici*, ajánlás a 3–6. lapokon.

A *Panegirici sacri* második, bővített kiadása 1670-ben már Bergamo püspökének, Gregorio Barbarigónak szóló ajánlással jelent meg, mivel Pallavicino 1667-ben meghalt.¹³⁰ Barbarigo, aki a trienti püspök- és egyházeszmény megvalósításán fáradozott egyházmegyéjében, igen nagyra becsülte Segneri prédikatori, misszionáriusi és írói munkáját. A kvietizmus kapcsán később kibontakozott polémiában mellé állt,¹³¹ papi feladatokra oktató műveit (*Il Penitente istruito, Il Confessore istruito, Il Parroco istruito*) beszerezte papjai számára, és olvasmányul jelölte ki nekik azokat.¹³²

Az előzőnél jóval rövidebb ajánlólevél azonban a XVII. századi reformpüspök dicsérete helyett a *falsa modestia* toposzát használva és az allegória eszközével élve inkább az olvasónak ad tájékoztatást a mű tartalmára és használati funkciójára vonatkozóan. A korban nem szokatlan módon beszédgyűjteményét egy szentek képmásaival díszített galériával azonosítja, ahol az olvasó időről- időre körbesétál, összekötve a kellemest a haszonnal.

A kötetben található huszonegy beszéd kevés olyan megállapítást tartalmaz, amely a hitszónoki feladatokra, a prédikációra reflektálna, feltűnő azonban az a diszcrepancia, amely a többször is hangsúlyozott gyönyörködtetésre és csodálatkeltésre törekvő korabeli gyakorlattól való elhatárolódás és a szövegek retorikája között mutatkozik.¹³³ Segneri saját korát a látszatot felettébb kedvelő századnak nevezi,¹³⁴ amelynek prédikátorai olyanok, mint a madarászok, akiknek legnagyobb félelme, hogy elijeszti a madarakat, ezért nem kiabálnak, hanem füttyszóval csalogatják őket, s mindeközben folyton azon versenyeznek egymással, ki tud többet megfogni belőlük.¹³⁵ Retorikus színekről beszél, melyek elfedik az önmagában is szép igazságot, és ezzel állítja szembe saját be-

¹³⁰ *Uo.*, 6.

¹³¹ NIERO 1962, 520–523; GRECO 1999, 944–946. Segneri vitában való részvételéhez kapcsolódó leveleket közöl: TACCHI VENTURI 1903. A Segneri és Malaval közötti polémiát tárgyalja: STROPPA 1998; STROPPA 1999.

¹³² ZIRONDA 1999, 830; GRECO 1999, 971.

¹³³ Ez az ellentét gyakran jelentkezik a korabeli prédikációkban, vö. BATTISTINI 2002, 86.

¹³⁴ *Panegirici*, Panegirico XXI, 200.

¹³⁵ *Uo.*, Panegirico XII, 169.

széde dísztelen egyszerűségét.¹³⁶ Több alkalommal is utal a meggyőzés becsstelen technikáira, melyekkel a többi hitszónok él.¹³⁷ Magát úgy állítja a hallgatóság elé, mint aki kizárólag az igazságot, azaz a tartalmat tartotta szem előtt, a formát illetően pedig semmiféle *ars* tanítását nem követte.¹³⁸ Elutasítja a retorikai fogásokat, az ékesítés módozatait, melyek felcicomázzák az igazságot, amelynek szépsége ellenben legfényesebben egyszerűségében tündököl.¹³⁹

Más kortárs prédikátorok is előszeretettel hangoztatják, hogy ők a meztelen igazság közvetítői, mindeközben tudatosan használják a retorikát, és a retorika nélkülözhetetlenségének is tudatában vannak.¹⁴⁰ Ez az ellentmondás jól érzékelhető a *Panegirici sacri*ban. Az olasz irodalomtörténet a művet úgy tartja számon, mint olyat, amelyben a csodálatkeltés és a dicsőítés szolgálatába állított retorikai eszközök sokasága miatt éppen az „igazság” vész el, azaz a benne dicsőített szentek példaként állítható élettörténetei és erényei egyetlen hatalmas egésszé olvadnak össze.¹⁴¹ Hozzá kell tennünk azonban, hogy Segneri panegirikuszai megfelelnek a műfaj korbéli sajátosságainak. A szenteket dicsőítő beszédek elméletben kétféle, de egymást nem kizáró módon tölthetik be funkciójukat, mely nem más, mint a hallgatóság imitációra indítása. Az egyik mód, amikor a prédikátor az erényeket a szent élettörténetéből vett eseményekkel szemlélteti, a másik, amikor a hallgatókból a szent iránt csodálatot és csodálkozást akar kiváltani. Az egyik az értelmi meggyőzés, a másik az érzelmi meggyőzés útja. Az itáliai gyakorlatban a hitszónokok többnyire az utóbbit választották, miközben szívesen tettek tanúbizonyságot saját szónoki képességeikről és erudíciójukról.¹⁴²

Segneri a *Panegirici sacri* első megjelenését követő évben kapcsolódott be a népmisziókba, amelyben egészen 1692-ig tevékenykedett. Itt egészen más hallgatósággal találkozott, mint a városokban. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt fel-

¹³⁶ *Uo.*, Panegirico I, 17.

¹³⁷ *Uo.*, Panegirico VIII, 79; Panegirico IX, 89; Panegirico XII, 119.

¹³⁸ *Uo.*, Panegirico VII, 76.

¹³⁹ *Uo.*, Panegirico XVI, 158.

¹⁴⁰ BATTISTINI 2002, 86.

¹⁴¹ SCOTTI 1986, 153.

¹⁴² AMBRASI 1996, 347–352.

tételezzük, hogy az ott szerzett tapasztalatok is hozzájárultak prédikatori szerepfelfogásának és prédikációszerkesztési elveinek további alakulásához, amelynek legbeszédesebb lenyomata a főművének tekintett *Quaresimale* kötet.

III.6. *Quaresimale* (1679)

III.6.1. A nagyböjti prédikációk hallgatósága

Segneri az 1650–60-as években több levelében is beszámolt arról, hogy a korban bevett gyakorlat szerint a nagyböjti és az adventi időszakban itáliai városokban tartott prédikációkat.¹⁴³ 1671-ben Torquato Parisianinak, Goában misszionáriusként működő rendtársának azt írta, hogy a nagyböjti idején városokban prédikál, az év többi részében a népmisziók kötik le idejét.¹⁴⁴ Az évnek ez a felosztása valószínűleg egészen 1692-ig, a pápai udvarba szóló hitszónoki kinevezéséig fennállt. Mindenképpen előre kellett ezt bocsátanunk, mivel olykor a *Quaresimalét* tévesen missziós beszédek gyűjteményeként említik.¹⁴⁵

Segneri nagyböjti prédikációi városi hallgatóság előtt hangzottak el, amelyen két alkalommal maga a toszkán nagyherceg, III. Cosimo is megjelent.¹⁴⁶ Hogy Segneri prédikatori minőségben gyakran szerepelhetett a nagyhercegi udvar előtt, arról Francesco Redi, udvari orvos és tudós egyik neki írt levele is tanúskodik, amelyben a levélíró sajnálatát fejezi ki, amiért abban az évben nem Segneri prédikál Firenzében:

¹⁴³ *Lettere* 1848, VII. levél (1656): prédikáció Perugiában; XXI. levél (1665): advent Mantovában, nagyböjti Ferrarában; XXVI. levél (1667): Padovába a következő nagyböjtre; XXXII. levél (1668): Mantovába adventre; XXXIII. levél (1668): Ferrarába nagyböjtre; XXXIV. levél (1669): Ferrarába nagyböjtre; XXXVI. levél (1669): az az évi nagyböjtre Modenába, a következőre Mantovába; XLVIII. levél (1673): Loretóba nagyböjtre. L. még *Breve ragguaglio*, XXVI.

¹⁴⁴ *Lettere* 1848, XLIII. levél.

¹⁴⁵ RÉZBÁNYAY 1902, 399. Recenzió a *Quaresimale* magyar fordításának második kötetéről: CS. E. 1901, 288.

¹⁴⁶ STEFANELLI 1999, 282.

„Supplico V. R. a non iscordarsi di me nelle sue orazioni; ella è obbligata a farlo, perchè ella sola è la vera cagione perchè quest’anno io non frequento le prediche. Un di questi Predicatori fece alla presenza della Granduchessa una predica de’ nasi, e ne ritrovò di tante razze, e così ridicolose, che tante non credo che si trovino mai nè anco nel paese de’ Nasamoni. Un altro alla presenza del Granduca volendo raccontare un fatto di Selim Imperatore de’ Turchi, chiese licenza di S. A. S. di nominare una certa cosa, e la chiese con tanta premura, che gli uditori dubitarono o che fosse qualche laida enormità, o pure volesse entrare in qualche segreto di Stato; ma la cosa fu, che egli voleva nominare una Troia. Io non vi fui presente, ma l’ho sentito dire, che per altro mi parrebbe un Predicator ragionevole, e particolarmente se volesse contentarsi di chiamar le cose co’ propri nomi, e di tralasciar tante e tante metafore.”¹⁴⁷

Ez a levél is jól mutatja, hogy trienti zsinat előírásai ellenére tovább élt az a gyakorlat, hogy az egyházi év jelentős időszakaira prédikátort hívtak, és nem a püspök vagy a helyi papság látta el ezt a feladatot. A prédikáció a XVII. században a társadalmi élet kiemelt eseményévé vált, amely gyakran látványos keretbe (zene, díszletek, felvonulás, szertartások) illeszkedett, beszédtemává és közönségkritikák célpontjává vált.¹⁴⁸ Erre a változásra a prédikátorok is reflektáltak beszédeikben és kiadott műveikben.

Pontosabb adataink nincsenek a Segneri nagybőjti prédikációit hallgatók összetételéről, de nem is lehetnek, hiszen többéves hit-

¹⁴⁷ REDI 1795, 116. Magyar fordításban: „Nagyon kérem, hogy emlékezzen meg rólam imáiban. Kötelessége ezt megtenni, mivel Ön az egyetlen oka annak, hogy idén nem járok prédikációt hallgatni. Az egyik prédikátor a Nagyherceg felesége jelenlétében a zsidókról tartott prédikációt, és kitalált nekik annyi törzset, és oly neveltségeket, hogy azt hiszem, ilyen sokat még a nasamonik országában sem találni. Egy másik a Nagyherceg jelenlétében el akart mesélni egy történetet Szelim, török császárról, és engedélyt kért Ófelségétől, hogy egy bizonyos dolgot megnevezhessen, de olyan körülményesen tette, hogy a hallgatók már azt gyanították, hogy vagy valami hatalmas ocsmányságról van szó, vagy valami államtitkot érintő ügyről. De a dolog nem más volt, mint hogy meg akart nevezni egy szajhát. Én nem voltam jelen, de hallottam a prédikátorról, aki máskülönben értelmesnek tűnne, főleg, ha megelégedne azzal, hogy a dolgokat a nevükön nevezi, és hagyná azt a sok-sok metaforát.” (Fordítás tőlem. A továbbiakban amennyiben nem jelzem a fordító nevét, a fordítás tőlem.)

¹⁴⁸ BOLZONI 1984, 1065; MIELE 1996, 84–87, 91.

szónoki tevékenység eredményeképp született meg a *Quaresimale*. Más írásaiból derül ki, hogy számára az eredményesség szempontjából a hallgatóság volt a legfontosabb tényező, bennük látta a prédikáció terméketlenségének legvalószínűbb okát.¹⁴⁹ Aquinói Szent Tamás alapján a rossz hallgató három típusát különböztette meg: 1) aki egyáltalán nem akar prédikációt hallani; 2) aki meghallgatja, de annak tanításait nem fogadja el; 3) aki üdvös tanítással gazdagodott, azonban megtartani nem tudja azt. Az elsővel nincs dolga a prédikátornak, ők sohasem térnek meg. A második típushoz azok tartoznak, akik a maguk tetszésére akarják formálni a hitszónokot. Ha elmennek a prédikációra, azt csak azért teszik, hogy a díszes beszédekben gyönyörködjenek, és nem azért, hogy maguk számára üdvös tanításokat gyűjtsenek.¹⁵⁰ Elvárják a prédikátortól, hogy mindig újat és érdekeset mondjon, ne emelje fel szavát, ne fenyegetsen. Ha a prédikáló vehemensen kárhoztatja a bűnöket, vagy ha egy konkrét esetre tér ki csak azért, hogy beszéde gyümölcsözőbb legyen, megróják, hogy szemtelen és illetlen, továbbá megfenyegetik, hogy ha nem változtat a stílusán, megtiltják feleségeiknek, hogy részt vegyenek a szentbeszédeken.¹⁵¹ Végül a harmadik csoportba tartozókat a hitszónok kénytelen újra és újra a megtérés útjára terelni.

A hallgatóság részéről jelentkező elvárások számos műben az isteni ígérekre való éhség és kiéhezetség hiányaként jelennek meg.¹⁵² Segneri már a *Quaresimale* olvasókhöz írott előszavában is,¹⁵³ de IV. nagybőjti beszédében még részletesebben foglalkozott ezzel a problémával: bizonyítandó tételeként ezt választotta, és beszédében ennek egyes jeleit sorolta fel, és elemezte azokat. A folyton újra és kuriózumokra éhes hallgatóság – mondja – ugyanannak a prédikációnak a megítélésében sem egységes. Van, akinek az erudíció miatt száraz a beszéd, másnak nem elég kellemes a stílus, más a nem elég művelt nyelvezetet kifogásolja, és végül olyan is

¹⁴⁹ *Cristiano*, Parte I, Ragionamento II, 17–27. A továbbiakban az ebben felvázolt gondolatmenetet követem, ha attól eltérek, a jegyzetben jelzem.

¹⁵⁰ *Quaresimale*, Predica XXIII, 248–249.

¹⁵¹ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 913.

¹⁵² BARTOLI 1665, 71. Paolo Aresit idézi: ARDISSINO 2001, 60–61.

¹⁵³ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 3.

akad, aki szerint nem elég élénk és mozgalmas az előadás.¹⁵⁴ Enynyi elvárásnak egyféleképpen lehet megfelelni: nem deklamációkra van szükség, hanem az igazat kell mondani nekik.¹⁵⁵ Igazi megoldását a problémának tehát nem adja, kinyilvánítja csupán, hogy a tartalom a fontos, nem a forma.

A hallgatósághoz való alkalmazkodást látszólag elutasítja, azonban azzal, hogy az egyszerűséget és az érthetőséget, valamint bizonyos tételek sokszori ismétlésének szükségességét hangsúlyozza, a trienti előírások accomodatiós elvének elfogadását sejteti.¹⁵⁶ Ugyanakkor a hallgató részéről is alkalmazkodást vár el, amit az üdvözülés kérdésével kapcsol össze: aki nem hallgatja szívesen a prédikációt, az valójában nem kívánja Isten ígését, azaz bűnös lélek, kárhozatra jut. Felfogásában tehát egyedül a prédikátor az, aki tisztában van azzal, mi szolgál a hallgató épülésére, mi vezeti az üdvözülés útjára. A hallgató feladata, hogy passzív befogadó legyen, aki a formára vonatkozóan se ad hangot véleményének.

Ez a passzivitás azonban nyomban megszűnik, amikor a tanítások végrehajtásáról van szó. Ekkor a Szent Ignác-i eredetű *electio* kerül előtérbe, amely azt hirdeti, hogy a lélek üdvözülése nagyjából választás eredménye, amelyben elsődleges szerepe a hívő akaratának van.¹⁵⁷ Segneri ezért beszédeiben a döntéshelyzetet vázolja fel, majd a hallgató választásától teszi függővé a prédikáció eredményességét. A prédikátornak ezért a feladata csak az, hogy törekedjen a hallgatóság akaratának jóra hajlítására. Ez azonban a megtéréshez nem elegendő, hisz az már a hallgatón múlik. Erről így ír a III. prédikációban: a prédikátornak nem kötelessége megnyerni és megtéríteni a lelkeket, kötelessége csupán annyi, hogy serényen és buzgalommal mindenről gondoskadjon, ami e cél elérése érdekében szükséges lehet.¹⁵⁸ A többi már a

¹⁵⁴ *Uo.*, Predica IV, 42.

¹⁵⁵ *Uo.*, L'Autore a chi legge, 4.

¹⁵⁶ Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 11. pont. Segneri hivatkozik is erre a dekrétumra: *Parroco*, 24.

¹⁵⁷ E motívum jelenléte minden bizonnyal számos olyan prédikációban kimutatható lenne, amely valamilyen módon kapcsolódik a jezsuitákhoz. Pázmány esetében ezt megtette: ÓRY 1969, 50–53.

¹⁵⁸ *Quaresimale*, Predica III, 27.

hívektől függ, mert csak az kárhozik el, aki el akar kárhozni, állítja a XXXI. prédikáció tételmondata.¹⁵⁹

Segneri a prédikátortársak, azaz egy más olvasói csoport számára készített *Il Cristiano istruito* című művében már kétfajta befogadó- és prédikációtípusról beszél.¹⁶⁰ A tanultak (scienziati) képesek megérteni az ékeesszóló prédikációt is (predica di eloquenza), az egyszerű hallgatók (semplici) azonban nem, sőt a plébánosok többsége sem képes arra, hogy ily módon prédikáljon. Hogy valóban jól mérte fel, mi várható el a falvakban a helyi papságtól, azt a tartományi zsinatok dokumentumai erősítik meg, amelyek több esetben nem a prédikálást, hanem csak a tanítás más, alacsonyabb képzettséget igénylő formáit írták elő számukra.¹⁶¹

Bár Segneri nem fejti ki nézeteit részletekbe menően a prédikáció általa megnevezett két típusáról, mintha a különbséget a beszéd ékesítésének módjában látná. A hallgatóság figyelmének fenntartása céljából megengedettnek tartja az ékeesszóló prédikációban a figurák, úgymint interrogatio, irónia, elhallgatás, sermocinatio alkalmazását, azonban az egyszerű hallgatók előtt ezek elvetendőek, mert ott szemléletességre kell törekedni. Ennek eszközei szerinte a hasonlatok, a színes példák, az érdekes történetek, amelyek először a képzeletre hatnak, majd elérik, hogy az értelem szívesen fogadja a tanítást.¹⁶² Az értelem (Intelletto) és a képzelet (Fantasia) munkájáról Pallavicino értekezett az *Arte della perfezion cristiana* című munkájában, melyben úgy vélte, hogy a lelki életben mindkettőnek igen fontos szerepe van. Két kognitív folyamat működését, képzelet és értelem kölcsönösségét feltételezte. A képzelet képet alkot, és továbbküldi azt az értelemnek, ugyanakkor az értelmi megmunkálás alá vont tárgyról a képzelet is azonnal képet készít.¹⁶³ Megállapításai főként a meditációs irodalom számára szolgálhattak elméleti háttérként, de mint látjuk, a prédikációban is kamatoztathatók voltak.

¹⁵⁹ *Uo.*, Predica XXXI, 329.

¹⁶⁰ *Cristiano*, 7.

¹⁶¹ MIELE 1996, 96–97.

¹⁶² *Cristiano*, 7.

¹⁶³ PALLAVICINO 1666, 64.

III.6.2. Az olvasókhöz írt előszó

A XVII. században a nagybőjti prédikációra az igehirdetés egyik kitüntetett alkalmaként tekintettek. A prédikátorok beszédeik szövegét nyomtatásban is megjelentették, így az mintaként szolgált a prédikátortársak számára, és bizonyára hatással volt a hitszónoki gyakorlatra is. Az egyházi ékesszólásban bekövetkezett változások átjárást biztosítottak a prédikáció és a világi irodalom között, a nagybőjti kötetek irodalmi művekké váltak.¹⁶⁴ A prédikációk kiadásának kedvezett az anyanyelvű bibliakiadás tilalma is, ezek ugyanis lehetővé tették a Szentíráshoz való közelebb kerülést, még ha a bibliai passzusokat latinul idézték is.¹⁶⁵ Segneri *Quaresimaléja* is a korabeli könyvpiac e jellemző és kelendő műfajába tartozik, amely az első kiadást követően a szerző életében még legalább nyolc alkalommal jelent meg.¹⁶⁶

Annak ellenére, hogy a *Quaresimale* megírás körülményeiről csupán mozaikszerű adatok állnak rendelkezésre, annyi szinte bizonyos, hogy a beszédek eredetileg leírt, memorizált, majd elmondott prédikációk voltak. Ezt támasztja alá Segneri több levele is. Az egyikben megvallja, hogy sohasem prédikált rögtönözve, mindig előre megszerkesztett beszédeket mondott el,¹⁶⁷ míg két másik levelében arra panaszkodik – már a pápai udvar hitszónokaként –, hogy nehezebbé esik a szövegek megtanulása.¹⁶⁸ Mivel a korabeli szokás szerint a nagybőjti prédikátorok ugyanazt a prédikációfüzért más-más helyeken, többször is elmondták, akár azt a feltételezést is megfogalmazhatjuk, hogy az egyes előadások után, a hallgatói reakciók figyelembevételével Segneri tovább csiszolta beszédeit.¹⁶⁹

A mű születéséről Segneri levelezéséből a következőket tudjuk. 1676-ban a kötetnek nagyrészt már el kellett készülnie, ekkor tájékoztatta ugyanis a rendi generálist arról, hogy a pisai és a

¹⁶⁴ DA CAMPAGNOLA 1996, különösen a 253–260. lapok.

¹⁶⁵ ARDISSINO 2001, 14.

¹⁶⁶ SOMMERVOGEL, VII, 1067.

¹⁶⁷ *Lettere* 1857, 225. levél.

¹⁶⁸ *Lettere* 1848, CXIV. és CXV. levél; *Lettere* 1857, 229. levél.

¹⁶⁹ Ezt a prédikátori gyakorlatot említi: POZZI 1997, 272.

sienai prédikációkat is csatolta az eddigiekhez, és kérte feljebbvalóját, hogy mentse fel a prédikálás kötelezettsége alól, hogy újra átnézhesse azokat, és nyomtatásra előkészíthesse a művet.¹⁷⁰ A kiadásra szánt szöveget nemcsak a szerző ellenőrizte és javította, hanem az Accademia della Crusca egyes tagjai is, akik köréhez Segneri 1678-ban csatlakozott.¹⁷¹ Ugyanebben az évben az Akadémia elnöki tisztét (arciconsolo) betöltő Francesco Redinek azt írta, hogy az első prédikációt már Firenzébe küldte átnézésre, és így tesz majd a többivel is, továbbá azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy azokat mutassa meg az Akadémia egy másik tagjának, Cionaccinak is. Annak ellenére kérte ezt, hogy Alessandro Coltellini, a Crusca akadémikusa és a Sanctum Officium konzultora és cenzora már alapos vizsgálatnak vetette alá a szóban forgó prédikációt, valamint ő maga is ellenőrizte azt nyelvi szempontból.¹⁷²

Redi igen elégedett lehetett a munkával, egy levelében ugyanis hírt adva a két-három hónapon belül elkészülő kiadásról, dicsérte Segneri tökéletes toszkánságát és nyelvi tisztaságát.¹⁷³ Mindezek alapján megfogalmazható az a feltevés, hogy a *Quaresimale* mint az Accademia della Crusca által képviselt nyelveszmény megtestesítője – Segneri tagsága és a szerkesztésben részt vevő akadémikusok munkája miatt is – a firenzei akadémiai törekvések egyik reprezentatív alkotása lehetett. Feltételezésünket egy levél is megerősíti, amelyet 1677. február 8-án írt Redinek egy másik akadémikus.¹⁷⁴ Ebben a levélíró arról számol be, hogy hosszasan elbeszélgetett Segnerivel mind a *Vocabolario della Crusca*ról, mind a megjelenés előtt álló nagyböjti prédikációkról, és ennek alapján úgy gondolja, hogy a *Quaresimale* formája jó, azaz nyelvi szempontból megfelelő, ezért az az Akadémia becsületére („a onore degli Accademici”) válik majd, de összhangban van Segneri ízlésével („a gusto di lui medesimo”) is.

¹⁷⁰ *Lettere* 1848, LIII. levél.

¹⁷¹ STEFANELLI 1999, 282.

¹⁷² FERRETTI 1910, 101.

¹⁷³ Redit idézi: STEFANELLI 1999, 282.

¹⁷⁴ A levélíró Alessandro Segni volt, a levél ebben a kötetben olvasható: *Lettere di Lorenzo il Magnifico*, 119.

Segneri nagybőjti prédikációi végül 1679-ben Firenzében jelentek meg, a nagyhercegi udvarhoz közel álló Jacopo Sabatini nyomdájában. A fólió nagyságú editio princeps címlap előtti oldalán metszet látható, amely az athéniak előtt, az ismeretlen istennek szentelt oltárnál prédikáló Pál apostolt ábrázolja. A kép rajzolója nem kisebb művész volt, mint Ciro Ferri, Pietro da Cortona tanítványa, a metszetet pedig az 1630-tól Rómában élő holland művész, Cornelis Bloemaert készítette.

Idézet teszi teljesen egyértelművé a kép szentírási hellyel való kapcsolatát: „Quidam irridebant – Quidam crediderunt” (ApCsel 17,32–34). Joggal feltételezhetjük, hogy a szerzőnek szerepe volt abban, hogy ez a metszet került a kiadás élére, hiszen az előszóban a színlelt szerénység toposzát alkalmazva és esetleges kudarcára utalva felhívja a figyelmet arra, hogy az Aeropáguszon az Isten kegyelméből oly nagy ékesszólással megáldott Pál apostol prédikált, mégis volt olyan filozófus, aki kinevette őt.¹⁷⁵

A Szent Pálra való hivatkozás – mint arra már korábban utaltunk – egyáltalán nem szokatlan a prédikációirodalomban. Pál apostol Isten hírnöke, aki Istentől kapja szavait, és azok ereje is az Úrtól származik. Nincs szüksége a bölcsesség meggyőző szavaira, az emberek tetszését nem keresi, kizárólag Istenét. Ékesszólása további erőt nyer példás életéből.¹⁷⁶ Így jelenik meg Pál apostol leveleiben, ezért igehirdetése mindenkor a retorika tanításait nélkülöző, egyszerű prédikáció mintáját jelentette. Segneri a *Quaresimale* előszavában kifejtett elvei alapján nyilvánvalóan ezt a prédikátoreszményt kívánta követni.

Szent Pál másrészt a pogányok apostola is, aki egész népeket térít át a keresztény hitre. Szinte minden jezsuita számára hőn áhított feladat ez, amely Segnerinek sohasem adatott meg.¹⁷⁷ Esetében a térítés a bűnösök és a hittől eltávolodottak helyes útra vezetését jelenti. A megtérés a *Vocabolario della Crusca* meghatározását alapul véve nem más, mint a gondolkodás, az értelem

¹⁷⁵ *Quaresimale*, 5.

¹⁷⁶ 1Kor 2,1–5; Ef 6,19–20; 1Tessz 2,4–7; Tít 2,7–8.

¹⁷⁷ Segneri számos társához hasonlóan többször kérte, hogy küldjék őt Európán kívüli misszióba: *Lettere* 1848, I–IV. levelek.

QVARESIMALE
D I
PAOLO SEGNERI
DELLA COMPAGNIA DI GIESV
DEDICATO
AL SERENISSIMO
COSIMO III
GRANDUCA
DI TOSCANA

I N F I R E N Z E,
Per Iacopo Sabatini. MDCLXXIX. Con Licenza de' Superiori.

A *Quaresimale* első kiadásának (1679) címlapja
(Biblioteca Nazionale Centrale, Róma)

Pál apostol az athéniak előtt prédikál
Kép a *Quaresimale* első kiadásából (1679), a címlap előtti lapról
(Biblioteca Nazionale Centrale, Róma)

rosszról jóra fordítása.¹⁷⁸ Erre a prédikáció különösen alkalmas, hisz száz híres megtérésből kilencvenkilenc a prédikáció erejének köszönhetően következik be, mondja Segneri IV. nagybőjti beszédeiben.¹⁷⁹ Ez a változás a hívő lelkében megy végbe, azonban azt szükségszerűen külső jelek is kísérik: bűnbánatot gyakorol és meggyónja bűneit. Ez a két aktus teszi nyilvánvalóvá és nyilvánossá a megtérés tényét, és jelzi „egy új élet” kezdetét.¹⁸⁰ A *Quaresimale* célja éppen az, hogy a hallgatóság akaratát a megtérésre irányítsa, a negyven beszéd végére a hallgatók meggyőzessenek, és cselekedetekkel bizonyítsák, új életet kezdtek.

A katekétikai missziók elindítása mögött álló meggyőződésnek, miszerint legtöbbször a tudatlanság viszi a bűn útjára a hívőt, Segneri több művében is hangot adott, és hangsúlyozta a tanítás szükségességét.¹⁸¹ Pallavicino egyik levele arról tanúskodik, hogy Segneri nemcsak a *docere* feladatát vallotta magáénak, hanem megtéríteni is képes volt hallgatóságát. Így ír erről az egykori mester: nem az tölt el nagy örömmel, hogy Segneri prédikációja megtölti a templomot hallgatósággal, hanem az, hogy megtért hívekkel tölti meg a mennyországot.¹⁸² Bár a missziós prédikációk és a *Quaresimale* több okból nem hasonlítható össze, érdemes megjegyezni, hogy a falvak lakói nem ritkán úgy emlékeztek meg Segneriről és misszionárius társáról, mint arról a két atyáról, akik mindenkit a megtérés útjára vezetnek.¹⁸³

A *Quaresimale* ajánlása a toszkán nagyhercegnek szól, aki – ahogyan azt már említettük – két prédikációt maga is meghallgatott, miként erről a dedikáció is megemlékezik.¹⁸⁴ A nagyherceg és Segneri kapcsolata mindvégig igen szoros volt, levelezésük egy

¹⁷⁸ A *Vocabolario della Crusca* első három kiadásának (1612, 1623, 1691) internetes változatát használtam, amely itt érhető el: http://www.lessicografia.it/cruscle/ricerca_libera.jsp. Utolsó letöltés: 2012. április 12.

¹⁷⁹ *Quaresimale*, Predica IV, 45.

¹⁸⁰ Vö. BOER 2001, különösen a 43–83. lapok.

¹⁸¹ Néhány példa erre: *Cristiano*, Parte I, Ragionamento II, 26; *Parroco*, Capo V, Capo VIII; *Miserere*, Versetto IV, 11; *Prediche*, Predica XIII, 109.

¹⁸² Pallavicino levelét a jezsuita Graneréhez idézi: SCOLARI 1845, 9.

¹⁸³ *Lettere* 1848, XIX. levél.

¹⁸⁴ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 6.

egész kötetet megtölt.¹⁸⁵ Segneri számtalan alkalommal lépett fel közvetítőként III. Cosimo kérésére, illetve a nagyherceg maga is tett szívességeket a jezsuita atyának.¹⁸⁶ Emiatt a kettejük levelezését publikáló Silvio Giannini igen elítélte őt.¹⁸⁷ Úgy vélte, hogy a levelek kiadásával sikerült Segneri egy addig ismeretlen arcát megmutatnia, hisz a kötetből kiderül, hogy nem más ő, mint egy udvaronc szerzetes, egy világi ügyletekben jártas szolga, aki hűséggel adózik a gonosz nagyhercegnek. Nem feladatunk itt a Segneri és III. Cosimo közötti kapcsolat részletesebb tárgyalása, azonban Giannini megállapítása minden bizonnyal erősen túlzó, a Risorgimento jezsuitaellenessége érezhető rajta, ezért felülvizsgálatra és/vagy pontosításra szorul.

Segneri ajánlása a szokásos formulákat tartalmazza, a szerző a kegyes és bölcs nagyherceg erényeit magasztalja, magát pedig felkészületlennek és prédikálásra igen alkalmatlannak mutatja. A prédikációk születését egyértelműen Firenzéhez köti, és abban a nagyhercegnek tulajdonít kiemelt szerepet. A Tridentinum után virágkorát élő nagybőjti prédikációhoz, a szemrehányás, a feddés és fenyegetés feladatait társítja.¹⁸⁸

A dedikációnál témánk szempontjából jóval fontosabb az olvasóhoz intézett előszó, amelyben Segneri a *Quaresimale* megírása folyamán szem előtt tartott elveket gyűjti egy csokorba.¹⁸⁹ Más kérdés, hogy valójában mennyire tartotta magát ezekhez. Egyetlen más művében sem található azonban ilyen hosszasan és rendszerezetten kifejtett, a saját szövegalkotási eljárásaira reflektáló megjegyzések. 1835-ben ugyan nevével jelent meg az *Arte del predicar bene*, már Sommervogel is jelezte, hogy az nem Segneri műve, majd később ez a vélemény meggyőző bizonyítást nyert.¹⁹⁰

¹⁸⁵ *Lettere* 1857. A kiadás kritikája: CURCI 1857.

¹⁸⁶ Például egy határvita kapcsán: MICHELI 1889. További leveleket közöl: BARILLI 1911. A nagyherceg Segneri *Concordia tra la Fatica e la Quietè nell'Oratione* című munkájának 1681-es Indexre kerülésekor és az azt követő teológiai vitákban végig támogatta Segnerit, aki maga is kérte ezt az uralkodótól. Erről l. TACCHI VENTURI 1903; *Lettere* 1848, CXXXVIII. levél.

¹⁸⁷ *Lettere* 1857, I–XVI. lapok.

¹⁸⁸ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 6.

¹⁸⁹ *Uo.*, 3–6.

¹⁹⁰ SOMMERVOGEL, VII, 1084; ARDISSINO 1999.

Az előszó megírását azzal indokolja, hogy sokféle prédikációs gyakorlat létezik, ezért szükségesnek látta saját prédikációszerkesztési elveinek bemutatásával kijelölni közöttük a maga helyét. Célkitűzése – mint mondja – mindvégig az volt, hogy minden egyes alkalommal egy igazságot bizonyítson, amely nem csupán keresztény, de gyakorlati is.¹⁹¹ Ezzel meghatározta a témáknak azt a trienti zsinat által leszűkített területét, amelyet a keresztényi élet szabályai és a hitre vonatkozó alapvető ismeretek jelentenek.¹⁹²

Ezután azokat a nehézségeket tárja fel az olvasó előtt, melyeket e célkitűzés teljesítése okozott számára. Ezt a prédikátortársakkal való folyamatos összehasonlítás keretein belül teszi meg, és többnyire tőlük elhatárolódva körvonalazza saját hitszónoki programját.

Elsőként a korban divatos concetto-gyűjtemények használatát veti el. Bár azok talán a leginkább alkalmasak arra, hogy csodálatot keltsenek az egyszerű népben – ismeri el –, ő maga mégsem fordulhatott segítségül az említett kötetekhez, mivel az ellentétes lett volna törekvésével, azaz hogy keresztény, ugyanakkor a mindennapi életben alkalmazható igazságokat közvetítsen. Segneri nem a csodálatkeltést ítéli el, hanem az elmeifogtatást és a teológus vagy más szerepekben való tetszelgést. Ez ugyanis semmiképp sem lett volna összeegyeztethető kitűzött céljával: „nè anche al parlar davvero potevasi ben unire, se non m’inganno, il voler io comparir più del convenevole ora filosofo, ora fisico, ora leggista, or alchimizzatore, or astrologo, or notomista, ed or tutto questo insieme”.¹⁹³ A prédikátortársak effajta gyakorlatát Pallavicino egyik neki írt levelében pellengérré is állította, ellenpéldaként pedig Segneri ragyogó és gyümölcsöző torinói prédikációját említette.¹⁹⁴

Az inventio során ezért Segneri kerülte a teológiai kérdéseket, ehelyett az evangéliumból merítette beszéde tárgyát, ahogyan azt

¹⁹¹ *Quaresimale*, L’Autore a chi legge, 3.

¹⁹² MIELE 1996, 94.

¹⁹³ *Quaresimale*, L’Autore a chi legge, 4. Az idézet magyar fordításban: „az igaz beszédhez, ha nem tévedek, az sem illet volna, ha a szükségesnél jobban, hol filozófusnak, hol fizikusnak, hol jogtudósnak, hol alkimistának, hol asztrológusnak, hol anatómusnak vagy egyszerre mindnek akartam volna látszani”.

¹⁹⁴ A levelet idézik: SCARPATI–BELLINI 1990, 160.

a zsinati és a rendi előírások is megkívánták. Kizárta a világi erudíciót, forrásaként a Szentíráson kívül az egyházi szerzők munkáit jelölte meg. Utóbbiak körét tovább szűkítette: elvetette a korban a hallgatóság elkápráztatására előszeretettel használt Szentírásmagyarázatokot, és azokat részesítette előnyben, amelyek a *sensus litteralist* érvényesítik. Előbbiekről mondja: „S'incontran oggi in più di questi [tali libri] moltissime interpretazioni di scritte, curiose sì ma sregolate o stravolte, che di là passano a trionfar poi su' pergami, con applauso sensibilissimo, benché ingiusto”.¹⁹⁵ Egy rövid kitérőben mindenesetre elmagyarázza, hogy a *sensus mysticist* sem utasítja el, hisz olykor Krisztus is alkalmazta azt, azonban argumentatív erejét jóval kisebbre tartja. A betű szerinti értelem preferálását végül még azzal indokolja, hogy ebben is Krisztust kívánta követni.¹⁹⁶ A kérdésnek nem szentel több figyelmet, Fabris vizsgálatából azonban tudjuk, hogy nemcsak a *sensus litteralist* vette figyelembe, hanem több esetben is a bibliai szöveg allegorikus-spirituális értelmezését adta.¹⁹⁷

A kizárólag csodálatkeltésre törekvő hitszónok és az igazat illő komolysággal előadó prédikátor szembeállítása végigvonul az előszón. Természetesen utóbbi megtestesítője Segneri, aki kritikával illeti kortársait a végeláthatatlan idézetek, a terjengős leírások, az emlékezőképességet fitogtató tirádák miatt. Ezekről azt tartja, hogy nem felelnek meg a nép befogadóképességének, csak arra jók, hogy a prédikátor erudíciójával kápráztassa el a hallgatóságot.¹⁹⁸ Szinte ugyanezt találjuk a szintén jezsuita Daniello Bartolinál is, aki a leírásokat, a tirádákat és az elmés *conzettókat* kárhozhatja, melyek a tudatlan népet csodálatra indítják, de nem szolgálják a lelkek üdvét.¹⁹⁹ Bartoli nézeteire azért érdemes utalnunk, mert az irodalomtörténet igen gyakran Pallavicino és Se-

¹⁹⁵ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 3. „Manapság ezeken [effajta könyveken] kívül számtalan Szentírásmagyarázattal is találkozunk az ember, amelyek érdekesek ugyan, de elferdítik vagy kiforgatják az Írás értelmét. Ezek aztán a szószékeken folytatják dicsőséges útjukat, hatalmas, bár meg nem érdemelt tapsvihar kíséretében.”

¹⁹⁶ *Uo.*, 4.

¹⁹⁷ FABRIS 1996, 66–68.

¹⁹⁸ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 4.

¹⁹⁹ BARTOLI 1665, 66–67.

gneri mellett öt említi a XVII. század nagy jezsuita triászának harmadik tagjaként.²⁰⁰

Segneri előszavában azt vallja, hogy minden igyekezetét és tudását az elocutióra fordította, talán erre utalt azzal is, hogy az elrendezésre vonatkozó megjegyzéseit csak ezután tette meg. Leginkább a prédikációk nyelvi megformálásának kérdése foglalkoztatja, amelynek kapcsán újra az Accademia della Crusca tevékenységére kell utalnunk. A nem régen akadémiussá lett Segneri Redinek írja egyik levelében, hogy tökéletesen betartja azokat a szabályokat, amelyeket a levél címzettje írt elő számára.²⁰¹ Ezt megerősíti a *Quaresimale* előszavában is, ahol elmondja, hogy a nyelvet illetően kötelességének tartotta nagyon szigorúan alávétetni munkáját a Firenzében általánosan elfogadott és általa is helyesnek tartott nyelvi normáknak.²⁰² Felhasználva az Akadémia mottóját („il più bel fior ne coglie”) kijelenti, igyekezett azokat a kifejezéseket használni, amelyeket a város, mely sokat fáradozik azért, hogy közhasználatra összegyűjtse a szavak legjavát, tisztának ítél.

Nem feladatunk a nyelvkérdés bemutatása, ennek kapcsán csupán arra szeretnénk utalni, hogy a prédikáció a nyelvtörténeti kutatások számára is termékeny talajt kínál. A római egyház ugyanis a Tridentinumot követően immár a protestánsokkal való szembenállás nyilvánvaló jeleként is ragaszkodott a latin nyelvűséghez: a vernakuláris nyelv használatát azonban a prédikációban engedélyezte. A nyelvkérdés vizsgálatába ezért mindenképpen érdemes lenne nagyobb súllyal bevonni a prédikációelméleti traktátusok és prédikációs kötetek ide vonatkozó passzusait, valamint számolni azok normatív erejével is, hiszen a prédikáció meghallgatása a mindennapi élet része volt.²⁰³ Kutatások tárgya

²⁰⁰ Vö. FURNACIARI 1906, 196; BORSELLINO–PADULLÀ 1999, 443; ANGELINI E–ASOR ROSA 1975, 3–5.

²⁰¹ Idézi FERRETTI 1910, 101.

²⁰² *Quaresimale*, L’Autore a chi legge, 4.

²⁰³ A prédikációt nyelvtörténeti összefüggésben Rita Librandi több írásában is vizsgálta. A kérdéssel a XVII. századra vonatkozóan általánosságban, nem egy-egy szerző szintjén foglalkozott, de bemutatta a prédikáció és a nyelv viszonyában lezajló folyamatokat és azok lehetséges okait is: LIBRANDI 1993, a zsinat utáni időszakra I. a 351–370. lapokat. Paolo Aresi és Francesco Pagniarola állásfoglalását a kérdésben ismerteti: ARDISSINO 2001, 87–95.

lehetne továbbá az is, hogy a korabeli szövegekben felmerül-e az a prédikatori szereppel is összefüggő kérdés, hogy melyik az az itáliai népnyelv, amely alkalmas és méltó arra, hogy az isteni szó közvetítője legyen.

Segneri olvasókhhoz írt előszavában nem reflektál erre a problémára, inkább a stíluserevények kötik le figyelmét. A nyelvi tisztaságot a decorummal és a prédikáció funkciójával hozza összefüggésbe. Kétféle prédikációt különböztet meg: védekezőt (*predica da barriera*) és támadót (*predica da battaglia*), a magáét az utóbbihoz sorolva. További kifejtés hiányában azonban csak találgatni tudunk, mit értett egyik s másik alatt.

A tárgyból vezeti le a beszéd tisztaságának, világosságának és egyszerűségének követelményét, amelyhez – folytatja – mindvégig hű maradt, egyetlen prédikáción belül is rendkívüli módon ügyelt arra, hogy a részek jól illeszkedjenek egymáshoz a tárgy, a módszer és a stílus tekintetében. A decorum kapcsán még hozzáteszi, hogy a komolyságot részesítette előnyben a játékos könnyedséggel szemben. Az *Il Parroco istruitó*ban ugyanezt tanácsolja a plébánosoknak, azaz hogy beszédük legyen illő, távol álljon mindenféle bohóckodástól, nélkülözze a meseszerűséget, a tréfákat és a szellemeskedő ostobaságokat.²⁰⁴ Egyszóval a hitszónok ne legyen vásári komédiás, amitől óva intenek mind a rendi előírások, mind más korabeli tanácsok. Bartoli például szembeállította egymással az apostoli (*apostolico*) és a színpadi (*scenico*) prédikátorokat. Utóbbiak a nagyobb hallgatóságra érdekében mesemondó Apuleiusokká válnak, a templomokból színházat, a prédikációból komédiát csinálnak.²⁰⁵ Pallavicino is kétségeit fogalmazta meg a színházzal szemben, amelyhez a spanyolok prédikációs modorát érezte közel állónak. Úgy vélte ugyanis, hogy a képzeletet erő erőteljes hatások nem idézhetnek elő hosszú életű változásokat.²⁰⁶

A világi színház minden formájától való elhatárolódás kinyilatkoztatásának a prédikátorok is állandó szükségét érezték. Segneri az *Il Cristiano istruito* című munkájában egy egész fejezetet szentel a kérdésnek, amelyben a profán színházat az ördögi

²⁰⁴ *Parroco*, 34. Reggio is óva int ettől: REGIUS 1612, 240–241.

²⁰⁵ BARTOLI 1665, 61–62, 70–71.

²⁰⁶ PALLAVICINO 1666, 21–25.

manipulációk melegágyának állítja be.²⁰⁷ Világossá teszi azonban, hogy nem minden színházat ítél el, csak azokat, amelyek bűnös életmintákat közvetítenek, a vallásos színdarabokat nem. A kettő összehasonlításakor a dramatikus és szcenikus elemek, az alkalmazott színpadi technikák azonosságát elismeri, és a különbséget abban látja, hogy eme eszközökkel milyen célt szolgálnak.²⁰⁸ Az előadás során – mondja – a látás összekapcsolódik a hallással, a szavak a gesztusokkal, ami tapssal és zenével egészül ki. A világi színházban azonban mindazt, amit Isten igazából azért teremtett, hogy az ember azokkal őt tisztelje, az ördög az Úr ellen fordítja.²⁰⁹

E rövid kitérő után térjünk vissza Segneri előszavára, amely az elocutio után röviden szól a dispositióról is. Segneri a korabeli szokás szerint prédikációit két részre osztotta, amelyeknél saját bevallása szerint igen ügyelt arra, hogy azok egymáshoz szorosan illeszkedjenek, mivel el akarta kerülni azoknak a prédikátornak a hibáját, akik tudásukkal már a bevezetésben annyira kérkednek, hogy a principium felülkerekedik a peroratió. Az érvelés rendjét illetően nagyon pontosan jellemzi saját módszerét: mindig szép lassan kell előrevinni az ügyet egyre erősebb érveket alkalmazva, vagy az érveket sorolva, vagy megcáfolva az ellenérveket, azért, hogy végül a beszédek olyanokká váljanak, mint a prés, amelyet minél jobban teker az ember, annál jobban szorít.²¹⁰

Az előszó befejezéseképp figyelmezteti olvasóit, hogy a prédikációkat mindenféle későbbi lényeges változtatás nélkül, úgy adja közre, ahogyan azok elmondásra kerültek, nem szépitgette, nem bővítette azokat tovább.²¹¹ E megjegyzése a *Quaresimale* korábban felvázolt keletkezéstörténete alapján nyilvánvalóan egy prédiká-

²⁰⁷ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 904–920. A barokk színházról többféle korabeli véleményt ismertet, köztük Segneriét is, akinek a színházról írott fejezetét közli is: TAVIANI 1970, 287–309. Segneri ugyanezen írásával, de elsősorban a női szereplők elleni kifogásai miatt foglalkozik: MAJORANA 1996b.

²⁰⁸ Az itáliai prédikációtörténetben az evangéliumi történeteket dramatizáló prédikáció a XV. századi ferences prédikátori gyakorlatban született meg: vö. DELCORNO 1996, 80–83.

²⁰⁹ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 911.

²¹⁰ *Quaresimale*, L'Autore a chi legge, 5.

²¹¹ *Uo.*, 5–6.

tori toposz, amelyet megismételt a *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* kötetben, XII. Incének szóló ajánlásában is.²¹²

Végül rövid fejtegetésbe kezd arról, hogy a szem és a fül másképp ítél, az előbbi általában szigorúbb és figyelmesebb bíró, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ami a fülnek készült, ne lehetne kellemes a szemnek is.²¹³ Ehhez elegendő, ha az olvasó úgy tesz, mintha nem olvasná, hanem hallaná a prédikációkat. A kötetben megjelent szövegek tehát akkor töltik be funkciójukat, ha újra szóbelivé válnak, nem derül ki azonban, hogy a felolvasás vagy a képzelet munkája révén. Úgy tűnik, Segneri a lelkigyakorlatok hatásmechanizmusát kívánta a nyomtatott prédikációk olvasásakor működtetni.

Valerio Marucci szerint Segneri tudatában volt annak, hogy az érzelmekre nagyobb hatást gyakorolnak a látottak, mint a hallottak, azaz az érzelmeltetésben elsőrendű szerepe a látásnak és nem a hallásnak van.²¹⁴ Arra azonban nem utal, hogy a szem és a fül viszonya történetileg nem állandó, s a korban felekezettfüggő is: a katolikusoknál a kép kerül ki győztesen a szóval szembeni konfliktusból.²¹⁵

A jezsuita retorikatörténetbe, majd még tágabb kontextusba helyezi a kérdést Andrea Battistini, aki azt állapítja meg, hogy míg a XVI. században a jezsuita retorikában a cicerói elvek érvényesülése nyomán az írott szó elsőbbséget élvez a kimondottal szemben,²¹⁶ addig a XVII–XVIII. században a meggyőző beszéd kulcsa a szem lesz. Ezt egy nagyobb folyamathoz, az érzékelésben bekövetkező változáshoz kapcsolja, amely eredményeképpen a szem válik a világ megtapasztalásának és a befogadásnak is az elsőszámú érzékszervévé. Ezt a mikroszkóp megjelenésével hozza még összefüggésbe, amely a tudomány új útjainak elsőszámú segédeszköze a korban.²¹⁷

²¹² *Prediche*, 1.

²¹³ Ugyanezt fogalmazza meg Mazarini. Idézi: BATTISTINI 2003, 203.

²¹⁴ MARUCCI 2002, 328–329.

²¹⁵ Vö. FABINY 1995.

²¹⁶ BATTISTINI 1981, 90.

²¹⁷ BATTISTINI 2002, 95–99.

Az előszó végén elmondottak tehát tökéletesen illeszkednek abba a szemléletbe, amelyet a XVII. század az érzékszervek, pontosabban a szem és a fül viszonyáról alkotott. Hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy számos korabeli prédikációs kötet ajánlásában, olvasókhöz írt előszavában megtaláljuk a látás és a hallás közötti effajta különbségtételt, amelynek a minutiós eljárásban van szerepe. A szerzők ugyanis erre vezetik vissza a kiadott prédikációk hibáit, és kérnek elnézést azok miatt. Ezért nem zárható ki az sem, hogy Segneri különösebb elméleti megfontolás nélkül fogalmazta meg a zárszót, és csupán csatlakozott egy élő kötet-szerkesztési hagyományhoz.

Azonban sem ezzel, sem a prédikáció egyéb kérdéseivel Segneri – több prédikátortársával ellentétben – önálló kötetben nem foglalkozott. Ide vonatkozó nézetei prédikációinak egyes megjegyzéseiből sejthetők, illetve azok alapján valamennyire rekonstruálhatók. Erre teszünk kísérletet a továbbiakban.

III.6.3. A kötetbeli prédikációk

A *Quaresimalé*ban negyven prédikáció olvasható, valójában azonban csak harmincnyolc kötődik szorosabban a nagyböjti időszakhoz, és maga a szerző is ezeket tekinti szervesen egymáshoz tartozóknak. Az utolsó kettő azért került bele, hogy végül összesen negyven legyen.²¹⁸ A Bibliában gyakran előforduló szimbolikus szám itt a böjti időszak napjaira utalhat. A két utolsó szenteket dicsőítő beszéd: az egyik Szent József ünnepére, a másik Gyümölcslő Boldogasszony napjára íródott. Mindkettő megjelent a *Panegirici sacri* kötet későbbi kiadásaiban is.

A témák tekintetében három csoportot különíthetünk el: teendők az üdvözülés érdekében (bűnbánat, bűnre vivő alkalmak kerülése, Isten ígéinek meghallgatása stb.), bűnök és azok következményei (rágalmazás, ellenségeskedés, földi csapások, üdvösség elvesztése stb.) és hittételek (purgatórium, Krisztus istensége,

²¹⁸ *Quaresimale*, 422.

feltámadás stb.).²¹⁹ Az első kettő egymáshoz képest szinte azonos (16, illetve 15 prédikáció), de a harmadiknál jóval nagyobb súllyal szerepel a kötetben (7 prédikáció). Ez megfelel a trienti zsinati előírásnak, amely szerint a prédikációban a kerülendő bűnökről kell beszélni, hogy ily módon elkerülhetővé váljon az örök büntetés, és a gyakorolandó erényekről, hogy ily módon a hívek égi dicsőségre jussanak.²²⁰ Talán a témaválasztás ilyen jellegére utalt Segneri a támadó és védekező prédikáció említésekor, azaz nem teológiai álláspontokat kívánt védelmezni, hanem a bűnök ellen indított harcot.

Az *Il Parroco istruitó*ban az anyag feltárásáról szólva a katekizmusokhoz utalja a prédikátorokat, és további tanácsokat is ad. Egyes hasznos, de kényes hitbéli kérdéseket ne tárgyaljanak túlságosan elvontan, részletekbe menően, és igyekezzenek mindent hasonlatokkal, példákkal érthetőbbé tenni.²²¹ A beszéd materiáját jelenthetik a keresztényi magatartásra vonatkozó tanítások is, ez esetben azonban sohasem szabad úgy beszélni a bűnökről, hogy annak alapján a hallgatóság konkrét személyeket azonosíthasson be.²²² Ezt hangsúlyozza a *Quaresimalé*ban is, amikor a XVII. prédikáció témájának ismertetésekor a következőképpen fogalmaz: bemutatjuk, de csak általánosságban, hogy senkit személyében meg ne sértsek, hogy mily nagy hálátlanság a nagy jóságú Istennek rosszal fizetni a jóért.²²³

Általános szabályként a plébánosok számára az erényes és bűnös cselekedetek gyakori ismétlését adja, ilyen például az ellenségeskedés bűne és a békeszeretet erénye. Utóbbiról beszélve a prédikátornak a béke jótékony hatásairól kell értekezni a szentek példáját idézve, és be kell mutatni annak veszélyes állapotát, aki visszautasítja a békejobbot.²²⁴ Segneri ezt látósítja meg a *Quaresimale* III. beszédében, de – amint azt láttuk – a missziós prédikációkban is igen kedvelt téma volt ez.²²⁵

²¹⁹ Az *Il Cristiano istruito* is ezt a hármas felosztást követte.

²²⁰ Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 11. pont.

²²¹ *Parroco*, 33.

²²² *Uo.*, 35.

²²³ *Quaresimale*, Predica XVII, 178.

²²⁴ *Parroco*, 35.

²²⁵ A kérdéstről a korabeli társadalmi gyakorlat vonatkozásában l. NICCOLI 2007.

Segneri nagybőjti prédikációinak szinte mindegyikét az aznapi evangéliumból vett egy-két soros idézet vezeti be, illeszkedve a nagybőjti időszakra előírt liturgiához. Egyetlen kivételtől eltekintve a szövegek két nagyobb részből állnak, amelyeket római számok tagolnak kisebb egységekre.²²⁶ A beszédek szerkezete követi a klasszikus retorikai felosztást. Az első beszédegység az exordium, melynek funkciója a hallgatóság jóindulatának megnyerése, figyelmének felkeltése. A következőkben a *Quaresimale* egyes prédikációinak bevezetésében használt toposzokat vesszük sorra, majd az első beszéd exordiumát tesszük alaposabb vizsgálat tárgyává, mivel ez tekinthető az egész kötet bevezetésének is.²²⁷

A hallgatóság jóindulatának megszerzése érdekében Segneri többféle eszközzel él, közülük az egyik, amikor a prédikátor hallgatóinak vagy a városnak erényeit dicséri. A hívek rangjuk és szellemi adottságaik tekintetében is kiválóságok, lelkükben ártatlanok, civilizáltak, műveltek, istenfélők, nagylelkűek, szeretetre méltóak, a város egésze kegyes, minden jóra érdemes.²²⁸ Máskor a prédikátor hallgatósága érdemeit és az ügy fontosságát úgy juttatja kifejezésre, hogy miattuk érzett aggodalmának ad hangot, megvallja, hogy ő maga is igen szívén viseli a sorsukat.²²⁹ Olykor annyira nagy bizalommal viseltetik irántuk, hogy képesnek tartja őket arra is, hogy általa ők maguk is az apostoli hivatás részeseivé váljanak.²³⁰ Természetesen ehhez a prédikáció alatt figyelem kívántatik részükről.

A figyelem felkeltése a legtöbbször közvetlen felszólítással,²³¹ de nem ritkán „közvetett” módon történik, azaz a prédikátor az ügy kiemelt fontosságát hangsúlyozza,²³² egy már jól ismert téma a szokásostól eltérő tárgyalását ígéri,²³³ vagy (látszólag) megkér-

²²⁶ A XXXV. prédikáció ebből a szempontból eltér a többitől, mivel három nagyobb szerkezeti egységből áll.

²²⁷ Ehhez a következő munkát használtuk fel: CURTIUS 2006, 97–104.

²²⁸ *Quaresimale*, Predica V, 49; Predica IX, 91; Predica, XXII, 231.

²²⁹ *Uo.*, Predica III, 28; Predica XIV, 445.

²³⁰ *Uo.*, Predica XVIII, 189.

²³¹ *Uo.*, Predica II, 18; Predica III, 28; Predica X, 102; Predica XIII, 135; Predica XVI, 167.

²³² *Uo.*, Predica III, 28; Predica XVIII, 189.

²³³ *Uo.*, Predica V, 48; Predica IX, 91.

dőjelez egy jól ismert keresztény tanítást.²³⁴ Az érdeklődés felébrésztése a cél akkor is, amikor saját lelkiállapotát, érzelmeit, gondolatait tárja fel előttük. Ha a hallgatók azokkal azonosulnak, nincs szükség további meggyőzésre a kérdés relevanciáját illetően.²³⁵

Az exordiumokban többször megjelenik a prédikátor részéről az *excusatio propter infirmitatem*,²³⁶ és az attól való félelem, hogy felkészültsége nem lesz elegendő az Isten által rábízott feladat elvégzéséhez.²³⁷ Az emiatti aggodalmat azonban rendre legyőzi a kötelességtudat.²³⁸

E rövid áttekintés után érdemes hosszabban elidőzni az első prédikáció exordiumán, amely különösen nagy elégedettséggel töltötte el a szerzőt. Francesco Redinek azt írta róla, hogy olyan jól sikerült, hogy az felülmúlja saját maga és mások várákozásait is, benne egy erőteljes hangú, de mégsem mesterkéltnél prédikátor-ként jelenik meg.²³⁹ A szóban forgó exordiumban a prédikátor Isten hírvivőjeként érkezik, az Úr általa tudatja a jelenlévőkkel, hogy egyszer mindenkinek meg kell halnia. Ez a kötet első prédikációja és egyben az első alkalom, hogy prédikátor és hallgatósa találkozik:

„Un funestissimo annunzio son qui a recarvi, o miei riveriti uditori: io vi confesso che non senza una strema difficoltà mi ci sono addotto, troppo pensandomi di avervi a contristar sì altamente fin dalla prima mattina ch'io veggia voi, o che voi conosciate me. Solo in pensar a quello che dir vi devo, sento agghiacciarmi per grande orrore le vene. Ma che gioverebbe il tacere? il dissimular che varrebbe? ve lo dirò. Tutti, quanti qui siamo, o giovani o vecchi, o padroni o servi, o nobili o popolari; tutti dobbiamo finalmente morire: *Statutum est hominibus, semel mori.*”²⁴⁰

²³⁴ *Uo.*, Predica XX, 209.

²³⁵ *Uo.*, Predica XXI, 219.

²³⁶ CURTIUS 2006, 97.

²³⁷ *Quaresimale*, Predica IX, 91; Predica XI, 113.

²³⁸ *Uo.*, Predica XIX, 199.

²³⁹ FERRETTI 1910, 101.

²⁴⁰ *Quaresimale*, Predica I, 7. Itt és a továbbiakban Szokolszky Bertalan (*Nagybőjti beszédek*, I-II) magyar fordításából idézek: „Igen szomorú hírt hozok nektek, Á[ldott] H[allgatóim]! s megvallom őszintén, nem minden belső küzdelem nélkül határoztam el magamat arra, hogy szavaimat ma e helyről hoz-

Bár nagyon valószínű, hogy a beszédek nem ugyanott és nem ugyanabban a nagybőjti időszakban hangzottak el, a szerző ezt az illúziót kívánja megteremteni, és ennek alapján rendezi egységes szerkezetbe a harmincnyolc beszédet. A kötet első prédikációja egy megtérési folyamat kezdőpontja, az utolsó a befejezése, a közbensők a megtérés fontosságát, lépéseit és következményeit mutatják be.

A prédikátor úgy jelenik meg a hallgatóság előtt, mint aki minden nehézséget vállalt, hogy odaérkezve megnyerje a bűnösök lelkét azzal, hogy emlékezteti őket halandóságukra:

„mi era qual banditore divino fin qui condotto, per nebbie, per piogge, per venti, per pantani, per nevi, per torrenti, per ghiacci, alleggerendomi ogni travaglio con dire: Non può far che qualche anima io non guadagni, con ricordare a' peccatori la loro mortalità”.²⁴¹

De csalódnia kellett, mert a jelenlévő hallgatók olyanok, mint a mohó és engedetlen bárányok, akik bár látják, hogy közeleg a vihar, mégis nyugodtan legelésznek.²⁴² A prédikátor feladata ezeket a bűnösöket átformálni a XXXVIII. beszéd végére, hogy belőlük bűnbánó, a megtérést magukban szilárdan elhatározó hívő lélek váljon.

A változáshoz a prédikátor a hallgatók mellett álló őrangyalok, a bazilika alatt nyugvó szentek és elsősorban Szűz Mária segítség-

zátok intézzem, mert fölötte nehezemre esik szíveteket mindjárt az első beszéddel, midőn jelenlététekkel először szerencsétettek, megszorítani. Óh, ha csak rágondolok is arra, miről ma beszélnem kell, hajam égnek mered a borzalomtól s ereimben megjéged a vér. De hát mi haszna hallgatnék, mi haszna titkolódnám? Kimondom, amit ki kell mondanom: mindnyájunknak, kik itt vagyunk, ifjunak és öregnek, úrnak és szolgának, magas rangúnak és alacsony sorsúnak – szóval mindnyájunknak meg kell egyszer halnunk. »*El van végezve, hogy az emberek egyszer meghaljanak.*«” Nagybőjti beszédek, I, 1.

²⁴¹ *Quaresimale*, Predica I, 7. Szokolszky fordításában: „s azért nem törődve köddel és esővel, széllel és mocsárral, nem hóval és jéggel, melyek oly terhéssé tevék utamat, sietve jöttem hozzátok, mint Istennek követe; a sok viszontagság közepett meg-megvizasztalt e gondolat: lehetetlen, hogy hacsak egy lelket is vissza ne nyerjek Istennek, ha a halálról említést teszek.” Nagybőjti beszédek, I, 2.

²⁴² *Quaresimale*, Predica I, 7.

gét kéri, miközben nyilvánvaló utalást tesz az előszóban felsorolt prédikátori hibákra:

„Angeli, che sedete custodi a lato di questi a me sì onorevoli ascoltatori: santi, che giacete sepolti sotto gli altari di questa a voi sì maestosa basilica: voi da quest’ora io supplichevole invoco per ogni volta ch’io monterò in questo pergamo, affinché vogliate alle mie parole impetrare quel peso e quella possanza che non possono avere dalla mia lingua. E tu principalmente, o gran Vergine, che della divina parola puoi nominarti con verità genitrice; tu che di lei sitibonda la concepisti per gran ventura nel seno; tu che di lei feconda la partoristi per comun beneficio alla luce; tu che di nascosta ch’ella era ed impercettibile la rendesti nota e trattabile ancora a’sensi; tu fa che io sappia maneggiarla ogni dì con tal riverenza, ch’io non la contamini con la profanità di formole vane, ch’io non l’adulteri con la ignominia di facezie giocose, ch’io non la perverta con la falsità di stravolte interpretazioni; ma che sì schietta io lo trasfonda nel cuore de’miei uditori, qual ella uscì da’segreti delle tue viscere. Sprovveduto vengo io di ogni altro sostegno, fuor che d’una vivissima confidenza nel favor tuo. Però tu illustra la mente, tu guida la lingua, tu reggi il gesto, tu pesa tutto il mio dire di tal maniera, che riesca di lode e di gloria a Dio, sia di edificazione e di utile al prossimo, ed a me serva per acquisto di merito, non si converta in materia di dannazione.”²⁴³

Az exordiumot általában az aznapi evangélium rövid magyarázata követi, majd ebből kiindulva fogalmazza meg bizonyítandó tételét. Az argumentatio teszi ki a szöveg legtetemesebb részét,

²⁴³ Uo., 8. „Óh ti angyalok, kik hallgatóim mellett őrző szellemek gyanánt állotok; szentek, kik e magasztos templom oltárai alatt pihentek, hozzátok fohászokodom, hogy – mire magamtól képtelen vagyok – most és valahányszor e szószerke lépek, a ti segítségetekkel hathatósan, meggyőző erővel beszélhessek. S főleg te, óh dicső Szűz, kinek méhében testté lón az Ige, ki az emberiség üdvére az Isten Fiát e világra hoztad, állj mellettem, hogy ez isteni Igéről mindenkor a legnagyobb tisztelettel szóljak s nemcsak méltatlan szavakkal meg ne szentsegtelenítsem, gyalázó gúnynyal ne illessem, vagy balúl ne értelmezsem azt, hanem olyan tisztán vigyem hallgatóim szívébe, mint ahogy szűzi méhedből e világra jött. Világosítsd meg tehát értelmemet, vezérelj nyelvemet, előadásomat, adj erőt szavaimnak, hogy az Isten dicsőségét és felebarátaim üdvösségét előmozdíthassam s magamat ne az örök kárhozatra, hanem az örök életre tegyem méltóvá!” *Nagybőjti beszédek*, I, 3.

hét-kilenc kisebb, római számmal jelölt szövegegységet foglal magába, amelyet a második rész, a peroratio követ. Az érvek és ellenérvek cáfolata logikusan, és általában kitérők nélkül következik egymás után, nagyon gyakran párbeszéddek vagy kérdések formájában, ami ezért egyes kutatókat az inkvizíció módszereire emlékeztetett.²⁴⁴ Ha Segneri maga nem is hozta kapcsolatba metódusát az inkvizícióval, azzal tisztában volt, hogy a kérdések az irányítás kiváló eszközei, azokkal könnyen az ellenfél pozíciójába kényszerített hallgatók fölébe kerekedhet.²⁴⁵ Az interrogatio ezen kívül az érzelmeket sem hagyja érintetlenül.

Érvelése elején általában az emberi vagy más természeti sajátosságból indul ki, egy általános törvényből vagy egy ellentétből. A III. prédikációban például így értekezik a harag természetéről:

„Io so molto bene, uditori, che la passione offusca l'intelletto di modo, che, come in un'alta notte, non gli lascia punto discernere il ben dal male. [...] Chi opera trasportato da essa, non opera mai con prudenza, ma con temerità. Si finge agevoli tutte le difficoltà, sicuri tutti i pericoli, favorevoli tutti gli eventi; e non considera quante volte è avvenuto, che cada vinto chi si fidava di rimaner vincitore. Quindi Aristotile paragonò l'ira al cane. Avete osservato il cane, quand'egli sente picchiare all'uscio di casa? Tosto egli abbaglia, e si accende, e corre alla soglia per avventarsi alla vita di chiunque accostisi. E non considera prima se quei, cui egli va incontro, sien pochi o molti, se forti o deboli, se inermi o se bene armati: ond'egli molte volte è costretto a tornare indietro col collo chino, e spesso anche col capo rotto. Il che non gli averrebbe, se avesse un poco di pazienza di veder prima chi è; e poi se lo conoscesse suo pari, sfidasselo co'latrati e lo assalisse co'morsi. Così appunto fa, se bene guardasi l'uomo irato.”²⁴⁶

²⁴⁴ CONRIERI 1999, 372.

²⁴⁵ *Quaresimale*, Predica XI, 115.

²⁴⁶ *Uo.*, Predica III, 28–29. „Jól tudom, Á[ldott] H[allgatóim]! hogy a szenvedély annyira elhomályosítja az észet, hogy az, mintha a legsötétebb éjben volna, a jót a rossztól nem tudja megkülönböztetni. [...] Akit az [a harag] izgat, semmit se tesz megfontolva, mindent vakmerőn. Az ilyen ember előtt misem nehéz, misem veszélyes; nem ismer akadályt, mindent biztosnak tart s azt hiszi, hogy amit tesz, mindennek jó vége lesz, meg nem gondolva, hogy nem egyszer bukott már el, ki győzelmet remélt. Aristoteles a kutyaához hasonlítja a haragot. S méltán. A kutya – bizonyára megfigyeltétek, – ha valaki az ajtón kopogtat, ugatni kezd,

Az argumentáción belül többször is változtat beszédmódján: könyörög, kér, tényszerűen ismertet, ígér, dorgál, felszólít, fenyeget, folyamatosan fenntartva ily módon a hallgatóság figyelmét. Az I. prédikáció végén Krisztussal beszélgetve két Szent Pál-i levélre (2Tim 4,2; Tít 1,13) tesz nyilvánvaló utalást:

„Gesù mio caro: e donde mai tanta audacia ne' cuori umani? Chi gli ha renduti sì stupidi? Chi gli ha fatti sì sconsigliati? Forse è così grande il diletto che hanno in offendervi, che niente ad essi rilevi ogni loro danno, purchè disgustino voi? Oh s'io sapessi qual via dovessi almeno io qui praticare in questa quaresima per umiliarli, per umanarli, per renderli tutti vostri! Volete ch'io li prieghi *in omni patientia*? li pregherò. Volete che io gli ammonisca? gli ammonirò. Volete che io gli atterrisca? gli atterrirò. Volete ch'io severo ancor gli sgridi, *et increpem illos dure*? gli sgriderò. Son qui per voi.”²⁴⁷

E rész azért figyelemre méltó, mert míg a Bibliában: „érvelj, ints, buzdíts”, „fedd őket keményen meg” szerepel, addig Segneri az ‘atterrire’ (megrémít, megijeszt) ígét is beilleszti a sorba. Erre természetesen a legjobb alkalmat a pokolról való prédikáció kínálja, de ez a törekvés jellemző az egész kötetre. Emiatt Segnerit több bíráló is érte az utókor részéről, pedig a trienti zsinat is úgy vélte, hogy a bűnökről és az erényekről kell beszélni, és főképp a bűnről, mert leginkább ez indítja bűnbánatra a híveket. A zsinat Jónás példáját idézi, aki fenyegetéseivel érte el, hogy Ninive lakói

majd felbőszülve az ajtóhoz rohan, hogy ott a belépőre ráugorjék. Nem nézi, egy, vagy többen jönnek-e be, van-e fegyverök, vagy nincs, erősek, gyengék-e azok, kiket megtámadni készül s innen van, hogy nem egyszer lehorgasztott, véres fejjel kell visszakotródnia; mit pedig kikerülhetne, ha dühét mérsékelni tudná, ellenfelének erejét kipuhatolná s csak akkor ugatná, vagy marná meg. Ugyanígy járja meg a haragos ember...” *Nagybőjti beszédek*, I, 41–42.

²⁴⁷ *Quaresimale*, Predica I, 17. „Óh Jézusom! honnan e főnhéjázás az emberi szivekben? Mi tette oly érzéketlenné, oly meggondolatlanokká őket? Oly nagy az ő örömük, ha téged megsérthetnek, hogy a saját veszedelmüket semmibe se veszik? Bárcsak jobb észre hozhatnám, bárcsak megszabadíthatnám lelküket a mételetől s hozzád téríthetném őket! Kívánod talán, hogy »teljes türelemmel« kérjem őket? Megteszem. Megintsem? Megintem. Megfélemlítsem őket? Megfélemlíttem. Vagy dorgálással forduljak hozzájuk? Óh, én teljes szigorúsággal teszem meg azt. Itt vagyok, parancsolj velem...” *Nagybőjti beszédek*, I, 19.

bűnbánatot tartottak, és Isten végül megkönyörült rajtuk.²⁴⁸ Segneri követi a próféta példáját, és maga is ezt a szerepet veszi fel a XV. prédikációban.²⁴⁹

Pallavicino is úgy tartotta, hogy a büntetéssel való fenyegetés jóval hatékonyabb eszköze a megindításnak, mint a jóban, az égi jutalomban való reménység táplálása, és ő is a pokolbéli szenvedések leírását tartotta erre a legmegfelelőbbnek.²⁵⁰ Segneri szerint annak semmi haszna sincs, ha a prédikátor ok nélkül kelt rettegést, azonban a lélek üdvösségének kérdése nem ilyen, az igazsággal való szembenézés természetes módon váltja ki ezt a hatást.²⁵¹ Az igazság pedig nem más, mint hogy az üdvösség egy elsőre jelentéktelennek látszó dolgon is múlhat.²⁵² E meggyőződés még pontosabb és tömörebb kifejeződést nyer az egyik, prédikátor és hallgatóság között zajló párbeszédben:

„O padre (voi mi direte), com'è possibile? Volete dunque, che da una minuzia dipenda la salute eterna di un uomo? Mentre parlate così, voi volete atterrirci, non istruire. Voglio atterrirvi? ah sì, ch'io voglio atterrirvi (ve lo confesso) ma perch'io sono atterrito: *Territus terreo*, dirò tremante col padre sant'Agostino. Non però voglio atterrirvi con vane esagerazioni, voglio atterrirvi con sode verità”.²⁵³

A félelem érzését a XVII. században a katolikus egyháznak sikerült a bűnökre és azok következményére, a kárhozatra irányítania.²⁵⁴ A bűnöktől megtisztító félelem központi szerepet

²⁴⁸ Sessio XIV, Doctrina de sanctissimis poenitentiae et extremae unctionis sacramentis, Caput IV.

²⁴⁹ *Quaresimale*, Predica XV, 156.

²⁵⁰ PALLAVICINO 1666, 53–56.

²⁵¹ *Quaresimale*, Predica XIX, 206.

²⁵² *Uo.*, Predica XXI. Ez a beszéd bizonyítandó tétele.

²⁵³ *Uo.*, Predica XXI, 219. „Igy, sz. atyánk! – kérdelek talán – hát te úgy vagy meggyőződve, hogy a legigénytelenebb dologtól is függhet az ember üdvössége? Te bizonyára csak azért mondd ezt, hogy ránk ijessz és nem azért, hogy oktass minket. – Hogy rátok ijessztek? Igen, bevallom hát, csakis ezért mondom azt nektek, mert sz. Ágostonnal szólva, magam is »egész valómban reszketek«. Igen, rettegésbe akarlak ejteni, de nem tuzásokkal, hanem a legalaposabb igazságok föltárásával.” *Nagybőjti beszédek*, II, 4.

²⁵⁴ Vö. DELUMEAU 2006, különösen az 599–882. lapok.

kapott az itáliai segneriánus missziókban is.²⁵⁵ Egy kutatás kimutatta, hogy a missziós beszédek túlnyomó többsége ehhez az érzéshez kapcsolódott, és csak jóval kisebb része a szeretethez.²⁵⁶

Az iménti idézetben is megfigyelhető párbeszédedesség Segneri nagybőjti prédikációinak általános jellemzője. Az érvek láncolatát időnként a hallgatóság feltételezett ellenérvei szakítják meg, melyeket elképzelt dialógusként ad elő. A megcáfolt ellenérvek azután a bizonyítás hasznos eszközeivé válnak, ahogyan a II. prédikációban, ahol az emberi barátság állhatatlanságáról akarja meggyőzni hallgatóit:

„Ma voi mi direte ch’egli [Giobbe] ebbe pure in quello stato tre amici, i quali unitamente ne andarono a consolarlo; nè prima il videro, che proruppero in lutto da disperati, in gemiti, in grida, e si lordaron di polvere insin la chioma. Verissimo. Ma questi tre amici appunto son quei che vengono a confermar maggiormente l’intento mio. Perocchè, ditemi con tutta la loro altissima compassione, non lasciarono essi il povero Giobbe in quella stessa nudità nella quale il ritrovarono? Lo soccorser d’un soldo? lo sovvennero di uno straccio?”²⁵⁷

Az érvelés leggyakrabban analógiára épül, melynek kiindulópontjai bibliai példázatok, szentek életéből vett események, antik művekből vett rövid erkölcsi tanulsággal szolgáló történetek vagy egyszerű, hétköznapi példák.

Az idézetek legnagyobb részt a Bibliából származnak. A Szentírás után a hivatkozott művek között elsősorban az egyházatyák írásait találjuk, de helyet kapnak antik szerzők is, akik közül Seneca, Cicero és Plutarchos szerepel a legtöbbit. Bibliahasználatát vizsgálva a következő eredményekre jutott Rinaldo Fabris:

²⁵⁵ A félelem eme funkcióját Pallavicino említi: PALLAVICINO 1666, 56.

²⁵⁶ ORLANDI 1996, 533.

²⁵⁷ *Quaresimale*, Predica II, 20. „De nem volt-e [Jóbnak] három barátja – kérditek – kik vigasztalására siettek, s midőn rája esett pillantásuk, fájdalmas jajkiáltásban törtek ki s fejüket hamuval hinték meg? Igaz, volt; de épen ez bizonyít állításom mellett. Avagy e látszólag legönzетlenebb barátok minden részvétők dacára nem hagyták-e Jóbot abban a meztelenségben, melyben találták? Segítettek-e rajta csak egy fillérrel is? Adtak-e reá valami rongydarabot?” *Nagybőjti beszédek*, I, 25.

Segneri leginkább olyan bibliai személyeket, epizódokat választ, amelyekkel valamilyen erényt mutathat be, szívesen fordul a bölcsességi könyvekhez, ahonnan rövid, szentenciózus passzusokat idéz.²⁵⁸

A prédikációkban helyet kapnak a korabeli események, és képet kapunk a XVII. század társadalmáról is, melyet bűnei miatt Isten járványokkal, természeti csapásokkal büntet. Ezt bizonyítja a pestis, mely újra és újra felüti fejét, a földrengések Itália-szerte és más figyelmeztető jelek, mint például a budai ólomeső.²⁵⁹ A XV. prédikációban hosszasan mutatja be, hogyan sújtja a *virga Dei* egész Európát. Ebből csupán egy részlet idézésére van itt módunk:

„E non hai tu forse occhi in fronte da rimirare tanti rivi di sangue, tante cataste di ossa, tanti cumuli di cadaveri? [...] Apri pur gli occhi tuo malgrado, e rimira in breve giro di anni le sollevazioni sì strane di tanti popoli; [...] In qual altro secolo si raccontano litigj più pertinaci, o congiure più frequenti; tradimenti più ingiuriosi, o saccheggiamenti più ingiusti; uccisioni più barbare, o crudeltà più nefande? [...] si è veduto per tutto il volgo famelico marcire, consumato dall'inopia ed inabile alla fatica. [...] Oh cecità che non hai voluto mirare i contagi, le pestilenze, le mortalità sì comuni a tutta l'Europa! [...] Che orrore è stato vedere città, dianzi sì adorne, sì allegre, sì popolate riempirsi ad un tratto di squallore, di urla, di solitudine?”²⁶⁰

²⁵⁸ FABRIS 1996, 66–68.

²⁵⁹ *Quaresimale*, Predica VI, 61; Predica XV, 159. Segneri valószínűleg az „1642-es ólomesőre” utal, melyet a korábbi kutatás meteoritesőnek vélt, a legújabb pedig erős jégesőnek tart: vö. PAPP 2004, 24–25.

²⁶⁰ *Quaresimale*, Predica XV, 157–159. „Ki nem látja a dagadó vérpatakokat, a sok csonthalmot, a teméntelen holttestet? [...] Nyisd csak ki a szemed, még ha akarod ellenére van is, és nézd meg, hogy néhány év alatt mennyi nép lázadt fel, igen különös ez; [...] Melyik században voltak ekkeseredettebbek a háborúk, gyakoribbak az összeesküvések, igazságtalanabbak a fosztogatások, embertelenebbek a gyilkosságok, irtóztatóbbak a kegyetlenségek, mint épen a mi századunkban? [...] a szerencsétlen nép, az éhínség folytán elványvadva, úgy a föld művelésére, mint minden más munkára képtelen lón, pusztulásnak indult. [...] Óh vakság, mely e járványokat, e sok nyavalyát, e nagy mérvű haladóságot, mely Európában oly általános, látni nem akarod! [...] Mi borzasztó vala látni azokat a városokat, melyek az imént még virágzók, népesek voltak, mindenben bővelkedtek, most meg szomoruan, elhagyatottan állnak s csupán a szeren-

Segneri prédikációiból kitűnik az is, hogy nemcsak az itáliai politikai-társadalmi helyzetet ismerte, hanem nyomon követte az európai eseményeket is. Az írek és angolok között harcok folynak, I. Károly angol királyt lefejezték, a lengyeleknél lázadások törtek ki, Várad és Nyitra török kézre került: ilyen eseményekről tudósítja hallgatóságát.²⁶¹

Magyar vonatkozású megjegyzéseket levelezésében is találunk. 1690. október 7-én Genovában kelt levelében arról számolt be, hogy megerősítés híján még nem mer teljes szívéből örvideni annak a hírnek, hogy az általa „Techeli”-nek írt Thököly immár Badeni Lajos foglya.²⁶² Egy másik levelében (1692. szeptember 7.) azt írja, hogy a törökök megerősödtek Magyarországon, ezért újabb német haderő érkezik Itáliába, hogy Milánó biztonságban legyen. Ezzel talán arra utal, hogy az 1691-es császári hadjárat veszteségeit pótolandó újabb német csapatokat küldtek a Délvidékre.²⁶³

E rövid kitérő után térjünk rá a *Quaresimale* leghatásosabb illúziókeltő eszközének bemutatására, amelyet Segneri egy másik művében szín- és szereplőváltásnak (*mutazione di scena e di personaggio*) nevez.²⁶⁴ Pallavicino a dialógust a tanítás kiváló módjának tartja *Trattato dello stile e del dialogo* című munkájában.²⁶⁵ A dialógus használatának köszönhetően az olvasó nemcsak mint-ha hallaná a párbeszéd szövegét, hanem szinte láthatja is maga előtt a beszélőket – mondja Pallavicino. Pontosan ezt valósítja meg Segneri prédikációiban. Beszédei dinamikussá válnak azáltal, hogy a prédikatori szerepek, hallgató és beszélő távolsága folyamatosan

csétlenek jajkiáltásaitól hangzanak!” *Nagyböjti beszédek*, I, 278–281. A kurzívval kiemelt mondat fordítása tőlem, mivel Szokolszkyé túlságosan eltért az eredetitől.

²⁶¹ Várad (1660) és Nyitra (1663) török elfoglalására utalva írja: „S a török, ki Váradot, Nyitrát már hatalmába kerítette, mind nagyobb veszedelemmel fenyegeti a keresztényeket; minden igyekezete oda irányúl, hogy minél több rabszolgát hajthasson el s a győztes félhold diadalmenetet tartson a föld minden tájain.” *Nagyböjti beszédek*, I, 279.

²⁶² *Lettere* 1848, CVIII. levél.

²⁶³ *Uo.*, CXIV. levél.

²⁶⁴ *Cristiano*, 7.

²⁶⁵ PALLAVICINO 1698, capitoli XXXI–XXXII. A művet Pallavicino többször is átdolgozta: *Considerazioni sopra l'arte dello stile e del dialogo* (1646), *Arte dello stile* (1647), *Trattato dello stile e del dialogo* (1662).

módosul, sőt a prédikátor a hallgatót is az előadás résztvevőjévé teszi, bár szerepét ő maga játssza el.²⁶⁶

Az első prédikáció exordiumában már láttuk, hogy a prédikátoron és a hallgatóságon kívül jelen vannak őrangyalok, szentek és Szűz Mária is. Nyilvánvaló tehát, hogy nem hiányozhat Isten és Krisztus sem. Egy esetben tűnik fel még további szereplő, ő Salvianus, akit a prédikátor mesterének nevez, és tanítványként beszélget vele. A jelenlévő személyek által betöltött szerepek nem állandóak, a beszélgetés mindig két szereplő között zajlik. Isten könyörületes vagy igazságos, Krisztus Isten önfeláldozó és szenvedő fia, az utolsó ítélet könyörtelen bírója vagy éppen szülő. A hallgatók bűnösök vagy igazak, a prédikátor általában közvetítő, de olykor maga is azonosul a hallgatókkal, és bűnösként szól az Úrhoz. Egyes prédikációkban a prédikátor kimondottan a rendező szerepét veszi fel: kijelöli az eljátszandó szerepeket, és időnként jelzi a szerepváltásokat.²⁶⁷ Az ő szereprepertoárja a legváltozatosabb: hírvivő, békekövet, védőügyvéd, a hallgatóság kísérője a mennyországig, próféta, orvos, az utolsó ítélet napján tartott perben pedig vádló és tanú is egyben. A következőkben példaképp egy szerepváltás menetét mutatjuk be. Így szól az utolsó ítéletről szóló prédikáció befejező része:

„Orsù, ditemi ora un poco alla buona, signori miei, non vi pare una bella favola quella che abbiám raccontata questa mattina? O padre, e che inaspettata interrogazione è cotesta che voi ci fate! parlate voi da scherzo o da senno? S'io parlo da senno? così voleste voi dirmelo. Non vi vergognate no: confessatela schiettamente, non è stata una bella favola questa dianzi? dite su, non è stata una bella favola? Favola? ma voi ci volete far incollorir daddovero. Come favola? come favola? Noi la teniamo per istoria evangelica, per verità eterna; [...] Certo è, che noi non teniamo per favola, doverci essere il giudizio universale del mondo: lo crediamo per fede. Sì eh? oh quanto felice nuova sarebbe questa, se fosse vera! [...] Mi date voi questa mattina licenza di parlare con libertà? Benchè non la voglio no, quando ancora voleste darmela, perchè non conviene a me ar-

²⁶⁶ CONRIERI 1999, 355–377. A prédikátori szerep változásairól magyar prédikációkat elemezve beszél: TASI 2009, 204–218.

²⁶⁷ *Quaresimale*, Predica XX, 209.

rogarmi licenza tale in un consesso sì nobile, dove ho tanti che mi potrebbono essere padri per senno, padroni per dignità. Piuttosto io voglio cedere questa poca parte di predica, la quale mi rimarrebbe, ad un gran prelato riguardevole per natali, per antichità, per dottrina, per santità. V'offenderete voi punto, s'io fo volare da Marsiglia Salviano a montare su questo pergamo, ed a tonarvi con la sua facondia divina? Su dunque definisca egli come maestro, ch'io solo interrogherollo come scolare..."²⁶⁸

Sokan sokféleképpen igyekeztek meghatározni, hogy a kortársaitól eltérő prédikációs modor ellenére mi teszi barokká Segneri nagybőjti prédikációit. Nem kérdőjelezve meg az általuk mondottakat, azt gondoljuk, hogy műve leginkább ezen állandó szerep- és beszédhelyzet-változás teremtette mozgás és mozgalmasság miatt tekinthető jellegzetesen barokk alkotásnak.

A prédikációk érvelő része a tétel megismétlésével zárul le, ezt követi (az előadásban rövid szünet után) a második rész, a peroratio, amely egy szenvedélyes, megindításra törekvő buzdító beszéd. A záróbeszédetek teljesítik a retorikai hagyományban kijelölt feladatokat (captatio benevolentiae, recapitulatio, affectuum motus). A prédikátor a tételt már bizonyítotttnak veszi, és előszo-

²⁶⁸ *Uo.*, Predica V, 56–57. „És most mondjátok csak meg nekem, nem tartjátok ti ezt ügyesen szőtt mesebeszédnek? Óh szent atyánk, – fogjátok válaszolni – kicsoda kérdés ez? Tréfál, vagy komolyan beszél? Mi a mondottakban nem mesét, ha' valóságot látunk. Én azonban ennek dacára is megismétlem kérdésemet s kérek, mondjátok meg nekem, nem támadt-e lelketekben a gondolat, hogy én csak elmés mesét beszéltem el? De szinte látom nehezteléseket s szinte hallom a nem minden fölindulás nélkül való feleletet, hogy t. i. az evangéliumi történeteket s az örök igazság tételeit sokkal nagyobb tiszteletben tartjátok, semhogy azokat a költött dolgok világába utasítanátok. Az utolsó ítélet – mondjátok – nem vénasszonyi pletyka, hanem kinyilatkoztatott hitigazság, annak tiszteljük azt. Mily örvendetes felelet volna ez, ha csakugyan ezt válaszolnátok! [...] Megengeditek, hogy ma egészen szabadon beszéljek hozzátok? De nem, el sem fogadhatnám engedélyeteket; méltatlannak érzem magam reá egy olyan gyülekezet részéről, hol annyi, tudományokban megőszült főt s annyi kiváló méltóságot viselő egyént szemlélek. Átengedem tehát a szót annak az egyháznak, ki magas származása mellett a tudományokban, a jámborságban, s az erkölcsöségben egyaránt dicső vala. Nem lesz tán ellenetekre, ha marseillei Salviánt vezetem e szószékre, hogy isteni ékesen szólásával tanítástokra adja magát. Hadd mondja ő ki, mint mester, a határozatokat, én meg mint tanítvány, hadd intézzem hozzá a kérdéseket!” *Nagybőjti beszéddek*, I, 92–94.

rolja az abból következő teendőket. A hallgatói jóindulat megszerzésére ugyanazokat az eszközöket használja, mint az exordiumban. A prédikáció mindig egy párbeszéddel zárul, amelynek résztvevői a prédikátor, Krisztus és a hallgatóság. Segneri szól elsőként: Krisztushoz könyörög bocsánatért hallgatósága nevében, vagy a bűnösök megbüntetését kéri, vagy azt, hogy prédikációja eredményes legyen, azaz az eltévelyedettek visszatérjenek az Úrhoz. Ezt követően újra hallgatóihoz fordul, még egyszer elismétli a tételmondatot, majd az üdvözülés érdekében keresztényhez illő életre biztatja őket. A peroratióban az érzelmi ráhatás eszközeinek használata dominál. Saját felfokozott érzelmi állapotának feltárássával igyekszik imitációra indítani hallgatóságát. Felkiáltások és kérdések végtelen sora jellemzi ezt a részt. Az *affectuum motust* szolgálja a lelkigyakorlatok során többször átélt krisztusi fájdalom érzékletes leírása, a lelkiismeret-furdalás, a hálátlanság érzésének felkeltése a hallgatókban és a fenyegetés, amely a jók csoportjából való kizárást helyezi kilátásba. A következő példa a harmadik prédikáció záró része, amelyben a prédikátor egy békekötési aktus részeseivé teszi a hallgatóságot:

„Sì sì, venite ch'io voglio questa mattina pigliar la penna, e genuflesso a questi piedi santissimi, la voglio intignere in queste venerabili piaghe, e così scrivere col sangue d'esse la formola del perdono. Io, Signore, per quell'uffizio che indegnamente sostengo su questo luogo, a nome di questo popolo vi dichiaro, come noi deponghiamo a'vostri sagratissimi piedi tutte le ingiurie che abbiamo mai ricevute, o che saremo mai per ricevere. [...] Offriremo la pace, s'ella non ci venga richiesta; [...] Cristiani, c'è veruno, il quale ricusi di sottoscrivere? c'è veruno? Se v'è, si dichiarì: ché allor io divenuto tutto di fuoco, con questo sangue medesimo scriverò per lui la sentenza di eterna condannazione. [...] Ma tolga Dio dal mezzo nostro persona sì scellerata. Se v'ha chi voglia negar a Cristo la grazia che ci addimanda, s'apparti pure, si scosti da questo luogo. Noi che qui rimanghiamo, tutti umiliatici a'piedi del Crocifisso perdono chiederemo a'nimici, perdono a noi, perdono a tutti i peccatori, perdono.”²⁶⁹

²⁶⁹ *Quaresimale*, Predica III, 38. „Jőjjetek hát, jőjjetek! Én Krisztus lábaihoz borulva, szent sebeibe mártom tollamat s az ő drága vérével megírom a kiengeszt-

A XXXVIII. beszéd peroratóója az egész kötetet zárja le. Segneri itt összefoglalja, milyen cél vezérelte, ennek elérése érdekében milyen módszereket alkalmazott, és milyen eredménnyel. A bűnököt akarta kárhozatni és az erényes életre buzdítani. Ennek teljesítéséhez latba vetette minden tudását, észérveket és tekintélyérveket sorolt, majd példákat hozott fel, fenyegetett, ígért, térden állva könyörögött, és most az igazak megerősítésének biztos tudatában és a bűnösök megtérésének reményében távozik.²⁷⁰ Így búcsúzik hallgatóságától:

„Mi giova credere che in questa chiesa non ci sien peccatori, o se pur ci sono, sieno già penitenti, e non più ostinati. Però a voi tocca, amantissimo Redentore, e di stendere su i lor colli le vostre braccia e qual amoroso padre pietosamente accogliere i figliuoli ravvisti, strignerli al vostro seno, accostarli alla vostra faccia, ammetterli al vostro bacio. [...] Benedite le loro persone, benedite le loro case, benedite i loro campi, benedite ciò che hanno di bene al mondo. E voi frattanto, o miei riveriti uditori, restate in pace, nel cuor di questo Gesù, dentro cui vi lascio.”²⁷¹

telődési okmányt. Én Uram, Istenem! Ama tisztelnék erejénél fogva, melyet e szószeiken viselek, az összes itt jelenlevők nevében kijelentem előtted, hogy minden méltatlanságot, melylyel minket illettek, vagy melyet mi követtünk el mások ellen, legszentebb lábaidhoz teszszük le. [...] Ellenségeinknek följárljuk a békejobbot, habár talán nem is kéri az. [...] Van-e valaki köztetek, ki ez okmányt alá nem írja? Ha van, ám álljon ki a középre, hadd lássuk! Mert akkor megváltoztatom szövegét s lelkem buzgóságában ugyanazzal a sz. vérrel, az örök kárhozat ítéletét írom meg. [...] Távoztassa el Isten közülünk azt a bűnöst, ki Krisztusnak makacsul ellenszegül! Távozzék innen az ilyen, mi pedig, kik itt maradunk, Krisztus lábaihoz borúlva, bocsánatot esdünk majd ellenségeinknek, bocsánatot önmagunknak, bocsánatot minden bűnösnek. Bocsánatot mindenkinek, bocsánatot...” *Nagybőjti beszédek*, I, 59.

²⁷⁰ *Quaresimale*, Predica XXXVIII, 420.

²⁷¹ *Uo.*, 421. „Hinni akarom, hogy e templomban nincs egyetlen bűnös se s ha találkozik néhány, hiszem, hogy azok készek a bűnbánatra s nem csökönnyösek többé. S épen azért rajtad van most már a sor, én szerelmes Megváltóm. Terjeszd feléjük karjaidat s mint szerető atya, ki megtért gyermekeit visszafogadja, öleld kebledre őket. Engedd őket magadhoz, hadd leheljék reád csókjaikat. [...] Áldd meg őket, áldd meg házaikat, mezeiket s mindent, amijök csak van. Ti pedig, Á[ldott] H[allgatóim]! élvezétek a békét az Úr Jézus szívében, amelyben utoljára hagylak.” *Nagybőjti beszédek*, II, 362.

Mindezek alapján Segneri prédikációs gyakorlatát az értelemre ható racionális érvelés és az érzelmekre ható retorikai eszközök használata közötti egyensúly által látjuk leírhatónak. Előbbi szokatlan volt a XVII. századi olasz prédikációban, ezért a későbbi kritika nagybőjti beszédeit olykor túlságosan intellektuálisnak ítélte, máskor pedig az affektivitás eszközeinek használata miatt bélyegezte secentistának.

Ami a beszéd ékesítését illeti, Segneri mestere, Pallavicino a meztelen igazság felsőbbrendűségét hirdette, azonban úgy tartotta, hogy az emberi természet miatt az igazságnak szüksége van díszekre.²⁷² Reggio, Mazarini, Pallavicino: elméleti munkáikban mindannyian a *res* és a *verba* összeegyeztetésére törekedtek, és szembehelyezkedtek a látszatot, a pompát kedvelő prédikációs modorral, amely a század végére olyannyira uralkodóvá vált, főleg Dél-Itáliában, hogy maga a pápa is fellépett ellene.²⁷³ Mindhárom említett szerző meg volt róla győződve, hogy az a prédikáció, amely kizárólag az érzelmeltetésben vagy a gyönyörködtetésben leli meg célját, nem alkalmas arra, hogy a hallgatóság akaratát a jóra irányítsa. Nem zárták ki sem egyik, sem másik eszközeinek alkalmazását, azonban azok mértékkel való, kiegyensúlyozott használatát támogatták. Vizsgálatunk alapján úgy látszik, hogy Segneri ezeket az elveket követte a gyakorlatban, és ennek alapján joggal sorolhatjuk őt is a mérsékelt barokk képviselői közé.²⁷⁴

²⁷² Idézi BATTISTINI 2000, 146–148.

²⁷³ XI. Ince 1680-ban levélben szólította fel Nápoly érsekét, hogy lépjen fel az ilyen prédikátorok ellen. Vö. MIELE 1996, 103–104. A levél a 108–109. lapokon olvasható. Miele szerint nem a véletlen műve, hogy a levél és a Segneri-féle „reform” (melyet a *Quaresimale* megjelenéséhez kapcsol) között csupán egyetlen év telt el. Feltételezését azonban bővebben nem fejti ki.

²⁷⁴ A mérsékelt barokk kifejezés Franco Croce nevéhez kötődik. A szerző ennek képviselői közé sorolja Pallavicinót: CROCE F. 1966, 161–220.

III.7. *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* (1694)

1692. február 6-án Paolo Segneri levelet írt Tirso González generálisnak, akitől azt kérte, mentse fel XII. Ince pápa kérésének teljesítése alól, amely Rómába, az apostoli palotába szólította őt prédikálni.²⁷⁵ Nem tudjuk, hogy a generális tett-e lépéseket az ügyben, azonban az életrajz tanúsága szerint Segneri a nagyböjti időszak kezdetén Rómába érkezett.²⁷⁶ Innen szeptember 7-én kelt levelében arról ad hírt, hogy befejezte az adventi és a nagyböjti prédikációkat, azonban azok megtanulása nem kis nehézséget okoz számára.²⁷⁷ A felkészülési időt követően november 10-én barátjának, Cristoforo atyának levélben számolt be arról, hogy elmondta első két prédikációját a szentatya előtt, aki igen elégedett volt vele.²⁷⁸

Decemberben, Niccolò Maria Pallavicino halála után a pápa az Apostoli Penitenciária teológusának és püspöki vizsgálónak akarta Segnerit kinevezni. Előbbi feladatot az udvari prédikátori helyett elfogadta, utóbbi alól végül rossz hallására hivatkozva sikerült felmentést kapnia. Mivel a prédikációk már készen voltak, a hivatalváltást kitolták a következő év húsvétjáig.²⁷⁹

A pápai udvar hitszónokaként elmondott beszédek 1694-ben jelentette meg *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* címmel. A kötet valószínűleg az elmondás kronológiai sorrendjét követi, mivel az első kettő nagyböjti prédikációt három követi az adventi időszakból, majd újra nyolc nagyböjti következik. Ha a mű népszerűségét a további kiadásokkal mérjük, ebben az esetben viszszafelelt sikerről számolhatunk be. 1694-ben először Rómában, majd Velencében és Nápolyban is kiadták, a XVIII. században azonban önálló kötetként már csak egyszer jelent meg.²⁸⁰ Mindez

²⁷⁵ *Lettere* 1848, CXI. levél.

²⁷⁶ MASSEI 1995, 48.

²⁷⁷ *Lettere* 1848, CXIV. levél.

²⁷⁸ *Uo.*, CXIX. levél.

²⁷⁹ *Uo.*, CXXI. és CXXII. levél.

²⁸⁰ Vö. SOMMERVOGEL, VII, 1079.

összefüggésben lehet azzal is, hogy a prédikációk nem fedik le sem a nagybőjti, sem az adventi időszak egészét.

Az ajánlás XII. Incének szól, aki a Collegium Romanumban tanult, majd évekkel később nápolyi érsek lett. Ezt az időszakot az érsekség fénykoraként tartják számon. Reformtevékenységét pápává választása után is folytatta, 1692. június 22-én kiadta *Romanum decet pontificem* kezdetű bulláját, amellyel a nepotizmus ellen indított harcot. Ezen kívül a papság számára kötelezővé tette a lelkigyakorlatokat, a szegények megsegítésén fáradozott, valamint a szerzetesrendi fegyelem javítására kongregációt hozott létre.²⁸¹ Segneri ajánlásában örvendő fogadja és ünnepli ezeket a régóta várt intézkedéseket.²⁸²

Mivel Segneri hallgatósága a pápai palota klérusa volt, a témák kiválasztásakor a felsőpapságra jellemző bűnök (egyházi jövedelmek osztogatása arra érdemteleneknek, nepotizmus, korrupció, érdekkapcsolatok fenntartása tekintélyes világi vezetőkkel, hiábavalóságokkal töltött idő, fényűző életmód), az egyháziak feladatai és erényei, valamint az isteni kiválasztottság tudatosítása kapott kitüntetett szerepet. Segneri, nem riadva meg attól, hogy az egyházi hierarchiában nála jóval magasabb pozícióban lévőkhöz szól, nyíltan és határozottan elítélte mindazokat az egyházi személyeket, akik valamilyen módon beszennyezik az isteni szolgálatot. Így oktatja és rója meg a papságot a IV. prédikációban:

„Il mal però, signori miei, non è questo. Il male è che alcuni degli ecclesiastici non vogliono porre a conto di falli, almeno rimproverabili, quei che sono comuni a tutti. Si dice subito: tutti fanno così; tutti spendono su le forze; tutti ambiscono; tutti adulano; tutti si aiutano ad arricchire la casa col patrimonio de'poveri più che sano. Oh questo linguaggio sì che non è comportabile in uomo tale!”²⁸³

²⁸¹ MONDINI 2001, 526–531.

²⁸² *Prediche*, 1. számozatlan lap.

²⁸³ *Uo.*, Predica IV, 38. „A baj azonban, uraim, nem ez. A baj az, hogy néhány egyházi személy nem tekinti hibának – még olyannak sem, amelyért szemrehányás jár – azt, amelyet mindenki más is elkövet. Rögön azt mondják: mindenki ezt csinálja; mindenki költ fegyveresekre; mindenki egyre magasabbra törekszik; mindenki hízeleg; mindenki úgy gazdagítja a sajátját a szegények kárára, ahogyan csak tudja. Ez az a beszéd, amely egyáltalán nem tűrhető el egy egyházi személytől!”

A VIII. beszédben pedig így kárhóztatja a pazarlást és a fényűző életmódot, és biztat a szegények megsegítésére:

„Oh se si andasse per li palazzi di Roma! Quante volte vedrebbesi che le mense apprestate in tre solamente delle sue sale magnifiche e maestose basterebbono a tutti gli spedali della città, che pur sono tanti! E perché ciò, se non per colpa del lusso, che è l'orco vero, ingoiatore di quanto v'è, non mai stucco, non mai satollo?”²⁸⁴

Úgy tűnik ezért, hogy a kötet tematikája a pápai reformtörékvésekkel összhangban született meg. Ajánlásából kiderül az is, hogy XII. Ince kormányzásának idejét Segneri olyan boldog időszaknak tartja, amelyben teljesen szabadon fel lehet szólalni a bűnök ellen, mivel azt, helyesen, a jó előmozdításaként értékeli.²⁸⁵

A prédikációk két részből állnak. Az első rész a papság feladatait és bűneit mutatja be, míg a második az előbbieik végrehajtására és az utóbbiaktól való megszabadulásra buzdít. A témát egy latin bibliai passzus jelöli ki, melynek Segneri magyarázatát adja a narratióban, tanulságát pedig az egyházi személyekre vonatkoztatja.

A prédikációk rövidebbek a *Quaresimale* beszédeinél, és más tekintetben is különböznek azoktól. Leginkább abban, hogy jóval elvontabbak, teológiával átitatottak, hiszen az egyházi tudományokban jártas hallgatóság effajta alkalmazkodást igényelt. A teológia azonban sohasem áll önmagában, a fejtegetések mindig a gyakorlatba vezetnek át, ahol a konklúziókat a papi hivatásra alkalmazza. Szembetűnő még, hogy Segneri itt kisebb teret hagy a profán erudíciónak, többször fordul a Szentíráshoz, valamint hosszú latin idézeteket iktat be.

Az I. prédikáció arra tanít, hogy az egyházi személy gondosan ügyeljen magatartására, minden körülmények között Istenre, a

²⁸⁴ *Uo.*, Predica VIII, 68. „Oh, ha az ember végigjárna a római palotákat! Hányszor látná, hogy a fenséges és pazar termekben a csupán három személynek megterített asztalokon annyi minden van, hogy elég lenne a város összes kórházának, pedig azokból jó sok van! Miért van ez, ha nem a fényűzés bűne miatt? Az egy igazi szörnyeteg: mindent elnyel, ami csak van, nem csömörlik meg soha, nem lakik jól soha.”

²⁸⁵ *Uo.*, 1. számozatlan lap.

vallás érdekeire gondoljon. Erre a figyelmeztetésre igen is szükség van, hiszen:

„Non può avvenire che i beneficij ecclesiastici vengano da taluno distribuiti, non a chi merita più, ma a chi più corteggia, ma a chi più deferisce, ma a chi più dipende, ma a chi fa sperare più fedele la mano al girar dell'urna? [...] Queste ed altre mancanze simili, perché paiono, dirò così, delicate, oh quanto facilmente s'inoltrano in ogni seno!”²⁸⁶

E gondolatok folytatásaként is értelmezhető a VIII. beszéd, amely az önszeretetet és Isten szeretetének kérdését egy konkrét esetben, az egyházi javadalmak felhasználásában vizsgálja meg, majd eljut a büntetésig is, amely a rossz célok támogatásáért jár. Hasonló témával foglalkozik a XI. beszéd, amelyben a prédikátor azt kívánja bemutatni, milyen kárhozatos annak a főpapnak az eljárása, aki a lelki dolgokra hivatkozva akarja világi jogkörét, hatalmát kiterjeszteni.²⁸⁷

A rezidenciakötelezettség többször előkerül a kötetben, melynek betartását Segneri erénynek és dicsőségnek tartja. Az egyházmege fejének mindenről tudnia kell, hiszen a tudatlan nép kegyességgyakorlás gyanánt sokszor babonás rítusokat végez.²⁸⁸ Igen szerencsétlenek tehát azok az egyházmegyék – mondja –, amelyek sohasem látják püspöküket.²⁸⁹

A jelenléten és ellenőrzésen kívül olyan kötelességek kapcsolódnak a főpapi hivatáshoz, mint a beteglátogatás, a helyi papság és a gyermekek oktatása, a falvakban, az elszigetelt hegyi településeken élők lelkigondozása.²⁹⁰ Mindehhez a püspöknek buzgó prédikátorokról, megbízható gyóntatókról kell gondoskodnia, és

²⁸⁶ *Uo.*, Predica I, 10. „Nem történhet-e meg, hogy az egyházi javakat valaki nem annak adja, aki jobban megérdemli, hanem annak, aki többet udvarol, annak, aki készségesebb, annak, aki engedelmesebb, annak, akinek a keze megbízhatóbb, ha az urnát kell megforgatni? [...] Ezek és más hasonló fogyatkozások, mivel úgymond apró gyengeségnek látszanak, óh, mily könnyen beférkőznek minden szívbe!”

²⁸⁷ *Uo.*, Predica XI, 90.

²⁸⁸ *Uo.*, Predica VII, 60.

²⁸⁹ *Uo.*, 58.

²⁹⁰ *Uo.*, Predica III, 28.

olyanokról, akik szeretetteljesen javítják ki a hívek hibáit. Olykor-olykor pedig missziókkal kell felráznia az egyházmegyét bűnös nyugalmából.²⁹¹ A püspök nem lehet elnéző, nemtörődöm papjaival szemben, hiszen amikor a püspök alszik, alszanak a prépostok, alszanak a plébánosok, és alszanak a kisebb hivatalokat betöltők is.²⁹²

Segneri szinte mindegyik beszédében Krisztust állítja példaként a főpapok elé, akinek törvényeit minden körülmények között be kell tartani. Krisztus két szerepét, a bírót és a megváltót a papságnak egyesítenie kell magában.²⁹³ Ha így tesznek, a jutalom sem marad el. A IX. prédikáció szerint háromféle kegyelemben részesülnek a példás életű papok, ahogyan a szamariai asszony is. Ezt a gondolatmenetet viszi tovább az utolsó beszédben, ahol még jobban hangsúlyozza, hogy Krisztus jutalmaiból csak azok kapnak, akik szentként élnek.

A VI. prédikáció az egyházon belüli ellentétek elítéléséből kiindulva jut el a papi szerep egyetemességéig. Segneri az egyházi személyt úgy határozza meg, mint aki minden keresztény javát akarja, élete a caritas egyetemes szellemiségének jegyében telik, országa pedig a világ összes keresztényének közössége. Nem kérdőjelezi meg az államok létjogosultságát, de a katolikus univerzalizmus erejét képviseli.

A kötetben szerepelnek fiktív beszélők, azonban a beszédmódok és a megszólalói szerepek gazdag változatossága, mely a *Quaresimale* sajátja, itt nem jelentkezik. Az érzelmeltés eszközeinek visszafogottabb használata figyelhető meg, hiányoznak a nagybőjti prédikációkra jellemző gyakori felkiáltások, kérdések. A kötet egy egyházi tudományokban igen jártas prédikátort állít elének, aki azonban sohasem öncélúan, hanem az utilitas szolgálatában használja ezt a tudást: tanítja a papságot, és arra buzdítja őket, hogy hivatásukat minél tökéletesebben töltsék be.

A *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* című kötet ennek alapján jól illeszkedik a Segneri-életműbe, melynek célja, hogy mindenkit állapotától, hivatásától függően feladataira és keresztény-

²⁹¹ *Uo.*, Predica V, 42.

²⁹² *Uo.*, 40.

²⁹³ *Uo.*, Predica III.

hez illő életre neveljen. Azt hirdeti, hogy az individuum társadalomban betöltött státusza olyan adottság, amelyet Isten akarataként kell elfogadni. Azonban minden körülmények között meg lehet és meg kell találni a módját annak, hogy az ember Isten dicsőségét és önmaga üdvösségét szolgálja, laikusként és egyházi személyként egyaránt. Ebben a főpapokra még nagyobb felelősség hárul, amelyet csak is az örök kárhozat terhével háríthatnak el maguktól.

III.8. A Segneri-prédikációk és Magyarország

Amint azt kötetünk első fejezetében láttuk, a prédikátor Segneri és főleg a *Quaresimale* című munka az egyházi hitszónoklatra oktató XVIII. századi kiadványok gyakori példájává vált Itáliában. Az egyházi retorikákon kívül más adatok is arra mutatnak, hogy prédikációja mintaként szolgált a XVIII. századi itáliai hitszónokok számára. A népmissziók kapcsán már említett Fulvio Fontana például Segneri nagybőjti prédikációiból kompilálva hozta létre saját *Quaresimaléját*.²⁹⁴ De nemcsak a jezsuiták, hanem a ferencesek is követendőnek tartották prédikációs modorát: 1741-ben a ferences generális, Gaetano da Laurino körlevelet adott ki, amelyben elrendelte, hogy a novíciusok hozzák magukkal a noviciátusba lépve az *Il Cristiano istruitót*, valamint olvassák is azt, mivel a kötet kiváló instrukciókat ad. Ezen kívül azok, akik már fogadalmat tettek, vagy tanulóidejüket töltik, minden vasárnap prédikálnak a *Quaresimaléból*, hogy beléjük ivódjék a helyes kifejezőmód és az erőteljes érvelés.²⁹⁵

Kötetünk utolsó fejezete XVIII. századi könyvjegyzékek és beszerzési katalógusok alapján bizonyítja, hogy Segneri prédikációs kötetei, valamint az *Il Cristiano istruito* nemcsak az itáliai,

²⁹⁴ FONTANA 1721. Fontana művéről többnyire meg sem emlékeznek a prédikációtörténetek, és egyéb szakirodalmat is nehéz róla találni. Ha beszélnek róla, a kompilációt nem említik, csupán azt, hogy prédikációs modora hasonló Segneriéhez, illetve hogy mintája bizonyára Segneri volt: VENTO 1916, 436–438; VILLA 1999, 49–52.

²⁹⁵ INNOCENTI 1937, 200.

hanem a külföldi, így a magyarországi papság körében is ismert volt. Más források is jelzik azonban, hogy érdemes figyelmet szentelni a magyarországi Segneri-recepció eme részének. Közöttük kell megemlítenünk a jezsuita Kaprinai István egyházi ékesszólásról írott kétkötetes tankönyvét.²⁹⁶

Bán Imre Kaprinai munkáját olyan népszerű elméleti kézikönyvként definiálja, amely „az elavult jezsuita prédikáló modor megjobbítására is törekszik”,²⁹⁷ valamint „nem szakít gyökeresen a barokk prédikáció technikájával és stílusával, de ezt mindenütt mérsékelni, a józan ész, az értelmes érzelemkeltés, az egyszerűség felé kívánja irányítani”.²⁹⁸ Kaprinai a modern prédikátorok közül ezért elsősorban a franciákat állítja példaként a leendő és kezdő hitszónokok elé, utánuk következnek az olaszok, közülük a jezsuita Cesare Calinóra és Carlo Ambrogio Cattaneóra, a kapucinus Francesco Maria Casinire és a legtöbbször Segnerire hivatkozik.²⁹⁹

A magyar jezsuita Segnerit a legjobb olasz prédikátorok között tartja számon, ő Itália Cicerója,³⁰⁰ aki Démosthenés és Cicero után következik az utánzásra érdemes szónokok sorában.³⁰¹ Műveinek olvasását, prédikációs modorának követését javasolja a tanulóknak. Az olasz jezsuita munkáinak széleskörű ismeretéről tesz tanúbizonyságot, forrásai között említi három prédikációs kötetét, az *Il Cristiano istruitót*, a *La Manna dell'Animát* és az *Esposizione del Miserere* című művet, de találunk hivatkozásokat az *Il Parroco istruitóra* is. Jegyzetei szerint mindegyiket latin nyelvű kiadásban ismerte. A Segneri-művek Kaprinai tankönyvében példák gazdag tárházát jelentik, és olyan további irodalmat, ahová a szerző olvasóit a tárgyalt kérdés mélyebb tanulmányozása céljából utalhatja. A *Manna animæ* című művet ezen kívül a hitszónok lelki felkészülése során is használandónak tartja.³⁰²

²⁹⁶ KAPRINAI 1758; KAPRINAI 1763.

²⁹⁷ BÁN I. 1971, 79. Ugyanezt a változtatási igényt regisztrálta egy másik szöveg kapcsán: SZELESTEI N. 2002.

²⁹⁸ BÁN I. 1971, 88.

²⁹⁹ KAPRINAI 1758, 6.

³⁰⁰ *Uo.*, 62.

³⁰¹ *Uo.*, 81.

³⁰² *Uo.*, 66.

Kaprinai művének I. kötete három könyvből áll, melyek a következő felosztást követik: 1) a beszéd megírása előtti tudnivalók (az egyházi szónoklatról általában, a hitszónokról); 2) a beszéd megírása közbeni feladatok (inventio, dispositio, elocutio); 3) a megírás utáni teendők (memoria, pronuntiatio, actio). A jegyzetekben vagy példaként idézett passzusok formájában többször is történik utalás Segnerire, azonban csak azokra a részekre térünk ki, ahol a szerző a főszövegben említi őt.

Kaprinai az érvek feltárásának módjait tárgyalva a hasonlatról elmondja, hogy az nem bizonyításra, hanem ékesítésre, magyarázatra és szemléltetésre szolgál, ezért a racionális érveléshez szokott francia szónokoknál nem túl gyakori, ellenben a kellemesebb beszédformát kedvelő olaszok szívesen tűzdelik tele beszédeiket szép hasonlatokkal és példákkal. Ezután Segneri *Institutio parochi* művének VII. fejezetére (Milyen eszközökkel kell élnie a plébánosnak, hogy prédikációja gyümölcsöző legyen?) hivatkozva azt tanácsolja, hogy a szónok miután erős érvekkel bizonyította tételét, alkalmazzon hasonlatokat és exemplumokat, főleg tanulatlanabb hallgatóság előtt.³⁰³ Ahogyan azt fejezetünkben fentebb már láttuk, Segneri az említett műben valóban arra biztatta az alsópapság tagjait, hogy hallgatóik számára közérthető példákkal, hasonlatokkal tegyék befogadhatóvá a hit elvont dolgait.³⁰⁴ Kaprinai ezen a téren követendő példaként az olasz szónokokat, Segnerit és Cattaneót említi, a hasonlatok lehetséges forrásai között pedig a történelmet és a természetrajzot hozza.³⁰⁵

Még mindig az inventiónál maradva, de már az affektusokról értekezve Kaprinai az érzelmek felkeltésének módjai között a penitenciális népmisziókban alkalmazott technikák leírását adja, amelyekről úgy is emlékezik meg, mint misziókban is használatosak.³⁰⁶ Ilyenek az engesztelő körmenetek, a koponya felmutatása, amely minden ember közös sorsára figyelmeztet, az elkárhozott lelkeket ábrázoló kép vagy a pokolbeli tüzet felidéző fáklya. Ide tartozik Krisztus szenvedésének megidézése képek vagy a passió

³⁰³ *Uo.*, 210.

³⁰⁴ *Parroco*, 33.

³⁰⁵ KAPRINAI 1758, 212.

³⁰⁶ *Uo.*, 339–341.

eszközeinek használatával (kötél, töviskorona, vessző stb.), ami lehetővé teszi, hogy a hívő részesüljön a Krisztus által kiállott kínokból. Mindezek az érzelemkeltés szolgálatába állíthatók, azonban csak a nép előtt, tanult publikum esetén nem alkalmazandók. Kaprinai egyébként Segnerit és általában az olasz szónokokat kiemelkedőnek tartja az affektusok felkeltésének és irányításának terén.³⁰⁷

A dispositio tárgyalásakor három esetben kerül elő Segneri neve. Először az exordium kapcsán, ahol a szerző Bourdaloue, Segneri és Casini műveihez utalja a tanulókat, mert azokból kitűnő ötleteket meríthetnek saját bevezetései számára.³⁰⁸ Másodszor az exemplum megerősítésben betöltött szerepéről beszélve jelenti ki, hogy ebben a funkcióban gyakran használják azt az olasz szónokok, köztük Segneri, aki beszéde második részét egy illusztris példával szokta zárni.³⁰⁹ Harmadikként a moralizáló kitérők létjogosultságát fejtegetve említi őt. Kaprinai szerint a prédikáció nem nélkülözheti az effajta digressiókat, főleg ha tanulatlanabb hallgatóságról van szó. Ilyenkor, ahogyan azt Segneri is tanácsolja az *Institutio parochi*ban,³¹⁰ a részletek tárgyalásába kell bocsátkozni, különben érthetetlen lesz a tanítás. Kaprinai azonban ebben is óvatosságra int: mindig figyelembe kell venni a hallgatóság összetételét, mert – mint mondja – a hunyor étek a gerlicének, a galambnak azonban méreg.³¹¹

Az elocutio szabályait ismertető részben Segnerire csak rövid utalások vonatkoznak. Ilyen például a sermocinatiót definiáló és annak használati funkcióját ismertető paragrafus, amelynek végén a szerző a *Quaresimale* II. prédikációjára mint elegáns példára hivatkozik.³¹²

Kaprinai könyvének második kötete az egyes nemek (genus didacticum, panegyricum, morale) alapján elkülönülő műfajok szabályaival foglalkozik. Segneri prédikációs kötetei mindegyik

³⁰⁷ *Uo.*, 355.

³⁰⁸ *Uo.*, 387.

³⁰⁹ *Uo.*, 495.

³¹⁰ *Parroco*, 34.

³¹¹ KAPRINAI 1758, 530.

³¹² *Uo.*, 658–659.

számára tudnak mintát adni. A gyerekeknek, tanulatlanoknak tartott katekétikai beszédnél (catechesis infima) Kaprinai újfent Segneri plébánosoknak írott művéből idéz, és osztja véleményét, miszerint a gazdáknak és a szülőknek a szolgák és a gyermekek nevelésében igen nagy a felelőssége.³¹³ A művelt, tanult, városi hallgatóság előtti hitoktatási beszédek kiváló gyűjteményének tartja Segneri *Homo Christianus* című művét, ezért a tanulóknak azt tanácsolja, hogy gyakran és szorgalmasan forgassák azt.³¹⁴

Az *oratio paraphrastica* esetében, melyet a didaktikus beszéd másik típusaként határoz meg, a tanulóifjúságot a *Manna animæ* elmélkedéseihez utalja,³¹⁵ majd később a kötet december 8-i elmélkedését ajánlja egy magyarázó-oktató beszéd matériájának.³¹⁶

A polemikus hitszónoklattal foglalkozó cikkelyekbe Segneri egyetlen beszéde, a *Quaresimale* XX. prédikációja került bele.³¹⁷ Ez azzal érdemelte ki Kaprinai dicséretét, hogy abban a prédikátor szilárd érveléssel bizonyítja Krisztus istenségét, valamint öt-övi a polemikus és moralizáló beszédek jellegzetességeit.³¹⁸

A szentekről szóló prédikációkat tárgyaló részben lépten-nyomon a *Panegyrici sacri* című kötettel találkozik az olvasó, míg a morális beszédeknél Kaprinai Bourdaloue és Segneri epilógusait emeli ki, és elismeréssel szól az azokban használt érzelemkeltő retorikai alakzatokról.³¹⁹

Ez a rövid összefoglalás is érzékeltethette, hogy a Kaprinai által megrajzolt hitszónokszemély számos vonása megegyezett a prédikátor Segneriével, az olasz jezsuita prédikációs gyakorlata sokszor a tankönyvben megfogalmazott elvek és szabályok megvalósulását jelentette. Ahogyan Itáliában, úgy Magyarországon is az olasz jezsuita mintaként szolgált a XVIII. században a barokk prédikációs modor leváltását szorgalmazók számára, és az egyházi retorikák kedvelt példájává vált.

³¹³ KAPRINAI 1763, 31; *Parroco*, cap. VIII.

³¹⁴ KAPRINAI 1763, 95.

³¹⁵ *Uo.*, 138.

³¹⁶ *Uo.*, 202.

³¹⁷ *Uo.*, 228.

³¹⁸ *Uo.*, 319.

³¹⁹ *Uo.*, 787.

A Segneri-prédikációk hatástörténetében egy másik időszakot is feltétlenül meg kell említenünk. A XIX. század elejétől egészen a XX. elejéig egyfajta Segneri-reneszánszról beszélhetünk, amennyiben művei, köztük prédikációs kötetei nagy számban és nemzeti nyelveken jelentek meg Európa-szerte.³²⁰

Az összesen tizenhárom nagybőjti beszédet németre fordító Ignaz Kollman választását azzal indokolta, hogy azok hasznosak a mai prédikátoroknak, de minden olyan embernek is, aki üdvösségét fontosnak tartja.³²¹ A *Quaresimale* magyar fordításáról (I. kötet, 1894, II. kötet 1901) írt könyvismertetések arra adnak választ, hogy a korabeli magyar olvasók és prédikáló papok, miért értékelték nagyra egy XVII. századi olasz jezsuita beszédeit.³²²

Az első recenzió szerzője a *Quaresimale* fő jellemvonásának „a szívhez szóló bensőség”-et tartja, amelyet a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokra vezet vissza. Másik fő erényeként a Szentírás alapos ismeretét és gyakori használatát nevezi meg. Szerinte Segneri nagybőjti prédikációinak e két jellegzetesség miatt van hatása és létjogosultsága még a XIX. század végén is. „Beszédei ciceroi műremek, eszméinek mélysége, bizonyítékainak megdönthetetlen ereje, hasonlatainak fönsége, képeinek elevensége, megkapó, bámulatot keltő fordulatai s az a kedves poesis, melynek fényében itt úgyszólván minden tudomány megjelen: ellenállhatatlanul ragad magával.”³²³ A szerző egyértelműen utal rá, hogy a mű hasznos a prédikáló papok számára. Úgy véli, hogy a kötet prédikációi túl hosszúak, azonban szakaszokra vannak osztva, ezért ezek a kisebb részek vázlatként szolgálhatnak a beszédek elkészítésekor.³²⁴

A második kötetről készített könyvismertetés is azt mutatja, hogy a *Quaresimalét* megfelelőnek tartották arra, hogy a magyar papság segédkönyve legyen. A recenzió tárgyalja használhatóságának mibenlétét és korlátait is. A szerző szerint „Segnerinek főbecsét a tartalom teszi, mely tehát átültethető”.³²⁵ Annak, aki

³²⁰ SOMMERVOGEL, VII, 1050–1089; L. továbbá a kötetünk bibliográfiájában szereplő magyar fordításokat.

³²¹ *Uo.*, 1070; WELTZIG 1984, 479, nr. 875.

³²² KERESZTY 1895. Recenzió a II. kötetéről: CS. E. 1901.

³²³ KERESZTY 1895, 145–146.

³²⁴ *Uo.*, 146.

³²⁵ CS. E. 1901, 288.

tökélyre akarja fejleszteni prédikátori tudományát, elengedhetetlen, hogy őt is tanulmányozza, mert „a beszéd számtalan titkát lehet belőle tanulni. A pszichologikus számítás, a logikai elrendezés kiváló példáit mutatja, a szónoki amplifikációban pedig majdnem páratlan”.³²⁶ Prédikációi azonban a gyakorlatban csak változtatások után használhatók, mivel a mitológiai példákat és az ókori bölcséket a hallgatóság felkészültség hiányában már nem érti, és egyébként is kimentek a divatból.³²⁷ Műve arra is felhívja figyelmet, mennyire fontos a példák gyakori alkalmazása, és mivel benne számtalan bibliai és egyháztörténeti exemplum is van, ebből a szempontból is kiváló segítsége lehet a prédikáló papságnak.³²⁸

Érdeemes ezután röviden szólnunk a magyar katolikus egyház XIX. század végi történetéről, amely magyarázatként szolgálhat Segneri prédikációinak újbóli népszerűségére. Az 1890-es éveket az egyháztörténet a katolikus reneszánsz időszakaként tartja számon, amely Nyugat-Európához képest Magyarországon fél évszázados késéssel köszöntött be.³²⁹ A katolikus egyház első megújulási igénye és törekvései nyomán templomokat építettek, nagyobb hangsúlyt helyeztek az igehirdetésre, Mária-kongregációk alakultak, papneveldéket hoztak létre, hitbuzgalmi folyóiratok indultak, a lazaristák és a jezsuiták missziós tevékenységbe kezdtek, a katolikusok hallatták hangjukat a politikai életben is. Ennek az újjászületési mozgalomnak volt emblematikus alakja Prohászka Ottokár, akinek hagyatékában, melynek örököse a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, megtalálható Segneri összes műveinek 1733-as velencei kiadása.

Ugyanebben az időszakban a magyar egyházi szónoklatban is komoly változások következtek be, egyre több prédikációgyűjtemény jelent meg, hogy a papság meg tudjon felelni az igehirdetéssel szemben támasztott igényeknek és elvárásoknak.³³⁰ Segneri

³²⁶ *Uo.*

³²⁷ *Uo.*, 289.

³²⁸ *Uo.*

³²⁹ Ehhez a következő munkákat használtam: HERMANN 1973, 495–497; SZÁNTÓ 1985, 501–508; KATUS 1991, 70–73.

³³⁰ HERMANN 1973, 505.

nagybőjti beszédeinek magyar fordítója tehát minden bizonnyal a kereslet ismeretében látott hozzá munkájához.

Könyv- és könyvtártörténeti kutatások alapján azonban azt is tudjuk, hogy nemcsak a prédikációk, hanem Segneri más művei is ismertek voltak Magyarországon, elsősorban a XVIII. században. Az olasz jezsuita hatástörténetének e részével a következő fejezet foglalkozik.

IV. PAOLO SEGNERI MŰVEI MAGYARORSZÁGON

Sommervogel bibliográfiájából kiderül, hogy Paolo Segneri művei a XVII. századtól a XX. század elejéig terjedő időszakban számos országban és számos nyelven jelentek meg.¹ Várady Imre néhány magyarországi kiadás alapján már jelezte, hogy e művek magyarországi hatása nem elhanyagolható, sőt kijelentette, hogy a XVIII. században az olasz szerzők közül Lorenzo Scupoli népszerűségével csupán az övé vetekedhetett.² A magyar szakirodalom azonban csak érintőlegesen foglalkozott ezzel a kérdéssel, ezért kötetünk utolsó fejezete a Segneri-művek magyarországi recepciójának adatokkal alátámasztott bemutatását tűzi ki célul.

Az első részben a Segneri által írt vagy neki tulajdonított művek magyarországi kiadásait tekintjük át bibliográfiákra támaszkodva, valamint könyvtári kutatásaink eredményei alapján.³ A másodikban könyv- és könyvtártörténeti források felhasználásával kívánunk árnyaltabb képet adni műveinek hazai jelenlétéről. Forrásaink a használók három csoportját jelölik ki: 1) az egyházmegyei és az érseki könyvtári katalógusok kötetei leginkább a felsőpapsághoz köthetők; 2) a kéziratban fennmaradt könyvjegyzékek és katalógusok szolgálnak adatokkal a szerzetesi könyvtárak egykori állományáról; 3) a possessorbejegyzések és a canonica visitatiók alkalmával készült, később nyomtatásban megjelent könyvlisták adnak képet az alsópapság olvasmányairól.

¹ Vö. SOMMERVOGEL, VII, 1050–1089. Segneri műveinek török, arab, román és görög fordításairól l. GEORGESCU 1940; CÂNDEA 1989; HEYBERGER 1999, 218–219, 221. A fejezet egy már megjelent tanulmány kibővített és átirat változata: vö. SZÁRAZ 2008.

² VÁRADY 1933–1934, I, 241, 246–247.

³ Itt köszönöm meg P. Vásárhelyi Juditnak, hogy segítségemre volt a kutatásban, és hogy rendelkezésemre bocsátotta az OSzK RMNy-csoport nyilvántartását.

IV.1. Segneri műveinek magyarországi kiadásai

IV.1.1. Pasztoráció és vallásgyakorlat

Paolo Segneri nemcsak a kötetek számát tekintve hagyott gazdag életművet maga után, hanem a témákat és a műfajokat illetően is. Művei között találunk prédikációkat,⁴ morálteológiával, pasztorációval és vallásgyakorlattal foglalkozó köteteket,⁵ devóciós könyveket,⁶ a Mária-kultuszt propagáló írásokat,⁷ de teológiai és apologetikai munkákat is.⁸ Az imént felsoroltakon kívül további két munkát adtak ki a neve alatt, amelyek Sommervogel szerint először a szerző megjelölése nélkül, majd később egyes kiadásokban az ő nevével jelentek meg.⁹ Ezeket valójában Segneri missziós társa, Giovanni Pietro Pinamonti írta.¹⁰

Szükséges előrebocsátanunk, hogy áttekintésünkben az új kiadásokat és a címlapkiadásokat (azokat is, melyek más nyomda termékének a felhasználásával készültek) egyaránt beleszámítottuk a magyarországi megjelenések összesített számába. Azokban az esetekben, ahol címlapkiadásról van szó, külön jelezzük azt.¹¹

⁴ A művek első megjelenése: *Panegirici sacri*, Bologna, per Giacomo Monti, 1664; *Quaresimale*, Firenze, per Iacopo Sabatini, 1679; *Prediche dette nel Palazzo Apostolico*, Roma, a spese di Gio. Giacomo Komarek, 1694.

⁵ *Il Penitente istruito*, Bologna, per l'erede del Benacci, 1669; *Il Confessore istruito*, Brescia, per Giacomo Turlino, 1672; *Il Cristiano istruito nella sua legge*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1686; *Il Parroco istruito*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1692.

⁶ *La Manna dell'Anima*, Bologna, per Giuseppe Lunghi, 1673, (ez csak az 1. negyedévet tartalmazta, a további három kötet folyamatosan, néhány éves eltéréssel jelent meg); *Esposizione del Miserere*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1692.

⁷ *Il Divoto di Maria Vergine*, Bologna, per Gio. Recaldini, 1677; *Il Magnificat* (befejezetlen), posztumusz kiadásai: Parma, per Alberto Pazzoni e Paolo Monti, 1701 (összes művei részeként), önálló kötetben *Spiegazione del Magnificat* címmel, Venezia, presso Leonardo Pittoni, 1702.

⁸ *L'Incredulo senza scusa*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1690; *Concordia fra la Fatica e la Quieté nell'Oratione*, Firenze, per Ippolito della Nave, 1680.

⁹ Ez a két mű a *Lo Specchio che non inganna* és a *La Vera Sapienza*.

¹⁰ SOMMERVOGEL, VII, 1088.

¹¹ A címlapkiadásról l. PAVERCSEK 1992, 235–247. Köszönöm Szelestei Nagy Lászlónak, hogy felhívta a figyelmem e különbségtétel szükségességére.

Segneri munkái közül Magyarországon az első igen hamar, 1697-ben, csupán három évvel a szerző halála után jelent meg latin nyelven.¹² Az *Instructio confessarii* címet viselő írás egy másik első hellyel is büszkélkedhet: hazánkban a legtöbb kiadással – szám szerint tizenkettővel – ez a kötet rendelkezik. Az alcímben a szerző írását a missziók számára ajánlja, amelyek egyik célkitűzése – amint azt láttuk – éppen a gyónások számának gyarapítása volt.¹³

A trienti zsinat kiemelt fontosságot tulajdonított a gyónás szentségének, amely így a gyakorlati hitélet meghatározó részévé vált.¹⁴ A jezsuita rend a gyóntatás feladatának kezdetektől nagy figyelmet szentelt,¹⁵ vigasztalásként és segítségnyújtásként értelmezve azt.¹⁶ A jezsuita gyóntatók alapos felkészültségükről voltak híresek, ezért a magasabb társadalmi csoportok tagjai is előszere-ttel választották őket gyóntatójuknak.¹⁷

A gyónás szerepének felértékelődését szükségszerűen a gyóntatóknak és a gyónóknak szóló kézikönyvek számának megsokszorozódása követte. Ezek a munkák sokszor a laikusok olvasmányaivá is váltak, a gyónásra való felkészülésben segítették őket. Úgy véljük, hogy Segneri műve kevésbé volt alkalmas erre, inkább a gyóntatók praktikus szakkönyvének tekinthető. A hívek számára az *Il Penitente istruito* című munkáját szánta.

¹² *Instructio confessarii, sive opusculum, in quo traditur praxis cum fructu administrandi sacramentum Poenitentiae*. Authore R. P. PAULO SEGNERI, è Societate Jesu. Illustrissimis, Admodum Reverendis, Nobilibus, Excellentibus, ac Doctissimis Dominis, AA. LL. & Philos. Magistris, SS. Theolog. Baccalaureis Formatis, Dum in Alma Archi-Episcopali Universitate Tyrnaviensi Anno 1697. Die X. Julij. Per Reverendum, Clarissimum Patrem Joannem Pathaticum è Soc. Jesu, SS. Theologiae Doctorem, ejusdemque Professorem Ordinarium, nec non Incluctae facult. Theol. Decanum Spectabilem. In Academica Divi Joannis Baptistae Basilica, Doctorali SS. Theologiae Laurea, solenni ritu inaugurarentur, A Theologis Tyrnaviensibus dicatum. Repressum Tyrnaviae Typis Academicis. Vö. RMK II, 1902; SOMMERVOGEL, VII, 1058.

¹³ A mű bemutatásához ezt a kiadást használtuk: *Confessore*.

¹⁴ RUSCONI 2002, 311.

¹⁵ *Uo.*, 316.

¹⁶ PROSPERI 2009, 485.

¹⁷ *Uo.*, 489.

Az *Il Confessore istruito* tizenhárom fejezetben ismerteti a gyóntatók feladatait, akiknek szerepe hagyományosan kettős: bírák és orvosok egyszerre.¹⁸ Segneri hasznos tanácsokkal látja el őket, és konkrét bűnök kezelésére is kitér, úgymint a gyűlölködés, a paráznság, a káromkodás, valamint elmondja, hogyan járjon el a gyóntató, ha tudatlan vagy megkeményedett szívű emberekkel van dolga. Műve joggal sorolható a pasztorációs kézikönyvek közé, melynek nemcsak a missziós atyák vehették hasznát, hanem általában a papság, amit a könyv hazai és más országokbeli népszerűsége is mutat.

Az 1697-es első magyarországi kiadást egy évvel később követte a második, mely társulati kiadványként látott napvilágot Nagyszombatban: a papi szeminárium Gyertyaszentelő Boldogasszony Társulatának tagjai kapták ajándékba,¹⁹ majd ezt követte egy másik 1699-ben.²⁰ Mindkettő címlapkiadás volt.

Ezután még kilenc alkalommal jelent meg, az utolsó 1779-ben. Közülük kettő (1719, 1725) az *Instructio poenitentis* művel közösen, és mindkétszer Nagyszombatban.²¹

¹⁸ RUSCONI 2002, 74–78.

¹⁹ *Instructio confessarii, sive opusculum in quo traditur praxis cum fructu administrandi Sacramentum Poenitentiae*. Authore R. P. PAULO SEGNERI, è Societate JESU. Ab Alma Sodalitate B. M. Virginis sub titulo Purificatae, in Collegio Generali Cleri Regni Ungariæ erecta & Confirmata. In Xenium Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus ac Magnificis, Admodum Reverendis DD. Consodalibus in eadem Virgine Purificata conjunctissimis Oblatum & Dicatum. Repressum Tyrnaviæ Typis Academicis, per Joan. Andr. Hoermann, 1698. Vö. RMK II, 1941/a; SZTRIPSZKY 1967, 2688. A barokk kori társulati kiadványokról l. KNAPP 2001.

²⁰ *Instructio confessarii, sive opusculum in quo traditur praxis cum fructu administrandi Sacramentum Poenitentiae*. Authore R. P. PAULO SEGNERI, è Societate JESU. Repressum Tyrnaviæ Typis Academicis, per Joan. Andr. Hoermann, 1699. Vö. RMK II, 1972/a.

²¹ *Instructio confessarii, et poenitentis*, Authore R. P. Paulo Segneri E Societate Jesu, Honoribus Admodum Reverendorum, ac Clarissimorum Dominorum, SS. Theologiæ Doctorum, Per Reverendum Patrem Georgium Raicsani, è Societate JESU, SS. Theologiæ Doctorem, ejusdémque Professorem Ordinarium, Inclytæ Facult. Theologicæ Decanum Spectabilem, in Academica Societatis JESU Basilica Divi Joannis Baptistæ Tyrnaviæ 31. Augusti Anno M. DCC. XIX. Recens creatorum, a SS. Theologiæ auditoribus oblata. Tyrnaviæ Typis Academicis, per Fridericum Gall. Vö. PETRIK III/1, 363; Az 1725-ös ugyanennek az új tézisekkel és új címlappal kiadott változata. Vö. PETRIK V, 460.

Az edíciók mindegyike latin nyelvű. A kiadások helye hét esetben Nagyszombat,²² egy-egy esetben Kassa²³ és Eger.²⁴ A fennmaradt példányok azt mutatják, hogy Segneri munkájához számos alkalommal hozzákötötték a nagyszombati és a kassai diákok téziseit vagy a tanárok előadásait.

A kiadások számát tekintve a második helyen a plébánosok számára írt *Il Parroco istruito* áll nyolc magyarországi megjelentéssel.²⁵ A szintén latin nyelven kiadott mű több alkalommal liber gradualis volt.²⁶

A jóval szűkebb olvasóközönségre számító kötet célja, hogy a kezdő egyházmegyei papból jó plébános váljon, tőle függ ugyanis a nép üdvössége, a hívek tőle tanulják meg a hittételeket, és szokásaik, erkölceik is általa reformálódnak meg.²⁷ Ehhez három fő eszköz áll a papi személy rendelkezésére: a prédikáció, saját életének példaadása és a szentségek kiszolgáltatása.²⁸ A plébánosok munkájának jelentőségét végig hangsúlyozza a szerző, felhívva a figyelmet arra is, milyen komoly különbségek mutatkoznak a

²² 1716-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 471. 1719-ben (Typ. Acad.): PETRIK VII, 459–460, SOMMERVOGEL, VII, 1058. Ez az 1716-os tézisekkel bővített címlapkiadása. 1727-ben (Typ. Acad. per Fridericum Gall): PETRIK V, 460, SOMMERVOGEL, VII, 1058. 1730-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 470–471. 1733-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 471. Az utolsó három az 1719-es *Instructio confessarii, et poenitentis* (l. az előző jegyzetet) kötetben található mű címlapkiadása.

²³ 1734-ben (Typis Academicis per Joan. Frauenheim): PETRIK VII, 470. Kassai címlappal megjelentetett nagyszombati kiadvány, az *Instructio confessarii, et poenitentis* (1719) felhasználásával készült. Vö. PAVERCSEK 1992, 86–87.

²⁴ 1779-ben (Typis Scholæ Episcopalis): SOMMERVOGEL, VII, 1059. Új kiadásról van szó.

²⁵ *Institutio parochi liber; quo Pastor animarum id muneris recens aggressus docetur; et quæ officii sui partes sint, & qua via ac ratione eas possit adimplere; In lucem datus a R. P. PAULO SEGNERI, è Societate JESU ex Italico Latino fecit, R. P. MAXIMILLIANUS RASSLER, ex eadem Societate. Tyrnaviæ, Typis Academicis Societ. JESU, 1746.* Ennek tézisekkel bővített és új címlappal ellátott kiadása jelent meg 1749-ben ugyanitt. Vö. PETRIK III/1, 363. Míg az 1759-es egri az 1746-os nagyszombati címlapkiadása, addig az 1779-es teljesen új kiadás. L. még a 30. és a 37–38. jegyzeteket.

²⁶ Az OSzK-ban például az 1746-os nagyszombati kiadásból kilenc példány található. Ezek között csupán egyetlen olyan van, amely elé nem kötöttek téziseket.

²⁷ *Parroco*, 4.

²⁸ *Uo.*, 6.

vallásismeret és a vallásgyakorlat terén város és vidék között.²⁹ A trienti zsinat előírásaihoz való alkalmazkodás teljesen nyilvánvalóan van jelen benne, gyakran a zsinati dekrétumok egyes passzusainak formájában.

Az eredetileg huszonzét fejezetből álló munka három fejezete, *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus Propositum* címmel a nagyszombati Gyertyaszentelő Boldogasszony Társulat ajándékkönyveként került kiadásra 1700-ban és 1707-ben a kongregáció papi pályára készülő vagy papként működő tagjai számára.³⁰ A kiválasztott részek a prédikációval (VII. fej.), a gyermekek nevelésével (VIII. fej.) és az eltévelyedett hívek jó útra vezetésével foglalkoznak (IX. fej.).

Segneri művében sorra veszi a zsinat legfontosabb határozatait, úgymint a papi képzés és elhivatottság szükségessége, a prédikálás kötelezettsége, a gyermekek nevelésének feladata, a pap mint mintaadó felelőssége, a szentmise és a szentségek kérdése, továbbá a rezidenciakötelesség. A prédikálás kötelezettségének az V. fejezetet, a termékeny prédikáció eszközeinek a magyar kiadás számára is kiválasztott VII.-et szenteli.

Emlékeztet az ide vonatkozó előírásokra, melyek szerint a tanítás ugyanolyan hatékony módja a prédikáció, mint a Szentírás felolvasása és magyarázata. A prédikálás a püspökök fő feladata, amelyet személyesen kell ellátniuk, hacsak abban valamilyen

²⁹ *Uo.*, 31, 117.

³⁰ *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus Propositum*, Ex Institutione Parochi R. P. PAULI SEGNERI è S.J. Desumptum. Ac Illustrissimo & Reverendissimo Domino, Domino Comiti Gabrieli Antonio Erdődi Montis Claudij & Comitatus Varasdiensis perpetuo Comiti, Præposito Albæi, Beneficiato Sopron, &c. Domino Consodali Suo Ab Alma Sodalitate Beatissimæ Virginis MARLÆ sub Titulo PURIFICATÆ In Collegio Generali Cleri Regni Hungariæ Strenæ loco Anno Viatoris DEI M.DCC. oblatum. Tyrnaviæ, Typis Academicis per Joannem Andream Hoermann. Vö. RMK II, 2021; RMK II, 2302: *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus propositum*, Ex Institutione Parochi R. P. PAULI SEGNERI è S.J. desumptum, Ac Admodum Reverendo Domino Stephano Nagy Plebano Ersek-Ujváriensi, & Districtus Ejusdem Vice-Archidiacono, nec non Præposituræ B. V. Mariæ de Thurócz Administratori &c. Domino Consodali Suo. Ab Alma sodalitate Beatissimæ Virginis Mariæ Sub Titulo Purificatæ In Collegio Generali Cleri Regni Hungariæ Strenæ loco Anno Viatoris Dei M.DCC. VII. oblatum. Tyrnaviæ, Typis Academicis. Az 1707-es a hét évvel korábbi címlapkiadása.

nyomós ok nem akadályozza meg őket. Ez vonatkozik azonban mindenkire, aki a lelkek gondozására hivatott, ezért a plébánosoknak is legalább vasárnaponként vagy ünnepnapokon a saját és a hívek képessége szerint üdvözítő igékkel kell táplálniuk a népet, ennek hiányában pedig le kell mondaniuk a plébániáról.³¹

A beszédek tárgyát a plébánosok elsősorban a katekizmusból meríthetik, a megértést pedig a mindennapi tapasztalatból ismert példákkal, hasonlatokkal segíthetik. Ha olvasmányaikban találkoznak ilyenekkel, érdemes feljegyezniük azokat, hogy azután alkalmazzák, vagy belőlük újakat hozzanak létre.³² A hit alapvető ismeretein kívül prédikációjukban a helyes erkölcsi magatartásról beszéljenek, azonban mindvégig ügyeljenek arra, hogy beszédük illő, tréfálkozástól, meseszerűségtől és semmitmondó szórakoztatástól mentes legyen.³³ Ezen útmutatások követésével biztosítják, hogy prédikációjuk gyümölcsöző legyen a hallgatóságra nézve.

A gyermekek nevelésének szentelt VIII. fejezet újfent a trienti zsinat előírásaiból indul ki, amely a papság kötelességévé teszi a gyermekek tanítását. Fontos eleme ennek, hogy a plébános ne csak papagáj módjára ismételtesse velük a hitigazságokat és a hittételeket, hanem értesse meg velük azokat. Ennek érdekében anyanyelven folytassa a hitoktatást.³⁴ A nevelés módjáról kifejtett nézetekben a jezsuita oktatás elvei köszönnek vissza. A plébánosnak a gyerekekhez szelíden, kedves szavakkal, ígéretekkel és ajándékokkal kell megtalálni az utat, a büntetés egy másik, erre kijelölt személy feladata kell legyen. A fejezet kitér a szülők felelősségére is, akik szintén nem vonhatják ki magukat ez alól: gyermekeiket tanítaniuk kell, és jó példával kell előttük járniuk. Kötelességük elmulasztása esetén akár a szentségek kiszolgáltatása is megtagadható tőlük. Mint láttuk, a szülők és a gyermekek egymás iránti kötelességei a népmissziós beszédekben és Segneri *Quaresimaléjában* is egy-egy prédikáció témája voltak.³⁵

³¹ *Parroco*, 27.

³² *Uo.*, 33–34.

³³ *Uo.*, 34.

³⁴ *Uo.*, 38.

³⁵ L. a függelékben közölt táblázatot, valamint Segneri XXV. nagyböjti prédikációját: *Quaresimale*, 265–276.

Az utat vesztett hívek jó útra terelésének kétféle módja lehet. Az egyik a prédikáció, amely a bűnök kijavításának nyilvános módja (*correzione pubblica*), ennek azonban ki kell egészülnie a plébános és a bűnös közötti személyes beszélgetéssel is (*correzione privata*). Utóbbi részleteiről értekezik a szerző a harmadik fejezetben. A feddésnek tanítással kell párosulnia, s hogy mindez meghozza gyümölcsét, a lelkipásztornak három képességre van szüksége, melyek a *caritas*, a *prudencia* és a *virtus*. Ha a bűnös megtérítésére e képességek nem elegendőek, és rossz példája a közösség egészére nézve káros, a plébános végső megoldásként a bűnösök megnevezésével értesítheti a problémáról a püspököt. Ennek a témakörnek is megvan a prédikációbeli megfelelője, a botránkoztatás iszonyatos vétkéről szóló beszédben találjuk meg azt.³⁶

A fejezetek e rövid ismertetése után nyilvánvaló, hogy a mű hasznos olvasmány lehetett a leendő és hivatását már gyakorló magyar papság számára. Ezt támasztja alá többszöri magyarországi megjelenésük is. A teljes mű 1716-ban Nagyszombatban látott napvilágot a pozsonyi jezsuita Angyali Üdvözlét Társulat kiadásában.³⁷ A három bemutatott fejezet, más szerzők munkáiból vett részletekkel kiegészítve 1801-ben *Summa pastoralis officii* címmel került újrakiadásra a római Collegium Germanicum Hungaricum egykori diákja, Zerdahelyi Gábor jóvoltából, aki 1800-ban Besztercebánya megyéspüspöke lett, s ez alkalomból jelentette meg a kötetet, majd – Várady Imre szerint – egyházmegyéjében minden papnak el is küldette azt.³⁸

³⁶ L. a függelék táblázatát.

³⁷ *Parochus instructus, sive Opusculum, in quo Pastor animarum recens id munus aggressus, Docetur Officii sui Partes, & quâ viâ, ac ratione eas possit adimplere*, Authore R. P. PAULO SEGNERI E Societate JESU, Italico Idiomate conscriptum, nunc in Latinum translatum, Deiparæ ab Angelo Gabriele Salvatæ Parthenii Pisonienses in strenam obtvlère. Tyrnaviæ, Typis Academicis per Frider. Arnol. Gall, [1716]. Vö. PETRIK V, 460.

³⁸ *Summa pastoralis officii, ex Institutione Parochi, eximii olim praeconis Verbi Dei P. Pauli Segneri e S.J. extracta ad usus Cleri Diocesis Neosoliensis recusa et textibus scripturae sententiis PP Ecclesiasticisque Constitutionibus adaucta, et illustrata, Vacii, Typis Antonii Gottlieb, 1801. Vö. PETRIK III/1, 363. Zerdahelyiről I. VERESS 1917, 199–200; VÁRADY 1933–1934, II, 246–247.*

A szintén az „*Istruito*-sorozathoz” tartozó *Il Penitente istruito* önálló kötetben öt alkalommal jelent meg hazánkban, valamint kétszer az *Il Confessore istruito* című munkával egybekötve,³⁹ de mindannyiszor latin nyelven.⁴⁰ Ezt a művet is többször a vizsgatételekkel adták ki, s egy alkalommal a pozsonyi Angyali Üdvözet Társulat ajándékkönyve volt.⁴¹

Míg az *Il Confessore istruito* gyóntatóknak szóló kézikönyvnek készült, addig ez az írás a híveket kívánta felkészíteni a gyónásra. Erre a szerző a legalkalmasabb eszköznek az alapos lelkiismeretvizsgálatot tartotta, amely a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok első hetének feladatai közé tartozik.⁴² A jezsuita misszionáriusok a néppel is igyekeztek elsajátíttatni ennek módját. Az *Il Penitente istruito* bevezetőjében Segneri is a missziók során szerzett személyes tapasztalataival indokolja a könyv megírását, amelyek azt mutatták, hogy a hívek nincsenek tisztában a gyónás jelentőségével, kevesen ismerik a gyónás elvégzésének helyes módját, és sokak éppen emiatt jutnak a pokolra.⁴³ Művével ezt a problémát akarta orvosolni.

A szerző gyakorlati szemlélet jegyében vezeti végig az olvasót a lelkiismeret-vizsgálat egyes lépésein, felhívja a figyelmet az ennek során elkövetett leggyakoribb hibákra, bemutatja, milyen érzelmeket kell felkeltenie magában a bűnbánónak, mikor áll készen a gyónásra, milyen teendői vannak a gyónás után, majd végül az önvizsgálat elvégzésére alkalmas kérdéssort is közöl, valamint a hét minden napjához egy rövid imádságot csatol.⁴⁴

³⁹ L. a 21. jegyzetet.

⁴⁰ Tyrnaviæ, Typis Acad. per Frid. Gall, 1727: PETRIK III/1, 363, SOMMERVOGEL, VII, 1055. Ez az 1719-es nagyszombati közös kiadás új címlappal és önálló műként megjelentetett változata; Tyrnaviæ, Typ. Acad., 1730: PETRIK V, 460; Tyrnaviæ, Typ. Acad., 1733: PETRIK VII, 471. Mindkettőn a címlapot cserélték le. Agriæ, Typis Scholæ Episcopalis, 1779: SOMMERVOGEL, VII, 1056. Új kiadás.

⁴¹ *Instructio poenitentis* [...] sodalibus Beatissimæ Virginis Mariæ ab Angelo Salutatae in strenam oblata, Posenii, Royer, 1730. Ezt a kötetet nem volt lehetőségem kézbe venni, a címleírás innen származik: PETRIK VII, 471.

⁴² IGNÁC 2009, 72–94.

⁴³ *Penitente, Introduzione*, [185].

⁴⁴ *Uo.*, 226–232.

IV.1.2. Lelkigyakorlatok és Mária-tisztelet

A kiadások számát tekintve a következő hely a *La Vera Sapienza* című művet illeti meg, amely Magyarországon négy alkalommal látott napvilágot úgy, hogy a címlapon szerzőként Paolo Segnerit tüntették fel. A magyar fordításban az *Igazán-való bölcsesség* címet kapta. Az első, 1705-ös bécsi megjelenést két másik magyar nyelvű kiadás követte: 1740-ben és 1763-ban Kassán,⁴⁵ valamint létezik egy pozsonyi német nyelvű edíció is.⁴⁶ Bár címük eltérő, ugyanazokat az elmélkedéseket tartalmazza két latin nyelvű kassai kiadás is, amelyek az eperjesi Nagyboldogasszony Társulat kiadványaként jelentek meg.⁴⁷

A mű a jezsuita lelkigyakorlatos könyvek sorába illeszkedik, követi azok szerkezeti sémáját: a hét minden napjára tartalmaz egy-egy elmélkedést, amelyeket imádság követ. A bűnről és annak következményéről, a büntetésről való meditációhoz, azaz az értelmi megfontoláshoz, a képzelet munkája és az imádság révén az érzelmi mozzanat is szorosan hozzákapcsolódik. A kötet deklarált

⁴⁵ *Igazán-való bölcsesség, avagy mindennapi idvösséges gondolkodás az isteni félelemről, és a' bűnnek büntetéséről, a' Jesus Társasága béli P. SEGNERI Pál irásiból, és más azon Szent Társaságbéli szerzetesnek oktatása a' szent gyónásról.* Nyomtatott Bécsben Schlegel János György által, 1705. Vö. RMK I, 1700; PETRIK VII, 470. Az 1740-es kiadásra l. PETRIK III/1, 363; PAVERCSIK 1992, 162–163, az 1763-asra PETRIK VII, 470; PAVERCSIK 1992, 162–163. Három különböző kiadásról van szó.

⁴⁶ *Wahre Weissheit, oder nutzliche Betrachtung die heilige Forcht Gottes zu erhalten; für jedwedern Tag der Wochen abgetheilet,* Pressburg, Royerin, [1736–1740]. PETRIK VII, 471.

⁴⁷ A cím Vergiliust parafrázeálja: *Facilis descensus Averni, sed et revocatio exinde gradus fortunata, seu salutaris ad inferos descensus, hominibus Christianis propositus: Ut descendant viventes in locum illum tormentorum, per tempestivam & seriam Infernalium poenarum Considerationem. Juxta illud S. Regis monitum: Descendant in Infernum viventes. Psalm 54. Ne videlicet post mortem eo deveniant, ad experimentalem eorundem suppliciorum peressionem. Sive Considerationes De Poenis Infernalibus, per totius Hebdomadæ Dies distributæ; et primo quidem Italico idiomate propositæ à quodam Societatis JESU Patre, dein latinitate donatæ ab alio ejusdem Soc. JESU Presbytero, nunc iterum Industriâ cujusdam Soc. JESU Sacerdotis ex Operibus posthumis, R. P. PAULI SEGNERI, Soc. JESU Missionarii Apostolici excerptæ. Cassoviæ, Typis Academicis, 1721. Vö. PETRIK III/1, 363. Az 1722-es ennek a címlapkiadására. Vö. PETRIK VII, 470.*

célja: receptet nyújtani az olvasóknak, „miként lehessen embernek az Isteni Félelmet meg-tanúlni, és a' bűnnek el-távoztatásából, a' bűnnek büntetését el-kerülni”⁴⁸

Szintén az egyéni áhítatgyakorlat elvégzésének módjára tanít a *Lo Specchio che non inganna*, amely az iméntihez hasonlóan hét elmélkedést tartalmaz. Az *Exertitia spiritualia* hatásának kétségtelen nyomait viselő írás két alkalommal latinul, egyszer magyarul jelent meg.⁴⁹

A könyv segítségével az olvasó mintegy tükörben látva ismeri meg önmagát, azaz belátja önmaga semmisségét, elmélkedik az eredendő bűnről, a poklóról. Mindegyik elmélkedés után alázatos-ságot gyakorol (Isten iránt, önmaga iránt és felebarátja iránt), végül egy imával fejezi be a gyakorlatot. A kötet szerkezetének megválasztását a következőképpen indokolja a szerző: „Hasznosnak találtam pedig a' rendetlenség', és unalom' el-távoztatására; ezen magad' esmeretére készített elmélkedést, több szakaszokra fel-osztani, és mindenik szakasznak a' hét napjai közzül egyet rendelni, hogy így ezen Mennyei böltsességnek tanulása minden-napi lehessen.”⁵⁰

A XVII–XVIII. századi magyarországi Segneri-kiadások közül a Mária tiszteletét terjesztő *Il Divoto di Maria Verginét* kell még megemlítenünk,⁵¹ amelynek egyes részletei *Defensio Beatae Virginis Mariæ* címmel 1721-ben a Mária-kultusz védelmében láttak napvilágot Nagyszombatban.⁵²

⁴⁸ *Igazán-való bölcsesség* 1740, Ajánló Level A' Kegyes Olvasóhoz, 3.

⁴⁹ *Speculum non fallax, seu doctrina speculativa et practica de cognitione sui ipsius, explicata septem considerationibus, distributis in singulos hebdomadæ dies. Ex Italico R. P. PAULO SEGNERI S.J. in Latinum tractata. Reimpressa Agriæ, Typis Episcopalibus. Anno M.D. DCC. XCV. Vö. PETRIK III/1, 363. Új kiadása: Tyrnaviæ, Litteris Venc. Jelinek, 1803: PETRIK III/1, 363. *Igazat mutató tükör; vagy a' magunk ismeretéről-való tudomány, és annak gyakorlása, Hét elmélkedésre fel-osztva, a' Hétnek Napjai-szerént.* Írta olasz nyelven Pater SEGNERI Pál, Jésum' Társaságából-való Pap, Vác, Maramarossy Gottlieb Antal, 1799. Vö. PETRIK III/1, 363.*

⁵⁰ *Igazat mutató tükör*, Elő-járó Beszéd, 10.

⁵¹ A műnek több bécsi kiadása (1679, 1713, 1759, 1767) is volt, amelyek rendre feltűnnek a korabeli magyarországi könyvjegyzékeken.

⁵² *Defensio B. Virginis Mariæ, et Piorum ejus Cultorum*, Contra libellum, cui Titulus: Monita salutaria, B. Virginis Mariæ, Ad cultores suos indiscretos: Et,

Sommervogel szerint az egész mű 1661-ben Nagyszombatban latin fordításban is megjelent, majd ezt az adatot az RMK II is átvette 971a tételként.⁵³ Ilyen kiadásból példány nem ismert, Sommervogel bibliográfiájában a *Cliens Marianus* 1679-es bécsi kiadásának impresszumára hivatkozik, amelyet mi itt az 1686-os passauból idéünk: „Neapoli, Catanæ, Messanæ, & Panormi, Anno M. DC.XXXVIII. Viennæ Austriæ, Anno M. DC.XLIII. Tyrnaviæ, Anno M. DC.LXI. Iterum Viennæ Austriæ, Anno M. DC.LXXIX. Nunc vero Passavii, Anno M. DC.LXXXVI.”⁵⁴

Az itt megjelölt 1638-as első kiadás több szempontból is kétségesse teszi az impresszumban közölt adatok helyességét. Segneri 1637. december 1-jén került a Sant’Andrea al Quirinale noviciátusába.⁵⁵ Teljesen valószerűtlen, hogy egy tizennégy éves novícius írta a művet, s hogy azt a rend engedélyével ki is adták. Gyanúnkat tovább fokozza, hogy négy kiadási hely szerepel az editio princepsnél, amelyek ráadásul olyan dél-itáliai városok, amelyekben Segneri művei sohasem jelentek meg első kiadásként. Firenzében, Velencében, Bolognában és Rómában adta ki könyveit.

Az *Il Divoto di Maria Vergine* – Sommervogel szerint is – először 1677-ben jelent meg Bolognában.⁵⁶ Ha mégis kételkednénk az adat megbízhatóságában, egy levél is komolyan valószínűsíti annak helyességét. Segneri egy 1676-os levelében Giovanni Paolo Oliva generálist többek között arról tájékoztatta, hogy már majdnem kész egy kis írása Szűz Máriáról, amelyet szeretne a következő

contra Epistolam Apologeticam predictis Pseudo Monitis, gallice editam; A Francisco Ludoviscio Bona, Theologo, anno 1674. primum vulgata. Authore quodam Soc. Jesu Sacerdote, Nunc autem, additis, ad syncerum DEI-paræ cultum, R. D. Henrici de Cerf, Monitis Christi JESU; et R. P. Pauli Segneri è Soc. JESU, Adminiculis, Ejusdem cultus Mariani, aucta. A címlap belső oldalán: Illustrissimis, Reverendissimis, Admodum Reverendis Dominis Dominis Sodalibus sub Purificatæ DEI-paræ Titulo Tyrnaviæ in Collegio Gen. Cleri Regni Hung. in strenam oblata, [Tyrnaviæ], [1721]. Vö. PETRIK I/2, 511.

⁵³ SOMMERVOGEL, III, 876.

⁵⁴ *Cliens Marianus, in Vera Devotione Erga Deiparam Instructus; Per Motiva, et Praxes Eidem serviendi*, [...] Almæ, ac Venerabilis Congregationis B. M. V. in Cœlos Assumptæ, Passavij, Typis Georgii Höller, 1686.

⁵⁵ BOLIS 1996, 22.

⁵⁶ SOMMERVOGEL, VII, 1064.

télen megjelentetni.⁵⁷ Bár dátumot nem visel, az *Il Divoto di Maria Vergine* dedikációja is az 1638-as editio princeps ellen szól. A szerző ugyanis ebben a mű megírását a *La Manna dell'Anima*hoz kapcsolja, mint mondja, utóbbi írása közben elkalandozott egy kicsit, s ebből született ez az írása.⁵⁸ Mivel a *La Manna dell'Anima* első negyedévre vonatkozó elmékedései 1673-ban jelentek meg először, a szóban forgó mű kiadási dátuma csak annál későbbi lehet.

Úgy véljük, hogy a felsorolt érvek elegendőek ahhoz, hogy komolyan kétségbe vonjuk az idézett impresszumban közölt adatokat, így az 1661-es nagyszombati kiadás létezését is. Azt feltételezzük, hogy az első három indikáció tévesen egy másik műre vonatkozik, azonban ennek megerősítésére vagy cáfolatára mind-egyeddi semmiféle adatot nem találtunk.

Az *Il Divoto di Maria Vergine* latin nyelvű kiadásának ismeretéről tesz tanúbizonyosságot Hevenesi Gábor két munkája is (*Ars bonæ mortis*, *Scintillæ Ignatianæ*). Ezekben a szerző több alkalommal Segneri művéhez utalja olvasóit.⁵⁹

IV.1.3. Prédikációk

Az olasz irodalomtörténetben elsősorban hitszónokként számon tartott Segneri prédikációi csak a XIX. század végén, a XX. század elején kerültek kiadásra Magyarországon. A nagybőjti prédikációk első húsz szentbeszéde 1894-ben Sátoraljaújhelyen jelent meg, majd a mű második kötete ugyanott 1901-ben, ez tartalmazta a következő húsz beszédet. Várady szerint a kötet a papság egyik legkedveltebb segédkönyve volt, ezt az állítást azonban semmivel sem támasztja alá.⁶⁰

A fordító Szokolszky Bertalan 1868-ban született Kassán. Tanulmányait Kiszzebenben, Eperjesen és Kassán végezte. 1890-ben

⁵⁷ *Lettere* 1848, LIII. levél. A művet ekkor még Segneri ezen a címen említi: *Scorta alla vera divozione della Madonna*.

⁵⁸ *Divoto di Maria*, 3.

⁵⁹ HEVENESI 1728, 7–8, 11, 49, 133; HEVENESI 1714, 654, 666.

⁶⁰ VÁRADY 1933–1934, I, 362.

a mónosbéli Elek Dezső családjánál volt nevelő. 1891-ben szentelték pappá. Több helyen káplán volt, majd Szilvásújfaluban lett plébános és szentszéki tanácsos.⁶¹ Fordítását a prédikációk latin nyelvű kiadásából készítette el. Így indokolta az előszóban azt, hogy miért Segneri művét választotta:

„Egy nagypénteki sz. beszédet hallgattam meg egy ízben. Remek volt. Krisztus keserves kínszenvedéséről szólt. A szónok fölkísérte Krisztust a Golgothára; ott állott a megrendítő dráma befejeztéig, mígnem elhangzott a szeretet Áldozatának utolsó kiáltása: »Beteljesedett.« Oly megrázó szavak kíséretében mutatott rá minden lépten a kínlódó Megváltóra! Minthacsak szívem mélyébe csorgott volna az a véres verejték, mely főséges homlokán gyöngyözött; egész valómon előmlött a fájdalom, szemeimből könnyek peregtek. ... A beszéd Segnerié vala.”⁶²

Arra, hogy milyen eseményre utal itt, mindeddig nem sikerült semmilyen adatot találni.

A XIX. század folyamán egy egri egyházmegyes pap, Buziássy László fordította le magyarra az *Il Parroco istruito* szentmiséről szóló fejezetét,⁶³ majd a *Panegirici sacri* és a *Quaresimale* kötetekből láttak napvilágot prédikációrészletek magyar fordításban.⁶⁴ 1931-ben egy erdélyi katolikus apátplébános ültette át magyar nyelvre Segneri befejezetlen írását, a *Magnificatot*.⁶⁵ Elképzelhető, hogy a fordító, Péter Antal a római Collegium Germanicum

⁶¹ Vö. *Catalogus* 1899, 286. SZINNYEI, XIII, 1039–1040.

⁶² *Nagybajti beszédek*, I, Előszó, 1. számozatlan lapon.

⁶³ *A' szent mise szolgálatáról: Segneri (!) Pál „Parocco Istruito” Czimű munkájának 14. fejezete mutatványul*, ford. BUZIÁSSY László, Munkálatai a' pesti nevendék papság magyar iskolájának, 1839, VI. kötet, 32–40. Vö. SZINNYEI, I, 1431. Adatát helyesbíti GULYÁS 1942, 325.

⁶⁴ *Szent István vértanú: Sz. István nagy érdemeket szerzett az anyaszentegyház körül*, Külföld Szónokai, 6(1891), IV. kötet, 220–228; *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra: A bűnösnek hirtelenül való elkárhozása*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 223–226; *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra: A kereszténynek az utolsó itélet iránt való közönyössége*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 227–230; *Husvet után 5. vasárnapra: Miért nem hallgattatik meg minden ima*, Külföldi Egyházi Szónoklatok, 14(1899), II. kötet/1, 29–36.

⁶⁵ „*Magnificat*”, *P. Paolo Segneri olasz jezsuita atyának a halál által megszakított hatyudala*, ford. PÉTER Antal, Brassó, Hunyady L. Könyvnyomda, 1931.

Hungaricumban folytatott tanulmányai alatt találkozott az olasz jezsuita művével.⁶⁶

IV.1.4. Kiadástörténeti összefoglalás

A kiadástörténet áttekintése után megállapítható, hogy a Magyarországon megjelent művek között a gyakorlati hitélettel és a lelkipásztori feladatokkal foglalkozó könyvek vannak túlsúlyban, melyeket a szerző a trienti zsinat utáni olasz papság számára, a zsinati reformszellem jegyében írt meg. Célja feladatait ismerő és azokat végre is hajtó, a vallásgyakorlat fellendítésén munkálkodó papok kinevelése volt.

Ezek a művek a XVII. század második felében készültek, megszületésük és népszerűségük mutatja, hogy a reformok Itáliában nem úgy teljesültek, ahogyan azt kidolgozóik elképzelték. Az egyház száz évvel a zsinat után is a képzett és elhivatott papok hiányával küzdött. Segneri erről misszionáriusként minden biztonnal közvetlen tapasztalatokat is szerzett. Nem véletlen, hogy az *Il Confessore istruito*, az *Il Penitente istruito* és az *Il Parroco istruito* címében is ez szerepel: „a szent missziók nagyobb hasznára”. Mindhárom kötet megtalálható a lipótvári missziósállomás 1773-as könyvjegyzékén, ami azt mutatja, hogy nemcsak az olasz misszionáriusok forgothatták azokat haszonnal, hanem a rend magyarországi tagjai is.⁶⁷ E három íráson kívül még négy latin nyelvű, egy olasz és egy német munka áll Segneri neve mellett az említett könyvlistán.

A Magyarországon megjelent művek kiadási dátumai igen egyértelműen mutatják, hogy az olasz jezsuita írásai az első, 1697-es kiadástól kezdve egészen a XVIII. század végéig folyamatosan jelen voltak a hazai könyvkiadásban,⁶⁸ a kiadásra kiválasztott

⁶⁶ Életéről l. MKL X, 896.

⁶⁷ *Elenchus librorum missionis Leopoldopoliensis 1773*. ELTE EK, jelzete: J 8.

⁶⁸ Ezért nem helytálló, amikor Knapp Éva kivonja Segneri írásait azon művek köréből, melyek „konkrét társulathoz kapcsolódó kiadásaiakon kívül Magyarországon is többször megjelentek, mindegyiket több nyelvre lefordították és számos helyen kiadták, s a 17–18. századi Európában széles körben ismert ol-

könyvek pedig jelzik, hogy a szerző szerteágazó írói tevékenységéből a papi feladatokkal foglalkozó, gyakorlati szemléletű munkák kaptak nagyobb figyelmet a magyar szellemi életben.

Magyarországon a trienti megújulás nem érvényesülhetett a XVI–XVII. században. Az egyházmegyék a török hódoltság megszűnése után, csak a XVIII. században kezdtek újjászerveződni. A század főpapjai, akik többsége a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanult, az egyházreform támogatói és végrehajtói lettek hazánkban. Feladataik közé tartozott a színvonalas magyarországi papképzés megszervezése, a plébániaszervezés, a helyes vallásgyakorlat elsajátíttatása és a hitélet fellendítése. Segneri e munkái használati funkciójukat tekintve a leendő és a gyakorló papok tankönyvei, segédkönyvei lehettek. Erre utal az is, hogy latin nyelven kerültek kiadásra.

A Segneri műveként megjelent lelkigyakorlatos könyvek az Istennel való személyes kapcsolat megteremtésének igényét elégítették ki. A hét minden egyes napjára rendelt elmélkedések a XVIII. században igen népszerű jezsuita kegyességi írások sorába tartoznak. E művek megírásakor és olvasásakor a jezsuita szellemségben igen hangsúlyosan megjelenő pietas eszményéhez való közelebb kerülés vágya motiválta a szerzőket és az olvasókat egyaránt. A Szent Ignác-i *Exercitia spirituali*ából merítő devóciós művek iránt megnövekedett érdeklődés motiválhatta a magyar fordítások elkészítését, így azok a latin nyelvet nem ismerő olvasók számára is hozzáférhetővé váltak.

Igen szembetűnő ugyanakkor a Segneri-prédikációk csekély száma. Három prédikációs kötetéből csupán egy jelent meg hazánkban, az is – a többi kiadáshoz képest – igen későn, továbbá nincs magyar kiadása az *Il Cristiano istruito* című munkájának sem. Ez az igen terjedelmes mű három részből áll: az első a keresztény vallás előírásait tartalmazza, a második a bűn következményeivel foglalkozik, a harmadik különböző megoldásokat kínál arra, hogyan kerülhető el, és hogyan tehető jóvá az elkövetett

vasmányanyagoknak tekinthetők.” KNAPP 2001, 65–66. Segneri műveinek több magyarországi, társulathoz nem köthető kiadása is van, továbbá az említett időszakban számos nyelvre lefordították.

bűn.⁶⁹ A nyolcvankilenc beszéd mindegyike témát és érveket adhat a prédikátornak, ahogyan az a szerző szándéka volt, de lelki olvasmányként is szolgálhat bárki számára.⁷⁰ Hogy Segneri az előbbit tekintette a fő használati funkciónak, jól mutatja, hogy arról részletesebben is szól. Az egyik felhasználási módként azt ajánlja, hogy a prédikátor figyelmes olvasás után aktuális prédikációjához szedegesse ki belőle mindazt, amit hasznosnak vél. A másik lehetőség, hogy a prédikátor egy-egy részt felolvas belőle a hallgatóságnak, majd kiegészítéseket, magyarázatokat fűz hozzá.⁷¹

A műhöz hozzátartozva jelent meg a *Rammemorazione del gravissimo debito che hanno i parrochi di pascer le anime con la parola divina* (Emlékeztető arra az igen súlyos plébánosi kötelességre, amely szerint isteni igékkel kell táplálniuk a lelkeket). Ez a rövid írás a néhány évvel később kiadott *Il Parroco istruito* VII., prédikációról írott fejezetét előlegezi meg, olyannyira, hogy szinte szó szerinti egyezések is felfedezhetők a két szövegben. Segneri emlékeztetőjében különös fontosságot tulajdonít a prédikációnak, ezúttal prédikátortársait állítja választás elé: vagy prédikálnak, vagy örök kárhozatra jutnak.⁷²

Az *Il Cristiano istruitó*ban olvasható beszédminták tárgyai rövidebb vagy hosszabb kifejtésben fellelhetők a *Quaresimalé*ban. Ez a korban nagy népszerűségnek örvendő prédikatori segédkönyvek sorába illeszkedő mű a latin fordításnak köszönhetően 1694-től már nem csak az itáliai prédikátorok munkáját könnyítette meg.⁷³

Végül meg kell említenünk a teológiai, apologetikai munkák hiányát, amely azonban érthetőbb. Segneri olyan teológiai kérdésekkel foglalkozott (kvietizmus, probabilizmus), amelyek nem voltak relevánsak a XVIII. századi Magyarországon, ezért kevésbé tarthattak számot az olvasók érdeklődésére. Egyedül a *L'Incredulo senza scusa* (1690) az, amely kivétel lehet ez alól.⁷⁴ Ez

⁶⁹ *Cristiano*, 6.

⁷⁰ *Uo.*, 8.

⁷¹ *Uo.*, 5.

⁷² *Uo.*, 976.

⁷³ SOMMERVOGEL, VI, 1469.

⁷⁴ A műről l. BALDANZA 1962; BOLIS 1996, 68–79.

a mű ugyanis hitvédő céllal készült a hitetlenekkel szemben.⁷⁵ A szerző középük sorol mindenkit, aki a katolikus egyházon kívül áll, de a tárgyalás sorrendje világosan jelzi, hogy a XVII. század végén Itáliában mely csoportok fenyegetése volt a leginkább érezhető. Segneri a legveszélyesebbeknek az ateistákat tartja, őket követik a protestánsok, akikkel más országokban tett utazásaik során találkozhatnak az olasz katolikus hívek, végül ide tartoznak a zsidók és a mohamedánok is.⁷⁶ Az említett időszakban velük szemben kényszerült védekezésre a római egyház, s ebből született meg Segneri apologetikus írása.

IV.2. Paolo Segneri művei Magyarországon

IV.2.1. Segneri-kötetek a katolikus egyházi gyűjteményekben

A magyarországi kiadások számbavételén túl a magyarországi Segneri-recepció megismerésének értékes forrásai a könyvtári katalógusok. A következőkben nyolc hazai katolikus gyűjtemény (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác) katalógusának tételei alapján árnyaljuk tovább az olasz jezsuita magyarországi hatástörténetét. Ezeket vizsgálva a következő számadatokat kapjuk: Egerben 25, Esztergomban 54, Győrben 31, Kalocsán 54, Pécsen 18, Székesfehérváron 22, Szom-

⁷⁵ *Incredulo*, 8. A műre protestáns részről 1706-ban, tizenkét évvel Segneri halála után érkezett válasz egy svájci evangélikus lelkész részéről. Művében a szerző azt nevezi igazi „*Incredulo senza scusa*”-nak (mentség nélküli hitetlennek), aki nem látja be az ő érveinek igazát (PICENINO 1706, 3.). Négy évre rá megérkezik a jezsuiták válasza (SEMERY 1710), majd a hitvita tovább folytatódik: Picenino újabb művében fejezetről fejezetre haladva cáfolja Semery írását (PICENINO 1712). Végül egy dominikánus is bekapcsolódik a vitába: GOTTI 1719.

⁷⁶ *Incredulo*, 5–8. A XVII. század egyik legélesebb libertinusellenes írásának tartja a művet, és Segneriről végig elítélően beszél: SPINI 1950, 305–333.

bathelyen 18, Vácon 64 Segneri nevével szereplő munkát találunk.⁷⁷

A kutatásba bevont könyvtárak mindegyikét – az esztergomi kivételével – a XVIII. század folyamán, a püspökségek (újra)alapítása nyomán hozták létre, vagy könyvállományuk számottevő gyarapodása ebben az időszakban következett be. A hét könyvtári katalógusban összesen 286 Segneri-mű szerepel, amelyek a következőképpen csoportosíthatók:

1. vallásgyakorlattal és papi feladatokkal foglalkozó művek (*Il Confessore istruito, Il Cristiano istruito, Il Parroco istruito, Il Penitente istruito*)
2. prédikációk (*Quaresimale, Panegirici sacri, Prediche dette nel Palazzo Apostolico*), prédikálással foglalkozó elméleti munka (*Arte di predicar bene*, amelyet egy ideig Segnerinek tulajdonítottak)
3. kegyességi művek (*La Manna dell'Anima, Esposizione del Miserere*, a *La Vera Sapienza* és a *Lo Specchio che non inganna* azon kiadásai, amelyek Segneri nevével jelentek meg)
4. Mária-kultuszhoz köthető munkák (*Il Divoto di Maria Vergine, Magnificat*)
5. teológia, apologetika (*L'Incredulo senza scusa, Concordia fra la Fatica e la Quieté nell'Oratione*)
6. összes művei.

Az első helyet illetően az eredmény megegyezik a kiadástörténetnél tapasztalttal, azaz a könyvtárakban is a mindennapi keresztényi életre és a papi hivatásra felkészítő kötetek találhatók meg a legnagyobb számban. Az ebbe a csoportba tartozó három hazánkban is megjelent Segneri-mű körülbelül egyforma arányban szerepel (*Il Confessore istruito* 21, *Il Penitente istruito* 23, *Il Parroco istruito* 24), de mindháromat felülmúlja az *Il Cristiano istruito* kötetek száma (37), amelynek azonban nincs hazai kiadása.

A katalógusokban szereplő prédikációs köteteket vizsgálva azonban már más kép bontakozik ki előttünk. Míg Magyarorszá-

⁷⁷ A számadatok a cédulakatalógusokban szereplő kötetekre vonatkoznak. Részletesebb adatokért I. a függelék táblázatát.

gon csak a XIX–XX. század fordulóján jelentek meg az olasz jezsuita prédikációi, addig a könyvtárakban igen sok XVII–XVIII. századi edíciójuk van jelen. Közülük messze a legtöbb a Segneri főművének tartott *Quaresimalék* száma (45), körülbelül feleannyi a *Panegirici sacri*-köteteké (24), ugyanakkor elenyésző a kevésbé sikerült beszédek sorában számon tartott *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* című munkáé (7).

Hogy a kegyességi írások csoportja a harmadik helyre került az egyes Segneri-művek számát összesítő listán, az egyetlen műnek, a *La Manna dell'Animának* köszönhető. A másik három ide sorolt könyv (*La Vera Sapienza*, *Lo Specchio che non inganna*, *Esposizione del Miserere*) könyvtáranként egy-négy példányszámmal van jelen. A *La Manna dell'Anima* az év minden egyes napjára egy-egy elmélkedést kínál az olvasónak, akinek feladata, hogy minden reggel elolvassa az adott napra rendelt szentírási idézetet, majd a Segneri által hozzá írt rövid elmélkedést, azután jól megragja azt, azaz saját életére vonatkozóan vonjon le tanulságokat abból. Miután az értelem feldolgozta az olvasmányt, az érzelmeken a sor: töredelem, félelem, hála, csodálat, szeretet, csak néhány azon érzelmek közül, melyeket a gyakorlatot végzőnek fel kell keltenie magában.⁷⁸ Az előző fejezetben már láttuk, hogy egy kézirat tanúsága szerint a mű nem volt ismeretlen a magyarországi jezsuiták körében, a könyvtári állományok pedig azt bizonyítják, hogy a világi papok számára sem volt az.⁷⁹

Csupán 12 teológiai munka található a könyvtárakban, amit újra a művek keletkezési ideje és a XVIII. század közötti időbeli távolsággal, valamint a magyarországi és az itáliai teológusok körében fontosnak tartott témák eltérő voltával magyarázhatunk.

A kötetek többsége, több mint háromnegyede, XVII–XVIII. századi kiadású. A nyelvi megoszlás tekintetében a latin nyelv vezető helye vitathatatlan. A Magyarországon megjelentetett könyvek mellett ide tartozik néhány Itáliában kiadott mű és számos Augsburgban, Dillingenben és Innsbruckban publikált Segneri-kötet. Hozzávetőlegesen az anyag egyötödét teszik ki az olasz

⁷⁸ *Manna*, 8–9.

⁷⁹ OSzK, Oct. Lat. 1067, 91–91v. A *La Vera Sapientia* egy laikus olvasó könyvjegyzékén is szerepel: SZELESTEI N. 2003, 115.

nyelvűek, míg a magyar, a német és a francia nyelvű kiadások száma csekély.

E rövid áttekintés után érdemes néhány szót ejteni a könyvekben található possessorbejegyzésekről. Bár a tulajdonos személye sokszor nem azonosítható, a meglévő néhány bejegyzés elegendő ahhoz, hogy megállapíthassuk: a könyvek nagy része a XVIII. században került Magyarországra vagy az egyes könyvtárakba.

Olvasói bejegyzéseket nemigen találni a könyvekben, ez azonban a könyvhasználatnak nem kizárólagos jele. A possessorbejegyzések kérdését érdemesnek látszik az egyes püspökségek, illetve könyvtárak kontextusában vizsgálni. Ebből a szempontból elsőként az eгри gyűjteményt tesszük vizsgálat tárgyává.

Az eгри könyvtár 1793-ban nyílt meg. Állományának jellegét alapvetően meghatározta, hogy a nagyszombati jezsuitáknál, majd a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanult Barkóczy Ferenc (1745–1761)⁸⁰ püspök és utódja, Eszterházy Károly (1762–1799)⁸¹ egyetemet kívántak létrehozni a városban. Bár a terv meghiúsult, a könyvtár az enciklopédikus tudás tárháza lett. Eszterházy bécsi és magyarországi kapcsolatai révén több ezer kötetes könyvtárat hozott létre.⁸²

Segneri neve nemcsak a könyvtár révén kapcsolódik Egerhez, hanem a már korábban említett magyarországi Segneri-kiadások miatt is. A líceum épületében működő nyomda négy művét adta ki a XVIII. század végén.⁸³

Az Eгри Főegyházmegyei Könyvtár a XIX. századi katalóguson kívül egy XVIII. századival is rendelkezik, amely 1781-ben, abban az évben készült, amikor Eszterházy hozzálátott a könyvgyűjtéshez.⁸⁴ Témánk szempontjából igen fontos ez a forrás, mivel azt mutatja, hogy a XIX. századi katalógusban található Segneri-művek közül tíz már 1781-ben a könyvtár birtokában volt. A könyvjegyzék tartalmaz továbbá hat olyat is, amelyek nem szerepelnek

⁸⁰ VERESS 1917, 146–147.

⁸¹ *Uo.*, 167–168.

⁸² Vö. ANTALÓCZI 1989; BITSKEY 1997, 111, 116.

⁸³ *Instructio poenitentis, Instructio confessarii, Institutio parochi liber*; Agriæ, Typis Scholæ Episcopalis, 1779. *Speculum non fallax*, Agriæ, Typ. Episcopalis, 1795.

⁸⁴ *Catalogus Bibliotheca Agriensis Anno 1781 conscriptus*. EFK, Ms. 2083.

a későbbi katalógusban, és amelyek közül egyet (*Considerationes germanice*, Ratisbonae, 1717) nem sikerült Segneri munkájaként azonosítani.⁸⁵ Elképzelhető, hogy a kötet Segneri elmékedéseket tartalmazó műveinek valamelyike német fordításban.

A könyvtár megalakulása előtt is van nyoma egy Segneri-kötetnek az egri egyházmegyében: Barkóczy kanonoka, Androvics Miklós 1777-es könyvjegyzékén egy *Institutio Parochi* (Tyrn[aviae]) szerepel.⁸⁶

A XIX. század végén kiadott könyvtári címjegyzék két pótlékfüzete, melyek az 1891–1893. évi és az 1894–1899. évi gyarapodásról számolnak be, négy újabb Segneri-könyv beszerzését regisztrálja.⁸⁷

A könyvtárak katalógusaiban szereplő Segneri-művek egyenkénti számbavétele szükségtelen a magyarországi Segneri-recepció felméréséhez, mégis ez alkalommal, egyetlen könyv esetében érdemes kivételt tenni. Az 1781-es egri könyvlistán ugyanis rajta van a *Pratica delle missioni* 1739-es velencei kiadása, amely mindmáig a könyvtár birtokában van. Az egri egyházmegyében tartott segneriánus missziók és a kötet közötti kapcsolatra nincs adat, de annak létét nem zárhatjuk ki.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Segneri-művek száma jóval nagyobb, mint az egrié, és a possessor-bejegyzések tekintetében is gazdagabb annál. Őt olyan Segneri-művet őriz a könyvtár, amelynek ex librise Barkóczy Ferencé, aki 1761–1765 között volt esztergomi érsek.⁸⁸ Az öt kötet közül négy olasz nyelvű, a püspök köztudottan jól tudott olaszul.⁸⁹

Barkóczyn kívül XVIII. századi könyvtulajdonosként az 1749-től a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanuló, később

⁸⁵ *Speculum non fallax*, Viennae, 1695; *Considerationes germanice*, Ratisbonae, 1717; *Instructio poenitentis et confessarii et Parochi*, Augustae Vindelicorum, 1719; *La manna dell'anima*, Venezia, 1726; *Panoplia exegetica*, Augustae Vindelicorum, 1740; *Manna Animae*, Augustae Vindelicorum, 1766.

⁸⁶ BITSKEY 1974, 331.

⁸⁷ *Egri könyvtári címjegyzék*.

⁸⁸ *Il confessore istruito*, Venezia – Bassano, é. n.; *Prediche dette nel Palazzo Apostolico*, Venetia, 1693; *Panegirici sacri*, Venetia, 1731; *La manna dell'anima*, Bassano, 1775, 5a parte; *Instructio parochi*, Agrariae, 1759.

⁸⁹ BITSKEY 1997, 51.

esztergomi kanonok Draveczky Ferencet (1772–1802) kell megemlíteni, akinek könyvtárában Segneri összes műveinek 1742-es kiadása volt meg.⁹⁰ A neves római intézmény egy másik diákjának, Matalics Györgynek a bejegyzése olvasható az *Il Confessore istruito* 1687-es kiadásában, amelyet a beírás szerint Rómában vett tanulmányai kezdetén, 1696-ban.⁹¹

A XIX–XX. századi könyvtulajdonosok között egy-egy esztergomi kanonok: Zádori János, Jeszenszky Kálmán és Palásthy Pál neve szerepel. Mindhármodjuk könyvtárában néhány XIX. századi német és magyar nyelvű Segneri-kötet volt meg.

A Győri Egyházmegyei Könyvtár harmincegy Segneri-tétellel szerepel listánkon. A könyvtár mai állománya 1872-ben jött létre a Papnevelő Intézet Könyvtára és a Székesegyházi Könyvtár egyesítésével. A kötetek többsége a papi szemináriumé volt, közülük a kétkötetes *Homo Christianus* megvásárlását az 1759–60. évi számadáskönyv regisztrálja.⁹²

A könyvtulajdonosok között ott találjuk a sokáig Itáliában élő Deáky Zsigmondot (1795–1872), aki a luccai herceg fiának nevelője volt, és körülbelül 3000 kötetes könyvtárát a szemináriumra hagyta. Az egyházi possessorok sorát gyarapítja Balogh Sándor (1743 k.–1810) kanonok is.⁹³

A kalocsai gyűjtemény⁹⁴ Segneri-köteteinek tulajdonosai közül a kalocsai érsekeket: Klobusiczky Ferencet (1751–1760),⁹⁵ Patachich Ádámot (1776–1784)⁹⁶ és utódát Kollonich Lászlót (1787–1817) kell megemlíteni. A könyvtár állománya Patachich magánkönyvtárának, majd Kollonich könyvgyűjteményének köszönhetően gyarapodott először jelentősen, majd az érseki, kanonoki hagyatékokból tovább növekedett a kötetek száma.

⁹⁰ Draveczkyról l. VERESS 1917, 176–177.

⁹¹ Matalicsról *uo.*, 95.

⁹² Az adatot közli: BEDY 1937, 252.

⁹³ Egy másik adat a győri egyházmegyére vonatkozóan: Tarródi János, győri kanonok 1687-ben Velencében vásárolta meg Segneri egyik művét. Közli: HORVÁTH J. 1996, 75.

⁹⁴ A könyvtárról l. BOROS 1994; FISCHERNÉ GRÓCZ 2005.

⁹⁵ Vö. VERESS 1917, 143.

⁹⁶ *Uo.*, 154–155.

A pécsi gyűjtemény⁹⁷ két pécsi püspök Berényi Zsigmond (1740–1748)⁹⁸ és Klimó György (1751–1777) könyvgyűjtő munkájának eredményeképpen jöhetett létre. A könyvtár Segneri-köteteiben mindkettőjük ex librise megtalálható.⁹⁹

Székesfehérváron possessorbejegyzések hiányában a leltárkönyvek adnak némi információt arról, hogy Segneri művei honnan kerültek a könyvtár birtokába. Ebből tudjuk, hogy a XVIII. században Milassin Bertalan Miklós püspöktől (1790–1811) és az egyházmegye plébániáiról, a XIX–XX. században pedig olyan papi hagyatékokból, mint Viszota Alajosé,¹⁰⁰ Prohászka Ottokáré, Griker Miklósé jutottak a gyűjteménybe.

Az 1791-ben létrehozott szombathelyi egyházmegye könyvtárát az első püspök Szily János (1791–1799) alapította. A possessorbejegyzésekben négy alkalommal szerepel ez a dátum, mely azt jelzi, hogy e könyvek részei voltak a könyvtár eredeti állományának (*Il Cristiano istruito, Panegirici sacri, Quaresimale, Institutio Parochi*). A négy kötet közül három olasz nyelvű, témájukat tekintve a prédikációhoz köthetők. Ezeket talán maga Szily vásárolta római tanulmányai ideje alatt. Rómában tanult a második szombathelyi püspök, Herzan Ferenc (1800–1804) is, neki a *L'Incredulo senza scusa* egy 1690-es firenzei kiadása volt meg.

A váci könyvtár állományában egyetlen főpapi könyvtulajdonos szerepel: Kollonich Zsigmond, aki 1708-tól állt a váci püspökség élén.¹⁰¹ Kollonich szívügyének tekintette a papképzést, s minél előbb orvosolni kívánta a paphiányt egyházmegyéjében. Célkitűzését igazolja, hogy számos Segneri-kötet possessorbejegyzése az egyházmegye plébániáitól, plébánosaitól származik.

A nagyváradai káptalan könyvtárában a XVIII. században kilenc Segneri-mű volt,¹⁰² a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola Könyvtárának birtokában pedig jelenleg is huszonegy van.¹⁰³ Utóbbiak

⁹⁷ A pécsi Klimó-könyvtárról l. *Pécsi Egyetemi Könyvtár*.

⁹⁸ Vö. VERESS 1917, 124.

⁹⁹ MÓRÓ 2001, 574–575.

¹⁰⁰ Vö. VERESS 1917, 269–270.

¹⁰¹ *Uo.*, 92–93.

¹⁰² EMÓDI 2002, 44, 81, 86, 258, 360–361, 375, 392.

¹⁰³ Az adatok a könyvtár internetes katalógusából származnak, mely elérhető a következő címen: www.eruditio.hu. Utolsó letöltés: 2012. április 12.

között találunk tulajdonosi bejegyzéseket is, melyek öt esetben a jezsuita rend valamely intézményét jelölik meg. A nagyváradi egyházmegyei könyvtár régi állományában hét Segneri-kötet szerepel, melyekben a bejegyzés tulajdonosként a tenkei plébániát nevezi meg.¹⁰⁴ A bécsi Pázmáneum 1761-es könyvjegyzékén három mű található szerzőnktől, az 1784-esen szintűgy, az *Instructio confessarii* helyett azonban egy német nyelvű *Manna dell'Anima* áll.¹⁰⁵

Az egyházmegyei, püspöki könyvtári katalógusok adatai módosítják a Segneri-hatástörténetet, amennyiben megerősítik a papi kötelességekre és a gyakorlati hitéletre oktató művek hangsúlyos jelenlétét, a kegyességi írások népszerűségét, és nyilvánvalóvá teszik, hogy az olasz jezsuita nagybőjti prédikációi és a prédikátorok számára is igen hasznos *Il Cristiano istruito* is ismert lehetett a XVIII. századi könyvtáralapító püspökök és érsekek, majd az ő munkájukat folytatók előtt.

IV.2.2. Segneri-kötetek a szerzetesrendi könyvtárakban

A Segneri-recepció e részének feltárásához forrásként kéziratban fennmaradt könyvlisták és az Országos Széchényi Könyvtár könyvtártörténeti sorozatában nyomtatásban megjelent katalógusok szolgáltak.

Mivel Segneri jezsuita volt, érdemesnek látszik a magyarországi jezsuita könyvtárak gyűjteményével kezdeni a vizsgálódást. Nyomtatott forrásaink alapján tudjuk, hogy a turóci jezsuita rezidencia 1704-es katalógusában a morálteológiai művek sorában megtalálható az *Instructio confessarij* 1697-es nagyszombati kiadása és egy másik írás, melyet a katalógus összeállítója Segne-

¹⁰⁴ EMŐDI 2008, 318–321.

¹⁰⁵ 1761-es jegyzéken: *Instructio Confessarij, Manna animae, Homo Christianus*. Az 1784-es jegyzéken *Homo christianus*, Augustae Vindelicorum, 1695, *Manna Animae*, Augustae Vindelicorum, 1741, *Himmel-Brod der Seelen*, Wien, 1690, Partes 2–5. Itt köszönöm meg Fazekas Istvánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezeket az adatokat.

rinek tulajdonít.¹⁰⁶ Ez a könyv valójában a szerző megjelölése nélkül jelent meg, Segneri ilyen című munkája nem ismert.¹⁰⁷ Az ungvári jezsuita kollégium könyvtárában az 1707-es katalógusban az olasz jezsuita négy kötete szerepel: két példányban az *Instructio poenitentis* és két lelkigyakorlatos könyv (a *Manna animae* és a *Speculum non fallax*).¹⁰⁸ A selmecbányai jezsuita rendház az 1706-os jegyzék alapján hat,¹⁰⁹ míg a zsolnai 1712-ben öt Segneri-kötetet őrzött.¹¹⁰

A jezsuita könyvtárak egykori állományába engednek betekintést az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában található J 10 jelzetű kéziratos könyvjegyzékek is, melyek az imént említett katalógusokhoz képest egy másik időpontban, a XVIII. század végén, a rend feloszlatásakor készültek.¹¹¹ Ezeket összesen 224 Segneri névvel jelzett tétel van, amelyek 15 különböző mű között oszlanak meg, s ez az arány korábbi megállapításainkat támasztja alá. Az összesnek mintegy 37%-át három: az *Il Confessore istruito*, az *Il Penitente istruito* és az *Il Parroco istruito* adja. További jelentős részt tesznek ki a prédikációs kötetek, közülük is a *Quaresimale*, továbbá az *Il Cristiano istruito*, utóbbi kettő az összes tétel egynegyedét teszi ki. A számok tükrében a harmadik helyre kerülnek az *ascetica* tudomány szakba sorolt művek. Közülük a *La Manna dell'Anima* szerepel a legtöbbször.

A Szegedi Hittudományi Főiskola internetes katalógusa és a kolozsvári Akadémiai Könyvtár Segneri-köteteinek possessor-bejegyzései is arról tanúskodnak, hogy a XVIII. században a Jézus

¹⁰⁶ Adattár 17/1, 250–251.

¹⁰⁷ Ez a mű a *Viator Christianus*, Tyrnaviæ, Typographia Antonii de Rubeis, 1701. Vö. RMK II, 2096.

¹⁰⁸ Adattár 17/1, 264.

¹⁰⁹ Adattár 19/1, 375–376.

¹¹⁰ *Uo.*, 390, 392–393, 400, 403, 429.

¹¹¹ Ezek a következők (a zárójelben az ELTE EK-ban található kéziratok jelzete szerepel): a budai (J 10/2), a lőcsei (J 10/5), a besztercebányai (J 10/7), a pozsonyi (J 10/10), a pozsegei (J 10/13), a soproni (J 10/14), a szakolcai (J 10/17), a trencsényi (J 10/19), a zágrábi (J 10/20) kollégiumé, a székesfehérvári (J 10/1), a komáromi (J 10/3), az eperjesi (J 10/4), a nagybányai (J 10/6), a pozsonyi (J 10/9), a sárospataki (J 10/12), a zsolnai (J 10/15) rezidenciáé.

Társasága könyvtári állományának állandó részei voltak az olasz jezsuita művei.¹¹² A kolozsvári könyvtárban negyvennégyből huszonnégszer a tulajdonosi bejegyzés jezsuita intézménytől származik, a szegedi bibliotéka könyveiben pedig a kalocsai, a bécsi, a pozsonyi, a győri, a szepesi, a hallei, az innsbrucki jezsuita kollégiumok, rezidenciák és probációs házak állnak possessorként. Egy esetben más forrás árulkodik Segneri korabeli ismertségéről: 1736-ban ugyanis a marosvásárhelyi diáriumba feljegyezték, hogy Daróczi György, kolozsvári jezsuita tanár megküldte nekik Segneri *Considerationes de Infernóját*.¹¹³

Bár a többi szerzetesrend könyvjegyzékeinek kutatási témánk szempontjából történő áttekintése korántsem teljes, annyi azonban kijelenthető, hogy nem a Jézus Társasága volt az egyetlen szerzetesi közösség, melynek bibliotékáiban Paolo Segneri művei megtalálhatók voltak. A pannonhalmi bencések könyvtára,¹¹⁴ a zirci cisztercita apátsági könyvtár,¹¹⁵ a ferencesek,¹¹⁶ a minoriták,¹¹⁷ a trinitáriusok,¹¹⁸ a pálosok,¹¹⁹ a kamalduli,¹²⁰ a hieronimita,¹²¹ kapucinus¹²² és piarista¹²³ rendházak is őriztek ilyen köteteket, kö-

¹¹² A katalógus elérése: <http://corvina.theol.u-szeged.hu/WebPac/CorvinaWeb>. Utolsó letöltés: 2012. április 12.

¹¹³ Batthyaneum, Ms. XI, 68., *Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis*, tom. II., f. 158v. A kötet valószínűleg a *Facilis descensus Averni* 1721-es kassai kiadása lehet.

¹¹⁴ KISS 1996, 66, 72, 83.

¹¹⁵ Itt a katalóguscédulák alapján huszonhárom Segneri-mű található. Itt köszönöm meg Oláh Róbertnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a művek listáját.

¹¹⁶ *Margit körüli ferencesek*; VARGA 1998, 49, 79, 97, 114; SZABÓ 2002, 145–147; MAGYAR–ZVARA 2009, 400–404. További források: a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban lévő kötetek possessorbejegyzései és az ELTE Könyvtárában található J 15/4 jelzetű kézirat.

¹¹⁷ VARGA 1991, 16, 17; ELTE EK J 15/9.

¹¹⁸ ELTE EK, J 14.

¹¹⁹ ELTE EK, J 13. L. még KNAPP 1992, 315, 320.

¹²⁰ ELTE EK, J 15/2.

¹²¹ ELTE EK, J 15/5.

¹²² EMŐDI 2006, 17, 22, 46.

¹²³ PMKL, II. 11. Debreceni rendház levéltára, Lib. 11, ff. 30, 46v, 47, 47v; Lib. 12, ff. 23, 25, 32.

zülük a legnagyobb számban a pálosok¹²⁴ és a ferencesek.¹²⁵ Mindkét rend könyvtárában a Segneri által írt papi kézikönyvek és a prédikációk voltak túlsúlyban.

Az eperjesi ferencesek könyveiről három különböző időpontban készült jegyzék maradt fenn, ami lehetővé teszi a könyvállomány témánk szempontjából történő összehasonlítását. Míg 1715-ben csupán egyetlen Segneri-kötet volt a könyvtár birtokában, 1731-ben már négy, majd 1750-ben hét.¹²⁶ Hiba lenne egyetlen rendház alapján messzemenő következtetéseket levonni, e három adat mégis megerősítheti azt a feltételezést miszerint Segneri művei a XVIII. században a szerzetesrendi könyvtárak által is keresettek voltak.

IV.2.3 Segneri művei az alsópapság könyvei között

A Váci Egyházmegyei Könyvtár Segneri-köteteiben található bejegyzések között több is az egyházmegye valamelyik plébániáját jelöli meg tulajdonosként, ezért érdemesnek látszik a kutatást kiterjeszteni azokra a forrásokra is, amelyek az egykori plébániai könyvállományokról szolgálnak információkkal.

A Holl Béla által közölt XVIII. századi váci egyházmegyei könyvjegyzékeket áttanulmányozva egyértelműen kijelenthető, hogy Segneri művei nem csak a főleg Rómában tanulmányokat folytató, európai látókörű felsópapság könyvgyűjteményeiben és a szerzetesrendek bibliotékáiban voltak jelen. A hagyatéki leltárak és az egyházlátogatások alkalmával készült könyvlistákon Segneri-művek is szerepelnek, közülük legtöbbször az *Instructio confessorii*.¹²⁷ Bár csak egy-két kötetéről van szó, mégis jelentőség-

¹²⁴ ELTE EK: Székesfehérvár J 13/1, Késmárk J 13/2, Pápa J 13/6, Pest J 13/7, Sasvár 13/8, Sátoraljaújhely J 13/9, Tüskevár J 13/10, Bánfalva J 13/11.

¹²⁵ Adattár 19/3. Ebben (rendház, katalógus készítésének időpontja, az idézett kötet lapszáma): Mikháza 1732, 195; Csíksomlyó 1727, 46; Csíksomlyó 1734, 74; Buda 1735, 24; Németújvár 1742, 232; Kolozsvár 1749, 184; Nagybánya 1749, 225; Beszterce 1749, 13.

¹²⁶ *Uo.*, 97, 104, 107, 159, 164.

¹²⁷ HOLL 2000, 234, 185, 192, 196, 204, 207, 248, 255, 218, 261. Adatai: 1718, Kóka, *Conciones*; 1727, Almási Mihály; zsámboki plébános, *Instructionem confessorij*;

gel bír ez a szám, hisz a plébániák általában igen csekély számú könyvtárat mondhattak magukénak.

Egy másik egyházmegyében, a veszprémiében a vízvári plébánia tulajdonában az 1728-as összeírás szerint a Biblián, a trienti zsinat dekrétumain, a római katekizmuson és egy olasz nyelvű prédikációs köteten kívül Segneri három munkája – *Instructio confessarii*, *Instructio poenitentis*, *Institutio parochi* – is megvolt.¹²⁸ Padányi Bíró Márton első, 1745/46-os kánoni látogatása során Tapolcán gazdag könyvtárat talált: 157 tételes lista olvasható a jegyzőkönyvben, melynek 155. tétele: „P. Segneri opera varia in tomis 6”.¹²⁹ A túskevári plébánián az 1748-as vizitáció Segneri prédikációit találta,¹³⁰ míg az 1748/50-es, zalaegerszegi kerületben tartott látogatás során Hahóton a következő kötetet jegyezték fel: „Patris Segnerij Discursus P[rae]dicabiles”.¹³¹

Ugyanerre az egyházmegyére, de egy későbbi időpontból, a XIX. század elejéről közöl adatokat Hermann Egyed, aki megállapítja, hogy míg a XVIII. században Segneri művei igen gyakran részét alkották a plébániái könyvtáraknak, addig az 1815–17-es vizitáció idejére már közel a felére csökkent e kötetek száma, aszketikus műveinek népszerűsége azonban még ekkor is tartotta magát.¹³² A plébánosok és a plébániák könyvjegyzékei ennek ellenére azt mutatják, hogy szép számmal voltak Segneri-művek a veszprémi egyházmegye alsópapságának könyvei között.¹³³

1732, Halácska Mihály galgamácsai plébános, *Instructio Confessarij et Poenitentis*; 1734, Morvay János, nógrádverőcei plébános, *Instructio Confessarij*; 1740, Ábrahám Pál, vácszentlászlói plébános, Segneri tomulus; 1744, Balina Mihály, szentlőrincikéai plébános, *Quadragesimalis*; 1744, Ecser, *Instructio Confessarij* és *Instructio Poenitentia*; 1744 körül, Kóka, *Homo Christianus* (A mű már az 1716-os jegyzéken is szerepel: Adattár 19/1, 231.); 1746, Perneky Endre, veresegyházi plébános, *Confessiones Quadragesimales*; 1746, Romhány, *Instructio Confinionum*.

¹²⁸ PFEIFFER 1947, 60.

¹²⁹ ÖRDÖG 1993, 611.

¹³⁰ RAJCSI 1980, 130.

¹³¹ ÖRDÖG 1993, 237.

¹³² HERMANN–EBERHARDT 1942, 34–35.

¹³³ *Uo.*, 146, 190–191, 219. Hermann megállapítását támasztják alá a XIX. században a csanádi püspökség területén lefolytatott canonica visitatio jegyzőkönyvei is, amelyekben csupán egyetlen Segneri-művet (*Panegirici Sacri*) találunk: LOTZ 1998, 215.

Az egri egyházmegyében lezajlott egyházlátogatások jegyzőkönyveiben¹³⁴ tizenhat plébánia könyvei között összesen tizennyolc olyan kötet szerepel, melynek szerzője az olasz jezsuita.¹³⁵ Két prédikációs kötet kivételével mindegyik az „*Istruito*-sorozat” valamelyik darabja. Ezen kívül a XVIII. században a mezőkövesdi,¹³⁶ a füzesabonyi,¹³⁷ a balatoni, a pétervásárai és az egerszalóki plébánia¹³⁸ is rendelkezett Segneri-kötetekkel.

A szombathelyi egyházmegye területéről tizenegy plébános hagyatéki leltárában találtunk Segneri-műveket.¹³⁹ Többségük latin nyelvű, kivételt képeznek ez alól a teológiát Bolognában végző Biró Péter könyvei, akinek három olasz nyelvű kötete volt.¹⁴⁰ Beszédes adat, hogy a legmagasabb példányszámot a leltárokban Segneri munkái közül az *Institutio Parochi* és a plébánosok prédikációs kötelezettségében segédkönyvként kiválóan alkalmazható *Homo Christianus* érte el.

E néhány adat és a plébániai könyvtárakban 23 magyarországi kiadást regisztráló OSzK RMNy-csoport nyilvántartása alapján feltételezhetjük,¹⁴¹ hogy a hazai alsópapság körében is ismertek voltak Paolo Segneri munkái, közülük is a gyóntatásról, a lelkipásztori feladatokról és a bűnbánatról írt művei.

¹³⁴ KOVÁCS B. 1997, 61, 80, 90, 103, 139, 214, 240, 276, 359, 368; KOVÁCS B. 1998, 74, 102, 170, 210, 329.

¹³⁵ *Il confessore istruito* 6, *Il penitente istruito* 2, *Il parrocco istruito* 2, 1 *Istitutiones* és 1 *Instructio* azonban a teljes cím nélkül, 2 *Cristiano istruito*, 2 *Quaresimale* és két további Segneri-kötet a címek megjelölése nélkül.

¹³⁶ Adattár 19/3, 302.

¹³⁷ CZEGLÉDI 2005, 238–246.

¹³⁸ KOVÁCS B. 1993, 103, 110, 119.

¹³⁹ Ezek a hagyatéki leltárok a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban található (6s XXVIII/fiók) és a XVIII. század végéről valók (1775, 1777, 1786, 1787, 1779, 1798, 1799).

¹⁴⁰ GÉFIN 1935, 39.

¹⁴¹ Az egri egyházmegyében 8, a váciban 4, az esztergomiban és a székesfehérváriiban 3–3, a kalocsaiiban 2, a pécsiben, a szombathelyiben és a győriiben 1–1.

IV.2.4. A magyarországi Segneri-recepció a könyv- és könyvtártörténet tükrében

Az elmondottakból kitűnik, hogy a neves olasz jezsuita misszionárius és prédikátor több művének hatása is érvényesülhetett a XVIII. századi Magyarországon, de közülük is elsősorban a tanító szándékkal, gyakorlati szellemben, az egyháziak számára írt munkáit értékelték nagyra. Ezeket leginkább latin fordításban ismerték. Szélesebb olvasóközönségre számíthattak a neki tulajdonított, lelki elmélyülést szolgáló könyvek, melyek ezért magyar nyelven is hozzáférhetővé váltak.

Az olvasók három vizsgált csoportja (felsőpapság, szerzetesek, alsópapság) és a Segneri-művek közötti kapcsolat a következő összefüggést mutatja: a felsőpapságtól a szerzeteseken át az alsópapság felé haladva a forrásokban található művek száma fokozatosan csökken, és végül 4-5 kiadványra szűkül le az olasz jezsuita terjedelmes életművének ismerete.

Segneri népszerűsége a XIX. században megfogyatkozott, azonban a századvégi magyar kiadások megléte, valamint a könyvtári állományokban található, főleg német nyelvű XIX. századi kötetek arra utalnak, hogy az egyháziak figyelmére még mindig számot tarthatott.

ÖSSZEFOGLALÁS

Paolo Segneri 1624. március 21-én született Rómától nem messze, Nettuno városában. Tízéves kora körül apja a jezsuita vezetés alatt álló római nemesi kollégiumba küldte. Itt ébredt fel benne a vágy, hogy a Jézus Társaságába lépjen. 1637-ben került a Quirinalén álló Szent Andrásról elnevezett novíciusházba, majd a Collegium Romanumban kezdte meg tanulmányait. 1650-ben fejezte itt be a teológiát, majd a pistoiai kollégiumban tanított grammatikát. A harmadik probációs időt Firenzében töltötte, 1653-ban szentelték pappá. 1665-ig prédikátorként működött Észak- és Közép-Itáliában, majd népmisziókat vezetett ugyanezekben a területeken. A misziók közötti pihenőidőben városokban prédikált, kegyességi és pasztorációs műveket írt, valamint kiadta prédikációit. 1692-ben XII. Ince először a pápai palota hitszónokává, majd az Apostoli Penitenciária teológusává és püspöki vizsgálóvá nevezte ki őt, de utóbbi tisztség alól rossz hallására hivatkozva sikerült felmentést kapnia. 1694 nyarán súlyosan megbetegedett, majd ugyanazon év december 9-én meghalt.

A XVIII. században az általa elkezdett és róla elnevezett népmiszióknak Itáliában egyre kevesebb folytatója akadt, de prédikátori munkáját nagyra tartották. Nyomtatásban megjelent prédikációi megfelelték a hitszónoklattal szemben támasztott elvárásoknak – melyek a secentistának nevezett prédikátori gyakorlat leváltását szorgalmazták –, prédikációs kötetei ezért példák gazdag tárházát kínálták a XVIII. századi egyházi retorikaoktatás számára (Andrés, Malmusi, Noghera, Serra stb.), és nemcsak az egyházmegyei papság felkészítését végző szemináriumokban és a jezsuita kollégiumokban, hanem más szerzetesrendek oktatási intézményeiben is. A prédikátor Segnerit úgy értékelték, mint aki

visszafogottan használta a concettókat és az arguziákat (Muratori), sőt egyesek azt állították, hogy reformprogramja jegyében tudatosan kerülte azokat (Tiraboschi).

A XIX. századi Segneri-kritikában két fő irány mutatható ki, melyek szorosan kapcsolódnak az olasz nemzeti egységtörekvésekhez. Ebben az időszakban ugyanis megerősödött a nemzeti nyelv és a nemzeti irodalom megteremtésére irányuló szándék. A nyelvkérdésre vonatkozóan egyesek azt az álláspontot képviselték, hogy a nyelvi kánonba nemcsak a XIV. századi firenzei szerzők tartoznak, hanem későbbiek is, és közöttük említették Paolo Segnerit, aki maga is az Accademia della Crusca tagja volt. Kiemelték műveinek nyelvi tisztaságát, és mintaként tekintettek azokra (Puoti, Giordani, Bonghi). Ezzel teljesen ellentétes volt az irodalomtörténészek értékelése, akik úgy tartották, hogy Segneri semmilyen téren nem járult hozzá az olasz nemzettudat alakításához, ezért nincs helye az olasz irodalmi kánonban (Settembrini, De Sanctis). Hogy Segneri neve ma már csak egy szűkebb szakmai közeg számára ismert, abban fontos szerepe volt ennek az időszaknak, mivel a Risorgimento Segneri-kritikáját alapvetően befolyásolta az a tény, hogy szerzőnk a Jézus Társaságához tartozott. A rend politikai szerepvállalása elutasítást szült a XVII. századi jezsuita életművével szemben is.

A XX. század első felében Benedetto Croce barokk-definíciója miatt Segneri művei még inkább az irodalomtörténeti érdeklődés perifériájára kerültek. Crocétól kezdve szinte az olasz irodalomtörténet-írási hagyomány részévé vált a XVII. század azonosítása a minden téren, így az irodalomban is jelentkező hanyatlással. Ez a hosszán továbbélő szemlélet Segnerit, számos más XVII. századi szerzővel együtt feledésre ítélte, és csak a XX. század végén kezdődött el a revidéálása. E folyamat jól nyomon követhető az ebben az időszakban született tanulmányok, monográfiák és konferenciakötetek alapján. Ezekről elmondható, hogy bennük az egyháztörténeti és az irodalomtörténeti szemlélet dominál: első sorban Segneri népmisziós tevékenységével és nagybőjti prédikációival foglalkoznak. Itáliában a prédikációtörténeti kutatások száma gyarapodott az utóbbi időben, azonban még mindig olyan területről van szó, amely inkább az egyháztörténet, mint az iro-

dalomtörténet figyelmére tarthat számot. Ehhez járul még hozzá, hogy az olasz irodalomban – a magyartól eltérően – a prédikáció és általában az egyházi műfajok háttérbe szorultak a világi irodalommal szemben, ezért inkább az utóbbi vált az irodalomtörténeti kutatások tárgyává.

Magyar szakirodalmi munkákban csak ritkán találkozunk Segneri névvel: ezek elsősorban magyarországi hatásáról szolgálnak adatokkal. Az olasz jezsuita műveinek XVIII. századi népszerűségét (Várady), prédikációinak a homiletikára tett hatását (Bán), a *missio Segneriana* kezdeteit (Fazekas) bemutató írások mind azt a feltételezést erősítették meg, hogy a téma további kutatásra érdemes, jelen kötet eredményei pedig egyértelműen ezt támasztják alá.

A XVII. században a szerzetesrendek népmissziós tevékenysége Európa-szerte megélnékvült. Segneri 1665-ben kapcsolódott be a belmissziós munkába, amelynek életéből huszonhét évet szentelt. Ennek során kidolgozott egy missziós módszert, amelyet később róla neveztek el, de a szakirodalomban „centrális”-ként is ismert. Utóbbi elnevezés arra utal, hogy a missziót fogadó egyházmegyében egy központot jelöltek ki, ahonnan a környező településekre ellátogattak az atyák. A cél az volt, hogy minél több résztvevő legyen, ezért több, nyolc-kilenc napos misszió követte egymást ugyanabban az egyházmegyében. A segneriánus metódus penitenciális jellegű volt, és ceremóniákban bővelkedett. A legnagyobb látványosságot általában az esti bűnbánati processzió jelentette. Ezen a résztvevők bűnbánati ruhákat, töviskoronát, nyakukban kötelet viseltek, hatalmas keresztek cipeltek, miközben a *Misererét* énekelték.

A misszionárius Segneri hatása a XVIII. században jelentkezett a jezsuita rend osztrák provinciájához tartozó Magyarországon és Erdélyben. Az olasz módszer homogén vallási környezetben formálódott ki. Feladata a katolikus hívek hitéletének fellendítése, hitre vonatkozó ismereteinek gyarapítása és a vallásgyakorlat trienti előírásoknak megfelelő uniformizálása volt. A XVIII. század elején a rendi generális mégis úgy döntött, hogy azt bevezeti a német és az osztrák provinciában is, azaz olyan területekre, amelyek Itáliával ellentétben vegyes felekezeti viszonyok jellemeztek.

Az első magyarországi segneriánus módszerrel tartott misszió 1716-ban zajlott le. A következő évtizedekben az osztrák provinciában a misszió alá vont területek bővülése, a misszionáriusok számának növekedése, a misszió nyelvek szerinti differenciálódása figyelhető meg. Az 1720-as évektől missio Illyrico-Dalmatica, Ungarica, Croatica, Fluminensis, Slavica működik, de tartanak segneriánus missziókat Ausztriában és Erdélyben is. Az 1730-as évek végén a pestis miatt számuk csökken, de 1744-től immár újabb uralkodói megerősítés birtokában folytatódnak, valamint a német nyelvű misszió is új életre kel. A missio Segneriana működési területe azonban a század ötvenes éveitől kezdve beszűkül, és a katolikus többségű területeken állandósul, aminek magyarázatát többféle tényező együttes hatásában lelhetjük meg.

Az osztrák provinciában gyakran nemcsak azt várták el a segneriánus metódustól, hogy megerősítse és formálja a katolikusok vallásos identitását, hanem azt is, hogy hatására a más vallásúak katolizáljanak. Erre a ceremóniákban, spektakulumokban gazdag, penitenciális jellegű misszió a legtöbbször alkalmatlannak bizonyult. Ez a probléma azokon a területeken jelentkezett erőteljesebben, ahol nagyobb számban éltek protestánsok. Így például Erdélyben, ahol először a bűnbánati elemek számának csökkentésével próbáltak megoldást találni, majd a penitenciális missziók egyre ritkábbá váltak a régióban. Ugyanez zajlott le a tartomány ausztriai részén is, ahol olykor maguk a katolikusok adtak hangot elégedetlenségüknek a módszerrel szemben, mivel nem tartották elégségesnek azokat az eredményeket, amelyeket a segneriánus misszió a hittérítés terén tudott elérni. Emiatt a módszer használati területe a század második felére szinte kizárólag a provincia déli részeire (pécsi, zágrábi, zengg-modrusi egyházmegye) és az északnyugat-magyarországi (győri egyházmegye) katolikus vidékekre korlátozódott.

A rend missziós stratégiája egészében is változás következett be az 1750-es években. Egyrészt katekétikai missziókat indítottak, másrészt megnövelték a rendházhoz kötött misszionáriusok számát. A hitoktatás előtérbe kerüléséhez szolgálhat magyarázatképpen, hogy ebben az időszakban az osztrák provinciában egyre erőteljesebben érezte hatását a barokk vallásossággal szemben

a Muratori nevével fémjelzett reformkatolicizmus. Míg korábban a katolikus egyház a nép felé képi, zenei eszközökkel és rítusokkal közelített, addig a XVIII. század közepétől a szóhoz kötött kultúraközvetítés került előtérbe. Ez a megállapítás a missziórtörténetre lefordítva azt jelenti, hogy a látványra és a szertartásokra koncentráló segneriánus missziót felváltotta a hitoktatás, azaz a verbális kommunikációt preferáló katekétikai misszió. A reformkatolicizmus szelleme a püspökök nyilvános penitenciatartáshoz és flagellációhoz való viszonyulásában is tetten érhető: az 1760-as években ugyanis beszüntetésére már tiltó rendeleteket adtak ki. Ez pedig egyet jelentett a segneriánus missziók fokozatos eltűnésével, majd végleges megszűnésével.

Segneri misszionáriusi tevékenysége előtt és alatt számos városban prédikált az adventi és a nagybőjti időszakban vagy szentek ünnepein. Bár a trienti zsinat előírta a püspökök és az egyházmegyei papság számára a prédikálási kötelezettséget, Itáliában mégis továbbélt az a gyakorlat, hogy a nagyobb egyházi ünnepekre prédikátort hívtak. Segneri később ezeket a prédikációit kötetekbe szerkesztette: 1664-ben jelentek meg a szentekről mondott dicsőítő beszédei (*Panegirici sacri*), majd 1679-ben a *Quaresimale*. Utóbbi az olasz irodalomtörténet Segneri főművének tartja, néhány szerző pedig emiatt a secentista prédikáció teljes megújítójaként emlegeti nevét. Ezek a megállapítások azonban általában önmagukban állnak, nem támogatja azokat filológiai vizsgálatokra alapozott érvrendszer. Kötetünk sem vállalhatta a Segneri-prédikációk részletes elemzését és a prédikátor Segneri helyének kijelölését az olasz irodalomtörténetben. E hatalmas feladatnak csak egy kis részét teljesíthette.

Itáliában a Tridentinum utáni jezsuita hitszónoklatban is fokozatosan előtérbe került az érzelmi megindításra és az értelem gyönyörködtetésére irányuló prédikációs modor. Ez az új stílus szemben állt a cicerói retorikára épülő jezsuita hagyománnyal. A Jézus Társaságán belül a változás első jelei a XVI. század végén, a XVII. század elején jelentkeztek, amire válaszképp generális utasítások és egyházi retorikák születtek. Claudio Acquaviva generális 1613-as körlevelében hosszasan foglalkozott a problémával, amelyben két jezsuita szerző művét ajánlotta a rendtagok figyel-

mébe: Carlo Reggio *Orator Christianus*át (1612) és Giulio Mazarini *Pratica breve del predicare* című munkáját (1615). A retorikaoktatásban ekkor Soares *De arte rhetoricája* volt használatban, e két szerző munkája az egyházi hitszónoklat elsajátításában nyújthatott segítséget.

Reggio művében egy olyan keresztény szónok mintaképét rajzolta meg, aki alaposan ismeri az antik retorika tanításait, ám azokat csak keresztényhez illő mértékben és módon használja fel. Ugyanígy a beszéd ékesítésének határait is a keresztény illőségben és mértékletességben szabta meg, ezért azoknak a retorikáknak a sorába illeszthető, amelyek a XVII. század első felében a *maraviglia*-központú retorikával szemben a cicerói és az egyházi szónoklattal közötti egyensúly megtalálására törekedtek.

Mazarini szerint a prédikáció legfontosabb funkciója, hogy megvilágítsa az értelmet, azaz tanítson. Elítélte azokat a prédikátorokat, akik csak az érzelmi megindításra törekedtek. A megindításnak szerinte ugyanis azt kellene jelentenie, hogy a prédikátor a hallgató értelmét különböző bizonyítékokkal, érvekkel meggyőzi, akarátát a jóra hajlítja és felkelti benne azt az érzelmet, amely az adott beszédben kitűzött cél eléréséhez szükséges. Ugyanígy a gyönyörködtetésnek is csak a mértékletesség korlátain belül van helye a beszédekben.

Reggio és Mazarini is meg volt arról győződve, hogy az a prédikáció, amely kizárólag az érzelemkeltésben vagy az értelem gyönyörködtetésben leli meg célját nem alkalmas arra, hogy a hallgatóság akarátát a jóra irányítsa. Nem zárták ki sem egyik, sem másik eszközeinek alkalmazását, azonban azok visszafogott használatát támogatták. Ha megvizsgáljuk Segneri nagyböjti beszédeit, azt mondhatjuk, hogy szerzőnk hasonló elveket fogalmazott meg előszavában és azokhoz nagyrészt tartotta is magát a prédikációkban. *Quaresimaléja* az állandó szerep- és beszédhelyzet-változás teremtette mozgás és mozgalmasság miatt jellegzetesen barokk alkotásnak tekinthető, amihez hozzátehetjük még, hogy az értelemre ható racionális érvelés és az érzelmekre ható retorikai eszközök kiegyensúlyozott használata miatt a szerző a mérsékelt barokk képviselői közé sorolható.

A XVIII. századi Magyarországon emiatt állíthatta Segnerit példaképnek a növendékek elé a jezsuita Kaprinai István, akinek tankönyve éppen a barokk prédikáció ilyen jellegű megújítására törekedett. Segneri prédikációit némi változtatással a XIX. századi igehirdetésre is alkalmasnak találták, ezért nagybőjti beszédeit magyar nyelven is kiadták.

Művei már egy évszázaddal korábban is megjelentek hazánkban. Várady szerint a XVIII. században az olasz egyházi szerzők közül Lorenzo Scupoli népszerűségével egyedül az övé vetekedhetett. Kutatásaink megerősítik ezt az állítást. A művek magyarországi kiadástörténete azt mutatja, hogy írásai az első, 1697-es kiadástól kezdve egészen a XVIII. század végéig folyamatosan jelen voltak a hazai könyvkiadásban, a publikálásra kiválasztott munkák között pedig a gyakorlati hitélettel és a lelkipásztori feladatokkal foglalkozó könyvek voltak túlsúlyban, melyeket a szerző a trienti zsinat utáni olasz papság számára, a zsinati reformszellem jegyében írt meg.

Egy német és két magyar nyelvű kiadvány kivételével munkái Magyarországon latinul jelentek meg. A legtöbb kiadással (címlapkiadásokkal együtt 12-vel) az *Il Confessore istruito* rendelkezik, de kétszer az *Il Penitente istruito*val együtt jelent meg. Utóbbinak öt önálló kiadása van. Az *Il Parroco istruito* és annak egyes fejezetei nyolcszor kerültek ki magyarországi nyomdából.

Ezek a Segneri-művek a XVII. század második felében készültek, megszületésük és népszerűségük mutatja, hogy a reformok Itáliában nem úgy teljesültek, ahogyan azt kidolgozóik elképzelték. Az egyház száz évvel a zsinat után is a képzett és elhivatott papok hiányával küzdött. Magyarországon a trienti megújulás nem érvényesülhetett a XVI–XVII. században. Az egyházmegyék a török hódoltság megszűnése után, csak a XVIII. században kezdtek újjászerveződni. A század főpapjai, akik többsége a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanult, az egyházreform támogatói és végrehajtói lettek hazánkban. Feladataik közé tartozott a színvonalas magyarországi papképzés megszervezése, a plébániaszervezés, a helyes vallásgyakorlat elsajátíttatása és a hitélet fellendítése. Segneri ezen munkái használati funkciójukat tekintve a leendő és a gyakorló papok tankönyvei, segédkönyvei lehettek.

Erre utal az is, hogy latin nyelven, és többször is a papi szemináriumok vagy az azokhoz köthető társulatok kiadásában jelentek meg.

Magyarországon két Pinamonti-művet adtak ki olyan címlappal, amelyek szerzőként Paolo Segnerit jelölték meg. Ezek a *La Vera Sapienza* és a *Lo Specchio che non inganna*. Mindkét lelkigyakorlatos könyv az Istennel való személyes kapcsolat megteremtésének igényét elégítette ki. A hét minden egyes napjára rendelt elmélkedések a XVIII. században igen népszerű jezsuita kegyességi írások sorába tartoznak. A Szent Ignác-i *Exercitia spirituali*ából merítő devóciós művek iránt megnövekedett érdeklődés motiválhatta a magyar fordítások elkészítését, így azok a latin nyelvet nem ismerő olvasók számára is hozzáférhetővé váltak.

Igen szembetűnő, hogy a kiadások között csekély a Segneri-prédikációk száma. Három prédikációs kötetből csupán a *Quaresimale* jelent meg, az is – a többi kiadáshoz képest – igen későn, a XIX–XX. század fordulóján, továbbá nincs magyar kiadása az *Il Cristiano istruito* című munkájának sem. Meg kell még említeni a teológiai, apologetikai munkák hiányát, amely azonban érthetőbb. Segneri olyan teológiai kérdésekkel foglalkozott, amelyek nem voltak relevánsak a XVIII. századi Magyarországon, ezért kevésbé tarthattak számot az olvasók érdeklődésére.

Segneri műveinek magyarországi vizsgálatát kiterjesztettük nyolc hazai katolikus gyűjteményre (Eger, Esztergom, Győr, Kálcsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác) is. Ezekben összesen 286 olyan munkát találtunk, amely mellett az ő neve szerepel szerzőként. Az itt gyűjtött adatok módosítják a művek recepció-történetét, amennyiben megerősítik a papi kötelelességekre és a gyakorlati hitéletre oktató munkák hangsúlyos jelenlétét, a kegyességi írások népszerűségét, és nyilvánvalóvá teszik, hogy nagybőjti prédikációi és a prédikátorok számára is igen hasznos *Il Cristiano istruito* is ismert lehetett a XVIII. századi könyvtár-alapító püspökök és érsekek, majd az ő munkájukat folytatók előtt.

A következő forráscsoportot a szerzetesrendek könyvjegyzékei jelentették, amelyek alapján kijelenthető, hogy Segneri művei nemcsak a jezsuita rend könyvtáraiban voltak meg, hanem a bencések, a ciszterciták, a ferencesek, a minoriták, a trinitáriusok,

a pálosok, a kamalduliak, a hieronimiták, a kapucinusok és a piaristák is őriztek ilyen köteteket. A szerzetesrendi könyvtárakban a Segneri által írt papi kézikönyvek és a prédikációk voltak túlsúlyban.

Az alsópapság könyvkultúrájáról elsősorban a hagyatéki leltárak és az egyházlátogatások alkalmával készített könyvlisták szolgálnak adatokkal. Ezekon Segneri-művek is szerepelnek. Bár csak egy-két kötetről van szó, mégis jelentősége van, hisz a plébániák általában igen csekély számú könyvállományt mondhattak magukénak. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a hazai alsópapság is használta Segneri munkáit, közülük is a gyóntatásról, a lelkipásztori feladatokról és a bűnbánatról írt műveit.

Több forrás is alátámasztja tehát, hogy a neves olasz jezsuita misszionárius és prédikátor műveinek hatása érvényesülhetett a XVIII. századi Magyarországon, ahol elsősorban a tanító szándékkal, gyakorlati szellemben, az egyháziak számára írt munkáit értékelték nagyra. A felsőpapságtól a szerzeteseken át az alsópapság felé haladva a forrásokban található művek száma fokozatosan csökken, és végül 4-5 kiadványra szűkül le a terjedelmes életmű ismerete. A szerző népszerűsége a XIX. században megfogyatkozott, azonban a századvégi magyar kiadások megléte, valamint a könyvtári állományokban található, főleg német nyelvű XIX. századi kötetek arra utalnak, hogy az egyháziak figyelmére még mindig számot tarthatott.

Összefoglalásunk végén megállapíthatjuk, hogy míg a korábbi szakirodalom többnyire csak feltételezéseket fogalmazott meg Paolo Segneri magyarországi recepciójával kapcsolatban, jelen kötet többféle forrás adataira támaszkodva mutatta be, hogy az olasz jezsuita hatása hogyan és milyen területeken jelentkezett a XVIII–XIX. századi Magyarországon.

SUMMARY

Paolo Segneri was born on 21 March 1624 in Nettuno, a small town not far from Rome. At around the age of ten, his father sent him to Rome, to the noble college run by the Jesuits. This is where he first felt the desire to join the Society of Jesus. In 1637, he was received into the St. Andrew's Jesuit Novitiate on the Quirinal Hill, and then continued his studies at the Roman College. After finishing theological studies in 1650, Segneri became a teacher of grammar in the Jesuit school of Pistoia. He spent his tertainship in Florence and was ordained priest in 1653. He served as a preacher in North and Central Italy until 1665, following which he conducted popular missions in the same region. During rest periods between two missions, he preached in towns, wrote pastoral and devotional works and had his sermons published. In 1692, Pope Innocent XII appointed him as his palace preacher, then as theologian of the Penitentiaria and episcopal investigator, though due to poor hearing Segneri managed to obtain dispensation from this latter duty. He fell seriously ill in the summer of 1694 and died on 9 December the same year.

Popular missions started by Segneri and named Segnerian after him became rarer and rarer in Italy during the 18th century, nevertheless, his work as a preacher was highly appreciated. His sermons satisfied all requirements concerning homiletics, which urged the replacement of the so called Seicento preaching practice. Thus, the volumes of Segneri's sermons offered a rich repository of examples for the instruction of ecclesiastical rhetoric in the 18th century (Andrés, Malmusi, Noghera, Serra, etc.) not only in seminaries and Jesuit colleges, but also in educational institutions maintained by other religious orders. The preacher Segneri was

appreciated as an orator who used *conchetto* and *argutia* in a moderate manner (Muratori), moreover, some claimed that he consciously avoided these in accordance with his reform programme (Tiraboschi).

In 19th-century critical literature on Segneri, two main trends can be distinguished, which are closely related to the Italian unification efforts. In that period, the intention to create a national language and literature was growing stronger. Regarding the 'question of the language', some maintained that not only 14th-century Florentine writers belonged to the linguistic canon, but also later authors, among whom Paolo Segneri too, who was himself member of the Accademia della Crusca. They emphasised the purity of Segneri's language and considered his works as examples worth following (Puoti, Giordani, Bonghi). On the other hand, literary critics expressed a completely opposite opinion; in their view Segneri did not contribute in any way to the formation of Italian national identity, and as such, he had no place in the national literary canon (Settembrini, De Sanctis). The fact that nowadays Segneri's name is known only to a narrow circle of professionals is greatly due to this period as the Segneri criticism of the Risorgimento was essentially influenced by the fact that he belonged to the Society of Jesus. The political activity of the Order also resulted in the rejection of the work of this 17th-century Jesuit.

At the beginning of the 20th century, due to Benedetto Croce's definition of Baroque the works of Segneri became even more marginalised in literary history. Starting with Croce, the view that the 17th century was a period of decline in all fields, including literature, became almost a tradition in Italian literary history-writing. This long-lasting attitude, which was revised only around the end of the century, condemned Segneri, together with many other 17th-century authors to oblivion. The process of revision can be well followed in the articles, monographs and conference volumes published during the period. The viewpoints of church history and literary history dominate these writings, which deal mainly with Segneri's missionary activity and Lenten sermons. The history of sermon-literature has recently gained some popu-

larity as a research topic in Italy, though this field is still much more in the focus of church history than of literary history. Moreover, in Italian literature, in contrast to Hungarian literature, sermons and ecclesiastical genres in general do not get the same attention as profane literature, and as a consequence, this latter has come to constitute the subject of literary research.

In Hungarian secondary literature Segneri's name is rarely met; the works which mention him usually give details about his influence in the country. The studies presenting the popularity of Segneri's works in 18th-century Hungary (Várady), the influence of his sermons upon homiletics (Bán), and the beginnings of the *missio Segneriana* (Fazekas) all strengthen our supposition that the subject deserves further research, while the findings of the present volume strongly support this.

During the 17th century, the missionary activity of different religious orders all over Europe received a new impulse. Segneri joined the internal missions in 1665 and dedicated to this work twenty-seven years of his life. During these years, he elaborated a new missionary method, which was later named after him but which is also known in literature as the central method. This latter name indicates the way a mission was organised: a specially designated settlement in the host diocese functioned as the centre of the mission from where the missionary fathers set off to visit the neighbouring villages. The aim was to gather as many participants as possible; this is why several eight- or nine-day-long missions followed each other in the same diocese. The Segneri method was of penitential type and rich in ceremonies. The greatest spectacle was offered by the evening penitential procession where participants wore penitential dress, crown of thorn, and rope around their neck and were carrying large crucifixes while singing the *Miserere*.

The influence of the Segnerian missions emerged in the 18th century in Hungary and in Transylvania, which both belonged to the Austrian province of the Jesuit order. The Italian method was formed in a homogeneous religious environment. Its main duty was to revive the religious life of Catholic believers, to extend their religious knowledge, and form their religious practices in accor-

dance with the Tridentine decrees. Still, at the beginning of the 18th century, the Superior General of the Society decided to introduce the Segnerian mission to the German and Austrian provinces, that is, to territories which, unlike Italy, were characterised by the presence of different religious confessions.

The first Segnerian mission in Hungary took place in 1716. In the following decades, in the Austrian province, the territories involved in missions were extended, the number of missionaries grew and missions were differentiated according to language. Starting from the 1720s, we can register *Illyrico-Dalmatica*, *Ungharica*, *Croatica*, *Fluminensis* and *Slavica* missions, but Segnerian missions were also performed in Austria and Transylvania. By the end of the 1730s, the number of these missions fell because of an epidemic of plague but they were continued from 1744, reinforced by an imperial decree. German language missions were revived as well. Starting from the 1750s, the field of action of the *missio Segneriana* began to shrink and, as a result of multiple factors, its practice was limited to Catholic territories.

In the Austrian province, the Segnerian mission was expected not only to strengthen and shape the religious identity of Catholic believers, but also to induce religious conversions. From this point of view, the penitential mission, rich in ceremonies and spectacle, very often proved inadequate. The problem emerged in a more serious form on territories with a greater number of protestant inhabitants. As a solution, in Transylvania, for example, the number of penitential elements was reduced, then penitential missions became rarer and rarer in the region. The same process can be observed in the Austrian part of the province, where sometimes Catholics themselves gave voice to their dissatisfaction with the Segnerian method because they did not consider sufficient the results the missions produced in terms of conversions. As a consequence, by the second half of the century, the method was restricted almost exclusively to the southern parts of the province (the dioceses of Pécs, Zagreb, Senj-Modruš) and to the Catholic territories in north-western Hungary (the diocese of Győr).

In the 1750s, a change ensued in the whole missionary strategy of the Jesuit order. On the one hand they started catechetical

missions and on the other hand, increased the number of missionaries bound to the houses of the Society. The fact that during this period Reform Catholicism promoted by Muratori gained strength against Baroque religiosity in the Austrian province can serve as an explanation for the prioritisation of catechetical work. While earlier the Catholic Church preferred imagery, music and rituals as the way of addressing people, from the middle of the 18th century verbal transmission of culture was preferred. From the point of view of our inquiry, this statement means that the Segnerian mission, which focused on spectacle and ceremonies, was replaced by a catechetical mission, which favoured catechesis, that is, verbal communication. The spirit of Reform Catholicism can be observed in the attitude of bishops towards public penitence and flagellation: these were banned in the 1760s. As a result, Segnerian missions gradually disappeared, then ceased to exist altogether.

Before and parallel with his missionary activity, Paolo Segneri preached in a number of cities during the seasons of Advent and Lent or on the feasts of saints. Although the Council of Trent made preaching compulsory for bishops and diocesan priests, the practice of inviting preachers on the occasion of more important religious holidays lived on in Italy. Segneri collected and published his sermons delivered on such occasions: the *Panegirici sacri* appeared in 1664, the *Quaresimale* in 1679. This latter work is considered in Italian literary history as Segneri's masterpiece, several researchers even see him as the reformer of Seicento sermon. However, such statements are usually not supported by arguments based on philological research. Our volume did not undertake a detailed analysis of Segneri's sermons and neither did it establish Segneri's place in Italian literary history. It could complete only a small part of this grand enterprise.

In Italy, in post-Tridentine Jesuit preaching a manner which focused on moving the emotions and delighting the mind prevailed gradually. This new style opposed the Jesuit tradition of sermon making, which followed the rules of Ciceronian rhetoric. The first signs of change, what regards the Society of Jesus, emerged at the end of the 16th century and in the first years of the 17th century;

the answer to which was a number of instructions from the Superior Generals and the publishing of new ecclesiastical rhetorics. In a circular letter from 1613, Claudio Acquaviva, General Superior of the Order, detailed the matter to a great length and recommended two works by Jesuit authors: the *Orator Christianus* (1612) by Carlo Reggio and Giulio Mazarini's *Pratica breve del predicare* (1615). The instruction of rhetoric was based in these times on Soarez's *De arte rhetorica*; the above mentioned works could help mastering homiletics.

Reggio sketched in his writing the ideal figure of a Christian speaker, who is thoroughly acquainted with the teachings of ancient rhetorics but uses this knowledge in the manner and to the extent which is appropriate to a Christian. In Reggio's opinion, the embellishment of any sermon should also be controlled by Christian moderation and propriety. Thus, his work can be placed among those which, in contrast with the rhetorics that focused on the marvellous (*maraviglia*), sought a balance between Ciceronian and ecclesiastical oratory.

According to Mazarini, the primary function of a sermon is to enlighten the mind, that is, to teach. He condemned those preachers who sought merely to move the sentiments of their listeners. In his opinion, the moving of the sentiments, in its true meaning, should result in the convincing of the mind of the audience with different proofs and arguments, in the changing of their will for the better and in the arousal of those emotions which are needed in order to reach the goal of the speech. In the same way, delectation is welcome in a sermon but only with moderation.

Reggio and Mazarini were convinced that sermons which merely seek to arouse emotions and to delight the mind were not suitable for turning the will of the audience towards good deeds. They did not exclude the employment of either but suggested a moderate use of these tools. In the foreword of his Lenten sermons, Segneri lays down the same principles and generally sticks to them in his writing. The constant change of roles and speech situations makes these sermons lively and typically Baroque works, nevertheless, the balanced use of rational argumentation aiming at the

mind and of rhetorical effects aiming at the emotions of the readers makes Segneri a representative of the moderate Baroque style.

This is the reason why the Jesuit István Kaprinai could place Segneri as a model for his students in 18th-century Hungary. In his handbook, Kaprinai himself tried to innovate Baroque sermon in a similar way. After small changes to them, Segneri's sermons were considered suitable for evangelisation even in the 19th century; this is why his *Quaresimale* was published in Hungarian language as well.

His works had been present in our country already a century earlier. According to Várady, Segneri was the only Italian ecclesiastical writer who could compete in popularity with Lorenzo Scupoli. Our research can only confirm this. The history of the Segneri editions in Hungary proves that ever since the first issue (1697) his works were continuously present in domestic publishing throughout the 18th century. The works chosen for publishing were mainly the ones treating practical religiosity and pastoral duties, written in the spirit of the Council of Trent for the benefit of the post-Tridentine Italian clergy.

Except for one German and two Hungarian language publications, all of Segneri's works printed in Hungary appeared in Latin. The most popular of them seems to have been the *Il Confessore istruito* with twelve editions (including the ones in which only the front page was changed), though twice it appeared together with the *Il Penitente istruito*. This latter counts five editions. The complete *Il Parroco istruito* and individual chapters from it left the printing press for eight times in Hungary.

These works were written in the second half of the 17th century; their publication and popularity show that reform endeavours in Italy were not as successful as planned. Even a century after the council, the Church struggled because of the lack of trained and dedicated priests. In Hungary, Tridentine reforms could not prevail during the 16th and 17th centuries. Dioceses were reorganised only in the 18th century, after the Ottoman occupation had come to an end. The prelates of those times, the majority of whom had been educated at the Collegium Germanicum Hungaricum in Rome, became supporters and executors of the ecclesiastical re-

forms in this country. The organisation of quality education for future priests, the building of a parish system, the teaching of correct religious practices, and the revival of religious life were among their primary duties. The above mentioned works by Segneri could serve as handbooks for practising priests. This is suggested also by the fact that these writings appeared in Latin and were published by seminaries or different religious associations related to those.

Two Pinamonti works (*La Vera Sapienza* and *Lo Specchio che non inganna*) were published in Hungary with title-pages which indicated Paolo Segneri as author. These spiritual exercise books were meant to satisfy the demand for the creation of a personal relationship with God. The meditations ordered for the days of the week belong to the group of Jesuit devotional writings, which were very popular in the 18th century. The increased interest for devotional works based on St. Ignatius's *Exercitia spiritualia* might have motivated the preparing of Hungarian translations through which these writings became accessible to those who lacked the knowledge of Latin.

A striking fact is that there were very few editions of Segneri's sermons in Hungary compared to the editions of his other works. Out of his three volumes of sermons only the *Quaresimale* was published – remarkably late if we consider the other editions – at the very end of the 19th century, and there is no Hungarian edition of his *Il Cristiano istruito* either. At this point the absence of his theological and apologetic works has to be mentioned, which, however, is more understandable. The theological problems Segneri discussed in his works were not relevant in 18th-century Hungary, therefore they could much less attract the attention of readers.

The research of Segneri's works in Hungary was extended to the holdings of eight Catholic ecclesiastical libraries (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác) too. A total of 286 prints can be found in these which bear Segneri's name as author. This result modifies our knowledge of the Italian Jesuit's influence in this country in as much as it confirms the strong presence of the works which deal with the duties of the

clergy and instruct in practical religious life. It also points out the popularity of devotional works, and shows that Segneri's Lenten sermons and the *Il Cristiano istruito* (a very useful book for preachers) might also have been well-known to the 18th-century library founder Catholic bishops and archbishops, as well as to their followers.

The book lists of different religious orders constituted a next group of sources; they show that Segneri's works were available not only in the libraries of the Jesuit order but the Benedictines, the Cistercians, the Franciscans, the Conventual Franciscans, the Trinitarians, the Paulines, the Camaldulians, the Hieronimites, the Capuchins and the Piarists also numbered some of his volumes in their holdings. Mainly Segneri's sermons and handbooks for priests were present in these libraries.

Book lists compiled for inventories and on the occasion of canonical visitations offer some insight into the book culture of the lower clergy. These lists contain the title of some of Segneri's works too. Even if we encounter only one or two of his writings, this result is important because parish libraries usually consisted only of a small number of books. Based on these results we can assume that the lower clergy in Hungary also used Segneri's works, especially the ones that discussed confession, repentance and pastoral duties.

As we could see, a number of sources confirm that the works of the famous Italian missionary and preacher had their influence in Hungary in the 18th century. It seems that his practical educational works written for the clergy were the most appreciated. As for the possessors of these books it can be stated that the majority of the volumes were owned by the higher clergy and the number gradually decreased in the case of different religious orders and of the lower clergy (the members of this latter usually didn't possess more than four or five of his works). Segneri's popularity diminished in the course of the 19th century, however, the Hungarian editions at the end of the same century as well as some contemporaneous, mainly German language volumes available in the holdings of different libraries show that he could still attract the attention of the clergy.

As a conclusion, it can be said that while in earlier literature merely assumptions had been formed about the reception of Paolo Segneri in this country, the present volume, relying on several types of sources, explored the areas and modes in which the influence of this Italian Jesuit manifested itself in Hungary in the 18th and 19th centuries.

RIASSUNTO

Paolo Segneri nacque il 21 marzo del 1624 nella città di Nettuno, vicino a Roma. Aveva circa i dieci anni quando fu mandato dal padre a studiare presso il Collegio dei Nobili di Roma, diretto dai gesuiti. Qui sorse in lui il desiderio di entrare nella Compagnia di Gesù. Iniziò il noviziato al sant'Andrea al Quirinale nel 1637 per poi continuare i suoi studi al Collegio Romano. Compiuti qui nel 1650 gli studi teologici, insegnò grammatica al collegio di Pistoia. Nel 1653 terminò a Firenze il terzo anno di probazione e fu ordinato sacerdote. Fino al 1665 fu predicatore nell'Italia settentrionale e centrale, poi missionario nelle stesse zone. Fra una missione e l'altra egli predicò in varie città, scrisse opere di devozione e di pastorale e diede alle stampe le sue prediche. Nel 1692 fu chiamato da papa Innocenzo XII ad assumere prima l'incarico di predicatore del Palazzo Apostolico, poi quelli di teologo della Penitenzieria Apostolica e di esaminatore dei vescovi, ma da quest'ultimo fu esentato a causa dei suoi problemi di udito. Nell'estate del 1694 si ammalò gravemente e morì il 9 dicembre dello stesso anno.

Nel XVIII secolo il metodo missionario da lui elaborato, e perciò chiamato 'segneriano', ebbe sempre meno seguaci in Italia: egli restò però ancora un predicatore molto apprezzato. Le sue prediche a stampa coincidevano con le esigenze dell'eloquenza sacra settecentesca che intendeva sostituire la prassi predicatoria concettista del Seicento: esse perciò offrirono molti esempi per l'insegnamento della retorica ecclesiastica (Andrés, Malmusi, Noghera, Serra, ecc.) non soltanto nei seminari diocesani e nei collegi dei gesuiti ma anche negli istituti di altri ordini religiosi. Segneri fu ritenuto un predicatore che fece un uso moderato dei concetti e delle arguzie (Muratori); e vi fu anzi chi sostenne che egli li

avesse evitati per coerenza con il suo programma di riforma dell'eloquenza sacra (Tiraboschi).

Nella letteratura critica ottocentesca su Paolo Segneri si possono riscontrare due tendenze principali, ambedue strettamente legate alle aspirazioni all'unità d'Italia. In questo periodo, infatti, vi era una forte volontà di creare una lingua e una letteratura nazionali. Nel dibattito sulla questione della lingua alcuni erano del parere che nel canone linguistico andassero inclusi non solo gli scrittori fiorentini del Trecento ma anche quelli delle epoche successive, incluso Paolo Segneri che era stato accademico della Crusca. Nell'Ottocento le opere segneriane furono stimate per la purezza linguistica e considerate modelli per chi volesse scrivere in buona lingua (Puoti, Giordani, Bonghi). Il giudizio degli storici della letteratura fu invece di segno opposto: essi ritenevano che Segneri non avesse contribuito in nessun modo alla formazione dell'identità italiana e che perciò non meritasse alcun posto nel canone letterario italiano (Settembrini, De Sanctis). Se oggi il nome di Segneri è noto solo ad un esiguo numero di studiosi lo si deve anche all'Ottocento, un secolo in cui la critica fu profondamente influenzata dal fatto che il nostro autore era stato un esponente di spicco della Compagnia di Gesù. L'attività politica dell'Ordine determinò così, nel Risorgimento, la "fortuna" critica dell'opera di un gesuita del Seicento.

Nella prima metà del XX secolo Benedetto Croce diede un giudizio fortemente negativo sul Barocco e di conseguenza anche le opere di Segneri furono relegate ai margini dell'interesse storico-letterario. Influenzata dalle interpretazioni del Croce la storiografia letteraria italiana ha visto nel Seicento un'epoca in cui si assistette ad una generale decadenza che non lasciò intatta nemmeno la letteratura. Quest'idea sopravvisse a lungo e fece cadere nell'oblio Segneri e molti autori del Seicento. Solo alla fine del Novecento essa venne sottoposta ad una riconsiderazione i cui risultati sono stati presentati in una serie di saggi, monografie e atti di convegno. In essi sono fortemente presenti i punti di vista della storia della Chiesa e della storia letteraria: vengono trattate soprattutto le missioni popolari e le prediche quaresimali del Segneri. Di recente, le ricerche in Italia sulla storia della predicazione

si sono fatte sempre più numerose, ma ancor oggi la predicazione viene inserita più nella storia della Chiesa che nella storia della letteratura. A ciò va aggiunto che nella letteratura italiana – al contrario di quanto avviene in quella ungherese – la predicazione e la letteratura religiosa in generale vennero poste in secondo piano rispetto alla letteratura profana: è infatti piuttosto quest’ultima ad essere oggetto della ricerca storico-letteraria.

Nella letteratura specialistica ungherese incontriamo raramente il nome di Segneri: essa ci fornisce solo e soprattutto dati relativi alla sua ricezione in Ungheria. Gli studi finora pubblicati sulla diffusione delle opere segneriane nel Settecento ungherese (Várady), sull’influenza delle sue prediche sull’omiletica (Bán) e sugli inizi della *missio Segneriana* nella Provincia Austriaca dei gesuiti (Fazekas) hanno confermato che si trattava di un tema che meritava ed esigeva ulteriori ricerche: di quell’esigenza si fa interprete il presente volume.

Nel Seicento l’attività missionaria degli ordini religiosi si intensificò in tutta Europa. Segneri cominciò a lavorare nelle missioni interne nel 1665 e svolse questa attività per ventisette anni. Durante le missioni sviluppò un metodo missionario che poi sarebbe stato chiamato segneriano, e che nella letteratura specialistica viene anche designato “centrale”. Quest’ultima denominazione si riferisce all’organizzazione della missione: come centro della missione, infatti, ogni volta veniva scelto un villaggio da cui i padri andavano a trovare i fedeli dei paesi limitrofi. Si mirava a coinvolgere il maggior numero possibile di partecipanti dando l’avvio nella stessa diocesi a più missioni di 8-10 giorni. Il metodo segneriano era di tipo penitenziale, ricco di riti e cerimonie. Lo spettacolo che attraeva sempre un grande pubblico era la processione penitenziale della sera durante la quale i partecipanti – indossati gli abiti adatti, coronati di spine e carichi di grosse croci sulle spalle – cantavano il *Miserere*.

Nel XVIII secolo l’azione missionaria del Segneri si fece sentire anche tra i gesuiti d’Ungheria e di Transilvania, appartenenti allora alla Provincia Austriaca della Compagnia di Gesù. Il metodo italiano fu sviluppato in un ambiente confessionalmente omogeneo. La sua funzione consisteva nel ravvivare la vita religiosa

dei cattolici, nell'istruirli nella fede cristiana e nell'uniformare le pratiche religiose secondo le prescrizioni del Concilio di Trento. Nonostante ciò, agli inizi del secolo il preposito generale dell'Ordine decise di introdurre quel metodo anche nella Provincia di Germania e in quella Austriaca, cioè in regioni che, contrariamente all'Italia, erano confessionalmente eterogenee.

La prima missione segneriana in Ungheria si svolse nel 1716. Nei decenni successivi si assistette all'ampliamento dei territori coinvolti nella missione, all'aumento del numero dei missionari e alla differenziazione delle missioni in base alla lingua. Dagli anni Venti del XVIII secolo nella Provincia Austriaca operarono la *missio Illyrico-Dalmatica*, la *Ungarica*, la *Croatica*, la *Fluminensis*, la *Slavica* e a volte si tennero missioni anche nei territori propriamente austriaci e in quelli di Transilvania. Alla fine degli anni Trenta l'attività missionaria dei gesuiti si attenuò a causa della peste, per poi riprendersi e continuare rafforzata anche da un decreto imperiale del 1744. In quel tempo prese nuovo vigore la missione in lingua tedesca. Dagli anni Cinquanta, però, il campo d'azione della missione segneriana divenne sempre più ridotto e alla fine del secolo si limitò alle regioni a maggioranza cattolica, cosa che si può comprendere dall'interazione di più fattori.

Nella Provincia Austriaca, infatti, si pretendeva dalla missione non solo la funzione di rafforzare e formare l'identità religiosa dei cattolici ma anche quella di convertire i non cattolici. Il metodo penitenziale, che faceva largo uso degli spettacoli e delle cerimonie, molto spesso risultava però inefficace. Il problema si avvertì di più nei luoghi in cui, insieme ai cattolici, vivevano consistenti comunità protestanti: ad esempio in Transilvania, dove si cercò di trovare una soluzione prima riducendo il numero degli elementi penitenziali della missione e poi diminuendo l'intensità delle missioni segneriane. La stessa cosa avvenne in Austria, dove a volte erano gli stessi cattolici a dichiararsi insoddisfatti del metodo segneriano perché ritenevano insufficienti i risultati ottenuti dalla missione nella conversione dei protestanti. Di conseguenza, nella seconda metà del secolo, l'attività dei missionari segneriani si concentrò nelle parti meridionali della Provincia (diocesi di Pécs,

di Zagabria e di Modruš-Segna) e nelle zone cattoliche dell'Ungheria nord-occidentale.

Negli anni Cinquanta anche la strategia missionaria dei gesuiti della Provincia Austriaca subì dei cambiamenti. Da una parte si avviarono missioni catechetiche, dall'altra aumentò il numero dei sacerdoti che lavoravano nelle stazioni missionarie. La Compagnia preferì la catechesi alla penitenza, cosa che si può spiegare con il fatto che in quel tempo le idee del cattolicesimo illuminato, che aveva trovato in Muratori il suo più illustre rappresentante, fecero sentire tutta la loro influenza nel contrastare sempre più fortemente la religiosità barocca. La comunicazione della Chiesa cattolica verso il popolo si era avvalsa fino ad allora soprattutto delle immagini, della musica e dei riti, ma dalla metà del XVIII secolo essa venne sostituita da una comunicazione basata su una cultura verbale. Se applichiamo questa affermazione alla strategia missionaria, diventa molto più comprensibile il perché le missioni segneriane di grande visibilità e spettacolarità siano state sostituite dalle missioni catechetiche il cui mezzo comunicativo privilegiato era la parola. Lo spirito del cattolicesimo illuminato si avverte anche nell'atteggiamento dei vescovi assunto nei confronti della penitenza e della flagellazione in pubblico: negli anni Sessanta, infatti, le autorità sia ecclesiastiche che laiche emanarono decreti in cui venne proibito l'uso di quelle pratiche. E questo non significava altro che da allora in poi le missioni segneriane avrebbero cominciato a scomparire per poi cessare definitivamente.

Segneri, prima di diventare missionario ma anche dopo, fra una missione e l'altra, si recava in città per predicare nel tempo di Avvento, durante la Quaresima oppure nelle feste dei santi. Il Concilio di Trento prescrisse ai vescovi e al clero diocesano il dovere di predicare, tuttavia in Italia era ancora in vigore la pratica di chiamare in città un predicatore per le feste ecclesiastiche di maggiore importanza. Le sue prediche tenute in queste occasioni Segneri le organizzò più tardi in due volumi: il primo venne pubblicato nel 1664 con il titolo *Panegirici sacri*, il secondo, intitolato *Quaresimale*, nel 1679. Nella storia letteraria italiana quest'ultimo è considerato il suo capolavoro, e l'autore è ritenuto da alcuni stu-

diosi il riformatore della predicazione secentesca. Queste affermazioni però in genere restano senza argomentazioni e non hanno un fondamento basato su analisi filologiche. Nemmeno il presente volume si è potuto assumere il compito di esaminare dettagliatamente tutte le opere segneriane per poi assegnare loro e al loro autore un posto nella letteratura italiana. In esso si è potuto compiere solo una parte modesta di questo grande lavoro.

Nella predicazione post-tridentina anche tra i gesuiti italiani si diffuse una retorica che si poneva solo il fine di muovere il cuore e/o dilettere il senso. Questo nuovo stile si opponeva alla tradizione retorica dei gesuiti che prima non aveva mai messo in discussione l'egemonia di Cicerone. I primi segnali di questo cambiamento si manifestarono alla fine del XVI secolo e agli inizi del successivo e non restarono senza conseguenze: i prepositi generali scrissero lettere circolari sull'argomento e fecero pubblicare nuove retoriche ecclesiastiche. Claudio Acquaviva rivolse la sua attenzione al problema in una lettera del 1613 in cui proponeva ai suoi confratelli due trattati di eloquenza sacra: l'*Orator Christianus* di Carlo Reggio (1612) e la *Pratica breve del predicare* di Giulio Mazarini (1615). In quel tempo nelle scuole dei gesuiti si insegnava la retorica ancora in base al manuale di Cipriano Soarez, il *De arte rhetorica*. Le due opere proposte, invece, potevano essere usate per acquisire i principi dell'eloquenza sacra.

Nella sua opera Reggio ritraeva un oratore sacro che conosce profondamente gli insegnamenti della retorica classica, ma li segue solo nel modo e nella misura consentiti dalla religione cristiana. Allo stesso modo, l'autore indicava i limiti dell'ornamento del discorso nella decenza e moderatezza cristiane e perciò la sua opera può essere inserita tra le retoriche che nella prima metà del XVII secolo, in opposizione alla retorica della meraviglia, cercarono di conciliare l'oratoria ciceroniana con l'eloquenza sacra.

Mazarini riteneva che la funzione principale della predicazione fosse illuminare la mente, cioè insegnare. Egli condannava i predicatori che miravano soltanto a muovere il cuore degli ascoltatori. Nella sua concezione il *movere* significava che l'oratore convincesse il pubblico con vari argomenti, rivolgendone la volontà al bene e suscitando in esso il sentimento necessario per raggiungere lo

scopo prefisso. Così anche il diletto va mantenuto entro i limiti della giusta misura.

Reggio e Mazarini erano convinti che la predicazione finalizzata soltanto al *movere* e al *delectare* non riusciva a indirizzare al bene la volontà degli ascoltatori. Non rifiutarono gli strumenti né dell'uno né dell'altro, ma ne proponevano un uso moderato. Se esaminiamo le prediche quaresimali del Segneri, possiamo affermare che l'autore esprimeva nella prefazione principi simili a cui poi si attenne in gran parte delle sue prediche. Il *Quaresimale* può essere considerato un'opera barocca per il movimento e la vivacità prodotti dal costante cambiamento dei ruoli degli interlocutori e delle situazioni retoriche. A ciò possiamo aggiungere che il nostro autore fa un uso equilibrato dell'argomentazione razionale che ha la funzione di convincere e degli strumenti retorici che servono a muovere gli affetti e, perciò, egli può essere annoverato tra i rappresentanti del Barocco moderato.

Possiamo trovare proprio in questa caratteristica della predicazione segneriana le ragioni che nel XVIII secolo spinsero il gesuita ungherese István Kaprinai, nel suo manuale di retorica che mirava a riformare l'eloquenza sacra, a proporre Segneri a modello per gli studenti. Con lievi cambiamenti, le prediche del gesuita italiano tornarono utili agli oratori sacri d'Ungheria ancora nel XIX secolo e perciò esse furono pubblicate anche in lingua ungherese.

Le opere di Paolo Segneri si conoscevano in Ungheria già nel secolo precedente. Várady ha osservato che nel Settecento ungherese solo egli – tra gli scrittori ecclesiastici italiani – poteva competere con la popolarità di Lorenzo Scupoli. Le nostre ricerche confermano questa tesi. Le date relative alla pubblicazione in Ungheria delle opere segneriane dimostrano inequivocabilmente che gli scritti del gesuita italiano, a partire dall'edizione del 1697 e fino alla fine del XVIII secolo, figurarono costantemente nei programmi dell'editoria ungherese, mentre i libri scelti per essere pubblicati indicano che dell'articolata attività letteraria dell'autore la vita spirituale ungherese si sia interessata soprattutto ai lavori che trattavano la prassi religiosa e i compiti pastorali. Segneri scrisse questi suoi libri pensando al clero italiano formatosi

dopo il Concilio di Trento e in essi si sente infatti lo spirito della riforma tridentina.

Le opere di Segneri, tranne una in tedesco e due in ungherese, furono pubblicate in Ungheria in lingua latina. *Il Confessore istruito*, due volte collegato a *Il Penitente istruito*, ebbe il maggior numero delle edizioni: precisamente 12, comprese anche le edizioni in cui fu cambiato solo il frontespizio. Pubblicato a sé, *Il Penitente istruito* vide la luce cinque volte. *Il Parroco istruito* e alcuni capitoli di esso uscirono otto volte dalle tipografie d'Ungheria.

Queste opere segneriane sono della seconda metà del XVII secolo e la loro genesi e la loro grande diffusione dimostrano come le riforme volute dal Concilio non si siano realizzate in Italia proprio nel modo con il quale si era immaginato di poterle introdurre. Ancora un secolo dopo il Concilio, la Chiesa si trovò a dover risolvere il problema della mancanza di sacerdoti preparati e davvero disposti a non trascurare i propri doveri. In Ungheria la riforma tridentina non poté realizzarsi nei secoli XVI–XVII. Le diocesi cominciarono a ricostituirsi solo nel XVIII secolo, dopo la fine della dominazione turca. I prelati del tempo, che per lo più avevano studiato nel Collegio Germanico-Ungarico di Roma, furono in Ungheria i promotori e i realizzatori della riforma fra i cui compiti ricordiamo l'organizzazione delle parrocchie e la formazione dei sacerdoti ungheresi, l'acquisizione di una retta prassi ortodossa e il risveglio della vita spirituale. Se guardiamo all'uso a cui erano destinate le opere di Segneri, possiamo ritenere che esse potevano rappresentare un valido sussidio per i sacerdoti futuri e per quelli che già erano praticanti. Ciò viene confermato anche dal fatto che esse vennero pubblicate in lingua latina e molto spesso a spese delle congregazioni dei seminaristi.

In Ungheria si diedero alle stampe due opere di Pinamonti con l'indicazione di Paolo Segneri come autore. Si tratta di due libri dedicati agli esercizi spirituali: *La Vera Sapienza* e *Lo Specchio che non inganna*. Ambedue soddisfacevano l'esigenza di creare un rapporto personale con Dio. Le meditazioni prescritte per ogni giorno della settimana fanno parte delle scritture devozionali dei gesuiti maggiormente diffuse nel XVIII secolo. Il rinnovato interesse per le opere devozionali che attingevano ampiamente dagli

Exercitia spiritualia di sant'Ignazio fu probabilmente alle origini della traduzione in lingua ungherese di queste opere che in tal modo potevano essere accessibili anche ai lettori ignari del latino.

È sorprendente però il ristretto numero delle prediche del Segneri. Dei suoi tre volumi di prediche solo il *Quaresimale*, venne pubblicato in Ungheria ed anche questo solo a cavallo dei secoli XIX-XX, cioè molto tardi rispetto alle altre opere. Non solo: ma non abbiamo un'edizione ungherese neppure de *Il Cristiano istruito*. Più comprensibile è l'assenza dei lavori teologici e apologetici. Segneri, infatti, si era occupato di problemi teologici che non suscitavano alcuna eco nella teologia ungherese del XVIII secolo e quelle opere furono quindi ritenute meno interessanti dal punto di vista dell'interesse dei lettori.

La nostra indagine relativa alla fortuna di Segneri in Ungheria è stata estesa ad otto biblioteche cattoliche del nostro Paese (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác). In esse si trovano 286 opere in cui Segneri figura come autore. I dati contenuti nei cataloghi di queste biblioteche modificano la storia della fortuna di Segneri in Ungheria in quanto confermano la presenza massiccia di opere educativo-istruttive nell'adempimento dei doveri sacerdotali e nella pratica della fede e la diffusione degli scritti devozionali; inoltre, rendono chiaro che il *Quaresimale* e *Il Cristiano istruito* così utile anche ai predicatori erano opere ben conosciute dai vescovi e dagli arcivescovi che nel XVIII secolo vollero fondare biblioteche degne di questo nome e da quanti poi vollero emularli in questo tipo di attività.

Nella nostra ricerca sono stati coinvolti anche gli inventari di libri degli ordini religiosi. Essi ci consentono di dimostrare che anche i benedettini, i cistercensi, i francescani, i frati minori, i trinitari, i paolini, i camaldolesi, i gerolamini, i cappuccini e gli scolopi hanno conservato libri di Segneri. Nelle biblioteche monastiche avevano la prevalenza le prediche e i manuali scritti per i preti.

Della cultura libraria del basso clero ci informano soprattutto gli inventari dei lasciti e gli elenchi compilati in occasione delle visite pastorali. In essi si trovano anche opere segneriane. Certo, si tratta di uno o di due esemplari e tuttavia esso/essi acquista(no)

importanza se lo/li mettiamo in relazione con la consistenza, quasi sempre scarsa, del patrimonio librario delle parrocchie. Sulla base di questi dati possiamo dunque ipotizzare che in Ungheria anche il basso clero conosceva, ed anche molto bene, le opere di Paolo Segneri, soprattutto quelle che avevano come argomento la confessione, i compiti pastorali e la penitenza.

Le fonti da noi consultate dimostrano che l'influenza di tante opere del famoso predicatore e missionario gesuita ebbe i suoi effetti anche in Ungheria ma, fra queste opere, a destare maggiore interesse furono quelle scritte con l'intento di istruire gli ecclesiastici nello spirito di una sempre migliore prassi religiosa. Il rapporto fra le opere di Segneri e i tre gruppi di lettori presi in esame (alto clero, religiosi, basso clero) mostra la seguente connessione: procedendo in senso inverso alla gerarchia ecclesiastica, dai prelati al basso clero secolare attraverso quello regolare, riscontriamo il dato inoppugnabile che vede il numero delle opere segneriane menzionate nelle fonti diminuire progressivamente fino a ridursi ad una conoscenza davvero limitata (4-5 libri) dell'imponente opera del gesuita italiano. Indubbiamente la popolarità del nostro autore venne meno nell'Ottocento, ma le edizioni in lingua ungherese di fine secolo e quelle novecentesche in tedesco che si trovano ancor oggi nelle biblioteche ci dicono che comunque il nostro gesuita italiano poteva ancora contare sull'attenzione degli ecclesiastici dell'epoca.

Riassumendo, possiamo affermare che il presente lavoro mostra – in base a fonti di vario tipo – l'effettiva ampiezza, ma anche le modalità e i campi, dell'influenza esercitata dal gesuita italiano nell'Ungheria dei secoli XVIII–XIX, dando una risposta concretamente documentaria alle mere ipotesi sulla ricezione di Paolo Segneri in Ungheria avanzate finora dalla letteratura specialistica.

V. FÜGGELÉK

1. A segneriánus missziók során elhangzó prédikációk témái

reggel	délután	este	reggel	délután	reggel	délután	este
<i>Practica delle missioni</i> , Venezia, presso Andrea Poletti, 1739.	In cui si dimostra la necessità di corrispondere alle chiamate di Dio.	1) Porti a casa il mio detto ogni persona, La Morte non perdona 2) Peccator, Peccatrice odi l'avviso, Puoi morir questa notte all'improvviso 3) Tu che non pensi a morir bene, ascolta, Forse avrai da morir più d'una volta	Istennek véghetetlen irgalmassága a megtérőkhöz és nagy haragja a megátalkodott bűnösökhöz	Az igaz gyónásról és a töredelmes penitencia-tartásról	De pretio animae, seu cura salutis propriae	De patientia in adversis	De praeparatione ad confessionem, et integritate ejusdem

OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.

OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.

<i>Pratica delle missioni</i> , Venezia, presso Andrea Poletti, 1739.		OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.		OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.	
reggel	délután	este	reggel	délután	este
Miseros facit Populus peccatum.	In cui si danno motivi della somma stima, che convien fare dell'Anima.	1) Chi non sa quanto costi un reo piacere, Vada all'Inferno omai, vada a vedere 2) Peccator, mira ben, che se laggù se laggù Metti una volta il piè, non esci più 3) Ecco il misero fin d'ogni Dannato, Maledir senza fine il suo peccato	A bűnnek nagy és iszonyatos voltáról és a botránkozta- tás iszonyatos vétkééről	A gyónásról és az igaz szívbeli töredelmes-ségről	De diebus festis, et Dominicis rite, et sancte celebrandis
			De cura salutis proximi, seu de scandalo, et ebrietate		De contritione

<i>Practica delle missioni</i> , Venezia, presso Andrea Poletti, 1739.		OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.		OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.	
reggel	délután	este	reggel	délután	este
Morte moriatur.	In cui si mostra al Peccatore l'orrenda nemicizia, che contrae, allorchè commette il peccato mortale.	1) Guadagnar quanto brami è di niun frutto, Se perdi l'Alma, che val più di tutto 2) Non dir: pietoso è Dio, perdona ogn'ora, Perché se egli è pietoso, è giusto ancora 3) Pria di finire, ascolta Peccatore: Chi mal vive, mal muore.	A halálról	Krisztus keresztyének méltóságáról; Krisztus kinszenvedéséről; A penitenciáról, a halálról és a poklbéli kínokról	De proposito et fuga occasionis proximae
Qui abscondit scelera sua, non dirigetur.	In cui si mostra quanto gran Peccatore sia, il Peccatore disonesto.		Az utolsó ítéletről	A gyónásról	Exhortatio ad paenitentes
			De morte	De restitutione bonorum alienorum, et eleemosynam danda	

<i>Pratica delle missioni, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739.</i>		OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.		OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.	
reggel	délután	este	reggel	délután	este
	In cui si mostra l'obbligo non solo di perdonare le offese, ma di dare i segni comuni di benevolenza Cristiana.		A részegségnek undok vétkéiről	A káromkodásnak, az átkozódásnak és szitkozódásnak vétkéiről	De blasphemia, et detractioe
	In cui si mostra con l'acerbità l'eternità delle pene Infernali.		A pokol kínjainak örökkévalóságáról	A fajtalanságnak undok utálatos iszonyatos vétkéiről	De baptismo et matrimonio
	In cui si mostra che non bisogna abusarsi della Divina misericordia.		A késedelmes penitenciatartásról	Az Atyák és Anyák nagy kötelességéről a gyermekek nevelésében	De vitio luxuriae
					De cultu B. Virginis, et inimicorum reconciliatone

<i>Pratica delle missioni</i> , Venezia, presso Andrea Poletti, 1739.		OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.		OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.	
reggel	délután	este	reggel	délután	este
	In cui si danno salutari ricordi per mantenersi in grazia di Dio.		A békességés túrésről	Sehol sincs helye Jézusnak, a gonoszok bűneikkel újra megfeszítik	De perseverantia in incepta paenitentia, et executione propositorum, vel de amore Dei et odio peccati
			A Birák és Tisztviselők kötelességeiről	A Boldogságos Szűz nagy méltóságáról	
			Krisztus országáról	Istennek emberekhez való nagy szerelméről; A halálos bűnnek nagy és szörnyű voltáról	

2. Paolo Segneri művei a magyarországi katolikus gyűjteményekben¹

	Egri Főegyházi-megyei Könyvtár	Esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár	Győri Egyház-megyei Könyvtár	Kalocsai Főszékes-egyházi Könyvtár	Pécsi Klíma-könyvtár	Székes-fehérvári Püspöki Könyvtár	Szombat-helyi Egyházmegyei Könyvtár	Váci Egyház-megyei Könyvtár	Kolozsvári Akadémiai Könyvtár
Papi feladatok, vallásyakorlat									
<i>Il Confessore istruito</i>	3	5	2	6	1	1	-	3	8
<i>Il Cristiano istruito</i>	4	5	3	3	3	3	2	14	4
<i>Il Parroco istruito</i>	3	6	5	5	1	1	1	2	4
<i>Il Penitente istruito</i>	2	2	3	8	1	2	-	5	6
Prédikáció									
<i>Quaresimale</i>	3	10	3	6	2	7	2	12	4
<i>Panegirici sacri</i>	1	4	4	1	2	2	3	7	-
<i>Prediche dette nel Palazzo Apostolico</i>	1	1	-	2	1	-	1	1	2
<i>Arte di predicar bene</i>	-	-	1	-	-	1	-	-	-

¹ A táblázatba a cédulakatalógusokban szereplő kötetek kerültek bele.

	Egri Főegyházmegyei Könyvtár	Esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár	Cyőri Egyházmegyei Könyvtár	Katolcsai Főszékes-egyházi Könyvtár	Pécsi Klíma-könyvtár	Székesfehérvári Püspöki Könyvtár	Szombat-helyi Egyházmegyei Könyvtár	Váci Egyházmegyei Könyvtár	Kolozsvári Akadémiai Könyvtár
Lelkiségi művek									
<i>La Manna dell' Anima</i>	4	10	5	6	2	2	2	8	6
<i>Esposizione del Misereere</i>	-	-	-	2	1	-	-	-	1
<i>La Vera Sapienza</i>	-	-	1	4	-	-	-	-	5
<i>Lo Specchio che non inganna</i>	2	-	1	3	1	-	-	-	1
Mária-tisztelet									
<i>Il Divoto di Maria Vergine</i>	-	5	1	1	-	-	1	1	3
<i>Magnificat</i>	-	1	-	1	-	1	-	1	-
Teológia, apologetika									
<i>L'Incredulo senza scusa</i>	1	1	1	3	1	-	2	3	2
<i>Concordia fra la Fatica e la Quietate nell'Oratione</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összes/válogatott művei	1	4	1	3	2	2	4	7	2
Mindösszesen:	25	54	31	54	18	22	18	64	48

Rövidítésjegyzék a kéziratos források lelőhelyeihez

ARSI	Archivum Romanum Societatis Iesu
Batthyaneum	Román Nemzeti Könyvtár, Batthyaneum, Gyulafehérvár, internetes digitális könyvtár: http://www.manuscriptorium.com (utolsó letöltés: 2012. május 17.)
BAZML	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
BML	Baranya Megyei Levéltár
EFK	Egri Főegyházmegyei Könyvtár
ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára
GyFLMGyL	Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár
Mfpl	Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára, Marosvásárhelyi főesperességi és plébániai levéltár
HBML	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár
KÉL	Kalocsai Érseki Levéltár
KFK	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
PMKL	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
PPL	Pécsi Püspöki Levéltár
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár

Felhasznált irodalom

Nyomtatott források korabeli vagy modern kiadásban

Paolo Segneri művei

- Confessore* Paolo SEGNERI, *Il confessore istruito* = Uó, *Opere*, IV, Torino, per Giacinto Marietti, 1877.
- Cristiano* Paolo SEGNERI, *Il cristiano istruito nella sua legge: Ragionamenti morali* = Uó, *Opere*, II, Torino, Giacinto Marietti, 1875.
- Divoto di Maria* Paolo SEGNERI, *Il divoto di Maria Vergine* = Uó, *Opere*, IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
- Igazán-való bölcsesség* 1740 *Igazan-valo bölcseseg, avagy mindennapi üdvös-seges gondolkodás az isteni félelemről, és a bűn-nek büntetéséről, a' Jesus Társasága-béli P. SEGNERI Pál írásiból, és más azon Szent Társaság-béli Szerzetesnek oktatása a' Szent Gyónásról, Kassa, Akadémiai bötűkkel, 1740.*
- Igazat mutató tükör* *Igazat mutató tükör vagy a' magunk ismeretéről-való tudomány, és annak gyakorlása, Hét elmél-kedésre fel-osztva, a' Hétnek Napjai-szerént. Írta olasz nyelven Pater SEGNERI Pál, Jé-sus' Társasá-gából-való Pap, Vác, Maramarossy Gottlieb Antal, 1799.*
- Incredulo* Paolo SEGNERI, *L'incredulo senza scusa* = Uó, *Opere*, IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
- Lettere* 1848 Paolo SEGNERI, *Lettere inedite*, raccolte e pubblicate per cura di Giuseppe BOERO, Napoli, presso G. Nobile Libraio-Editore, 1848.
- Lettere* 1857 Paolo SEGNERI, *Lettere inedite al Granduca Cosimo terzo*, tratte dagli autografi, pubblicate da Silvio GIANNINI, Firenze, Felice Le Monnier, 1857.
- Manna* Paolo SEGNERI, *La manna dell'anima* = Uó, *Opere*, III, Torino, Giacinto Marietti, 1872.

- Miserere* Paolo SEGNERI, *Esposizione del Miserere* = Uó, *Opere*, III, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- Nagyböjti beszédek* *Segneri Pál nagyböjti szent beszédei*, Sátor-Alja-Ujhely, Zemplén Könyvnyomtató Intézet, ford. SZOKOLSZKY Bertalan, I. kötet, 1894, II. kötet, 1901.
- Panegirici* Paolo SEGNERI, *Panegirici sacri* = Uó, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- Parroco* Paolo SEGNERI, *Il parroco istruito* = Uó, *Opere*, IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
- Penitente* Paolo SEGNERI, *Il penitente istruito* = Uó, *Opere*, IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
- Prediche* Paolo SEGNERI, *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* = Uó, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- Quaresimale* Paolo SEGNERI, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- SEGNERI 1686 Paulus SEGNERI, *Cliens Marianus, in Vera Devotione Erga Deiparam Instructus; Per Motiva, et Praxes Eidem serviendi*, [...] Almæ, ac Venerabilis Congregationis B. M. V. in Cœlos Assumptæ, Passavij, Typis Georgii Höller, 1686.
- SEGNERI 1839 *A' szent mise szolgálatáról: Segneri (!) Pál „Parrocco Istruito” Czimű munkájának 14. fejezete mutatóványúl*, ford. BUZIÁSSY László, Munkálatai a' pesti nevendék papság magyar iskolájának, VI. kötet, 1839, 32–40.
- SEGNERI 1841 Paolo SEGNERI, *Quaresimale*, Prato, Tip. Guasti, 1841.
- SEGNERI 1891 *Szent István vértanú: Sz. István nagy érdemeiket szerzett az anyaszentegyház körül*, Külföld Szónokai, 6(1891), IV. kötet, 220–228.
- SEGNERI 1897a *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra: A bűnösnek hirtelenül való elkárhozása*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 223–226.
- SEGNERI 1897b *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra: A kereszténynek az utolsó ítélet iránt való közönyössége*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 227–230.

- SEGNERI 1899 *Husvet után 5. vasárnapra: Miért nem hallgat-
tatik meg minden ima, Külföldi Egyházi Szónok-
latok, 14(1899), II. kötet/1, 29–36.*
- SEGNERI 1931 *Magnificat: P. Paolo Segneri olasz jezsuita atyának
a halál által megszakított hattudala, ford. PÉTER
Antal, Brassó, Hunyady L. Könyvnyomda, 1931.*

Más szerzők művei

- AEM *Acta Ecclesiae Mediolanensis, Lugduni, ex Offi-
cina Anissoniana et Joan. Posuel, 1683.*
- ÁGOSTON [2001] *Szent ÁGOSTON, A keresztény tanításról, ford.
BÖRÖCZKI Tamás, [Bp.], Paulus Hungarus–Kai-
rosz Kiadó, [2001] (Catena fordítások, 1).*
- AGRICOLA 1727 *Ignatius AGRICOLA, Historia Provinciæ Societatis
Jesu Germaniæ Superioris, Augustæ Vindeli-
corum, sumptibus Georgii Schlüter et Martini
Happach, 1727.*
- ANDRÈS 1836 *Giovanni ANDRÈS, Dell'origine, progressi e stato
attuale di ogni letteratura, III, Napoli, Borel e
Bompard, 1836.*
- AUDISIO 1839–1841 *Guglielmo AUDISIO, Lezioni di sacra eloquenza,
I–III, Torino, Stamperia Reale, 1839–1841.*
- AUDISIO 1892 *Guglielmo AUDISIO, Compendio delle lezioni di
eloquenza sacra, Torino, Giacinto Marietti, 1892.*
- BALDINUCCI 1899 *Antonio BALDINUCCI, Lettere inedite, corredate di
note per cura del P. Luigi ROSA D.M.C., Prato,
Tipografia Giachetti–Figlio e C., 1899.*
- BANDIERA 1755 *Alessandro M. BANDIERA, I pregiudizi delle umane
lettere, Venezia, appresso Tommaso Bettinelli,
1755.*
- BARTOLI 1665 *Daniello BARTOLI, L'eternità consigliera, Venetia,
Valentino Mortali, 1665.*
- BARTOLI 1994 *Daniello BARTOLI, Istoria della Compagnia di
Gesù dell'Italia, a cura di Marino BIONDI, Firen-
ze, Ponte alle Grazie, 1994.*

- BARTOLINI 1673 Lodovico BARTOLINI, *Relatione delle Missioni fatte su le Montagne di Modona dalli Molto RR. PP. Paolo Segneri, e Gio: Pietro Pinamonti della Compagnia di Giesù l'anno 1672*, Modena, Casiani, 1673.
- BERZEVICZI 1731 BERZEVICZI János, *Egy el tévelyedett Juhotskának Mennyei Pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása, avagy a Kristus Jesusnak egy üdvössége el nyéréseért szorgalmatoskodó Lélekkal-való nyájas Beszélgetése*, Kassa, Academiai bötükkel Frauenheim Henrik János, 1731.
- BONFINI 1995 Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- BONGHI 1993 Ruggiero BONGHI, *Perché la letteratura non sia popolare in Italia*, Carnago, SugarCo Edizioni, 1993 (Classici Italiani per il Millennio, 14).
- Breve ragguaglio* *Breve ragguaglio della sua vita* = Paolo SEGNERI, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- Breve relatione* 1671 *Breve relatione della missione fatta dal P. Paolo Segneri e dal P. Gio. Pietro Pinamonti della Compagnia di Giesù, D'Ordine dell'Eminentiss. Sig. Card. Rossetti Nella Diocesi di Faenza*, Bologna, s. n., 1671.
- DENINA 1792 Carlo DENINA, *Discorso sopra le vicende della letteratura*, I-II, Napoli, presso Giuseppe Maria Porcelli Librajo e Stampatore della R. Ac. Militare, 1792.
- EPG 1635 *Epistolæ Præpositorum Generalium ad Patres et Fratres Societatis Iesu*, Antverpiæ, apud Ioannem Meursium, 1635.
- FABRONIUS 1792 Angelus FABRONIUS, *Vitae Italorum doctrina excellentium qui saeculis XVII et XVIII floruerunt*, XV, Pisis, apud Cajetanum Mugnainium, 1792.
- FONTANA 1721 Fulvio FONTANA, *Quaresimale*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1721.
- GALLUZZI 1720 Francesco Maria GALLUZZI, *Vita del P. Antonio Baldinucci della Compagnia di Giesù, missionario*, Roma, Stamperia di S. Michele a Ripa, 1720.

- GIORDANI 1862 Pietro GIORDANI, *Opere*, Appendice alle opere di Pietro Giordani, pubblicate (!) da Antonio GUS-SALLI, Milano, per Francesco Sanvito, 1862.
- GOTTI 1719 Vincenzo Lodovico GOTTI, *La vera Chiesa di Cristo dimostrata da' segni, e da' dogmi contra i due libri di Giacomo Picenino intitolati Apologia per i riformatori*, e per la religione riformata e Trionfo della vera religione, I–II/1–2, Bologna, per Costantino Pisarri, 1719.
- HEVENESI 1714 Gabriel HEVENESI, *Scintillæ Ignatianæ*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Georg. Andr. Roden, 1714.
- HEVENESI 1728 Gabriel HEVENESI, *Ars bonæ mortis*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1728.
- IGNÁC 2009 Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatok*, Kecskemét, Korda, 2009⁴.
- KAPRINAI 1758 Stephanus KAPRINAI, *Institutio eloquentiæ sacræ generatim*, I, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1758.
- KAPRINAI 1763 Stephanus KAPRINAI, *Institutio eloquentiæ sacræ speciatim*, II, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1763.
- KATONA 2003 KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története*, II, szerk. ROMSICS Imre és THOROCZKAY Gábor, ford. TAKÁCS József, Kalocsa, Kalocsai Múzeum-barátok Köre, 2003.
- [KAZY] 1749 [Franciscus KAZY], *Posthuma memoria trium insignium ex Ungarica Societatis Jesu virorum*, Tyrnaviæ, Typis Academicis Soc. Jesu, 1749.
- KELEMEN 1978 *P. Kelemen Didák levelei 1714–1743*, s. a. r. RÁKOS Balázs Raymund, Roma, Edizioni Agiografiche, 1978.
- KOLOSVÁRI 1772 KOLOSVÁRI Pál, *Keresztény oktatások*, Kolozsvár, Akadémiai betűkkel, 1772⁵.
- Lettere di Lorenzo il Magnifico* *Lettere di Lorenzo il Magnifico al Som. Pont. Innocenzio VIII e piu (!) altre di personaggi illustri toscani*, [a cura di Domenico MORENI], Firenze, nella stamperia Magheri, 1830.

- MALMUSI 1872 Giuseppe MALMUSI, *Analisi del Quaresimale del padre Paolo Segneri* = Paolo SEGNERI, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
- MARINO 1675 Giambattista MARINO, *La Galeria, distinta in Pitture, e Sculture*, Venetia, presso Gio: Pietro Brigonci, 1675.
- MARINO 1960 Giovanbattista MARINO, *Dicerie sacre e La strage de gl'Innocenti*, a cura di Giovanni POZZI, Torino, Einaudi, 1960 (Nuova raccolta di classici italiani annotati, 5).
- MASSEI 1995 Giuseppe MASSEI, *Vita di Paolo Segneri*, a cura di Quinto MARINI, Nettuno–Roma, U. Magnanti, 1995.
- MAZARINI 1600 Giulio MAZARINI, *Cento discorsi sù 'l cinquantesimo salmo e 'l suo titolo intorno al peccato alla penitenza et alla santità di Davide*, I–II, Roma, nella Stamparia di Luigi Zannetti, 1600.
- MAZARINI 1615a Giulio MAZARINI, *Pratica breve del predicare*, Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615.
- MAZARINI 1615b Giulio MAZARINI, *Somma della vangelica osservanza: Ragionamenti sopra il sermonare del Signore*, I–II, Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615.
- MAZARINI 1618 Giulio MAZARINI, *De' ragionamenti sul Sermone del Signore in monte*, I–II, Bologna, per gli heredi di Gio. Rossi, 1618.
- Missziós könyv* 1749 *A' Jesus Társaságából-való szerzetes Papok-által Magyar, és Erdély Országban tartandó Apostoli Missiók alkalmatosságával össze-gyűlt Hiveltől Enek Szóval mondattni szokott Ajtatosság*, Kolozsvár, az Méltóságos Gróff Csáki Könyvnyomtató ház költségével, 1749.
- MONETI 1790 Francesco MONETI, *Poesie*, I, Amsterdam, Ernesto Fraymann, 1790.
- MURATORI 1720 Lodovico Antonio MURATORI, *La vita del Padre Paolo Segneri juniore della Compagnia di Gesù*, Modena, per Bartolomeo Soliani, 1720.

- MURATORI 1750 Lodovico Antonio MURATORI, *De i pregi dell'eloquenza popolare*, Venezia, presso Giambattista Pasquali, 1750.
- MURATORI 1830 Lodovico Antonio MURATORI, *Della regolata divozione de' Cristiani*, Milano, per Giovanni Silvestri, 1830 (Biblioteca Scelta di Opere Italiane Antiche e Moderne, 255).
- MURATORI *Opere* *Dal Muratori al Cesarotti: Opere di Lodovico Antonio Muratori*, I, a cura di Giorgio FALCO e Fiorenzo FORTI, Milano–Napoli, Riccardo Ricciardi Editore, [19.] (La letteratura italiana; Storia e testi, 44/I).
- NOGHERA 1753 Giovambattista NOGHERA, *Della moderna eloquenza sacra e del moderno stile profano, e sacro*, Venezia, Stamperia Remondini, 1753.
- PALLAVICINO 1666 Sforza PALLAVICINO, *Arte della perfezion cristiana*, Venetia, presso Nicolò Pezana, 1666.
- PALLAVICINO 1698 Sforza PALLAVICINO, *Trattato dello stile, e del dialogo*, Venetia, appresso Lorenzo Basegio, 1698.
- PALLAVICINO 1845 Sforza PALLAVICINO, *Opere edite ed inedite*, VII, Roma, presso gli Editori de' Classici Sacri, 1845 (Biblioteca classica sacra o sia Raccolta di opere religiose di celebri autori edite ed inedite dal secolo XIV al XIX secolo; sec. XVII, tom. VI).
- PALLAVICINO 1848 Sforza PALLAVICINO, *Lettere inedite*, Roma, Tipografia della Società Editrice Romana, 1848.
- PALLAVICINO 1968 Sforza PALLAVICINO, *Storia del Concilio di Trento ed altri scritti*, a cura di Mario SCOTTI, Torino, UTET, 1968² (Classici italiani, 50).
- PAOLUCCI 1651 Scipione PAOLUCCI, *Missioni de' Padri della Compagnia di Gesù nel Regno di Napoli*, Napoli, nella Stamperia di Secondino Roncagliolo, 1651.
- PARINI 1925 Giuseppe PARINI, *Tutte le opere edite e inedite*, raccolte da Guido MAZZONI, Firenze, G. Barbèra Editore, 1925.
- PARTHENIUS 1855 Iosephus Marianus PARTHENIUS [Giuseppe Maria MAZZOLARI], *Commentarii et ellogia, Romae, Typis Civilitatis Catholicae*, 1855.

- PATRIGNANI 1730 Giuseppe Antonio PATRIGNANI, *Menologio di pie memorie d'alcuni Religiosi della Compagnia di Gesù*, I–IV, Venezia, presso Niccolò Pezzana, 1730.
- PICENINO 1706 Giacomo PICENINO, *Apologia per i riformatori, e per la religione riformata contro le invettive di F. Panigarola, e P. Segneri*, Coira, appresso Gio. e Giacomo Smid, 1706.
- PICENINO 1712 Giacomo PICENINO, *Trionfo della vera religione*, Geneva [Genf], appresso Pietro Jaquier, 1712.
- PINAMONTI 1706 Gio. Pietro PINAMONTI, *Opere*, Parma, per Paolo Monti, 1706.
- Pratica delle missioni* 1739 *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio, continuata dal P. Fulvio Fontana della medesima religione per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia, e di là da' Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739².
- PUOTI 1853 Basilio PUOTI, *Della maniera di studiare la lingua e l'eloquenza italiana*, Parma, da Pietro Fiacca-dori, 1853.
- REDI 1795 Francesco REDI, *Lettere*, III, Firenze, per Gaetano Cambiagi, 1795.
- REGIUS 1612 Carolus REGIUS, *Orator Christianus*, Romae, apud Bartholomaeum Zannettum, 1612.
- Retorikák* 2003 *Retorikák a barokk korból, a szemelvényeket vál., a kötetet szerk. és a zárótanulmányt írta BITSKEY István*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003 [Csokonai Könyvtár, Források (Régi kortársaink), 10].
- SEGNERI jun. 1795 Paolo SEGNERI juniore, *Opere postume*, I–III, raccolte e per la prima volta pubblicate dall'abate Francesco CARRARA, Bassano, Remondini, 1795.
- SEGNERI jun. 1857 Paolo SEGNERI iuniore, *Opere postume*, Torino, Giacinto Marietti, 1857.
- SEMERY 1710 Andrea SEMERY, *Breve difesa della vera religione contro il grosso volume di Giacomo Picenino apologista de' pretesi Riformatori, e Riformati*,

- Brescia, dalle Stampe di Gio: Maria Rizzardi, 1710.
- SERRA 1748 Giannangelo SERRA, *Compendio della Rettorica*, I, Venezia, appresso Giuseppe Bortoli, 1748.
- SERRA 1756 Giannangelo [SERRA] DA CESENA, *Analisi sopra di alcune più scelte prediche del padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, Faenza, nella Stampa di Gioseffantonio Archi, 1756.

Szakirodalmi munkák

- ACSAY 1901 ACSAY Ferenc, *A győri katolikus főgimnázium története, 1626–1900*, Győr, Győregyházmegye Könyvsajtója, 1901.
- Adattár 17/1 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I, Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár, s. a. r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/1).
- Adattár 19/1 *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*, s. a. r. ZVARA Edina, Szeged, Scriptum, 2001 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/1).
- Adattár 19/3 *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: Ferences könyvtárak 1681–1750*, kiad. ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3).
- AMBRASI 1996 Domenico AMBRASI, *Panegirici e panegiristi a Napoli tra Seicento e Settecento = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 347–389.

- ANGELINI 1994 Maria Teresa ANGELINI, *Aspetti comuni e differenze in due predicatori barocchi: Segneri e Pázmány*, Nuova Corvina, 1994, 2. sz., 7–12.
- ANGELINI F–ASOR ROSA 1975 *Daniello Bartoli e i prosatori barocchi*, a cura di Franca ANGELINI e Alberto ASOR ROSA, Roma–Bari, Laterza, 1975 (Letteratura italiana Laterza, 30).
- ANGELONI 1924 Emilio ANGELONI, *Somiglianze – in gran parte accidentali – di similitudini, di immagini e di pensieri del Manzoni, a similitudini, immagini e pensieri di altri grandi intelletti*, Aquila, Officine Grafiche Vecchioni, 1924².
- ANTALÓCZI 1989 ANTALÓCZI Lajos, *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története 1793–1989*, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1989.
- ARDISSINO 1997 Erminia ARDISSINO, *Rassegna di studi sulla predicazione post-tridentina e barocca (1980–1996)*, Lettere italiane, 49(1997), 3. sz., 481–517.
- ARDISSINO 1999 Erminia ARDISSINO, *Intorno ad un'Arte del predicar bene attribuita a Paolo Segneri*, Studi secenteschi, 1999, 187–213.
- ARDISSINO 2001 Erminia ARDISSINO, *Il barocco e il sacro: La predicazione del teatino Paolo Aresi tra letteratura, immagini e scienza*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2001 (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, 9).
- ARRIGONI 1906 Rosa ARRIGONI, *Eloquenza sacra italiana del secolo XVII (osservazioni critiche)*, Roma, Desclee – Lefebvre e C., 1906.
- BALDANZA 1962 Giuseppe BALDANZA, *Segneri apologeta*, Divus Thomas, 65(1962), 2–3. sz., 168–201.
- BÁN I. 1971 BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti füzetek, 72).
- BÁN I. 1982 BÁN Imre, *Panoramica della letteratura ungherese dal 1686 al 1772 = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 275–282.

- BÁN I. 1997 BÁN Imre, *Az arisztotelizmus, a barokk kor filozófiai gondolkodásának alapja* = Uó, *Költők, eszmék, korszakok*, vál. és szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csonkai Könyvtár, 11), 161–172.
- BÁN J. 1941 BÁN János, *Sopron újkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Társa könyvnyomdája, 1941 (Győregyházmegye multjából, IV/2).
- BÁRDOS 1987 BÁRDOS Kornél, *Eger zenéje, 1687–1887*, Bp., Akadémiai, 1987.
- BARILLI 1911 Arnaldo BARILLI, *Lettere politiche inedite del padre Paolo Segneri*, Archivio storico per le province parmensi, n. s., vol. XI, 1911, 1–34.
- BATLLORI 1983 Miquel BATLLORI, *Fulvio Fontana et les missions populaires a la fin de l'age baroque* = Uó, *Cultura e finanze: Studi sulla storia dei gesuiti da S. Ignazio al Vaticano II*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1983 (Storia e Letteratura; Raccolta di Studi e Testi, 158), 250–253.
- BATTISTINI 1981 Andrea BATTISTINI, *I manuali di retorica dei gesuiti* = *La «Ratio studiorum»: Modelli culturali e pratiche educative dei Gesuiti in Italia tra Cinque e Seicento*, a cura di Gian Paolo BRIZZI, Roma, Bulzoni, 1981 (Biblioteca del Cinquecento, 16), 77–120.
- BATTISTINI 2000 Andrea BATTISTINI, *Il barocco: Cultura, miti, immagini*, Roma, Salerno Editrice, 2000 (Sestante, 4).
- BATTISTINI 2002 Andrea BATTISTINI, *Retoriche del barocco = I Capricci di Proteo: Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce, 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002 (Pubblicazioni del Centro Pio Rajna, Sezione 1, Studi e saggi 10), 71–109.
- BATTISTINI 2003 Andrea BATTISTINI, *Il «torrente d'eloquenza» di un predicatore «dell'intelletto»*, *Lettere italiane*, 55(2003), 2. sz., 196–218.

- BEDY 1937 BEDY Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1937 (Győregyházmegye multjából, II).
- BELLONI 1931 Antonio BELLONI, *Paolo Segneri (1624–1694)*, Torino, G. B. Paravia e C., 1931 (Scrittori italiani con notizie storiche e analisi estetiche).
- BELLONI 1955 Antonio BELLONI, *Storia letteraria d'Italia, II Seicento*, Milano, Francesco Vallardi, 1955.
- BITSKEY 1974 BITSKEY István, *Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben*, Magyar Könyvszemle, 90(1974), 3–4. sz., 325–332.
- BITSKEY 1979 BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 8).
- BITSKEY 1997 BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak (Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban)*, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997 (Studia Agriensia, 16).
- BOER 2001 Wietse de BOER, *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2001 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 84).
- BOERO 1849 Giuseppe BOERO, *Risposta a Vincenzo Gioberti sopra le lettere di S. Carlo Borromeo*, Roma, Marini e Morini, 1849.
- BOLIS 1996 Ezio BOLIS, *L'uomo tra peccato, grazia e libertà nell'opera di Paolo Segneri sj (1624–1694)*, Roma, Pontificio seminario Lombardo, 1996 (Dissertatio, Series Romana, 13).
- BOLZONI 1984 Lina BOLZONI, *Oratoria e prediche = Letteratura italiana, III/2, Le forme del testo II: La prosa*, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1984, 1041–1074.
- BOROS 1994 BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Kalocsa–Bp., Főszékesegyházi Könyvtár–Balassi Kiadó, 1994.

- BORSELLINO–
PADULLÀ 1999 *Storia generale della letteratura italiana*, diretta da Nino BORSELLINO e Walter PADULLÀ, VI, *Il secolo barocco: Arte e scienza nel Seicento*, Milano, Federico Motta Editore, 1999.
- BROGGIO 2004 Paolo BROGGIO, *Evangelizzare il mondo: Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI–XVII)*, Roma, Carocci, 2004 (Studi e ricerche [Università degli Studi Roma Tre, Dipartimento di studi storici, geografici e antropologici], 11).
- BULGARELLI 1909 Claudio BULGARELLI, *Vita del P. Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù modiglianese compagno e successore nelle Missioni del celebre P. Paolo Segneri*, Modigliana, Tipografia Sociale, 1909.
- CÂNDEA 1989 Virgil CÂNDEA, *Interférences culturelles au Levant: Les écrits de Paolo Segneri en arabe, grec, roumain et turc*, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 27(1989), 1–2. sz., 49–63.
- CANTÙ 1865 Cesare CANTÙ, *Storia della letteratura italiana*, Firenze, Felice Le Monnier, 1865.
- CAPIZZI 1995 Carmelo CAPIZZI, *Il terzo centenario della morte del padre Segneri*, *La Civiltà cattolica*, 146(1995), vol. 2, quad. 3475–3480, 464–477.
- CAPONETTO 1992 Salvatore CAPONETTO, *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*, Torino, Claudiana, 1992 (Studi storici, 14).
- CAPUCCI 1999 Martino CAPUCCI, *Paolo Segneri “recensito” = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 119–127.
- CARDELLI 2003 Mascia CARDELLI, *La Vita di Paolo Segneri di Ferdinando Ranalli*, *Filologia e critica*, 28(2003), 2. sz., 264–288.
- Catalogus* 1899 *Catalogus Cleri Cassoviensis*, Cassoviae, Typis Caroli Werfer, 1899.

- CHÂTELLIER 1988 Louis CHÂTELLIER, *L'Europa dei devoti*, trad. it. di Lia GUAGNELLINI DEL CORNO, Milano, Garzanti, 1988 (Collezione storica).
- CHÂTELLIER 1994a Louis CHÂTELLIER, *La religione dei poveri: Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, trad. it. di Idolina LANDOLFI, Milano, Garzanti, 1994 (Collezione storica).
- CHÂTELLIER 1994b Louis CHÂTELLIER, *I gesuiti alla ricerca di una regola di vita per i laici: le congregazioni mariane = Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, a cura di Paolo PRODI con la collaborazione di Carla PENUTI, Bologna, il Mulino, 1994 (Annali dell'Istituto storico italo-germanico, 40), 383–393.
- COMERFORD 1998 Kathleen M. COMERFORD, *Italian Tridentine Diocesan Seminaries: A Historiographical Study*, *Sixteenth Century Journal*, 29(1998), 4. sz., 999–1022.
- CONRIERI 1999 Davide CONRIERI, *Sulla struttura del Quaresimale = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 355–377.
- CONRIERI 2005 Davide CONRIERI, *Scritture e riscritture secentesche: Chiabrera, Marino, Tesauro, Segneri, Brignole Sale, Frugoni*, Lucca, Maria Pacini Fazzi Editore, 2005 (Morgana, 8).
- COSTA 1991 Leonida COSTA, *Un apostolo della civiltà contadina: Padre Paolo Segneri S.J.*, [Faenza], Litografie artistiche faentine, 1991.
- CROCE B. 1911 Benedetto CROCE, *Saggi sulla letteratura italiana del Seicento*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1911 (Scritti di storia letteraria e politica, 1).

- CROCE B. 1929 Benedetto CROCE, *Storia della età barocca in Italia: pensiero, poesia e letteratura, vita morale*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1929 (Scritti di storia letteraria e politica, 23).
- CROCE F 1966 Franco CROCE, *Tre momenti del barocco letterario italiano*, Firenze, G. C. Sansoni, 1966 (La civiltà europea).
- CURCI 1857 Carlo M. CURCI, *Lettere inedite di Paolo Segneri d. C. d. G. al Gran Duca Cosimo III, tratte dagli Autografi – Firenze, Felice le Monnier 1857*, La Civiltà cattolica, serie III, vol. VIII, 1857, 454–469.
- CURTIUS 2006 Ernst Robert CURTIUS, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, a cura di Roberto ANTONELLI, Milano, La Nuova Italia, 2006 (Paperbacks classici, 1).
- Cs. E. 1901 Cs. E., Recenzió, *Segneri Pál nagybajti szent beszédei*, »Zemplén« Könyvnyomtató Intézetéből, Sátoralja-Ujhely, 1901, Magyar Sion, 15(1901), 4. sz., 288–289.
- CSÓKA 1929 CSÓKA Lajos, *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma, k. n., 1929.
- CZEGLÉDI 2005 CZEGLÉDI László, *A füzesabonyi plébániai könyvtár a 18–19. században*, Magyar Könyvszemle, 121(2005), 2. sz., 233–247.
- DA CAMPAGNOLA 1996 Stanislao DA CAMPAGNOLA, *La predicazione quaresimale = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 243–279.
- DÁVID 1973 DÁVID Zoltán, *Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása*, Orvostörténeti Közlemények, 1973, 69–70. sz., 75–130.
- DE BIASE 1941 Alfredo M. DE BIASE, *La Compagnia di Gesù e la letteratura italiana = Il quarto centenario della costituzione della Compagnia di Gesù*, Con-

- ferenze commemorative tenute alla Università Cattolica di Sacro Cuore, 2–11 maggio MCMXXI–XIX, Milano, Vita e Pensiero, 1941, 82–86.
- DELCORNO 1987 Carlo DELCORNO, *Dal «sermo modernus» alla retorica «borromea»*, *Lettere italiane*, 39(1987), 4. sz., 465–483.
- DELCORNO 1996 Carlo DELCORNO, *La trasmissione nella predicazione = La Bibbia nel Medio Evo*, a cura di Giuseppe CREMASCOLI e Claudio LEONARDI, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1996 (*La Bibbia nella storia*, 16), 65–86.
- DELLA MONICA 1992 Ilaria DELLA MONICA, *Bartolomeo Bimbi, Paolo Segneri e Cosimo III = Artista. Critica dell'arte in Toscana*, Firenze, Casa Editrice Le Lettere, 1992, 36–65.
- DELUMEAU 1976 Jean DELUMEAU, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, ed. it. a cura di Mario BENDISCIOLI, trad. e aggiornamento bibliografico di Xenio TOSCANI, Milano, Mursia, 1976 (*Nuova Clío*, 6).
- DELUMEAU 1984 Jean DELUMEAU, *Cristianità e cristianizzazione: Un itinerario storico*, Casale Monferrato, Marietti, 1984 (*Dabar, Saggi di storia religiosa*, 2).
- DELUMEAU 2006 Jean DELUMEAU, *Il peccato e la paura: L'idea di colpa in Occidente dal XIII al XVIII secolo*, trad. it. di Nicodemo GRÜBER, Bologna, il Mulino, 2006 (*Storica paperbacks*, 14).
- DE SANCTIS 1925 Francesco DE SANCTIS, *Storia della letteratura italiana*, I–II, nuova edizione a cura di Benedetto CROCE, Bari, Laterza, 1925.
- DOGLIO–
DELCORNO 2009 *La Predicazione nel Seicento*, a cura di Maria Luisa DOGLIO e Carlo DELCORNO, Bologna, il Mulino, 2009 (*Collana di studi della Fondazione Michele Pellegrino*).
- DOMPNIER 2004 Bernard DOMPNIER, *Ricerche recenti sulle «missioni popolari» nel Seicento*, *Società e storia*, 27(2004), 106. sz., 813–823.
- DUHR 1928 Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, IV/2, (18. Jahrhundert), Freiburg im Breisgau, Herder, 1928.

- Egri könyvtári címjegyzék*
- EMÓDI 2002 *Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű címjegyzéke, I–II, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1893.*
- EMÓDI 2002 EMÓDI András, *A Nagyváradi Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, Bp.–Szeged, OSzK–Scriptum, 2002 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 5).
- EMÓDI 2006 EMÓDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Bp., Egyházmegyei Könyvtár–OSzK–Partiumi Keresztény Egyetem, 2006.
- EMÓDI 2008 *A nagyváradi római katolikus egyházmegyei könyvtár régi állománya, II, XVII. századi nyomtatványok*, összeáll. EMÓDI András, Bp.–Nagyvárad, OSzK–Egyházmegyei Könyvtár, 2008 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 2).
- ERDÉLYI 1907 *A pannonhalmi Sz. Benedek-rend története: Ötödik korszak, a magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben, 1709–1802*, szerk. ERDÉLYI László, Bp., Stephaneum, 1907.
- FABIANI 1960 Giuseppe FABIANI, *Le missioni in Ascoli di p. Paolo Segneri e di Leonardo da Porto Maurizio (1689, 1739)*, *Miscellanea francescana*, 60(1960), 4. sz., 455–472.
- FABINY 1995 FABINY Tibor, *A szem és a fül: Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa*, *Pannonhalmi Szemle*, 1995, III/1, 39–51.
- FABRIS 1996 Rinaldo FABRIS, *Uso della Bibbia nella predicazione dal Concilio di Trento alla fine del Settecento = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, *Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa*, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 47–81.

- FARALLI 1975 Carla FARALLI, *Le missioni dei Gesuiti in Italia (sec. XVI–XVII): problemi di una ricerca in corso*, Bollettino della Società di studi valdesi, 96(1975), 138. sz., 97–116.
- FAZEKAS 1993 FAZEKAS István, A „*Missio Segneriana*” kezdetei Magyarországon (1714–1717) = *Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., ELTE, 1993, 410–431.
- FEDI 1999 Andrea FEDI, *Le Lettere di Paolo Segneri a Cosimo III de’ Medici = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 155–242.
- FEDI–PATERNOSTRO 1999 *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999.
- FERRETTI 1910 Giovanni FERRETTI, *Francesco Redi e il Paolo Segneri*, Giornale Storico della Letteratura Italiana, 28(1910), 163. sz., 99–103.
- FERRETTO 1890a Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Rapallo*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 2. sz.
- FERRETTO 1890b Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Soragnana*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 17. sz.
- FERRETTO 1890c Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Campo Ligure nel 1688*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 44. sz.
- FINAZZI 1845 Giovanni FINAZZI, *Alcune osservazioni intorno alla critica fatta alle prediche quaresimali del padre Paolo Segneri*, Lugano, Tipografia Veladini, 1845.

- FIORANI 1996 Luigi FIORANI, «Cercando l'anime per la campagna», *Missioni e predicazione dei gesuiti nell'agro romano nel secolo XVII = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 421–456.
- FIRPO 1994 Massimo FIRPO, *Riforma protestante ed eresie nel Cinquecento = Storia dell'Italia religiosa*, II, *L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 49–135.
- FISCHERNÉ GRÓCZ 2005 FISCHERNÉ GRÓCZ Zita, *Patachich Ádám könyvtára = Patachich Ádám érsek emléke, Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve*, Kalocsa, 2004. november 17., szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 4), 71–75.
- FLORA 1966 Francesco FLORA, *Storia della letteratura italiana*, III, *Il secondo Cinquecento e il Seicento*, [Milano], Arnoldo Mondadori, 1966.
- FORNACIARI 1906 Raffaello FORNACIARI, *Disegno storico della letteratura italiana dalle origini fino a tutto il secolo XIX*, Firenze, Sansoni, 1906.
- FRANCESCHETTI 1999 Antonio FRANCESCHETTI, *La fortuna critica del Segneri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 11–45.
- FUMAROLI 2002a Marc FUMAROLI, *L'âge de l'éloquence: Rhétorique et "res literaria" de la Renaissance au seuil de*

- l'époque classique*, Genève, Droz, 2002³ (Titre courant, 24).
- FUMAROLI 2002b Marc FUMAROLI, *L'età dell'eloquenza: Retorica e «res literaria» dal Rinascimento alle soglie dell'epoca classica*, trad. it. di Emma BAS, Margherita BOTTO, Graziella CILLARIO, Milano, Adelphi, 2002 (Il ramo d'oro, 38).
- GALAVICS 1986 GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1986.
- GALLA 2005 GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. FAZEKAS István, Bp.–Róma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, class. 1, vol. 2).
- GALLERANI 1894 Alessandro GALLERANI, *Il secondo centenario del Segneri*, La Civiltà cattolica, 45(1894), serie XV, vol. XII, quad. 1065, 257–277.
- GALLETTI [1904] Alfredo GALLETTI, *Storia dei generi letterari italiani: L'eloquenza (dalle origini al XVI secolo)*, Milano, Francesco Vallardi, [1904].
- GÉFIN 1935 *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*, III, *Történelmi névtár*, szerk. GÉFIN Gyula, Szombathely, a szerk. kiadása, 1935.
- GENTILCORE 1997 David GENTILCORE, *Accomodarsi alla capacità del popolo: strategie, metodi e impatto delle missioni nel regno di Napoli, 1600–1800*, Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée, 109(1997), 2. sz., 689–722.
- GEORGESCU 1940 Ioan GEORGESCU, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, "Quaresimale"*, Studii italiene, 7(1940), vol. 7, 11–22.
- GETTO et alii 1972 Giovanni GETTO, Roberto ALONGE, Guido BALDI, Giorgio DE RIENZO, *Storia della letteratura italiana*, Milano, Rizzoli, 1972.
- GINZBURG 1973 Carlo GINZBURG, *Folklore, magia, religione = Storia d'Italia, I, I caratteri originali*, coordinatori dell'opera Ruggiero ROMANO e Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1973, 603–676.

- GIOMBI 1999 Samuele GIOMBI, *Retorica sacra in età tridentina. Un capitolo per la storia dei dibattiti sull'imitazione e il ciceronianismo nel Cinquecento religioso italiano*, Rivista di Storia e Letteratura Religiosa, 35(1999), 2. sz., 279–308.
- GIORGINI 1996 Fabiano GIORGINI, *Le forme penitenziali durante le missioni popolari = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 491–502.
- GOLOUBEVA 2000 Maria GOLOUBEVA, *The glorification of Emperor Leopold I in image, spectacle and text*, Mainz, von Zabern, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 184, Abteilung für Universalgeschichte).
- GORDINI 1996 Gian Domenico GORDINI, *L'arte di ben predicare di Paolo Segneri = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 111–125.
- GRECO 1999 Gaetano GRECO, *Vescovo e principe in Italia alla fine del Seicento: le lettere del card. Gregorio Barbarigo al granduca Cosimo III di Toscana = Gregorio Barbarigo patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova, 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999 (San Gregorio Barbarigo, 3), II, 935–976.
- GUASCO 1986 Maurilio GUASCO, *La formazione del clero: i seminari = Storia d'Italia, Annali, 9, La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contem-*

- poranea, a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 629–715.
- GUGLIELMINETTI 1990 Marziano GUGLIELMINETTI, *Storia della civiltà letteraria italiana*, diretta da Giorgio BÁRBERI SQUAROTTI, III, *Manierismo e barocco*, Torino, UTET, 1990.
- GUIDETTI 1988 Armando GUIDETTI, *Le missioni popolari: I grandi gesuiti italiani: Disegno storico-biografico delle missioni popolari dei gesuiti d'Italia dalle origini al Concilio Vaticano II*, Milano, Rusconi, 1988.
- GUILHERMY 1898 Élesban de GUILHERMY, *Ménologe de la Compagnie de Jésus: Assistance de Germanie*, I/1–2, Paris, Typographie M.-R. Leroy, 1898.
- GYULAI 2009 GYULAI Éva, *A jezsuiták sárospataki Agoniamongregációja a 17. században*, *Egyháztörténeti Szemle*, 10(2009), 1. sz., 3–31.
- HEGEDŰS 2010 HEGEDŰS Antal, *Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége*, Bp.–Kalocsa, METEM–KKF–HEH Alapítvány, 2010 (METEM Könyvek, 69).
- HERMANN 1973 HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, Aurora Könyvek, 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I).
- HERMANN–
EBERHARDT 1942 HERMANN Egyed–EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942 (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 8).
- HEYBERGER 1999 Bernard HEYBERGER, *Livres et pratique de la lecture chez les chrétiens (Syrie, Liban) XVIIe–XVIIIe siècles*, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 1999, 87–88. sz., 209–223.
- HOLL 1982 Béla HOLL, *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di*

- Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECFI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 211–224.
- HOLL 2000 HOLL Béla, *A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII–XIX. században = Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, vál. és szerk. MONOK István, ZVARA Edina, Bp., METEM, 2000 (METEM Könyvek, 26), 172–364.
- HORVÁTH J. 1996 HORVÁTH József, *A XVI–XVIII. századi győri könyvkultúra kutatásainak tapasztalatai = Helytörténeti könyvtárosok II. országos tanácskozása*, Sopron, 1995. július 26–28., Bp.–Szentendre, OSzK KMK–MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1996, 71–78.
- HORVÁTH L. 1989 HORVÁTH Lajos, *A szentgotthárdi ciszterci apátság és templom a keresztény ember szemével*, Szentgotthárd, Római Katolikus Plébánia, 1989.
- HORVÁTH S. 1999 Sándor HORVÁTH, *Popular Religiousness (Its Expressions by the Ethnic Minorities of Western Hungary) = Minorities Research: A Collection of Studies by Hungarian Authors*, ed. by Győző CHOLNOKY, Bp., Lucidus, 1999, 47–58.
- HÖLVÉNYI 1998 HÖLVÉNYI György, *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység*, a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14., II, szerk. JANKOVICS József et al., Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1998, 882–891.
- INNOCENTI 1937 Benedetto INNOCENTI O.F.M., *Lo studio del Segneri dal Min. Gen. P. Gaetano da Laurino proposto ai Francescani italiani nel 1741*, Studi francescani, 9(1937), 2. sz., 196–202.
- Institutum* 1893 *Institutum Societatis Iesu*, III, *Regulae, Ratio Studiorum, Ordinationes, Instructiones, Industriae, Exertitia, Directorium*, Florentiae, ex Typographia a SS. Conceptione, 1893.

- JABLONKAY 1910 JABLONKAY Gábor, *Taxonyi János S.J. XVIII. századbeli író élete és erkölcsstanító példatára*, Kalocsa, Jurcsó Antal könyvnyomdája, 1910.
- JANNACO–CAPUCCI 1986 Carmine JANNACO–Martino CAPUCCI, *Storia letteraria d'Italia*, VIII, *Il Seicento*, Padova, Francesco Vallardi, 1986³, la nuova edizione a cura di A. BALDUINO.
- JÁNOSI 1935 JÁNOSI Gyula, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 1935 (Pannonhalmi füzetek, 17).
- KATUS 1991 KATUS László, *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás) = A katolikus egyház Magyarországon*, szerk. SOMORJAI Ádám és ZOMBORI István, Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991 (Ecclesia Sancta, 1), 59–74.
- KECSKEMÉTI 2007 KECSKEMÉTI Gábor, „Böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok).
- KERESZTY 1895 KERESZTY Viktor, könyvismertetés *Segneri Pál nagybőjti szent beszédei*, a »Zemplén« Könyvnyomtató Intézetéből, Sátor-Alja-Ujhely, 1894, I. kötetéről, Magyar Sion, új sorozat, 9(1895), 145–146.
- KILIÁN 1992 KILIÁN István, *A minorita színjáték a XVIII. században: Elmélet és gyakorlat*, Bp., Argumentum, 1992 (Irodalomtörténeti füzetek, 129).
- KILIÁN 1992–1993 KILIÁN István, *Színház és közönség Egerben a XVIII. században = Egyház és barokk kor*, az 1992. július 17–18-án Egerben lezajlott tanácskozás anyaga, Eger, Megyei Művelődési Központ, 1992–1993, 59–72.
- KILIÁN 2003 KILIÁN István, *Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában 1703–1763 = Imádságos asszony: Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna*

- tiszteletére*, szerk. CZÖVEK Judit, Bp., Gondolat Kiadói Kör–Európai Folklór Intézet, 2003, 75–86.
- KILIÁN 2005 KILIÁN István, *Iskolai színháztársaság Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán* = *Patachich Ádám érsek emléke*, Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve, Kalocsa, 2004. november 17., szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 4), 41–54.
- KILIÁN 2007 KILIÁN István, *Színhátszerű elemek a nagyváradi jezsuiták liturgiájában* = *Historicus Societatis Iesu: Szilas László emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007 (METEM Könyvek, 62), 311–321.
- KISS 1996 KISS Domonkos, *Régi magyarországi könyvek a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996 (Pannonhalmi füzetek, 38).
- KNAPP 1992 KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században, II. (Rekonstrukciós kísérlet)*, Magyar Könyvszemle, 108(1992), 4. sz., 313–331.
- KNAPP 2001 KNAPP Éva, *Pietás és irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).
- KNAPP 2003 KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14).
- KÓKAY 1998 KÓKAY György, *Muratori és Magyarország: Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 114(1998), 3. sz., 193–206.

- KOVÁCS B. 1974 Kovács Béla, *Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században*, Archivum, A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2, 1974, 47–58.
- KOVÁCS B. 1993 Kovács Béla, *Plébániai könyvtárak Heves megyében, 1767–1769* = ANTALÓCZI Lajos, *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár: 1793–1993, Emlékkönyv*, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1993 (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa, VI), 93–157.
- KOVÁCS B. 1997 *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Heves és Külső-Szolnok vármegye, 1766–1767*, közléteszi Kovács Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1997 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 1).
- KOVÁCS B. 1998 *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Borsod vármegye, 1768–1769*, közléteszi Kovács Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1998 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 2).
- KOVÁCS K. 2008 Kovács Kálmán Árpád, *A katolicizmus terjesztése az erdélyi protestánsok között az 1760–70-es években*, Egyháztörténeti Szemle, 9(2008), 4. sz., 3–47.
- KÜHÁR 1926 KÜHÁR Flóris, *Adatok a Regnum Marianum lekipásztorkodás történetéhez I*, Egyházi Lapok, 49(1926), 1. sz., 205–207.
- KÜHÁR 1927 KÜHÁR Flóris, *Adatok a Regnum Marianum lekipásztorkodás történetéhez II*, Egyházi Lapok, 50(1927), 1. sz., 7–9.
- LAZZARESCHI 1931 Eugenio LAZZARESCHI, *Le missioni dei Segneri nella Lucchesia*, Bollettino storico lucchese, 3(1931), 3. sz., 206–225.
- LEGÈ 1911 Vincenzo LEGÈ, *Crocefieschi ed una Missione del Padre Paolo Segneri: Cenni storici*, Tortona, Tip. Ditta S. Rossi, 1911.
- LÉSTYÁN 1996 LÉSTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség 1100 templomképpel: Stílusok, zord idők, hitvallások (katolikus, lutheránus,*

- református, unitárius) változásaiban*, I–II, Kolozsvár, Gloria, 1996.
- LIBRANDI 1993 Rita LIBRANDI, *L'italiano nella comunicazione della Chiesa e nella diffusione della cultura religiosa = Storia della lingua italiana*, I, *I luoghi della codificazione*, a cura di Luca SERIANNI, Pietro TRIFONE, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1993, 335–381.
- LION 1989–1990 Raffaella LION, *Indicazioni per l'actio predicatoria in un manoscritto di Antonio Baldinucci falsamente attribuito a Paolo Segneri* (szakdolgozat, Università degli Studi di Roma “La Sapienza”, Facoltà di Lettere e Filosofia, 1989–1990, lelőhelye ARSI, Hist. Soc. III, 171.).
- LOTZ 1998 LOTZ Antal, *A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998, 1–2. sz., 209–222.
- LUKÁCS I–III Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, I–III, Romae, IHSI, 1987–1988.
- LUONGO 2008 Carlo LUONGO, *Silvestro Landini e le “nostre Indie”: Un pioniere delle missioni popolari gesuitiche nell'Italia del Cinquecento*, Firenze, Atheneum, 2008 (Oxenford, 190).
- MADARÁSZ 1994 MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- MAGYAR–ZVARA 2009 *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, szerk. MAGYAR Árpád, ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 4).
- MAJORANA 1994 Bernadette MAJORANA, *Lo pseudo-Segneri e il Teatro celeste: due tracce secentesche*, Teatro e storia, 9(1994), 16. sz., 357–388.
- MAJORANA 1996a Bernadette MAJORANA, *Elementi drammatici della predicazione missionaria: Osservazioni su un caso gesuitico tra XVII e XVIII secolo = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno

- di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 127–152.
- MAJORANA 1996b Bernadette MAJORANA, *Il pulpito e l'attrice: Il teatro nella predicazione di Paolo Segneri = Fantasmî femminili nel castello dell'incoscio maschile*, Atti del Convegno Internazionale, Torino, 8–9 marzo 1993, Genova, Costa & Nolan, 1996, 16–31.
- MAJORANA 1998–1999 Bernadette MAJORANA, *L'arte della disciplina corporale nella predicazione popolare dei gesuiti*, Teatro e storia, 13(1998–1999), 20–21. sz., 209–230.
- MAJORANA 1999 Bernadette MAJORANA, Missionarius/Concionator, *note sulla predicazione dei gesuiti nelle campagne (XVII–XVIII secolo)*, Aevum, 73(1999), 3. sz., 807–829.
- MAJORANA 2003 Bernadette MAJORANA, «Schola affectus»: *Persona e personaggio nell'oratoria dei missionari popolari gesuiti = Il volto e gli affetti: Fisiognomica ed espressione nelle arti del Rinascimento*, Atti del Convegno di studi, Torino, 28–29 novembre 2001, a cura di Alessandro PONTEREMOLI, Firenze, Leo S. Olschki, 2003, 183–251.
- MÁLYUSZ 1936 MÁLYUSZ Elemér, *A jezsuiták a XVIII. század közepén*, Protestáns Szemle, 45(1936), I–XII. füzet, 275–283.
- MANETTI 1985 Aldo MANETTI, *Il Segneri segno di contraddizione*, Bergomum, 80(1985), 2. sz., 145–164.
- Margit körúti ferencesek* *A budapest-margithörúti szent ferenczrendiek könyvtárának könyvjegyzéke*, Bp., k. n., 1905.
- MARINI 1999 Quinto MARINI, *Le biografie di Paolo Segneri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco

- PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 63–103.
- MARINI 2000 Quinto MARINI, *Frati barocchi: Studi su A. G. Brignole Sale, G. A. De Marini, A. Aprosio, F. F. Frugoni, P. Segneri*, Modena, Mucchi, 2000 (Il vaglio, 47).
- MARTELLI 1994 Fabrizio MARTELLI, *Michelangelo Tamburini XIV generale dei gesuiti: Omaggio di Montese al suo illustre concittadino e alla sua famiglia*, Formigine, Golinelli, 1994.
- MARTINA–DOVERE 1996 *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996.
- MARUCCI 1979 Valerio MARUCCI, *L'autografo di un'opera ignota: le missioni rurali di Paolo Segneri*, *Filologia e critica*, 4(1979), 1. sz., 73–92.
- MARUCCI 1985 Valerio MARUCCI, *La teologia dell'invettiva: Una pasquinata contro Paolo Segneri*, *Filologia e critica*, 10(1985), 1. sz., 87–97.
- MARUCCI 1999 Valerio MARUCCI, *Paolo Segneri e le missioni rurali = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 141–153.
- MARUCCI 2002 Valerio MARUCCI, *L'oratoria sacra = I Capricci di Proteo: Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce, 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002 (Pubblicazioni del Centro Pio Rajna, Sezione 1, Studi e saggi 10), 311–332.
- MARZOT 1950 Giulio MARZOT, *Un classico della Controriforma: Paolo Segneri*, Palermo, G. B. Palumbo, 1950 (Saggi di letteratura italiana, 10).
- MAURY 1810 Jean-Sifrein MAURY, *Essai sur l'éloquence de la chaire*, II, Paris, chez Gabriel Warea, 1810.

- McGINNESS 1995 Frederick J. MCGINNESS, *Right Thinking and Sacred Oratory in Counter-Reformation Rome*, Princeton N. J., Princeton University Press, 1995.
- MEIBERG 1953 Antonius MEIBERG, *Historia missionis paroecialis lineamenta*, h. n., 1953 (gépírat a római IHSI könyvtárában).
- MELOSI 2008 Laura MELOSI, *Il primo Ottocento: entusiasmi e desolazioni nella coscienza della tradizione = Gli Scrittori d'Italia*, Atti dell'XI Congresso nazionale dell'ADI (Napoli, 26–29 settembre 2007), [2008], <http://www.italianisti.it/FileServices/06%20Melosi%20Laura.pdf>. Utolsó letöltés: 2012. április 12.
- MELTON 1986 James Van Horn MELTON, *From Image to Word: Cultural Reform and the rise of Literate Culture in Eighteenth-Century Austria*, *The Journal of Modern History*, vol. 58, 1986, 1. sz., 95–124.
- MEZZADRI 1983 Luigi MEZZADRI, *Missioni e predicazione popolare = Dizionario degli Istituti di perfezione*, VII, diretto da Guerrino PELLICCIA e da Giancarlo ROCCA, Roma, Edizioni Paoline, 1983, 563–572.
- MEZZADRI 1996 Luigi MEZZADRI, *Storiografia delle missioni = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 457–489.
- MEZZADRI 1999 *Le missioni popolari della Congregazione della Missione nei secoli XVII–XVIII*, a cura di Luigi MEZZADRI, I–II (Studi–Documenti), Roma, CLV–Edizioni vincenziane, 1999.
- MICHELI 1889 Giuseppe MICHELI, *I confini tra Borgotaro e Pontremoli*, Parma, Ditta Fioccadori, 1889.
- MIELE 1996 Michele MIELE, *Attese e direttive sulla predicazione in Italia tra Cinquecento e Settecento = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre

- 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 83–109.
- MINOZZI 1949 Giovanni MINOZZI, *Paolo Segneri*, I–II, Amatrice, Tip. dell’orfanotrofio maschile, 1949.
- MOHL 1883 MOHL Adolf, *Kis-mártoni missziók a XVIII. században*, Magyar Sion, 14(1883), 165. sz., 655–670.
- MOLNÁR 2002 MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*, I, (1572–1647), Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 26).
- MOLNÁR 2009 MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., L’Harmattan–ELTE Történettudományok Doktori Iskola–Nyitott Könyv, 2009.
- MONDRONE 1974 Domenico MONDRONE, *Letteratura italiana: I minori*, III, Paolo Segneri, Milano, Marzorati, 1974.
- Monumenta paedagogica Societatis Iesu*, ed. Ladislaus LUKÁCS, I–VII, Romae, IHSI, 1981–1992.
- MÓRÓ 2001 *A Pécsi Egyetem Könyvtárában őrzött Klimókönyvtár katalógusa*, I, *A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, összeáll. MÓRÓ Mária Anna, Bp., Tarsoly, 2001 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 1).
- MORPUGO-TAGLIABUE 1987 Guido MORPUGO-TAGLIABUE, *Anatomia del Barocco*, Palermo, Aesthetica, 1987 (Aesthetica, 19).
- MUSCETTA 1974 *La letteratura italiana, Storia e testi*, dir. da Carlo MUSCETTA, V/2, Franca ANGELINI, Alberto ASOR ROSA, Salvatore S. NIGRO, *Il Seicento: La nuova scienza e la crisi del barocco*, Roma–Bari, Laterza, 1974.
- N. N. 1902 *Il P. Paolo Segneri e le sue Missioni nel territorio di Brescia e la Repubblica di Venezia: Da documenti inediti (1676)*, La Civiltà cattolica, serie XVIII, vol. V, 1902, quad. 1238, 142–163.
- NÉMETH 1977 NÉMETH László, *A katolikus egyházi élet megújulása Fejér megyében a török hódoltság után 1688–1777 = A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára 1977-ben Alapításának 200.*

- esztendéjében*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, 1977, 10–37.
- NICCOLI 1991 Ottavia NICCOLI, *Riti notturni: le processioni fra Cinquecento e Seicento = La notte: Ordine, sicurezza e disciplinamento in età moderna*, a cura di Mario SBRICCOLI, Firenze, Ponte alle Grazie, 1991 (Laboratorio di storia, 3), 80–93.
- NICCOLI 2007 Ottavia NICCOLI, *Perdonare: Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2007.
- NIERO 1962 Antonio NIERO, *Lettere del P. Paolo Segneri a S. Gregorio Barbarigo*, Studia Patavina, 9(1962), 3. sz., 517–524.
- NILLES 1885 Nicolaus NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte, Typis et Sumptibus Feliciani Rauch, 1885.
- NORMAN 1998 Corrie E. NORMAN, *Humanist Taste and Franciscan Values: Cornelio Musso and Catholic Preaching in Sixteenth-Century Italy*, New York, Peter Lang, 1998 (Renaissance and Baroque Studies and Texts, 24).
- NORMAN 2001 Corrie E. NORMAN, *The Social History of Preaching: Italy = Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*, ed. by Larissa TAYLOR, Leiden, Brill, 2001 (A New History of the Sermon, 2), 125–191.
- NOVI CHAVARRIA 2001 Elisa NOVI CHAVARRIA, *Il governo delle anime: Azione pastorale, predicazione e missioni nel Mezzogiorno d'Italia: Secoli XVI–XVIII*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2001 (Historica, 5).
- OLTVÁNYI 1886 OLTVÁNYI Pál, *A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája*, Szeged, Bába Sándor Könyvnyomdája, 1886.
- ORLANDI 1972 Giuseppe ORLANDI, *L. A. Muratori e le missioni di P. Segneri Jr*, Spicilegium Historicum Congregationis Sanctissimi Redemptoris, 20(1972), 1. sz., 158–294.

- ORLANDI 1974 Giuseppe ORLANDI, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, Spicilegium Historicum Congregationis Sanctissimi Redemptoris, 22(1974), 2. sz., 313–346.
- ORLANDI 1977 Giuseppe ORLANDI, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare = La drammatica popolare nella valle padana*, Atti del 4° convegno di studi sul folklore padano, Modena 23–26 maggio 1974, Modena, E.N.A.L.–Università del Tempo Libero, 1977, 305–333.
- ORLANDI 1994 Giuseppe ORLANDI, *La missione popolare in età moderna = Storia dell’Italia religiosa, II, L’età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 419–452.
- ORLANDI 1996 Giuseppe ORLANDI, *La missione popolare: strutture e contenuti = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell’Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehonianne, 1996, 503–535.
- ÖRDÖG 1993 ÖRDÖG Ferenc, *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*, III, *Függelék: a források*, Bp.–Zalaegerszeg, MTA Nyelvtudományi Intézete–Zala megye Önkormányzati Közgyűlése, 1993.
- ÓRY 1969 ÓRY Miklós, *Pázmány az ige szolgálatában*, Szolgálat, 1969, 2. sz., 47–70.
- PAPP 2004 Gábor PAPP, *A critical review of 16–17th century reports on meteorite falls in and around the Carpathian Basin: (Additions and corrections to the NHM Catalogue of meteorites)*, Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici, vol. 96, 2004, 19–28.
- PATERNOSTRO 1999 Rocco PATERNOSTRO, *Il “maraviglioso” nei Panegirici Sacri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9

- dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 303–329.
- PAVERCSIK 1992 PAVERCSIK Ilona, *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig*, Bp., OSzK, 1992 (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei, 2).
- Pécsi Egyetemi Könyvtár* *Pécsi Egyetemi Könyvtár: Jubileumi Évkönyv 1774–1974*, Pécs, Egyetemi Könyvtár, 1974.
- PEHM 1934 PEHM József, *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg, Zrinyi Nyomdaipari Részvénytársaság, 1934 (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 2).
- PEVERE 1999 Fulvio PEVERE, *La retorica e la grazia: predicazione e persuasione in Paolo Segneri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 379–399.
- PFEIFFER 1947 PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai: 1554–1760*, Veszprém, Lipót Nyomda, 1947 (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 10).
- PIRRI 1950 Pietro PIRRI, *Ludovico Antonio Muratori e Paolo Segneri Juniore: Una amicizia santa*, Rivista di Storia della Chiesa, 4(1950), 5–69.
- PISZKER 1933 PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma, Vitéz Szabó és Uzsaly Könyvnyomdával, 1933 (Pannonhalmi füzetek, 13).
- POZZI 1997 Giovanni POZZI, *Grammatica e retorica dei santi*, Milano, Vita e Pensiero, 1997 (Arti e scritture, 8).
- PÖRTNER 2001 Regina PÖRTNER, *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*, Oxford, Oxford University Press, 2001 (Oxford Historical Monographs).

- PRODI 1964 Paolo PRODI, *San Carlo Borromeo e il cardinale Gabriele Paleotti: due vescovi della riforma cattolica*, *Critica storica*, 3(1964), 2. sz., 135–151.
- PROSPERI 1991 Adriano PROSPERI, *Il missionario = L'uomo barocco*, a cura di Rosario VILLARI, Roma–Bari, Laterza, 1991, 179–218.
- PROSPERI 1994 Adriano PROSPERI, *Riforma cattolica, Controriforma, disciplinamento sociale = Storia dell'Italia religiosa, II, L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 3–48.
- PROSPERI 1997 Adriano PROSPERI, *Missioni popolari e visite pastorali in Italia tra '500 e '600*, *Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée*, 109(1997), 2. sz., 767–783.
- PROSPERI 2009 Adriano PROSPERI, *Tribunali della coscienza: Inquisitori, confessori, missionari*, Torino, Einaudi, 2009 (Piccola Biblioteca Einaudi, Nuova serie, Storia, 472).
- RÁCZ 1981 *Debrecen története, 2, 1693–1849*, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Megyei Városi Tanács–Csokónai, 1981.
- RADÓ 1896 RADÓ Antal, *Az olasz irodalom története*, Bp., MTA, 1896.
- RAJCZI 1980 RAJCZI Pál, *A pápai esperesi kerület összeírása 1748*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1980, 15. sz., 125–145.
- RANALLI 1863 Ferdinando RANALLI, *Degli ammaestramenti di letteratura*, IV, Firenze, Felice Le Monnier, 1863.
- RÉZBÁNYAY 1902 RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Bp., Athenaeum, 1902.
- RICO CALLADO 2002 Francisco Luis RICO CALLADO, *Las misiones interiores en la España de los siglos XVII–XVIII* (doktori értekezés az Alicantei Egyetemen, 2002, <http://www.cervantesvirtual.com/obra/las-misiones-interiores-en-la-espana-de-los-siglos-xvii-xviii-0/>; utolsó letöltés: 2011. 07. 12.).

- RIENZO 1980 Maria Gabriella RIENZO, *Il processo di cristianizzazione e le missioni popolari nel Mezzogiorno: Aspetti istituzionali e socio-religiosi = Per la storia sociale e religiosa del Mezzogiorno d'Italia*, a cura di Giuseppe GALASSO e Carla RUSSO, I, Napoli, Guida Editori, 1980, 441–481.
- RIGILLO 1925 Michele RIGILLO, *Il padre Segneri = Uò, Rievocazioni centenarie*, Piacenza, Porta, 1925, 36–43.
- RISI 1924 Nicola RISI, *Il principe della eloquenza sacra in Italia: il padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, Bologna, Tip. dei Sordomuti, 1924.
- RONDINA 1896 Francesco Saverio RONDINA, *Il Segneri ristoratore e principe dell'eloquenza sacra italiana*, Roma, Tipografia Editrice Romana, 1896.
- ROSA 2006 Mario ROSA, *Clero cattolico e società europea nell'età moderna*, Roma–Bari, Laterza, 2006 (Biblioteca essenziale Laterza, 73).
- ROSCIONI 2001 Gian Carlo ROSCIONI, *Il desiderio delle Indie: Storie, sogni e fughe di giovani gesuiti italiani*, Torino, Einaudi, 2001 (Saggi, 837).
- RUSCONI 1981 Roberto RUSCONI, *Predicatori e predicazione (secoli IX–XVIII) = Storia d'Italia, Annali, 4, Intellettuali e potere*, a cura di Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1981, 951–1035.
- RUSCONI 2002 Roberto RUSCONI, *L'ordine dei peccati: La confessione tra Medioevo ed età moderna*, Bologna, il Mulino, 2002 (Saggi, 562).
- RUSSO 1961 Luigi RUSSO, *Compendio storico della letteratura italiana*, Messina–Firenze, Casa Editrice G. D'Anna, 1961.
- SANTINI 1923 Emilio SANTINI, *L'eloquenza italiana dal Concilio di Trento ai nostri giorni*, I, *Gli oratori sacri*, Milano–Palermo–Napoli–Genova–Bologna–Torino–Firenze, Remo Sandron, 1923 (Biblioteca Sandron di scienze e lettere, 91).
- SANTINI 1960 Emilio SANTINI, *Precisazioni e aggiunte sulla sacra predicazione nel secolo XVII*, Studi secenteschi, 1960, 1–14.

- SÁRKÖZY 1999 Péter SÁRKÖZY, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 419–438.
- SÁRKÖZY 2008 SÁRKÖZY Péter, „Az olasz negédes kertjében”: *Az árkádikus költészet és a 18. századi magyar irodalom*, Bp., Mundus, 2008 (Mundus–Új irodalom, 79; Itália/Tanulmányok és Művészetek, 1).
- SARTI 1991 Raffaella SARTI, *Obbedienti e fedeli: Note sull’istruzione morale e religiosa di servi e serve tra Cinque e Settecento*, Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento, 17(1991), 91–120.
- SARTI 1997 Raffaella SARTI, *Fontana, Fulvio = Dizionario Biografico degli Italiani*, XLVIII, Roma, Istituto dell’Enciclopedia Italiana, 1997, 661–663.
- SAVARESE 1999 Gennaro SAVARESE, *Avventure segneriane tra Sette e Ottocento: Parini, Leopardi, De Sanctis = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 47–62.
- SCARPATI–BELLINI 1990 Claudio SCARPATI–Eraldo BELLINI, *Il vero e il falso dei poeti: Tasso, Tesauro, Pallavicino, Muratori*, Milano, Vita e Pensiero, 1990 (Arti e scritture, 3).
- SCHOEN 1930 SCHOEN Arnold, *A budai Szent Anna-templom*, Bp., Budapest Székesfőváros közönsége, 1930.
- SCOLARI 1845 Filippo SCOLARI, *Dell’eloquenza del Padre Paolo Segneri e d’un modo diverso di predicare*, Venezia, Bonvecchiato, 1845.

- SCOTTI 1986 Mario SCOTTI, *Paolo Segneri = Dizionario Critico della Letteratura Italiana*, III, diretto da Vittore BRANCA, Torino, UTET, 1986, 153–155.
- SELLA 2000 Domenico SELLA, *L'Italia del Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2000.
- SELWYN 2000 Jennifer D. SELWYN, 'Schools of Mortification': theatricality and the role of penitential practice in the Jesuits' popular missions = *Penitence in the Age of Reformations*, ed. by Katharine JACKSON LUALDI and Anne T. THAYER, Aldershot, Ashgate, 2000 (St. Andrews Studies in Reformation History), 201–221.
- SELWYN 2004 Jennifer D. SELWYN, *A Paradise Inhabited by Devils: The Jesuits' Civilizing Mission in Early Modern Naples*, Aldershot/Burlington–Roma, Ashgate–IHSI, 2004 (Catholic Christendom, 1300–1700).
- SETTEMBRINI 1964 Luigi SETTEMBRINI, *Lezioni di Letteratura Italiana*, I–II, Firenze, Sansoni, 1964 (Le piccole storie illustrate, 127).
- SONCINI 1925 Vigenio SONCINI, *Il p. Paolo Segneri (1624–1694) nella storia dei Farnesi a Parma con lettere e documenti inediti*, Torino, Società Editrice Internazionale, 1925.
- SOÓS 1985 Soós Imre, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Bp., Szent István Társulat, 1985 (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa, 2).
- SPEDICATO 1999 Mario SPEDICATO, *Dinamiche demografiche della popolazione ecclesiastica italiana nel Seicento = La popolazione italiana nel Seicento*, Relazioni presentate al convegno di Firenze, 28–30 novembre 1996, Bologna, CLUEB, 1999, 225–242.
- SPINI 1950 Giorgio SPINI, *Ricerca dei libertini: La teoria dell'impostura delle religioni nel Seicento italiano*, Roma, Universale di Roma, 1950.
- STEFANELLI 1999 Stefania STEFANELLI, *Segneri e il Vocabolario della Crusca = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno interna-

- zionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 279–301.
- STEFANELLI 2008 Stefania STEFANELLI, *Il lessico di Segneri e la lingua italiana: apporti e permanenze*, Studi secenteschi, 2008, 3–19.
- STROPPIA 1998 Sabrina STROPPIA, *Segneri, Bartoli e Malaval = Uó, Sic arescit: Letteratura mistica del Seicento italiano*, Firenze, Leo S. Olschki, 1998 (Biblioteca della Rivista di storia e letteratura religiosa, Studi, 8), 103–109.
- STROPPIA 1999 Sabrina STROPPIA, “*Une glace nette et polie*”: Paolo Segneri, François Malaval et l’oraison de simple vue, *Revue d’Histoire et de Philosophie Religieuses*, 79(1999), 3. sz., 327–342.
- SÜMEGI 2008 *A Pécsi Egyházmegye ezer éve, 1009–2009*, szerk. SÜMEGI József, Pécs, Mayer Mihály pécsi megyéspüspök, 2008.
- Synopsis* 1895 *Synopsis actorum S. Sedis in causa Societatis Iesu 1605–1773*, Lovanii, ex typographia J.-B. Istaș, 1895.
- SZABÓ 2002 *A dévai ferences rendház 1850 előtti könyvei*, összeáll. SZABÓ Henriette, Bp., Osiris–OSzK, 2002 (Nemzeti Téka).
- SZÁNTÓ 1985 SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, II, Bp., Ecclesia, 1985.
- SZÁRAZ 2008 SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 2. sz., 123–140.
- SZÁRAZ 2010 SZÁRAZ Orsolya, *La Missio Segneriana nella Provincia Austriaca della Compagnia di Gesù, 1714–1730 = Dal testo alla rete*, Atti e documenti del convegno internazionale per dottorandi, Budapest, 22–24 aprile 2010, organizzato dall’Atelier ITADOKT, Università degli Studi Eötvös Loránd, Budapest, a cura di Endre SZKÁROSI e

- József NAGY, Bp., ELTE BTK, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék–ITADOKT Műhely, 2010, 162–171.
- SZAUDEI 1973 SZAUDEI József, *L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 77(1973), 2–3. sz., 171–179.
- SZELESTEI N. 2000 SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 1. sz., 27–42.
- SZELESTEI N. 2002 SZELESTEI N. László, *A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére: Tanulmányok*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum, 2002, 263–279.
- SZELESTEI N. 2003 SZELESTEI N. László, *Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (†1782) könyvtára*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 1. sz., 105–116.
- SZENDREI 1904 SZENDREI János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*, II, Miskolcz, Miskolcz Város Közönsége, 1904.
- TACCHI VENTURI 1903 Pietro TACCHI VENTURI, *Lettere inedite di Paolo Segneri, di Cosimo III e di Giuseppe Agnelli intorno la condanna dell’opera segneriana la “Concordia”*, Archivio Storico Italiano, s. V, 1903, tom. XXXI, 127–165.
- TACCHI VENTURI 1910 Pietro TACCHI VENTURI, *Un compagno e successore del P. Segneri*, La Civiltà cattolica, 61(1910), 1. sz., 719–722.
- TAKÁCS–PFEIFFER 2001 TAKÁCS J. Ince O.F.M.–PFEIFFER János, *Szent Ferenc fia a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, I–II, szerk. KAPILLER Imre, MEZEI Zsolt, Pápa–Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei Könyvtár, 2001.
- TARI 1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*, összeáll., az előszót és a jegyzeteket írta TARI László, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1977 (Csongrád megyei könyvtári füzetek, 7).

- TARJÁN 2003 TARJÁN Bence, *Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 15(2003), 1–2. sz., 141–172.
- TASI 2009 TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Könyvtár [Bibliotheca Studiorum Litterarium], 45).
- TAVIANI 1970 Ferdinando TAVIANI, *La Commedia dell'Arte e la società barocca: La fascinazione del teatro*, Roma, Bulzoni, 1970 (La commedia dell'arte; Storia, testi, documenti, 1).
- TIRABOSCHI 1833 Girolamo TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana*, IV, Milano, per Nicolò Bettoni e C., 1833.
- TOMMASEO 1852 Niccolò TOMMASEO, *Dizionario estetico*, Milano, per Giuseppe Reina, 1852.
- TOMMASEO 1867 Niccolò TOMMASEO, *Dizionario estetico*, Firenze, Successori Le Monnier, 1867.
- TONONI 1895 A. G. TONONI, *Il Padre Segneri nei Ducati di Parma e Piacenza*, Rassegna Nazionale, 18(1895), 16 dicembre, 783–812.
- TOSCANI 1986 Xenio TOSCANI, *Il reclutamento del clero (secoli XVI–XIX) = Storia d'Italia, Annali, 9, La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea*, a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 573–628.
- TÓTH 2002–2005 *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, ed. István György TÓTH, Roma–Bp., Római Magyar Akadémia–METEM–MTA Történettudományi Intézet, I–IV, 2002–2005 (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma, Fontes, 4).
- TÓTH 2007 TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, szerk. HORVÁTH Zita, TÓTH Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2007.
- TUSTI 1924 Alfredo TUSTI, *Il padre Paolo Segneri: Nel terzo centenario della nascita*, Corriere d'Italia, Roma, marzo 22, 1924.

- TÜSKÉS–KNAPP 2001 TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *Társulatok, rekato-
lizáció és társadalmi átalakulás: a kassai pél-
da = Népi vallásosság Magyarországon a 17–18.
században: Források, formák, közvetítők*, Bp.,
Osiris, 2001, 298–319.
- TÜSKÉS–KNAPP 2002 TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *II. Rákóczi Ferenc
meditációi = Uók, Az egyházi irodalom műfajai
a 17–18. században: Tanulmányok*, Bp., Argu-
mentum, 2002 (Irodalomtörténeti füzetek),
150–196.
- VANYÓ 1933 *Püspöki jelentések a magyar szent korona orszá-
gainak egyházmegyéiről 1600–1850*, közléteszi
VANYÓ Tihamér Aladár, Pannonhalma, Korda,
1933 (Olaszországi Magyar Oklevéltár, II).
- VÁRADY 1933–1934 Emerico VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua
influenza in Ungheria*, I–II, Roma, Istituto per
l'Europa orientale, 1933–1934.
- VARGA 1991 VARGA András, *A szegedi minorita könyvtár a
XVIII. században*, Szeged, Scriptorum, 1991 (Ol-
vasmánytörténeti dolgozatok, 2).
- VARGA 1998 VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rend-
ház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptorum, 1998,
(Olvasmánytörténeti dolgozatok, 8).
- VÉGHSEŐ 2003 VÉGHSEŐ Tamás, *Katolikus népmissziók a 17–18.
században*, Athanasiana, 17(2003), 209–220.
- VELAGIC 1996 Zoran VELAGIC, *Religions and nationalities in
Danubian region seen by Croatian Jesuit mis-
sionaries: seventeenth and eighteenth centuries*,
Bp., CEU, Budapest College, 1996 (MA-dolgozat
kézirata).
- VELICS 1914 VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták mult-
jából*, III, (1690–1773), Bp., Szent-István-Társu-
lat, 1914.
- VENTO 1916 Sebastiano VENTO, *Le condizioni dell'oratoria
sacra del Seicento: Ricerche e critica*, Milano-
Roma–Napoli, Società Editrice Dante Alighieri
di Albrighi, Segati & C., 1916.
- VERCESI [1931] *L'eloquenza italiana (dal XVII sec. ai giorni
nostri)*, I, *L'eloquenza sacra in Italia*, a cura di

- Ernesto VERCESI, Milano, Francesco Vallardi, [1931].
- VERESS 1917 VERESS Endre, *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, I, *Anyakönyv (1559–1917)*, Bp., Stephaneum, 1917 (*Fontes rerum Hungaricum*, 2).
- Veszprémi könyvtár*
1905 *A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet könyvtárának betűsoros szakcímértára*, Veszprém, Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet, 1905.
- VILLA 1999 Edoardo VILLA, *L'eloquenza sacra fra Barocco e Arcadia = Alfonso M. de' Liguori e la civiltà letteraria del Settecento*, Atti del Convegno internazionale per il tricentenario della nascita del Santo (1696–1996), Napoli, 20–23 ottobre 1997, a cura di Pompeo GIANNANTONIO, Firenze, Leo S. Olschki, 1999 (*Biblioteca dell'Archivum Romanicum*, Serie I, Storia, Letteratura, Paleografia, 286), 41–64.
- VISMARA 2006 Paola VISMARA, *Il "buon prete" nell'Italia del Sei-Settecento: Bilanci e prospettive*, Rivista di storia della Chiesa in Italia, 60(2006), 1. sz., 49–67.
- WELTZIG 1984 *Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen*, II, hrsg. von Werner WELTZIG, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.
- ZABOKLICKI 1999 Krzysztof ZABOKLICKI, *Segneri in Polonia nell'Ottocento e nel Novecento = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 439–451.
- ZAŁĘSKI 1904 Książdz Stanisław ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce*, IV/II, Kraków, W. L. Anczyca, 1904.
- ZANARDI 1982 Mario ZANARDI, *Sulla genesi del «Cannocchiale aristotelico» di Emanuele Tesauro*, Studi secen-teschi, 1982, 3–61.

- ZANARDI 1999 Mario ZANARDI, *Per la biografia di Paolo Segneri: documenti dell'Archivio Romano della Compagnia di Gesù (ARSI) = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 453–481.
- ZANOTTO 1899 Francesco ZANOTTO, *Storia della predicazione nei secoli della letteratura italiana*, Modena, Tip. Pontificia ed Arcivescovile dell'Immacolata Concezione Editrice, 1899.
- ZARNÓCZKI [2002] ZARNÓCZKI Attila, *Feldebrő*, szerk. BÁN Péter, [Bp.], Száz Magyar Falu Könyvesháza, [2002].
- ZIINO 1921 Michele ZIINO, *Raffronti manzoniani nel centenario dei Promessi sposi*, Palermo, A. Trimarchi, 1921.
- ZIRONDA 1999 Renato ZIRONDA, *Il clero di Thiene attraverso le visite pastorali di Gregorio Barbarigo = Gregorio Barbarigo patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova, 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999 (San Gregorio Barbarigo, 3), I, 813–842.
- ZLABINGER 1970 Eleonore ZLABINGER, *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*, Innsbruck, Universität Innsbruck, 1970 (Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 53; Studien zur Rechts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte, 6).
- ZONTA 1932 Giuseppe ZONTA, *Storia della letteratura italiana, III, L'età moderna*, con prefazione di Alfredo GALLETTI e note bibliografiche di Gustavo BALSAMO-CRIVELLI, Torino, UTET, 1932.

Lexikonok, enciklopédiák, bibliográfiák

- DHCJ I–IV *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús, Biográfico-temático*, directores Charles E. O'NEILL, Joaquín M.ª DOMÍNGUEZ, I–IV, Roma–Madrid, IHSI–Universidad Pontificia Comillas, 2001.
- GULYÁS 1942 GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1942.
- MKL X *Magyar Katolikus Lexikon*, X, főszerk. DÍÓS István, Bp., Szent István Társulat, 2005.
- MONDINI 2001 Battista MONDINI, *Pápák Enciklopédiája*, Bp., Szent István Társulat, 2001.
- PETRIK I–III PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860: Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, I–III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888–1891.
- PETRIK V *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez: az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1971.
- PETRIK VII *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, VII, *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez: 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű nyomtatványok)*, összeáll. BAYER Lászlóné et al., szerk. PAVERCSEK Ilona, Bp., OSzK, 1989.
- RMK I SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár, Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1879.
- RMK II SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvtár*, II, *Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1885.

- SOMMERVOGEL Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I–X, Bruxelles–Paris, O. Schepens–A. Picard, 1890–1909.
- [STÖGER] 1855 [Joannes STÖGER], *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, I, Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855.
- SZINNYEI SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Bp., Hornyánszky Viktor, 1891–1914.
- SZTRIPSKY 1967 SZTRIPSKY Hiador, *Bibliographia Hungariae: Magyarországi könyvészet 1472–1711: Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez: Pótlások és igazítások*, Bp., OSzK, 1967.
- Világirodalmi lexikon* *Világirodalmi lexikon*, XII, főszerk. SZERDAHELYI István, Bp., Akadémiai, 1991.

Internetes források

Eruditio adatbázis

<http://www.eruditio.hu>

Utolsó letöltés: 2012. április 12.

Szegedi Hittudományi Főiskola Könyvtára, internetes katalógus

<http://corvina.theol.u-szeged.hu/WebPac/CorvinaWeb>

Utolsó letöltés: 2012. április 12.

Vocabolario della Crusca

http://www.lessicografia.it/cruscle/ricerca_libera.jsp

Utolsó letöltés: 2012. április 12.

NÉVMUTATÓ

A névmutató a kötet minden személynevét tartalmazza, kivéve az irodalmi, mitológiai és bibliai alakokat (de ez utóbbiból a későbbi szentek nevét felvettük).

- Ábel Ferenc 139, 344
Ábrahám Pál 261
Acquaviva, Claudio 58, 60, 61, 161,
162, 164, 165, 167, 171, 174, 176,
269, 279, 289
Acsay Ferenc 113, 312
Affò, Ireneo 179
Agnelli, Giuseppe 343
Ágoston, Szent 105, 149, 163, 164,
210, 306
Agricola, Ignatius 72, 306
Álmási Mihály 260
Alonge, Roberto 323
Ambrasi, Domenico 183, 312
Ambrus, Szent 105
Andrès, Giovanni 24, 265, 274, 284,
306
Androvics Miklós 254, 315
Angelini, Franca 198, 313, 334
Angelini, Maria Teresa 42, 313
Angeloni, Emilio 31, 313
Antal, Padovai Szent 180
Antalóczi Lajos 253, 313, 329
Antolović, Josip 78
Antonelli, Roberto 318
Anzelm, Luccai Szent 180
Aparnick, Josephus 100
Apor Péter 131
Appianos 27
Apro시오, Angelico 332
Apuleius, Lucius 199
Ardissino, Erminia 34, 38, 158, 164,
186, 189, 195, 198, 313
Aresi, Paolo 186, 198, 313
Aristotelés 208
Arrigoni, Rosa 35, 313
Asor Rosa, Alberto 37, 198, 313, 315,
330, 334
Attems, Joseph Oswald von 124
Audisio, Guglielmo 24, 306
Badeni Lajos 213
Balassa Pál 146
Baldanza, Giuseppe 249, 313
Baldi, Guido 323
Baldinucci, Antonio 46, 73, 75, 93,
130, 306, 307, 330
Balduino, Armando 327
Balina Mihály 261
Balogh András 147
Balogh Sándor 255
Balsamo-Crivelli, Gustavo 347

- Bán Imre 41, 158, 225, 276, 286, 313, 314
 Bán János 49, 139, 314
 Bán Péter 347
 Bandiera, Alessandro M. 22–23, 35, 306
 Barbarigo, Gregorio 182, 324, 335, 347
 Bárberi Squarotti, Giorgio 325
 Bárdos Kornél 113, 314
 Baricz Ágnes 9, 148
 Barilli, Arnaldo 195, 314
 Barkóczy Ferenc 143, 253, 254
 Bartoli, Daniello 25, 36, 59, 186, 197, 199, 306, 313, 342
 Bartolini, Lodovico 62, 307
 Bas, Emma 323
 Batllori, Miquel 71, 314
 Batthyány I. Zsigmond 89
 Batthyány III. Ferenc 89
 Batthyány József 133
 Battistini, Andrea 157, 158, 159, 171, 173, 174, 182, 183, 201, 218, 314
 Bayer Lászlóné 348
 Bedy Vince 255, 315
 Bellini, Eraldo 196, 340
 Belloni, Antonio 30–31, 315
 Bendiscioli, Mario 319
 Benedek, Nursiai Szent 320, 328
 Benedek, XIV. római pápa 106
 Benyák Bernát 343
 Berényi Zsigmond 122, 256
 Bernardino da Siena 31, 37, 40
 Berzeviczi János 101, 108, 110, 111, 307
 Besana, Giulio 171
 Billanovich, Liliana 324, 347
 Bimbi, Bartolomeo 319
 Biondi, Marino 306
 Biró Péter 262
 Bitskey István 9, 40, 41–42, 159, 166, 253, 254, 311, 314, 315
 Bloemaert, Cornelis 191
 Boccaccio, Giovanni 23
 Boer, Wietse de 194, 315
 Boero, Giuseppe 176, 304, 315
 Bolis, Ezio 17, 178, 244, 249, 315
 Bolzoni, Lina 37, 185, 315
 Bona, Franciscus Ludoviscius *lásd*
 Du Bois, Nicolas
 Bonfini, Antonio 135, 307
 Bonghi, Ruggiero 26, 266, 275, 285, 307
 Boros István 255, 315
 Borromeo, Carlo 11, 156–157, 166, 173, 176, 315, 338
 Borsellino, Nino 34, 198, 316
 Botto, Margherita 323
 Bourdaloue, Louis 35, 40, 227, 228
 Böröczki Tamás 306
 Branca, Vittore 341
 Brignole Sale, Anton Giulio 317, 332
 Brizzi, Gian Paolo 314
 Broggio, Paolo 43, 53, 54, 58, 316
 Brunello, Mauro 9
 Bulgarelli, Claudio 71, 316
 Buziássy László 246, 305
 Calino, Cesare 225
 Cândia, Virgil 15, 233, 316
 Cantù, Cesare 28, 316
 Capizzi, Carmelo 32, 316
 Caponetto, Salvatore 59, 316
 Capucci, Martino 34, 39, 316, 327
 Carafa, Vincenzo 58, 178
 Cardelli, Mascia 16, 316
 Carrara, Francesco 72, 311
 Casini, Francesco Maria 36, 225, 227
 Cattaneo, Carlo Ambrogio 225, 226
 Cavalca, Domenico 31
 Cerf, Henri de 244
 Cerroni, Bernardo 79–82, 84–85, 88–89, 92–100, 109, 122, 125, 126

- Cesarotti, Melchiorre 310
 Châtellier, Louis 51, 52, 55, 59, 61,
 73, 74, 75, 76, 91, 102, 317
 Chiabrera, Gabriello 317
 Chittolini, Giorgio 325, 344
 Cholnoky Győző 326
 Cicero, Marcus Tullius 21, 35, 157,
 158, 162, 165, 166, 171, 178, 201,
 211, 225, 229, 269, 270, 278, 279,
 289
 Cienfuegos, Alvarez 121
 Cillario, Graziella 323
 Cionacci, Francesco 190
 Clari, Giuseppe 83, 88
 Coltellini, Alessandro 190
 Comerford, Kathleen M. 53, 317
 Conrieri, Davide 39, 208, 214, 317
 Cortivo, Franciscus 124
 Costa, Leonida 16, 61, 69, 317
 Cremascoli, Giuseppe 319
 Croce, Benedetto 15, 29–31, 35, 39,
 266, 275, 285, 317, 318, 319
 Croce, Franco 218, 318
 Curci, Carlo M. 195, 318
 Curtius, Ernst Robert 204, 205, 318
 Czeglédi László 262, 318
 Czövek Judit 328

 Csáky Imre 109
 Csapodi Csaba 343
 Csima Antal 146, 147
 Csóka Lajos 49, 139, 318

 da Campagnola, Stanislao 189, 318
 Dante Alighieri 24
 Daróczy György 259
 Dávid Zoltán 122, 318
 De Biase, Alfredo M. 32, 318
 De Marini, Giovanni Ambrosio 332
 De Rienzo, Giorgio 323
 De Rosa, Gabriele 322, 336, 338

 De Sanctis, Francesco 28–29, 266,
 275, 285, 319, 340
 Deáky Zsigmond 255
 Decolonia, Domenico 24
 Delcorno, Carlo 157, 162, 200, 319
 Della Bella, Ardelius 78, 100
 Della Monica, Ilaria 17, 319
 Delumeau, Jean 52, 53, 54, 76, 210,
 319
 Démosthenés 225
 Denina, Carlo 20–21, 307
 Derkics Ignác 147
 Dinarich, Stephanus 84, 93
 Diós István 348
 Doglio, Maria Luisa 162, 319
 Domínguez, Joaquín M.^a 348
 Dompnier, Bernard 55, 56, 319
 Dorffmaister István 91
 Dove, Ugo 38, 312, 318, 320, 322,
 324, 331, 332, 333, 334, 336
 Draveczky Ferenc 255
 Du Bois, Nicolas 244
 Duhr, Bernhard 73, 319

 Eberhardt Béla 261, 325
 Elek Dezső 246
 Eleonóra Magdolna, pfalz-neuburgi
 hercegnő 94
 Emódi András 256, 257, 259, 320
 Erdélyi László 114, 143, 320
 Erdélyi Zsuzsanna 327
 Erdődy Gábor Antal 110, 112, 238
 Esterházy Mihály 86
 Eszterházy Károly 253, 329

 Fabiani, Giuseppe 16, 61, 320
 Fabiny Tibor 201, 320
 Fabris, Rinaldo 197, 211, 212, 320
 Fabronius, Angelus 16, 307
 Falco, Giorgio 310
 Faralli, Carla 45, 58, 321

Farkas Antal 109, 134
 Farkas Gábor 312
 Fazakas Gergely Tamás 9
 Fazekas István 49, 79, 84, 133, 257,
 267, 276, 286, 321, 323
 Fedi, Andrea 15, 38, 55, 316, 317,
 321, 322, 331, 332, 337, 340, 342,
 346, 347
 Ferenc, Assisi Szent 155, 343
 Ferenc, Xavéri Szent 58, 63, 69, 87,
 88, 180
 Ferrati Lajosné Kálnoki Ágnes 131
 Ferrati Máttyás 131
 Ferrati Mihály 131
 Ferretti, Giovanni 190, 198, 205, 321
 Ferretto, Arturo 16, 61, 69, 321
 Ferri, Ciro 191
 Fieger, Franciscus 96
 Finazzi, Giovanni 35, 321
 Fiorani, Luigi 54, 59, 73, 75, 322
 Firmian, Leopold Anton von 55,
 124, 144
 Firpo, Massimo 59, 322
 Fischerné Grócz Zita 255, 322
 Fitter Ádám 108
 Flora, Francesco 31–32, 322
 Fodor Mihály 149
 Fontana, Fulvio 36, 60–62, 71, 72,
 224, 307, 311, 314, 316, 340
 Forgách Pál 140
 Fornaciari, Raffaello 26, 198, 322
 Forti, Fiorenzo 310
 Franceschetti, Antonio 18, 39, 322
 Frugoni, Francesco Fulvio 317, 332
 Fuček, Ivan 78
 Fumaroli, Marc 157, 166, 171, 178,
 322, 323
 Fülöp, Néri Szent 179, 180
 Für Lajos 321

 Gaetano da Laurino 224, 326
 Galasso, Giuseppe 339
 Galavics Géza 91, 323
 Galilei, Galileo 34
 Galla Ferenc 113, 323
 Gallerani, Alessandro 32, 55, 323
 Galletti, Alfredo 35, 323, 347
 Galluzzi, Francesco Maria 73, 130,
 307
 Géfin Gyula 262, 323
 Gentilcore, David 59, 323
 Georgescu, Ioan 233, 323
 Gergely, I., (Nagy), Szent, római
 pápa 135
 Gergely, Nazianzi Szent 164
 Gerlich, Robert S. 72
 Getto, Giovanni 34, 323
 Giachi, Gualberto 73
 Giannantonio, Pompeo 346
 Giannini, Silvio 195, 304
 Ginzburg, Carlo 43–44, 323
 Gioberti, Vincenzo 315
 Giombi, Samuele 158, 324
 Giordani, Pietro 25, 35, 266, 275,
 285, 308
 Giordano da Pisa 37, 40
 Giorgini, Fabiano 47, 48, 56, 73, 74,
 324
 Gios, Pierantonio 324, 347
 Giuglaris, Luigi 21
 Golubeva, Maria 91, 324
 Gonzaga Szent Alajos 180
 González, Tirso 219
 Gordini, Gian Domenico 38, 324
 Gotti, Vincenzo Lodovico 250, 308
 Gracián, Baltasar 159
 Graneri, Giovanni Pietro 194
 Greco, Gaetano 182, 324
 Gregory, Tullio 322, 336, 338
 Grembs, Ignatius 84, 85, 88, 89, 93
 Griger Miklós 256
 Grüber, Nicodemo 319
 Grünewald, Hans 72
 Guagnellini Del Corno, Lia 317

- Guasco, Maurilio 53, 324
 Guglielminetti, Marziano 34, 325
 Guidetti, Armando 47, 58, 70, 72, 325
 Guilhermy, Élesban de 79, 96, 100, 101, 109, 129, 325
 Gulyás Pál 246, 348
 Gussalli, Antonio 308

 Gyöngyössy Orsolya 145
 Gyulai Éva 113, 325

 Halácska Mihály 261
 Haller János 134
 Hegedűs Antal 116, 118, 119, 325
 Henter Mihály 134, 143, 149
 Herberstein, Maria Eleonora von 60
 Herdegen, Konrad 72, 84
 Hermann Egyed 49, 79, 230, 261, 325
 Herzan Ferenc 256
 Hevenesi Gábor 80, 245, 308
 Heyberger, Bernard 233, 325
 Hochmayr, Andreas 122–124, 129
 Holl Béla 151, 260, 325, 326
 Horn Ildikó 321
 Horváth József 255, 326
 Horváth Lajos 91, 326
 Horváth Sándor 100, 326
 Horváth Zita 344
 Höcksteiner, Josephus 123
 Hölvényi György 151, 326

 Ignác, Loyolai Szent 42, 59, 87, 88, 180, 187, 229, 241, 248, 272, 281, 292, 308, 314
 Imre Mihály 9
 Ince, VIII., római pápa 308
 Ince, XI., római pápa 218
 Ince, XII., római pápa 42, 70, 201, 219, 220, 221, 265, 274, 284

 Innocenti, Benedetto 224, 326
 István, I., Szent, magyar király 335
 István, Szent, első vértanú 180, 246, 305

 Jablonkay Gábor 41, 327
 Jackson Lualdi, Katharine 341
 Jacobovich, Joannes Baptista 100
 Jacopone da Todi 31
 Jankovics József 326
 Jannaco, Carmine 34, 327
 János Vilmos, pfalzi választófejedelem 72
 János, Aranyszájú Szent 164
 János, Keresztelő Szent 180
 János, Szent, apostol 180
 Jánosi Gyula 49, 123, 327
 Jeszenszky Kálmán 255
 Job, Gabriel 109
 Jósa János 134, 146, 147

 Kálvin János 86
 Kapi Gábor 100
 Kapiller Imre 343
 Kaprinai István 41, 225–228, 271, 280, 290, 308
 Károly, I., angol király 213
 Károly, III., magyar király, VI., német-római császár 91, 97, 318
 Károlyi Ferenc 112
 Károlyi Sándor 112
 Katona István 115, 308
 Katus László 230, 327
 Kayser, Sebastianus 122, 123
 Kazy Ferenc 101, 308
 Kébel Mihály 110
 Kecskeméti Gábor 157, 327
 Kelemen Didák 112–113, 308
 Kelemen, XI., római pápa 80, 93
 Kemény László 134, 148
 Keresztély Ágost 80, 82
 Kereszty Viktor 229, 327

- Kilián István 110, 113, 151, 327, 328
 Kirchmayer, Adam 88
 Kiss Domonkos 259, 328
 Kissóczi Mihály 95
 Klimo György 256, 334
 Klobusiczky Ferenc 255
 Knapp Éva 41, 113, 133, 236, 247,
 259, 328, 345
 Kókay György 151, 328
 Kolb István 92
 Kollman, Ignaz 229
 Kollonich László 255
 Kollonich Lipót 89
 Kollonich Zsigmond 256
 Kolosvári Pál 100–104, 106, 108–111,
 132, 308
 Korade, Mijo 78
 Kovács Béla 113, 151, 262, 329
 Kovács Kálmán Árpád 146, 329
 Köpeczi Béla 313, 326
 Kőszegi János 121
 Kőszegi József 149
 Krieger, Wilibald 123
 Kucsmaier Ferenc 142
 Kulcsár Péter 307
 Kühár Flóris 49, 123, 329
- Lajos, II., magyar és cseh király 121
 Lakatos Adél 322, 328
 Lakatos Andor 9
 Landini, Silvestro 47, 58, 330
 Landolfi, Idolina 317
 Laurenziz, Primus 129
 Lazzareschi, Eugenio 16, 61, 69, 329
 Legè, Vincenzo 16, 61, 329
 Leonardi, Claudio 319
 Leonardo da Porto Maurizio 72, 74,
 320
 Leopardi, Giacomo 29, 340
 Lésztván Ferenc 148, 329
 Lewenberg, Rudolf 80
 Librandi, Rita 17, 198, 330
- Liguori, Alfonso Maria de' 346
 Lion, Raffaella 46, 330
 Lipót, I., magyar király és német-
 római császár 91, 94, 324
 Lipsius, Justus 162
 Loferer, Georg 72, 84
 Lotz Antal 261, 330
 Lovina, Josephus 96
 Lovinich, Michael 108, 109
 Lukács László 79, 84, 92, 95, 96, 99,
 100, 101, 109, 121, 123, 129, 134,
 138, 144, 145, 147, 149, 330, 334
 Luongo, Carlo 47, 58, 330
 Luther Márton 28, 82, 86, 87, 89, 116
- Madarász Imre 27, 42, 330
 Magalotti, Lorenzo 20
 Magyar Árpád 259, 330
 Maior, Petru 323
 Majorana, Bernadette 48, 200, 330,
 331
 Majthényi Gábor 149
 Malaval, François 182, 342
 Malknecht, Antonius 96
 Malmusi, Giuseppe 23–24, 265, 274,
 284, 309
 Mályusz Elemér 123, 331
 Manetti, Aldo 27, 331
 Manzoni, Alessandro 31, 313, 347
 Mária Terézia, magyar és cseh
 királynő 123, 124, 138, 142, 144,
 318
 Mariani, Giovanni Antonio 60
 Marini, Quinto 16, 309, 331, 332
 Marino, Giambattista 162, 172, 177,
 309, 317
 Martelli, Fabrizio 72, 332
 Martina, Giacomo 38, 312, 318, 320,
 322, 324, 331, 332, 333, 334, 336
 Marucci, Valerio 17, 39, 46, 157, 201,
 332
 Marzot, Giulio 31, 33, 34, 332

- Massei, Giuseppe 16, 130, 149, 177, 178, 219, 309
- Matalics György 255
- Maury, Jean-Sifrein 35, 332
- Mautini, Girolamo da Narni 21
- Mazarini, Giulio 21, 165, 171–176, 201, 218, 270, 279, 289, 290, 309
- Mazzolari, Giuseppe Maria 16, 310
- Mazzoni, Guido 310
- McGinness, Frederick J. 155, 333
- Medici, Anna Luisa de' 72
- Medici, Cosimo de', III., toszkán nagyherceg 55, 72, 184, 195, 304, 318, 319, 321, 324, 343
- Medici, Lorenzo de' 33, 190, 308
- Meiberg, Antonius 71, 73, 333
- Melosi, Laura 27, 333
- Melton, James Van Horn 151, 333
- Mezei Zsolt 343
- Mezzadri, Luigi 46, 51, 52, 54, 57, 59, 72, 74, 151, 333
- Miccoli, Giovanni 325, 344
- Micheli, Giuseppe 195, 333
- Miele, Michele 185, 188, 196, 218, 333
- Mikó Gyula 159
- Milassin Bertalan Miklós 256
- Millunovich, Josephus 124
- Minozzi, Giovanni 33, 334
- Mohl Adolf 49, 79, 88, 123, 138, 139, 334
- Molnár Antal 48, 328, 334
- Mondini, Battista 220, 348
- Mondrone, Domenico 32, 334
- Moneti, Francesco 74, 309
- Monok István 312, 326
- Montecuccoli, Raimondo 90
- Moreni, Domenico 308
- Móro Mária Anna 256, 334
- Morpugo-Tagliabue, Guido 158, 334
- Morvay János 261
- Mulih, Georgius 78, 97, 100, 117, 120, 121, 129, 145
- Muratori, Lodovico Antonio 18–20, 24, 41, 44, 72, 74, 151, 266, 269, 275, 278, 284, 288, 309, 310, 326, 328, 335, 337, 340, 343, 347
- Muscetta, Carlo 34, 334
- Musso, Cornelio 155, 335
- Nagy István 238
- Nagy József 343
- Németh Béla 166
- Németh László 114, 334
- Niccoli, Ottavia 69, 87, 203, 335
- Niero, Antonio 182, 335
- Nigro, Salvatore S. 334
- Nilles, Nicolaus 103, 109, 121, 133, 335
- Noghera, Giovambattista 24, 265, 274, 284, 310
- Norman, Corrie E. 19, 155, 335
- Novi Chavarria, Elisa 47, 57, 59, 61, 66, 76, 335
- O'Neill, Charles E. 72, 348
- Okolicsányi János 109
- Oláh Róbert 259
- Oliva, Giovanni Paolo 244
- Oltványi Pál 118, 335
- Orlandi, Giuseppe 18, 44–45, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 74, 75, 151, 211, 335, 336
- Ördög Ferenc 261, 336
- Óry Miklós 187, 336
- Ötvös Péter 123
- Padányi Bíró Márton 145, 198, 261, 337
- Padullà, Walter 34, 316
- Pál József 9

- Pál, III., római pápa 53
Pál, Szent, apostol 157, 166, 167, 191, 193, 209
Palásthy Pál 255
Paleotti, Gabriele 11, 156, 338
Pallavicino, Niccolò Maria 219
Pallavicino, Pietro Sforza 25, 36, 178–182, 188, 194, 196, 197, 199, 210, 211, 213, 218, 310, 340
Panigarola, Francesco 21, 198, 311
Paolucci, Scipione 60, 310
Papp Gábor 212, 336
Parenczói Péter, orvietói mártír 180
Parhamer, Ignaz 138, 139
Parini, Giuseppe 23, 29, 36, 310, 340
Parisiani, Torquato 184
Parthenius, Iosephus Marianus
lásd Mazzolari, Giuseppe Maria
Patachich Ádám 255, 322, 328
Patachich Gábor 115–119, 325
Patachich János 235
Paternostro, Rocco 15, 38, 39, 316, 317, 321, 322, 332, 336, 337, 340, 342, 346, 347
Patrignani, Giuseppe Antonio 70, 311
Pavercsik Ilona 106, 234, 237, 242, 337, 348
Pázmány Péter 41, 42, 187, 313, 315, 336
Pehm József 145, 337
Pelliccia, Guerrino 333
Péntek György 145
Penuti, Carla 317
Peringer András 134
Perneky Endre 261
Pete László 9
Péter Antal 246, 306
Petkó Miklós 129
Petrik Géza 70, 104, 105, 137, 138, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 348
Pevere, Fulvio 39, 337
Pfeiffer János 113, 261, 337, 343
Picenino, Giacomo 250, 308, 311
Pietro da Cortona 191
Pinamonti, Giovanni Pietro 16, 36, 60, 70, 71, 234, 272, 281, 291, 307, 311
Pirri, Pietro 18, 61, 72, 337
Piszker Olivér 49, 138, 139, 337
Platzgummer, Helmut 138
Plutarchos 211
Pomey, François 159
Ponteremoli, Alessandro 331
Pozzi, Giovanni 19, 189, 309, 337
Pozsár Annamária 312
Pörtner, Regina 98, 337
Prodi, Paolo 156, 157, 317, 338
Prohászka Ottokár 230, 256
Prosperi, Adriano 47, 51, 53, 54, 55, 56, 59, 69, 235, 338
Puoti, Basilio 25, 266, 275, 285, 311
Puskás István 10
Quintilianus, Marcus Fabius 35
Ráczy István 142, 338
Radó Antal 41, 338
Raicsani György 109, 236
Rajczi Pál 261, 338
Rákóczi Ferenc, II. 41, 345
Rákos Balázs Raymund 308
Ranalli, Ferdinando 16, 26, 316, 338
Rassler, Maximilianus 237
Redi, Francesco 20, 184, 185, 190, 198, 205, 311, 321
Reggio, Carlo 165–171, 177, 199, 270, 279, 289, 290, 311
Remec, Bogumil 129
Retz, Frantisek 72
Rézbányay József 40, 184, 338
Rico Callado, Francisco Luis 51, 338
Rienzo, Maria Gabriella 59, 339

- Rigillo, Michele 32, 339
 Risi, Nicola 32, 33, 339
 Rocca, Giancarlo 333
 Romano, Ruggiero 323
 Romsics Imre 308
 Rondina, Francesco Saverio 29, 339
 Rosa, Luigi 306
 Rosa, Mario 53, 339
 Roscioni, Gian Carlo 56, 339
 Rossetti, Carlo 307
 Rozsondai Marianne 343
 Ruck, Franciscus 93–96
 Rusconi, Roberto 53, 55, 133, 154,
 156, 157, 235, 236, 339
 Russo, Carla 339
 Russo, Luigi 34, 339
- Sabatini, Jacopo 191
 Salvianus 214, 215
 Sándor, VII., római pápa 179
 Santini, Emilio 36, 339
 Sárközy Péter 39, 42, 313, 326, 340
 Sarti, Raffaella 71, 340
 Sartori, Sigismundus 123
 Savarese, Gennaro 29, 39, 340
 Savonarola, Girolamo 37, 40
 Sbriccoli, Mario 335
 Scarpati, Claudio 196, 340
 Scherern, Carolus 99
 Schoen Arnold 114, 151, 340
 Scolari, Filippo 29, 194, 340
 Scotti, Mario 34, 183, 310, 341
 Scupoli, Lorenzo 233, 271, 280, 290
 Segneri, Cristoforo 219
 Segneri, Paolo, id. 9, 12–13, 15–46,
 48–49, 51–52, 59–62, 70–72, 75–
 77, 79, 81, 84, 113–114, 130–131,
 137, 148–150, 153, 159, 164, 167,
 177–191, 194–204, 208–213,
 215–231, 233–263, 265–267,
 269–276, 278–286, 288, 290–293,
 301, 304, 305, 306, 307, 309, 311,
 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326,
 327, 329, 330, 331, 332, 334, 335,
 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343,
 344, 346, 347
 Segneri, Paolo, ifj. 18, 20, 36, 44, 66,
 72, 74, 75, 309, 311, 329, 335, 337
 Segni, Alessandro 190
 Sella, Domenico 52, 341
 Selwyn, Jennifer D. 56, 59, 341
 Semery, Andrea 250, 311
 Seneca, Lucius Annaeus 27, 211
 Serianni, Luca 330
 Serra, Giannangelo da Cesena 23,
 265, 274, 284, 312
 Settembrini, Luigi 28, 266, 275, 285,
 341
 Simi, Ascanio 75
 Sinai Miklós 141
 Soares, Cipriano 159, 270, 279, 289
 Sommervogel, Carlos 15, 18, 70, 71,
 96, 100, 104, 106, 109, 123, 129,
 138, 166, 171, 179, 189, 195, 219,
 229, 233, 234, 235, 237, 241, 244,
 249, 349
 Somogyi János 343
 Somorjai Ádám 327
 Soncini, Vigenio 16, 61, 341
 Soós Imre 151, 341
 Soresi, Pier Domenico 23
 Spedicato, Mario 52, 341
 Spini, Giorgio 250, 341
 Stefanelli, Stefania 17, 39, 184, 190,
 341, 342
 Stöger, Joannes 106, 349
 Strada, Famiano 178
 Stroppa, Sabrina 17, 182, 342
 Sümegi József 113, 342
- Szabó Henriette 259, 342
 Szabó Károly 348, 349
 Szaitli Mihály 145, 147

- Szántó Konrád 230, 342
 Száraz Orsolya 77, 233, 342
 Szauder József 151, 343
 Szelestei Nagy László 18, 151, 225,
 234, 252, 343
 Szelim, oszmán szultán 185
 Szendrei János (18. sz.-i jezsuita)
 92, 93, 95
 Szendrei János (19–20. sz.-i törté-
 néész) 143, 343
 Szerdahelyi István 349
 Szeremlei Sámuel 141, 142
 Szilágyi Csaba 328
 Szilas László 9, 328
 Szily János 256
 Szinnyi József 104, 106, 129, 133,
 246, 349
 Szkárosi Endre 342
 Szokolszky Bertalan 205, 206, 213,
 245, 305
 Sztripszky Híador 236, 349
 Szulejmán, I., (Nagy), oszmán szul-
 tán 121
- Tacchi Venturi, Pietro 70, 71, 182,
 195, 343
 Takács J. Ince 113, 343
 Takács József 308
 Takács Levente 61
 Tamás, Aquinói Szent 180, 186
 Tamburini, Michelangelo 61, 72, 75,
 79, 80, 81, 84, 88, 89, 94, 96, 102,
 108, 332
 Tari László 145, 343
 Tarján Bence 139, 344
 Tarródi János 255
 Tasi Réka 9, 19, 164, 214, 344
 Tasso, Torquato 340
 Taviani, Ferdinando 200, 344
 Taxonyi János 41, 327
- Taylor, Larissa 335
 Tesauró, Emanuele 37, 159, 165, 317,
 340, 346
 Thayer, Anne T. 341
 Thoroczkay Gábor 308
 Thököly Imre 213
 Thullner, Joannes Baptista 108, 109
 Tillotson, John 21
 Tiraboschi, Girolamo 20–22, 266,
 275, 285, 344
 Tommaseo, Niccolò 26–27, 35, 344
 Tononi, A. G. 16, 61, 344
 Toscani, Xenio 52, 319, 344
 Tosch, Carolus 96, 100
 Tóth István György 48, 344
 Tóth Péter 344
 Trifone, Pietro 330
 Turóczy Imre 143
 Tusti, Alfredo 32, 344
 Tüskés Gábor 41, 113, 345
- Vanyó Tihamér Aladár 139, 345
 Várady Imre 41, 42, 233, 240, 245,
 267, 271, 276, 280, 286, 290, 345
 Varga András 259, 312, 345
 Vásárhelyi Judit, P. 233
 Véghseő Tamás 9, 49, 345
 Velagic, Zoran 78, 345
 Velics László 79, 101, 345
 Vento, Sebastiano 36, 224, 345
 Venzl, Joannes 144
 Vercesi, Ernesto 35, 345, 346
 Veress Endre 240, 253, 255, 256, 346
 Vergilius Maro, Publius 242
 Villa, Edoardo 224, 346
 Villari, Rosario 338
 Vismara, Paola 52, 346
 Viszota Alajos 256
 Vitelleschi, Muzio 165
 Vivanti, Corrado 323, 339

Weltzig, Werner 229, 346
Wenner, Jacobus 94, 96, 97
Wiser, Antonius 144

Zaboklicki, Krzysztof 39, 346
Zádori János 255
Załęski, Ksiądz Stanisław 76, 346
Zanardi, Mario 16, 162, 165, 346, 347
Zanotto, Francesco 35, 347
Zarnóczki Attila 151, 347

Zerdahelyi Gábor 240
Zichy Ferenc 124, 139, 337
Zichy László 103
Ziino, Michele 31, 347
Zironda, Renato 182, 347
Zlabinger, Eleonore 18, 347
Zombori István 327, 328
Zonta, Giuseppe 30, 347
Zuzzi, Bernardus 78, 100
Zvara Edina 259, 312, 326, 330

CSOKONAI KÖNYVTÁR (Bibliotheca Studiorum Litterarium)

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének szakmai hírnevét Barta János és Bán Imre professzorok kiemelkedő munkássága alapozta meg még az ötvenes-hatvanas években. A „debreceni iskolát” ettől kezdve jellemzi az elmélyült esztétikai és filológiai munka egysége, az irodalom és az emberi lét kérdéseinek egymással összefüggő vizsgálata, valamint a széles körű tájékozódás. A mesterek nyomába lépő tanítványok az újabb időkben is megőrzik és továbbviszik, újabb szempontokkal frissítik azt az irodalomszemléletet, amelynek jellegadó vonása a szélsőségektől tartózkodó szakmai igényesség.

A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében ma is elmélyült irodalomtudományi kutatómunka folyik. Az intézet és a Debreceni Egyetemi Kiadó közös vállalkozásának, a Csokonai Universitas Könyvtár című sorozatnak az a szándéka, hogy ennek a műhelynek az eredményeiről adjon számot, s emellett nyitott legyen más műhelyek szakemberei számára is. Az évente két-három irodalomtudományi művet megjelentető sorozat hosszabb távon a magyar irodalom valamennyi korszakának értékeit igyekszik új megvilágításba helyezni. A *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója* című könyv a negyvenkilencedik kötet.

A CSOKONAI KÖNYVTÁR-SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT:

1. *Debreceni Attila:*
CSOKONAI, AZ ÚJRAKEZDÉSEK KÖLTŐJE (1993, 1997, 1998)
(A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)
2. *S. Varga Pál:*
A GONDVISELÉSHITTŐL A VITALIZMUSIG (1994)
(A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében)
3. *Tamás Attila:*
ÉRTÉKTEREMTŐK NYOMÁBAN (1994)
(Művek, irányzatok, elméleti kérdések)
4. *Dobos István:*
ALAKTAN ÉS ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNET (1995)
(Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában)

5. *Imre Mihály:*
„MAGYARORSZÁG PANASZA” (1995)
(A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. század irodalmában)
6. *Márkus Béla:*
ÁTDOLGOZÁSOK KORA (1996)
(Sarkadi Imre és a sematizmus)
7. *Bitskey István:*
ESZMÉK, MŰVEK, HAGYOMÁNYOK (1996)
(Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról)
8. FOLYTONOSSÁG VAGY FORDULAT? (1996)
(A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)
Szerk.: *Debreczeni Attila*
9. *Imre László:*
MŰFAJOK LÉTFORMÁJA XIX. SZÁZADI EPIKÁNKBAN (1996)
10. *Lőkös István:*
ZRÍNYI EPOSZÁNAK HORVÁT EPIKAI ELŐZMÉNYEI (1997)
11. *Bán Imre:*
KÖLTŐK, ESZMÉK, KORSZAKOK (1997)
12. *Horváth János:*
TANULMÁNYOK I–II. (1997)
13. *Tamás Attila:*
KÖLTŐI VILÁGKÉPEK FEJLŐDÉSE ARANY JÁNOSTÓL JÓZSEF
ATTILÁIG (1998)
14. *Deréky Pál:*
„LATABAGOMÁR / Ó TALATTA / LATABAGOMÁR ÉS FINFI” (1998)
15. *Mezei Márta:*
A KIADÓ MANDÁTUMA (1998)
16. *Szilágyi Márton:*
KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA (1998)
17. NÉMETH LÁSZLÓ IRODALOMSZEMLÉLETE (1999)
Szerk.: *Görömbei András*
18. *Gámgó Gábor:*
EÖTVÖS JÓZSEF AZ EMIGRÁCIÓBAN (1999)
19. *Bene Sándor:*
THEATRUM POLITICUM (1999)
(Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban)
20. NEMZETISÉGI MAGYAR IRODALMAK AZ EZREDVÉGEN (2000)
Szerk.: *Görömbei András*
21. *Hász-Fehér Katalin:*
ELKÜLÖNÜLŐ ÉS KÖZÖSSÉGI IRODALMI PROGRAMOK
A 19. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN (2000)
22. *Oláh Szabolcs:*
HITÉLMÉNY ÉS TANKÖZLÉS (2000)
(Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználat)

23. *Nagy Gábor:*
„...LEGYEK VERSEDBEN ASSZONÁNC” (2001)
(Baka István költészete)
24. *Gábor Csilla:*
KÁLDI GYÖRGY PRÉDIKÁCIÓI (2001)
(Források, teológia, retorika)
25. *Madas Edit:*
KÖZÉPKORI PRÉDIKÁCIÓIRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL (2002)
(A kezdetektől a XIV. század elejéig)
26. *Ködöböcz Gábor:*
HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS KÁNYÁDI SÁNDOR
KÖLTÉSZETÉBEN (2002)
(A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”)
27. *Barta János:*
ARANY JÁNOS ÉS KORTÁRSAI I-II. (2003)
28. *Ondér Csaba:*
A KLASSZIKA VIRÁGAI (2003)
29. *Tamás Attila:*
HATÁRHELYZETBEN (2003)
30. *Vallasek Júlia:*
ELVÁLTOZOTT VILÁG (2004)
31. RELIGIÓ, RETORIKA, NEMZETTUDAT
RÉGI IRODALMUNKBAN (2004)
Szerk.: *Bitskey István–Oláh Szabolcs*
32. *Lőkös István:*
NEMZETTUDAT ÉS REGÉNY (2004)
33. *Taxner-Tóth Ernő:*
(KÖZ)VÉLEMÉNYFORMÁLÁS EÖTVÖS REGÉNYEIBEN (2005)
34. A PRÓZAÍRÓ NÉMETH LÁSZLÓ (2005)
Szerk.: *Görömbei András*
35. NEMZET – IDENTITÁS – IRODALOM (2005)
(A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban)
Szerk.: *Bényei Péter és Gönczy Monika*
36. „ET IN ARCADIA EGO” (2005)
(A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése)
Szerk.: *Debreczeni Attila és Gönczy Monika*
37. *Bitskey István:*
MARS ÉS PALLAS KÖZÖTT (2006)
(A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése)
38. *Balogh Piroska:*
ARS SCIENTIAE (2007)
(Schedius Lajos János tudományos pályája)
39. *Bényei Péter:*
A TÖRTÉNELEM ÉS A TRAGIKUM VONZÁSÁBAN (2007)

40. *Tóth Zsombor:*
A KORONATANÚ: BETHLEN MIKLÓS (2007)
41. *Görömbei András:*
SÜTŐ ANDRÁS (2008)
42. *Penke Olga:*
MŰFAJI KÍSÉRLETEK BESSENYEI GYÖRGY PRÓZÁJÁBAN (2008)
43. *Keczán Mariann:*
„MIND KÁNTÁL, AKI SORSOT ÖRÖKÖLT” (2008)
(Márai Sándor emigrációbeli rádiós publicisztikája 1951–56)
44. *Knapp Éva–Tüskés Gábor:*
SEDES MUSARUM (2009)
(Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon)
45. *Tasi Réka:*
AZ ISTENI SZÓ BAROKK SÁFÁRAI (2009)
46. *Bódi Katalin:*
KÖNNY ÉS TINTA
(A magyar levélregény és heroida történeti és poétikai háttere) (2010)
47. *Baranyai Norbert:*
„...VALÓSÁGBÓL TÁPLÁLKOZIK, S MÉGIS KÖLTÉSZET”
(Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei) (2011)
48. *Takács Miklós:*
ADY, A KORAI RILKE ÉS AZ „ISTENES VERS” (2011)

ELŐKÉSZÜLETBEN:

50. *Fazakas Gergely Tamás:*
IMÁDSÁG ÉS NEMZETTUDAT (2012)
(Közösségértelmezések a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben)